

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI FANLAR AKADEMIYASI
MINTAQAVIY BO‘LIMI
XORAZM MA’MUN AKADEMIYASI**

XORAZM MA’MUN AKADEMIYASI AXBOROTNOMASI

Axborotnoma OAK Rayosatining 2016-yil 29-dekabrdagi 223/4-son qarori bilan biologiya, qishloq xo‘jaligi, tarix, iqtisodiyot, filologiya va arxitektura fanlari bo‘yicha doktorlik dissertatsiyalari asosiy ilmiy natijalarini chop etish tavsiya etilgan ilmiy nashrlar ro‘yxatiga kiritilgan

**2025-3/3
Xorazm Ma’mun akademiyasi axborotnomasi
2006 yildan boshlab chop qilinadi**

Xiva-2025

Bosh muharrir:*Abdullayev Ikram Iskandarovich, b.f.d., prof.***Bosh muharrir o‘rinbosari:***Hasanov Shodlik Bekpo‘latovich, k.f.n., k.i.x.***Tahrir hayati:**

Abdullayev Ikram Iskandarovich, b.f.d., prof.
Abdullayeva Muborak Maxmusovna, b.f.d., prof.
Abduhalimov Bahrom Abduraximovich, t.f.d., prof.
Agzamova Gulchexra Azizovna, t.f.d., prof.
Aimbetov Nagmet Kalliyevich, i.f.d., akad.
Ametov Yakub Idrisovich, b.f.d., prof.
Babadjanov Xushnut, f.f.n., prof.
Bahodirova Feruza Bahodir qizi, PhD, dots.
Bobojonova Sayyora Xushnudovna, b.f.n., dos.
Bekchanov Davron Jumanazarovich, k.f.d.
Buriyev Xasan Chutbayevich, b.f.d., prof.
Gandjayeva Lola Atanazarovna, b.f.d., k.i.x.
Davletov Sanjar Rajabovich, tar.f.d.
Durdiyeva Gavhar Salayevna, arx.f.d.
Ibragimov Baxtiyor To‘laganovich, k.f.d., akad.
Izzatullayev Zuvayd, b.f.d., prof.
Ismailov Is‘haqjon Otabayevich, f.f.n., dos.
Jumaniyozov Otaboy, f.f.d., prof.
Jumaniyozov Zoxid Otaboyevich, f.f.n., dos.
Jumanov Murat Arepbayevich, b.f.d., prof.
Kadirova Shaxnoza Abduxalilovna, k.f.d., prof.
Qalandarov Nazimxon Nazirovich, b.f.f.d., k.i.x.
Karabayev Ikramjan Turayevich, q/x.f.d., prof.
Karimov Ulug‘bek Temirbayevich, DSc
Kurbanbayev Ilhom Jumanazarovich, b.f.d., prof.
Kurbanova Saida Bekchanovna, f.f.n., dos.
Qutliyev Uchqun Otoboyevich, f-m.f.d., prof.
Lamers Jon, q/x.f.d., prof.
Maykl S. Enjel, b.f.d., prof.
Maxmudov Raufjon Baxodirovich, f.f.d., k.i.x.
Mirzayev Sirojiddin Zayniyevich, f-m.f.d., prof.
Matniyozova Hilola Xudoyberganovna, b.f.d., prof.
Masharipova Feruza Jumanazarovna, PhD

Mirzayeva Gulnara Saidarifovna, b.f.d.
Najmeddinov Axmad Raxmatovich PhD, dotsent
Pazilov Abduvayeit, b.f.d., prof.
Razzaqova Surayyo Razzoqovna, k.f.f.d., dos.
Ramatov Bakmat Zaripovich, q/x.f.n., dos.
Raximov Raxim Atajanovich, t.f.d., prof.
Raximov Matnazar Shomurotovich, b.f.d., prof.
Raximova Go‘zal Yuldashovna, f.f.f.d., dos.
Ro‘zmetov Baxtiyar, i.f.d., prof.
Ro‘zmetov Dilshod Ro‘zimboyevich, g.f.n., k.i.x.
Ruzmetov Davron Ibrogimovich, PhD
Sadullayev Azimboy, f-m.f.d., akad.
Salayev San‘atbek Komilovich, i.f.d., prof.
Saparbayeva Gulandam Masharipovna, f.f.f.d.
Saparov Kalandar Abdullayevich, b.f.d., prof.
Safarov Alisher Karimjanovich, b.f.d., dos.
Sirojov Oybek Ochilovich, s.f.d., prof.
Sobitov O‘lmasboy Tojxmedovich, b.f.f.d., k.i.x.
Sotipov Goyipnazar, q/x.f.d., prof.
Tojibayev Komiljon Sharobitdinovich, b.f.d., akad.
Xolliyev Askar Ergashevich, b.f.d., prof.
Xolmatov Baxtiyor Rustamovich, b.f.d.
Cho‘ponov Otanazar Otojonovich, f.f.d., dos.
Shakarboyev Erkin Berdikulovich, b.f.d., prof.
Ermatova Jamila Ismailovna, f.f.n., dos.
Eshchanov Ruzumboy Abdullayevich, b.f.d., prof.
O‘razboyev G‘ayrat O‘razaliyevich, f-m.f.d.
O‘rozboyev Abdulla Durdiyevich, f.f.d.
Hajiyeva Maqsuda Sultonovna, fal.f.d.
Hasanov Shodlik Bekpo‘latovich, k.f.n., k.i.x.
Xudayberganova Durдона Sidiqovna, f.f.d.
Yuldashev Xamza Kamalovich, PhD
Zaripova Ranojon Zaripovna, PhD, dotsent

Xorazm Ma‘mun akademiyasi axborotnomasi: ilmiy jurnal.-№3/3 (124), Xorazm Ma‘mun akademiyasi, 2025 y. – 225 b. – Bosma nashrning elektron varianti - <https://www.mamun.uz/bulletin>

ISSN 2091-573 X

Muassis: O‘zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi mintaqaviy bo‘limi – Xorazm Ma‘mun akademiyasi

MUNDARIJA

TARIX FANLARI

Ashurov N.B. Salib yurishlari: g'arb va sharq o'rtasidagi din va siyosat to'qnashuvi	5
Azadeliyeva Sh. Factors that necessitated the diversification of higher pedagogical education institutions in Azerbaijan (1969-1980s)	7
Bahromova M.A. Jadidlarning tarixiy-ma'rifiy va madaniy qarashlari	10
Berdaliyeva S.D. Yusuf Xos Hojib axloqiy merosining shakllanish bosqichlari	13
Berdiyev J.P. Qashqadaryo vohasi siyosiy-ma'muriy boshqaruv markazlari tarixidan	16
Boboqulova X.E., Sadilloeva R.G'. Fuqarolik jamiyatining rivojlanishida til tarixining o'rni	19
Bo'riyev O., Xursanov A.A. Chorvachilikning o'sish bosqichlari va diniy e'tiqodlar o'rtasidagi bog'liqligi	22
Boymurzayeva H.A. O'zbekiston hududida xo'jalik-madaniy tiplar, etnik jarayonlar masalasiga doir ba'zi chizgilar	24
Davletov S.R., Yuldashev Yu.X. Xorazm vohasida arxiv ishi tarixining ba'zi masalalari	27
Mamatqulova D.Y. Mustaqil O'zbekistonda yoshlarning milliy o'zligini anglash konsepsiyasi	31
Mo'minova D. Qashqadaryo viloyatida mustaqillik yillarida xalq ta'limi tizimidagi o'zgarishlar	34
Muminov A.B. Turkistonda jadid ma'rifatchiligi maqsad va vazifalari	36
Pardayev J.A. Jizzaxda ikkinchi jahon urushiga harbiy safarbarlikning tashkil etilishi	39
Patxiddinov R.X. Turkiston o'lkasi tibbiyoti tarixi tarixshunosligidan	45
Qodirova S.A., Raximov L.Sh. The history of the formation of Karakalpakstan traditions	48
Quranboyeva S.M. Xorazm vohasi qishloqlarining qiyofasidagi o'zgarishlar	51
Sherqulova R. Saroy Mulk xonimning Amir Temur saltanatida tutgan o'rni	54
To'xtaboyev X. O'zbekistonda oliy ta'lim sohasida ilm-fan rivoji	56
Xasanova D. Qashqadaryo viloyatida ziyorat turizmi salohiyati va uni yanada rivojlantirish imkoniyatlari	58
Xidirov A.A. Muhammad Shayboniyxon siyosiy va harbiy faoliyatining boshlanishi	61
Джалолов Б.Дж. Совет ҳукуматининг оналик ва болаликни ҳимоя қилишга оид олиб борган сиёсати	63
Дониёров Н.А. XX аср 30-йиллардаги ўзбек кино санъати сиёсати тўғрисида	67
Мажидова Д.А. Ўзбекистонда гендер тенгликни таъминлаш муаммолари	71
Маллабаев Б. Маданий мерос ва анъанавий кадриятларнинг трансформациялашув жараёнлари	73
Наврузов С. Педагог Василий Александрович Сухомлинскийнинг "Шодлик" мактаби	75
Омонов А.М. Селунгур ғор макони нуклеуслари	78
Ражабова Д.Ш. Освещение в произведениях Абдуллы Болтаева материалов о Хивинском ханстве и политической жизни Хорезмской Народной Советской Республики	88
Рахимберганов Ж.О. Влияние Перовской экспедиции на торговые связи Хивинского хана	91
Рахимберганов Ж.О. Значение строительства железных дорог в торговых связях в Хивинском ханстве	94
Сапарбаев Б.Х. Развитие экономических связей Хивинского ханства с Россией в годы правления Мухаммада Рахимхана I (1806-1825)	98
Юлматов Ш.А. Қорақалпоғистон туркманларида фарзандга исм танлаш анъанаси	101
PEDAGOGIKA FANLARI	
Abduolimov I.I. Sun'iy intellektning harbiy ta'limdagi o'rni: simulyatsiya va avtomatlashtirilgan o'qitish tizimlari	105
Abdurahmonov I.T. Pediatriya fanini o'qitishda yangi pedagogik texnologiyalarni qo'llashning ilmiy tahlili	108
Arifxo'jaev A.T. Bolalar kasalliklari fanini o'qitishning zamonaviy tendensiyalari	109
Aripova N.A., Nigmatov R.R. Madaniyatlararo ong va kommunikatsiya	111
Atamurodova G.Sh. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida to'g'ri talaffuz ko'nikmalarini rivojlantirish pedagogik muammo sifatida	116
Boboxonov Sh.U. Ta'lim samaradorligini baholashning zamonaviy usullaridan foydalanish	118
Gafforov X.Sh. Ziddiyatli vaziyatlarda ayol va erkak nutqiy gender stereotiplarining morfologik xususiyatlari	121

Gafurova N.N. Methodological foundations of the development of compensatory competence in technical directions	124
Hakimov A. Fonetikani o'rgatish metodlari	127
Kadirova A.Kh. The role of discourse in task-based language teaching	129
Kamolov M.O. Stomatologiya fanini o'qitishda ilg'or pedagogik texnologiyalardan foydalanish	132
Karshiyeva D.U. Umumiy o'rta ta'lim maktab o'qituvchilarining uzluksiz kasbiy rivojlantirishda xorijiy davlatlarning tajribalari	134
Kayumova K. Second language acquisition and task-based language teaching	137
Khalilova H.Kh. Specific important aspects of learning english grammar	139
Kosimova S.S. Innovative educational methods of teaching english in non-philological higher education institutions	142
Kurbanova Sh.Sh. Umumiy o'rta ta'lim maktablarida tabiiy fanlarni o'qitishni hozirgi zamon talablari asosida tashkil qilish chora-tadbirlari	144
Mamarasulova M.A. Theoretical basics of forming socio-cultural competences of future foreign language teachers	147
Mamatxonov X. The Role of Artificial Intelligence in Language Education	151
Maxmudov Z.M., Sharopova S. Lotin tili fanida o'quv videofilmlari va undan foydalanish	154
Meyliyeva G.M. Current issues in foreign language teaching and innovative technologies in education	156
Murotova G.N. Problems and their solutions in teaching english to uzbek language and literature students	159
Norova B.Yu. Ways to improve the quality of foreign language teaching	161
Nurmatova F.I. The methods of increasing speaking skills in the teaching foreign language	163
Olimova D.Z. The influence of inferential knowledge on simultaneous translation in the light of linguocultural studies	166
Omonova L.H. The importance of communicative approach in teaching foreign languages	168
Rasulova S.A. The application of authenticity in developing reading skills of university students	170
Rustamova Sh.Sh. Linguistic aspects of developing speech communication skills of higher secondary school pupils	173
Safina F. Problems of self-study of a foreign language	176
Salimova K.M. Chet tillarni o'qitishga bo'lgan zamonaviy yondashuvlar	179
Sharipova G. Chet tilida og'zaki va yozma nutqni o'rgatish uchun grammatik ko'nikmalarning psixologik xususiyatlari	181
Siyaeva G. Second language vocabulary learning through extensive reading with audio support	184
Sulaymanova B.R. Boshlang'ich sinf o'quvchilarini yozma nutq ko'nikmalarini shakllantirish	187
Suvanova K.R. ART pedagogika imkoniyatlarini qo'llash orqali o'qituvchining ijtimoiy va hissiy ko'nikmalarini rivojlantirish	190
Tulyanova D.Ya. Zamonaviy metodologiyalar asosida anatomiya fanini o'qitishning samaradorligini oshirish	193
Umurova Kh.H. The impact of customs and traditions on language learning in eastern and western cultures	195
Xamroyev J.A. O'quvchilarning kreativ fikrlash salohiyatini rivojlantirishda lms (learning management systems) dan samarali foydalanish	198
Xasanova O.Q. Nemis tili darslarida amaliy tadqiqot loyihalarini rejalashtirish	200
Xomidova N.N. CLIL orqali til va fan kompetentsiyasini rivojlantirish: tabiiy fanlardan misollar	202
Аблаева Н.К., Зулунова К.К. Роль литературных кружков в развитии творческих и аналитических способностей студентов	205
Алибекова Р.Х. Изучение русского языка как второго: педагогические подходы и проблемы	208
Ибрагимова М.С. Роль и значение речевой культуры в деятельности будущего учителя начальных классов	211
Хаджиева С.Х., Нигматова Л.Х. Методика развития критического мышления на уроках родного языка в начальной школе	214
Холдоров Ч.Х. Низкая успеваемость студентов: причины и пути их преодоления	220
Ҳакимов А. Таълимнинг классик ва замонавий услублари	222

UO'K 930

SALIB YURISHLARI: G'ARB VA SHARQ O'RTASIDAGI DIN VA SIYOSAT TO'QNASHUVI**N.B.Ashurov, assistent, Iqtisodiyot va Pedagogika universiteti, Qarshi**

Annotatsiya. Salib yurishlari o'rta asr tarixining eng muhim voqealaridan biri bo'lib, G'arb va Sharq o'rtasidagi munosabatlarga chuqur ta'sir ko'rsatgan. Ushbu maqola Salib yurishlarining diniy, siyosiy va iqtisodiy sabablarini tahlil qiladi hamda ularning Yevropa va Islom dunyosiga ta'sirini yoritadi. Shuningdek, bu jarayon natijasida yuzaga kelgan madaniy almashinuv va uzoq muddatli oqibatlar haqida so'z yuritiladi.

Kalit so'zlar: Salib yurishlari, Quddus, Islom olami, Yevropa, diniy to'qnashuv, madaniy almashinuv, siyosiy ta'sir, iqtisodiy o'zgarishlar.

Аннотация. Крестовые походы были одним из самых значительных событий средневековой истории, оказавших глубокое влияние на отношения между Западом и Востоком. В данной статье анализируются религиозные, политические и экономические причины крестовых походов, а также их влияние на Европу и исламский мир. Кроме того, рассматривается культурный обмен, возникший в результате этих событий, и их долгосрочные последствия.

Ключевые слова: Крестовые походы, Иерусалим, исламский мир, Европа, религиозный конфликт, культурный обмен, политическое влияние, экономические изменения.

Abstract. The Crusades were one of the most significant events in medieval history, profoundly influencing relations between the West and the East. This article analyzes the religious, political, and economic causes of the Crusades and examines their impact on both Europe and the Islamic world. Additionally, it discusses the cultural exchange that resulted from these events and their long-term consequences.

Keywords: Crusades, Jerusalem, Islamic world, Europe, religious conflict, cultural exchange, political impact, economic changes.

Kirish. Salib yurishlari o'rta asr tarixidagi eng muhim va ta'sirli hodisalardan biri bo'lib, ular G'arb va Sharq o'rtasidagi diniy, siyosiy va iqtisodiy munosabatlarga chuqur ta'sir ko'rsatdi. Ushbu yurishlar XI-XIII asrlarda xristian Yevropa tomonidan Muqaddas yerlarni musulmonlardan ozod qilish bahonasida boshlangan harbiy ekspeditsiyalar edi. Ammo bu harakatlar nafaqat diniy, balki siyosiy va iqtisodiy manfaatlarga ham asoslangan bo'lib, natijada G'arb va Sharq o'rtasida madaniy almashinuv jarayoni avj oldi.

Salib yurishlarining dastlabki maqsadi xristianlar uchun muqaddas hisoblangan Quddus shahrini va boshqa ziyoratgohlarni musulmonlardan qaytarib olish edi. Biroq bu yurishlar natijasida Yevropa jamiyati va siyosiy tuzilmalari ham sezilarli o'zgarishlarga uchradi [1]. Papalik hokimiyati kuchayib, Yevropa qirolliklari o'z harbiy qudratini mustahkamlashga harakat qildilar. Shu bilan birga, Yaqin Sharqdagi musulmon davlatlari o'z hududlarini himoya qilish uchun yanada birlashib, kuchli qarshilik ko'rsatdilar [2].

Salib yurishlari faqatgina harbiy kampaniyalar emas, balki madaniy va ilmiy almashinuv jarayoni ham bo'lgan. Yevropa salibchilari Yaqin Sharqdagi rivojlangan sivilizatsiya bilan tanishib, musulmon dunyosidagi ilg'or bilimlarni o'zlashtirdilar. Bu esa keyinchalik Yevropaning ilmiy va madaniy taraqqiyotiga turtki bo'ldi. Shu bois, ushbu maqolada Salib yurishlarining asosiy sabab va omillari, harbiy bosqichlari hamda uzoq muddatli natijalari tahlil qilinadi. Xususan, bu yurishlarning Yevropa va Islom olami uchun qanday o'zgarishlarga sabab bo'lgani ilmiy asosda yoritiladi [3].

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Salib yurishlari bo'yicha tadqiqotlar tarixiy adabiyotlarda keng yoritilgan. Ushbu mavzu Yevropa va Islom dunyosi tarixchilari tomonidan turli nuqtai nazardan o'rganilgan. G'arb tarixchilari ko'pincha Salib yurishlarini xristian dinini himoya qilishga qaratilgan

harakat sifatida tasvirlasalar, musulmon olimlari bu yurishlarni tajovuzkor bosqinchilik deb baholaydilar.

Salib yurishlari bo'yicha muhim manbalardan biri arab tarixchisi Ibn al-Asirning "Al-Kamil fi at-Tarikh" asaridir. Unda Salib yurishlarining musulmon davlatlariga ta'siri keng yoritilgan. Yevropa tarixchilari orasida Stiven Ransiman va Jonatan Rayli-Smitning asarlari bu mavzuda yetakchi o'rin tutadi. Ularning tadqiqotlari Salib yurishlarining ijtimoiy va siyosiy jihatlariga alohida e'tibor qaratadi [4].

Shuningdek, zamonaviy tadqiqotchilar ushbu yurishlarning iqtisodiy oqibatlarini ham tahlil qilmoqdalar. Ular Salib yurishlari natijasida Yevropa va Yaqin Sharq o'rtasida savdo aloqalari rivojlanganini ta'kidlaydilar. Bu esa keyinchalik Yevropa iqtisodiyotining o'sishiga xizmat qilgan [5].

Mazkur maqola tarixiy tahlil va qiyosiy metod asosida tayyorlangan. Salib yurishlarining sabablari, bosqichlari va oqibatlari turli manbalar asosida qiyosiy tahlil qilingan. Tadqiqot davomida quyidagi metodlardan foydalanildi:

Tarixiy tahlil – Salib yurishlari haqidagi birlamchi manbalar, jumladan, arab va Yevropa tarixchilarining asarlari o'rganildi.

Qiyosiy metod – Salib yurishlarining G'arb va Sharq nuqtai nazaridan baholanishi solishtirildi.

Strukturaviy yondashuv – Yurishlarning ijtimoiy, siyosiy va iqtisodiy jihatlar alohida tahlil qilindi.

Hujjatshunoslik – O'rta asr hujjatlari va yozma yodgorliklari asosida tahliliy tadqiqot olib borildi.

Ushbu metodologik yondashuvlar maqolada Salib yurishlarining har tomonlama chuqur o'rganilishiga imkon yaratdi.

Tadqiqot metodologiyasi. Maqolada Salib yurishlarining Ovroq hayotiga ta'sirini ilmiylik va tarixiylik tamoyiliga asoslanib, tizimli ravishda ilmiy adabiyotlar va arxiv ma'lumotlari orqali tahlil etilgan. Shuningdek, to'plamlarda berilgan ma'lumotlarga tayangan holda statistik tahlil kabi usullardan foydalanilgan.

Tahlil va natijalar. Salib yurishlari ta'siri quyidagilarda ko'rinadi.

Diniy natijalar. Salib yurishlari Rim papasi va katolik cherkovi obro'sining keskin oshishiga olib keldi. XI asrda boshlanib XIII asr oxiriga qadar davom etgan bu yurishlar natijasida xristian diniy mafkurasi harbiy va siyosiy qurolga aylandi. Masalan, Rim papasi Urban II ning 1095-yil Klermon Kengashida qilgan chaqirig'i katta g'ayrat bilan qabul qilinib, butun Yevropada diniy urush harakati avj oldi. Shu bilan birga, bu yurishlar xristianlik ichidagi bo'linishlarga ham sabab bo'ldi. Masalan, IV Salib yurishi (1202–1204) natijasida xristian Vizantiya imperiyasining poytaxti Konstantinopol g'arbiy xristianlar tomonidan egallandi va talon-taroj qilindi, bu esa pravoslav va katolik cherkovlari o'rtasidagi ziddiyatlarni kuchaytirdi [6].

Siyosiy natijalar. Salib yurishlari natijasida Yevropada markazlashgan monarxiyalar kuchaya boshladi. Yurishlar davomida ko'plab yirik feodallar halok bo'ldi yoki zaiflashdi, bu esa qirollarning hokimiyatini mustahkamlashga imkon yaratdi. Masalan, Angliya qiroli Richard "Sher yurak" va Frantsiya qiroli Filipp II Avgust o'z harbiy tajribalarini oshirib, o'z davlatlarini yanada kuchaytirdilar. Shu bilan birga, Salib yurishlari natijasida Vizantiya imperiyasi zaiflashib, oxir-oqibat 1453-yilda Usmonlilar tomonidan egallandi [7].

Iqtisodiy natijalar. Salib yurishlari natijasida Yevropa va Sharq o'rtasidagi savdo rivojlandi. Ayniqsa, Italiya shaharlari – Venetsiya, Genuya va Pisa ushbu jarayondan katta foyda ko'rdilar. Salibchilar tomonidan tashkil etilgan davlatlar Yevropaga Sharq ipaklari, ziravorlari va boshqa qimmatbaho mahsulotlarni olib kelishni yo'lga qo'ydilar. Misol uchun, Venetsiya savdogarlari yurishlar natijasida Sharq bilan savdo aloqalarini mustahkamlagan holda boylik orttirib, o'z shaharlari iqtisodiyotini rivojlantirdilar [8].

Madaniy almashinuv va ilmiy taraqqiyot. Salib yurishlari natijasida Yevropa olimlari musulmon dunyosining ilg'or ilm-fani va texnologiyalari bilan tanishdilar. Ibn Sino, Al-Xorazmiy va Al-Farg'oniy asarlari lotin tiliga tarjima qilinib, G'arbda ilmiy inqilobning boshlanishiga hissa qo'shdi. Masalan, Salerno va Bolonya universitetlarida Sharq tabobati va astronomiyasi keng o'qitila

boshlandi. Shuningdek, arab raqamlari va algebra Yevropaga kirib kelib, ilm-fan rivojiga katta hissa qo'shdi [9].

Harbiy natijalar. Salib yurishlari harbiy texnologiyalar va strategiyalarni rivojlantirishga ham turtki berdi. Masalan, qal'alarni mustahkamlash, harbiy muhandislik va yangi turdagi qurollar yaratish bo'yicha yangi tajribalar o'ttirilgan. Xususan, yurishlar davomida Yevropa harbiylari musulmon qal'a arxitekturasini, jang taktikalari va muhandislik inshootlarini o'rganib, keyinchalik o'z yuritish strategiyalariga tatbiq etdilar. Bundan tashqari, Salib yurishlari Yevropa harbiy aristokratiyasining shakllanishiga ham xizmat qilgan [10].

Xulosa. Salib yurishlari G'arb va Sharq o'rtasidagi din, siyosat va iqtisodiy manfaatlar to'qnashuvining yorqin namunasidir. Ushbu harbiy harakatlar natijasida Yevropa va Islom olamining o'zaro ta'siri kuchaydi, madaniy va ilmiy almashinuv jadallashdi. Shuningdek, Salib yurishlari Yevropa siyosiy tuzilishini o'zgartirib, tarixda uzoq davom etgan ta'sirini qoldirdi. Bu yurishlarning oqibatlari nafaqat O'rta asr Yevropasi va Sharqi, balki keyingi asrlardagi geosiyosiy voqealarga ham ta'sir ko'rsatdi. Salib yurishlari ortidan shakllangan Yevropa va musulmon olami o'rtasidagi munosabatlar bugungi kunda ham o'z aksini topmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Runciman, S. (1951). *A History of the Crusades*. Cambridge University Press.
2. Tyerman, C. (2006). *God's War: A New History of the Crusades*. Harvard University Press.
3. Maalouf, A. (1984). *The Crusades Through Arab Eyes*. Al Saqi Books.
4. Hitti, P. K. (2002). *History of the Arabs*. Palgrave Macmillan.
5. Riley-Smith, J. (1999). *The Oxford Illustrated History of the Crusades*. Oxford University Press.
6. Cahen, C. (1994). *Pre-Ottoman Turkey: A General Survey of the Material and Spiritual Culture*. Sidgwick & Jackson.
7. Nicolle, D. (2009). *The Crusades*. Osprey Publishing.
8. Saunders, J. J. (1965). *The History of the Mongol Conquests*. Routledge.
9. Setton, K. M. (ed.). (1969–1989). *A History of the Crusades*. University of Wisconsin Press.
10. Usmonov, M. (2010). *Salib yurishlari va Sharq olami*. Toshkent: Fan nashriyoti.

UDC 331.54

FACTORS THAT NECESSITATED THE DIVERSIFICATION OF HIGHER PEDAGOGICAL EDUCATION INSTITUTIONS IN AZERBAIJAN (1969-1980S) Sh.Azadeliyeva, PhD, Associate Professor, Azerbaijan State Pedagogical University, Baku, Azerbaijan

Annotatsiya. Ozarbayjonda oliy pedagogik ta'limning rivojlanishi 1921 yilda boshlangan. O'sha yili Bokuda erkaklar uchun Oliy Pedagogika instituti (hozirgi Ozarbayjon Davlat Pedagogika universiteti) ish boshladi. Keyingi yillarda oliy pedagogik ta'limning keng tarmog'i yaratildi. 30-asrning 50-20-yillarida ikki yillik o'qituvchilar institutlari tashkil etildi. Etti yillik maktablar uchun o'qituvchilar tayyorlagan ushbu institutlar 50-yillardan keyin o'z faoliyatini to'xtatdilar. O'rganilayotgan davrda o'qituvchilar Ozarbayjon Davlat Pedagogika instituti (hozirgi ASPU), Naxchivan Davlat Pedagogika instituti (hozirgi Naxchivan Davlat universiteti), Xankendi Davlat Pedagogika instituti, X. Zardabiy nomidagi Kanja Pedagogika instituti (hozirgi Ganja Davlat universiteti), Ozarbayjon rus Tili va adabiyoti Pedagogika instituti, Ozarbayjon instituti xorijiy tillar va Ozarbayjon Davlat universitetining tegishli fakultetlari. Mamlakatdagi barcha shahar, qishloq va aholi punktlari maktablari malakali o'qituvchilar bilan ta'minlandi. Hukumat va davlat oliy pedagogik ta'limning rivojlanishini ta'minlash uchun ko'plab qarorlar qabul qildilar. Oliy pedagogik ta'lim muassasalarini diversifikatsiya qilish (hududlar bo'yicha taqsimlash) respublikaning barcha hududlari uchun malakali o'qituvchilar tayyorlash va ushbu mintaqani rivojlantirishga qaratilgan edi.

Kalit so'zlar: Ozarbayjon, oliy ta'lim, texnik xizmat ko'rsatish, maktab, tayyorgarlik, o'qituvchi.

Аннотация. Развитие высшего педагогического образования в Азербайджане началось в 1921 году. В том же году в Баку начал функционировать Мужской высший педагогический институт (ныне Азербайджанский государственный педагогический университет). В последующие годы была создана широкая сеть высших педагогических учебных заведений. В

30-50-е годы 20 века были организованы двухгодичные педагогические институты. Эти институты, готовившие учителей для семилетних школ, прекратили свою деятельность после 50-х годов. За исследуемый период преподаватели прошли подготовку в Азербайджанском государственном педагогическом институте (ныне АГПУ), Нахчыванском государственном педагогическом институте (ныне Нахчыванский государственный университет), Ханкендийском государственном педагогическом институте, Канджинском педагогическом институте имени Х. Зардаби (ныне Гянджинский государственный университет), Азербайджанском педагогическом институте русского языка и литературы, Азербайджанском институте иностранных языков и соответствующих факультетов Азербайджанского государственного университета. Все городские, сельские и поселковые школы страны были обеспечены квалифицированными учителями. Правительством и государством было принято много решений для обеспечения развития высшего педагогического образования. Диверсификация (распределение по регионам) высших педагогических учебных заведений была направлена на подготовку квалифицированных учителей для всех регионов республики и развитие этого региона.

Ключевые слова: Азербайджан, высшее образование, техническое обслуживание, школа, подготовка, учитель.

Abstract. The development of higher pedagogical education in Azerbaijan began in 1921. In that year the Higher Pedagogical Institute for Men (now Azerbaijan State Pedagogical University) began operating in Baku. In the following years, a wide network of higher pedagogical education was created. In the 30s-50s of the 20th century, two-year teacher institutes were organized. These institutes which trained teachers for seven-year schools, ceased their activities after the 50s. During the period under study, teachers were trained at Azerbaijan State Pedagogical Institute (now ASPU), Nakhchivan State Pedagogical Institute (now Nakhchivan State University), Khankendi State Pedagogical Institute, Kanja Pedagogical Institute named after H. Zardabi (now Ganja State University), Azerbaijan Pedagogical Institute of Russian Language and Literature, Azerbaijan Institute of Foreign Languages and relevant faculties of Azerbaijan State University. All urban, rural, and settlement schools in the country were provided with qualified teachers. The government and the state had made many decisions to ensure the development of higher pedagogical education. The diversification (distribution by regions) of higher pedagogical educational institutions was aimed at training qualified teachers for all regions of the republic and the development of that region.

Keywords: Azerbaijan, higher education, maintenance, school, preparation, teacher

In the early 1960s higher pedagogical education in Azerbaijan was developing slowly. In 1961-1965 the quantitative and qualitative indicators of Azerbaijani secondary schools tended to improve. If in the 1961/1962 academic year the total number of day secondary schools under the Ministry of Education was 3,884, then at the end of the five-year period, that is, in the 1965/66 academic year, this figure increased to 4,194. The total number of day secondary schools increased in the following years and in the 1970/71 academic year the number of schools reached 5,096.

Despite the serious measures and decisions taken by the Azerbaijani government, no significant changes were noticeable in the current situation at the end of the 1960s. In the 70s a number of measures were taken to improve the content and forms of the educational process in higher education. More effective teaching methods were applied, curricula were improved, educational cinema and television were used in the educational process. The Republican Education Council (RISC) was created to activate and stimulate the scientific and research activities of students. This organization played an important role in organizing the involvement of students in scientific work. This organization, which became a mass and effective means of training highly qualified specialists, created a tradition of holding student scientific conferences in higher education institutions of the republic. The first conference was held in 1973 [7, p.147].

In 1978, the training of specialists with higher education in the republic (by graduation) was in the following proportion: university specialties and pedagogical specialties - 47.0 percent, medical and physical education specialties - 7.8 percent, art specialties - 1.5 percent [4, p. 261]. Analyses

show that the number of students per 10,000 population in Azerbaijan remained stable in the 1976-1977 academic year until the 1980/1981 academic year, falling to 172 students per ten thousand people. There were almost no serious changes in the number of student enrollment in the years in question. Thus, while 20.5 thousand students were admitted to the 17 higher education institutions of the republic in the 1976/1977 academic year, 21.6 thousand students were admitted to the same number of higher education institutions in the 1980/1981 academic year [8, p.132-133]. Considering that 6,114.3 thousand people lived in Azerbaijan in 1980 [3, p.217], the low number of student admissions per ten thousand of the population is determined.

The enrollment of students in higher education institutions of the Republic of Azerbaijan increased by 2.6 times in 1970 compared to 1961, including 3.4 times in industrial and construction specialties, 1.6 times in agricultural specialties, 1.5 times in arts specialties, 3.3 times in economics and law specialties, 2.5 times in healthcare specialties, and 1.9 times in education specialties. The number of students in APRDEI increased by more than 2 times, and in KDPI named after H. Zardabi by 6 times (including those leaving production) [2, p. 111].

Taking into account the acute need for qualified teaching staff in basic subjects in secondary schools of the republic, enrollment was increased primarily in the faculties of physics-mathematics, history-biology, Russian language and literature, and foreign languages. If during the ninth five-year plan, teacher training in higher pedagogical schools of the USSR decreased by 2 percent, in Azerbaijan it increased by 2,420 people, the growth was 55.5%. It can be said that the number of graduates of specialists in almost all pedagogical specialties increased, in Russian language and literature it increased by 1.7 times, in foreign language it increased by 2 times, and in mathematics it increased by 1.8 times [2, p. 128].

Documents on the development problems of higher pedagogical education in our country show that the issues of selecting young people to higher pedagogical schools acquired special importance in the 70s. This was due to 1) difficulties in training teaching staff, the decline in the prestige of the teaching profession; 2) some young people entering higher pedagogical schools without the necessary abilities, and subsequently lack of desire to work at school; 3) the aggravation of the problem of forming qualified personnel for rural schools in the organization of student admission to higher pedagogical schools; 4) the increase in the specific weight of boys in the selection and admission to pedagogical schools due to the feminization of teaching staff.

One of the factors influencing the greater involvement of rural youth in higher pedagogical schools was the additions to the admission rules to higher educational institutions. According to these new additions, persons permanently residing in rural areas were given priority when being admitted to pedagogical specialties. In order to improve the social structure of students, preparatory departments and courses operating in higher pedagogical schools opened up new opportunities in principle [10, p.213].

The preparatory departments organized by the Central Committee of the party and the government on August 20, 1969 in the greater involvement of young workers and collective farmers in higher educational institutions played an exceptional role [11, p.252]. 6.6% of those admitted were workers and their children, 19.4% were collective farmers and their children, and 30.0% were those returning from military service [9, p. 134]. At the end of the 70s, workers, collective farmers and their families accounted for 70% of those admitted to higher education institutions.

The general pedagogical training of students at the Higher Pedagogical School required special attention. Since the beginning of the 60s, the low effectiveness of traditional teaching methods in school practice was more clearly felt in practice. Modern concepts of teaching, developmental training, educational training and other scientific concepts were introduced into science and school practice. In such conditions, it was necessary to raise the scientific and theoretical level of teaching pedagogical subjects and to reflect advanced pedagogical experience more deeply. Taking all this into account, at the end of the 60s, new curricula were developed for higher pedagogical schools. By the 70s, new subjects such as "Age and pedagogical psychology", "Methodology of educational work", "Introduction to pedagogy", "School pedagogy" had appeared in the new curriculum of pedagogical institutes. However, the first years of work on the new curricula showed their

imperfection. The new course called “Introduction to pedagogy” was nothing more than the first section of the “Pedagogy” course (General foundations of pedagogy) [11, p.266].

Starting from 1975 the sending of young people to study outside the republic took on a more intensive character. and in comparison with the years before 1978, it is distinguished by a high growth rate in terms of the number of students, higher educational institutions, and specialties. Thus, compared to 1970, in 1977 alone, the number of students sent increased by more than 14 times to 818 people, the number of specialties increased by 5 times to 244, the number of higher education institutions increased to 140, and the geography of the cities where higher education institutions were located expanded to 40 [1, p.48].

In the last period of the existence of the USSR, the problems of the transition period arose and deepened in Azerbaijan. The reforms implemented in the first years of independence to solve the problems in the socio-economic, cultural and social spheres were not successful. After Heydar Aliyev returned to power at the request of the people, a new stage began in the socio-economic, political and cultural development of Azerbaijan.

Conclusion. During the diversification of higher pedagogical educational institutions in Azerbaijan in 1969-1980, the work done in the development of the educational environment in the regions and the training of teaching staff is summarized. There were many shortcomings in the distribution of higher pedagogical educational institutions by regions, which had a negative impact on the training of teaching staff. A comprehensive study of this process in Azerbaijan allows us to implement this process at a higher level in the modern era. Because this process - the process of diversification - is still being continued. Today, branches of the Azerbaijan State University of Education in the cities of Guba, Shamakhi, Jalilabad, Shaki, Agjabedi, the branch of BSU in the city of Gazakh, and universities in the cities of Sumgayit and Lankaran train teaching staff. Studying the diversification process carried out in 1969-1980 accelerates the development of the work done in this area in the modern era.

REFERENCES:

1. Bakhshaliyev F. Heydar Aliyev and the main directions of reforms carried out in the Azerbaijani education system. Dissertation submitted for the degree of Doctor of Philosophy in Pedagogy. Baku, 2009, 178 p.
2. Bagirov B. Ganja State University. Ganja, 2001, 142 p.
3. Eminov Z. Population of Azerbaijan. Baku: 2005, 560 p.
4. Mehdizade M.M. Summaries on the history of the Soviet school in Azerbaijan. Baku: Azernashr, 1958, 328 p.
5. Maharramov A. Baku State University. Baku: “Goyturk”, 2000, 446 p.
6. Rustamov F.A. Azerbaijan State Pedagogical University (1921-2021). In 2 volumes. Volume I. Baku: ADPU, 2021
7. Aliyev K.G., Orudzhev V.A. Development of science in the universities of Azerbaijan in the 9th and 10th years. Baku, Maarif, 1985, 197 p.
8. Aliyev K.G. и др. Development of higher school in Soviet Azerbaijan. Под об-щей ред. Aliyeva K.G. Baku: Maarif, 1984, 414 p.
9. Current issues of historiography and sources of school history and pedagogy. Сборник научных трудов. Under the editorship. E. D. Dneprova, O. E. Koshele-voy. Moscow: АПН СССР, 1986, 230 с.
10. High school. Сб. очень постановлений, поразов, инструкций (в 2-х ч.). Sost. E.I. Voylenko and others. under the editorship E.I. Voylenko. М.: Высшая школа, Moscow: 1978, 360 с.
11. Soviet culture during the Great Patriotic War. Moscow: 1976, p. 182

UO’K 908

JADIDLARNING TARIXIY-MA’RIFIY VA MADANIY QARASHLARI

M.A.Bahromova, talaba, Qarshi davlat universiteti, Qarshi

Annotatsiya. Ushbu maqolada jadidlarning tarixiy-ma'rifiy, madaniy va ijtimoiy qarashlari tarixiy adabiyotlar asosida o'rganilgan. Shuningdek ma'rifatparvarlarning ta'lim tizimini isloh qilishga oid qarashlari tahlil etilgan.

Kalit so'zlar: Turkiston, jadidchilik, ma'rifat, taraqqiyparvar, yangi usul maktablari, teatr, maorif, islohot, ijtimoiy hayot, oila.

Аннотация. В статье на основе исторической литературы изучаются исторические, образовательные, культурные и социальные взгляды джадидов. Также были проанализированы взгляды просветителей на реформирование системы образования.

Ключевые слова: Туркестан, джадидизм, просветительство, прогрессивные, новометодные школы, театр, образование, реформа, общественная жизнь, семья.

Abstract. The article examines the historical, educational, cultural and social views of the Jadids based on historical literature. The views of educators on reforming the education system were also analyzed.

Keywords: Turkestan, Jadidism, enlightenment, progressive, new-method schools, theater, education, reform, social life, family.

Turkiston Chor Rossiyasi tomonidan bosib olinishi, o'lka xalqlarining mustamlakachi siyosatiga qarshi kurash jarayonlarini kuchaytirib borgan edi. Natijada mahalliy xalq ichidan yetishib chiqqan jadidlar bu kurashga ma'rifat bilan erishishga intilgan edi. Turkiston xalqlari tarixida eng katta o'rin tutgan jadidchilik harakati tarixiy jihatdan serqirra va murakkab yo'lni bosib o'tdi. Ular turli mamlakatlar tajribasidan namuna olib, uni milliylashtirib, xalqqa oson o'zi tushunadigan qilib yetkazib berishga harakat qildilar. San'at, teatr, maktablar, darsliklar, gazeta va jurnallar orqali mustamlakachilikka qarshi kurashning bosh g'oyasi ana shu yo'nalishda shakllanib bordi.

XIX-asr oxirlari XX-asr boshlarida Turkiston zaminidagi eng ilg'or fikrli ziyolilar ongida paydo bo'lgan milliy uyg'onish ma'rifatchilikda yaqqol namoyon bo'ldi. Bu davrda yerli xalqning madaniy-ma'rifiy hayotida shu qadar ko'p o'zgarishlar yuz berdiki, uni hech mubolag'asiz Renessans, ya'ni uyg'onish hodisasigagina qiyoslash mumkin. Shu kezlari Toshkent, Samarqand va Farg'ona vodiysi shaharlarida o'nlab "usuli jadid" maktablari ochildi. Uning tashkilotchilari tatar ma'rifatparvarlari bilan birga, yerli ziyolilardan Mahmudxo'ja Behbudiy, Abduqodir Shakuriy, Siddiq Ajziy, Munavvarqori Abdurashidxonov, Abdulla Avloniy, Ashurali Zohiriy, Abdurauf Fitrat, Hamza Hakimzoda, Sadridin Ayniy, Abduvahob Ibodiy, Saidrizo Alizoda kabi o'nlab atoqli zotlar bo'ldi. Yangi usul maktablar Turkistonda jadid ma'rifatchiligining ilk ko'rinishi bo'lishi bilan birga, to mazkur harakat sof siyosiy qiyofa kasb etgunga qadar ham o'z ahamiyatini yo'qotmagan edi"[1].

Ma'lumki, Turkistonda vujudga kelgan dastlabki jadid maktablarining vujudga kelishi qrimlik ma'rifatparvar adabiyotshunos, jadid maktablarining ilk asoschisi, tirikligidayoq millatning otasi deb nom olgan Ismoil Gaspirali nomi bilan bog'liq. Taniqli olim B. Qosimov Gaspiralinig jadid maktabini yaratishdagi faoliyati haqida shunday yozadi: "Ayni paytda u an'anaviy sharqona tahsilning zamondan orqada qolganini", shu tufayli musulmonlarimiz jahon taraqqiyotidan chetga surilib chiqayotganligini ko'radi... Milyutin gimnaziyasidagi o'qitish usulini, Sarbonnadagi ko'rganlarini musulmon maktablariga ko'chirsa bo'lmasmikan? Har bir maktab, madrasa o'z nizom-dasturiga ega bo'lmog'i lozim. Diniy bilimlar qatorida dunyoviy fanlar ham keng o'qitilishi kerak..." degan fikrga kelgan. I. Gaspirali chizgan loyihaga asoslangan yangi usul maktablari tez orada xalq orasida tanildi"[2].

Maktab ta'lim tizimi islohotining zarurligini izohlarkan, Munavvarqori: "... ongda, fikrlashda, maorifda o'zgarish qilmay turib, siyosatda o'zgarish qilib bo'lmasdi. Dushmanni yengish, o'zini har jihatdan himoya qilishning eng asosiy quroli ma'rifatli odamlardan tashkil topgan yangi jamiyatni tashkil qilish edi. Bunga esa maktab va madrasa tizimida inqilob yasamay turib erishish mumkin emasdi"[3], deya xotirlaydi. Turkistondagi maorif tizimini isloh qilishni asosiy maqsad qilib olgan jadidlar yoshlarni milliy mustaqillik manfaatlarini himoya qila oladigan, iqtisodiy va siyosiy qaramlikdan chiqish muammolari bilan shug'ullanadilar, zamonaviy bilimga ega kadrlar bo'lishi kerakligini anglaganlar. Jadidlar xalqning madaniyat darajasini xalqaro saviyaga ko'tarishni orzu qilganlar, buning uchun esa yoshlarni Yevropaning eng yaxshi o'quv maskanlarida o'qitish zarur, deb hisoblaganlar. Yoshlarni chet elda o'qib kelib, o'z yurtiga foydasi tegadiganligi haqida Mahmudxo'ja Behbudiy "Oyna" jurnalida quyidagicha yozgan: "To'y va ma'raka oqchasidan bolalarni.., talabalarni Makka, Madina, Misr, Istanbulga va Rossiyaga dorilfunun va dorulsaltanatlarig'a yuborilib, diniy, dunyoviy va zamonaviy odamlar yetishdurmoqg'a sa'y qilinsun. Ma'lumki, Munavvarqori Abdurashidxonov ham bu yo'lda jonbozlik ko'rsatgan. U o'zining

“Jamiyati Xayriya” nomli yordam tashkiloti “ilk maktablarni bitirgandan so‘ngra Turkiya, O‘rinburg, Ufa va Ozarbayjonga yashirin yuborilgan talabalarga yordam ishlarini boshqarar edi”[4].

Turkiston jadidlari chor hukumati istibdodidan qoloq ahvolga tushib qolgan Turkiston mahalliy aholini, jumladan o‘tib kelayotgan yoshlarni ijtimoiy-siyosiy, madaniy-ma‘rifiy turmushini, ong-saviyasini ko‘tarish, taraqqiy ettirish maqsadida juda katta madaniy ishlarni olib bordilar. Mahmudxo‘ja Behbudiy ta’kidlaganidek, “Har bir mamlakatda islohot va madaniyat asbobig‘a tasavvul (vosita) va tashabbus etmoqlik harakati u mamlakatning yoshlari tarafidan zuhur eta boshlagani kabi, bizning Turkistonda ham madaniyat eshigi manzalasida bo‘lgan maktabi ibtidoiy ila intiboh va islohot jarchisi bo‘lgan milliy matbuot qayratlu yoshlarning harakati maorif parvaronlarini soyasida vujudga keldi”[5].

San‘atshunoslik fanlari doktori Muxsin Qodirovning yozishicha, O‘zbekistonda qo‘g‘irchoq teatrining “chodir hayol”, “chodir jamol”, “fanus hayol” turlari faoliyat ko‘rsatib kelgan[6]. 1916-yilga kelib jadidlar tomonidan Andijon shahrida “Taraqqiyparvar” jamiyati tuzildi. Andijondagi bu jamiyat taniqli jadid Ubaydullaxo‘ja Asadullaxo‘jayev rahbarligida tuzilgan edi. “Taraqqiyparvar” jamiyati safida mahalliy millat vakillaridan tashqari Chaykin, Shapiro va Okun kabi shaxslar ham bo‘lib, jamiyat tashkiliy jihatdan yaxshi uyishtirilgan edi. Andijonlik taraqqiyparvarlar tomonidan Mahmudxo‘ja Behbudiyning “Padarkush” pyesasi ham sahnaga qo‘yilgan. Pyesa yangi usul maktablarining o‘qituvchilari, teatr havaskorlari tomonidan sahnada ijro etilgan[7]. Turkistonning asr boshlari matbuotida Ovro‘pocha teatr san‘atining turi bizda, 1913-yil rasman shakllanmasidan biroz ilgariroq boshlanganiga oid dalillar uchraydi. O‘zbek yangi teatri tarixini maxsus o‘rgangan B. O Pestovskiy “Inqilob” jurnalining bir necha sonlarida e‘lon qilingan katta maqolasida “Qorako‘l” shahriga yaqin bir qishloqqa 1909-yilda “o‘zbek teatri o‘ynaldi” degan, xabar borganligini qayd etgan edi. “Turkiston viloyatining gazetasi” 1910-yil yanvar sonlaridan birida esa “tez fursatda Toshkent shahrida teatr, ya‘ni “muqallid” o‘yini o‘ynalaturg‘on musulmon jamiyati (truppa) ochilur emish... Ul jamiyat musulmon zamonida “muqallid” o‘ynar ekanlar”, degan xabar bosiladi. Bu xabardan besh-olti kun o‘tib, yana shu gazetada yerli tatar havaskorlari doimiy teatr truppasi tuzgani haqida ham kichik axborot berilgan. Balki avvalgi xabarda “musulmon jamiyati” deganda mazkur tatar havaskorlari nazarda tutilgandir? Ammo bundan qat‘iy nazar o‘sha jamiyat spektakllari bevosita mahalliy ziyolilar ishtirokida o‘tgan. Agar “Oyna” jurnalidagi “Doxiliya xabarlar” deb nomlangan ruknni ko‘zdan kechirsak, teatr yo konsert tomoshalari haqidagi xabarlarda, mahalliy havaskorlar tatar teatrchilari bilan hamkorlikda spektakllar qo‘ygani, aksariyat, milliy pyesalardan so‘ng tatar pyesalari o‘ynalgani, har bir spektaklda tatar va o‘zbek aktyorlarining birgalashib ishtirok etganidan ogoh bo‘lamiz[8].

Fitrat o‘z asarlarida jamiyatdagi illatlarni tanqid qilib, ulardan qutulish yo‘llarini ko‘rsatdi. Uning “Munozara” asarida Buxoroda faoliyat ko‘rsatgan yosh taraqqiyparvarlarning maqsad va vazifalari o‘z ifodasini topgan edi. Bu haqida Fitrat ijodining tadqiqotchisi yaponiyalik X. Komatsu shunday degan edi: “1911-yilda Istanbulga o‘qishga borgan yosh buxorolik jadid Abdurauf Fitrat “Munozara” nomli forscha adabiy asar yozdi. Bu asar o‘sha davrda usuli jadid maktablarining zarurati hamda buxorolik islohotchilar bilan qadimchilar o‘rtasidagi tortishuvlarga nuqta qo‘yish uchun yozilgan edi: asar faqat Buxorodagina emas, balki butun Turkistondagi jadidlar harakatiga ruh va kuch berishi bilan mashhur bo‘ldi[9].

Xulosa qilib aytganda, ma‘rifatparvarlar ilm ziyosini xalq orasida keng yoyish uchun barcha imkoniyatlarni ishga soldilar. Maktab-maorif, matbuot, badiiy asarlar, teatr orqali o‘z g‘oyalarini targ‘ib qildilar. Jadidlarning tarixiy-ma‘rifiy qarashlari va g‘oyalarini amalga oshirish haqidagi faoliyati bugungi kun uchun ham nihoyatda dolzarb hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Jadidchilik; islohot, yangilanish, mustaqillik va taraqqiyot uchun kurash. T., “Universitet” 1999, 118-b
2. B. Qosimov. Milliy uyg‘onish: jasorat, ma‘rifat, fidoyilik. - T.: „Ma‘naviyat“ 2002. 164-bet.
3. M. Abdurashidxonov Tanlangan asarlar - T.: „Ma‘naviyat“ 2003 15-bet.
4. M. Abdurashidxonov Xotiralarimdan (Jadidchilik tarixidan lavhalar) Sharq-2001. 108-109-b.
5. Karimov I. Biz kelajagimizni o‘z qo‘limiz bilan quramiz. T: O‘zbekiston. 1999,385-b
6. O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi, 11-jild T., 2005. 344-b
7. Jadid ma‘rifatparvarlik harakatining g‘oyaviy asoslari. „Toshkent Islom universiteti“ nashriyoti matbaa birlashmasi. T.: 2016, 51-b

8. Jadidchilik; islohot, yangilanish, mustaqillik va taraqqiyot uchun kurash. T.; "Universitet" 1999, 119-b.

9. Jamolova D. Buxoro amirligida jadidlar va qadimchilar faoliyati. (XIX asr oxiri - XX asr boshlari) Toshkent-2021. 88-b.

UO'K: 130.1

YUSUF XOS HOJIB AXLOQIY MEROSINING SHAKLLANISH BOSQICHLARI

S.D. Berdaliyeva, o'qituvchi, Alfraganus universiteti, Toshkent

Annotatsiya. Ushbu maqolada o'rta asrlarning buyuk mutafakkirlaridan biri Yusuf Xos Hojib va uning "Qutadg'u bilig" asari, uning yozilishi tarixi, asarning tarkibiy tuzilishi haqida ma'lumotlar beriladi. Shuningdek, maqolada asardagi falsafiy g'oyalar, muallifning falsafiy qarashlari yoritib beriladi. Bundan tashqari asarda keltirilgan axloqiy qarashlarning insoniyat tarixida tutgan o'rni muhokama qilinadi.

Kalit so'zlar: Yusuf Xos Hojib, "Qutadg'u bilig", qoraxoniylar, insoniylik, axloq, adolat, ma'naviyat, davlat, boshqaruv, olam, tabiat, insonning mohiyati, hayotning mazmuni, o'lim, mangulik, bilish, o'quv, oila, tarbiya.

Аннотация. В данной статье представлены сведения о Юсуфе Хосе Хаджибе, одном из великих мыслителей Средневековья, и его произведении «Кутадгу Билиг», истории его написания и структуре произведения. Также в статье освещаются философские идеи произведения, философские взгляды автора. Кроме того, обсуждается роль моральных взглядов, представленных в произведении, в истории человечества.

Ключевые слова: Юсуф Хос Хаджиб, «Кутадгу Билиг», Караханиды, человечество, мораль, справедливость, духовность, государство, правительство, вселенная, природа, сущность человека, смысл жизни, смерть, вечность, знание, учеба, семья, воспитание.

Abstract. This article provides information about one of the great thinkers of the Middle Ages, Yusuf Khos Hajib, and his work "Kutadgu Bilig", the history of its writing, and the structural structure of the work. The article also highlights the philosophical ideas in the work and the author's philosophical views. In addition, the role of the moral views presented in the work in the history of mankind is discussed.

Key words: Yusuf Khos Hajib, "Kutadgu Bilig", Karakhanids, humanity, morality, justice, spirituality, state, governance, universe, nature, the essence of man, the meaning of life, death, eternity, knowledge, education, family, upbringing.

Kirish. Yusuf Xos Hojib – o'rta asrlar O'zbekistonining buyuk mutafakkirlaridan biri hisoblanadi. Uning "Qutadg'u bilig" asari axloqiy merosni shakllantirishda muhim ahamiyatga ega. Ushbu asarda u insoniylik, axloq, adolat va ma'naviyat masalalarini chuqur tahlil etadi. Yusuf Xos Hojib 1021-yilda Yettisuv o'lkasidagi Bolasog'un shahrida tug'ilgan. Uning tug'ilgan davrida Turkiston Qoraxoniylar davlatiga tegishli bo'lgan. Yusuf Xos Hojibning vafot etgan yili esa ma'lum emas. U buyuk shoir va davlat arbobi sifatida tanilgan bo'lib, o'z zamonasining asosiy ilmlarini mukammal o'rgangan. Arab va fors tillarida yaxshi so'zlasha olgan. "Qutadg'u bilig" asari nafaqat uning davrida, balki bugungi kunda ham keng tanilgan. Yusuf Xos Hojib nafaqat mutafakkir va faylasuf, balki davlat arbobi hamdir. U o'z asarida huquqiy, siyosiy, falsafiy va ijtimoiy masalalarga yechimlar taklif etgan. Adib olamning yaratilishini faqat Allohga bog'lab, bu masalalarni chuqur yoritgan.

Adabiyotlar tahlili. "Qutadg'u bilig" asari jahon olimlari e'tiboridan chetda qolmagan, jumladan, A.Jaubert, H.Vamberi, V.Bartold, V.Grigorev, V.Radlov, A.Kononov, S.Malov, O.Pritsak, A.SHcherbak, E.Tenishev, I.Steblova kabi olimlar tomonidan chuqur o'rganilgan[2:36-39].

Vatanimiz olimlaridan, "Qutadg'u bilig" asarini: Q.Karimov, A.Rustamov, G'.Abdurahmonov, S.Mutalibov, Q.Sodiqov, Q.Mahmudov, B.To'xlijev, Q.Omonov kabi tadqiqotchilar o'rganishgan. Bizga ma'lumki, turkiy xalqlar tarixi va madaniyatini, adabiyotini o'rganish, jadidchilar ijtimoiy-siyosiy harakatini a'zolarini ham chetda qoldirmagan, jumladan, jadidchi olim, birinchi o'zbek

professori, A.Fitratning xizmatlarini alohida ta'kidlab o'tish lozim[8:121-123]". Ta'kidlashimizcha, XI asrda Yusuf Xos Hojib tomonidan Qoraxoniylar sulolasidan vakili Tabg'ach Bug'raxonga taqdim etilgan "Qutadg'u bilig" asari turkiy xalqlar tarixida alohida o'rinni egallaydi". Olim Q.Omonov asarni tahlil qilgan holda quyidagi fikrlarni bildiradi, "Davlat boshqaruvi va qonunchiligi bilan bog'liq bo'lgan uslub taraqqiyotini, aytish mumkinki, uning eng yuqori cho'qqisini "Qutadg'u bilig" asarida ko'ramiz[7:36].

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqot ishini yoritib berishda tizimlilik, qiyosiy va statistik tahlil, analiz va sintez usullaridan unumli foydalanishga harakat qilindi. Bunda mavzu doirasida olib borilgan tadqiqot ishlari va asarlardagi ma'lumotlar batafsil o'rganilib, ulardan tegishli xulosalar chiqarildi. Tadqiqot ishlaridagi statistik ma'lumotlar chuqur tahlil qilinib, natijalar umumlashtirildi va qo'yilgan maqsad va vazifalar bajarildi.

Muhokama va natijalar. "Qutadg'u bilig" – turkiy xalqlar islomni qabul qilganlaridan so'ng yaratilgan ilk adabiy asar hisoblanadi. Turkiy yozma adabiyotining bebaho asarlaridan biri bo'lgan Qutadg'u bilig asari buyuk mutafakkir Yusuf Xos Hojib tomonidan 462-yilda yozib tugallangan (grigorian kalendari bo'yicha: 1069/1070). "Qutadg'u bilig" turkiy qoraxoniylar tilida "Saodatga eltuvchi bilim" degan ma'noni anglatadi. Qutadg'u bilig – nafaqat adabiy asar, balki u siyosiy qomus hamdir. U davlatni qanday boshqarish kerakligi masalasiga qaratilgan. Qutadg'u bilig turkiy xalqlar davlat boshqaruvini juda chuqur anglash va davlatni oqilona va yaxshi boshqarish saodat manbasi ekanligiga ishonch hosil qilganliklarini ko'rsatadi. Shubhasiz, olimlarning shunday buyuk asar to'g'risida biror yangilik aytishlari uchun har doim sabab topiladi[9:6]".

"Alloh o'zining irodasi bilan yerdagi barcha mavjudotni, ko'kda aylanuvchi falak gardishini yaratdi[6:48]", — deb bayon qilingan. Yusuf Xos Hojib o'z ishini tugatganida, yoshi ellikdan o'tgan edi. O'zining tug'ilib o'sgan Bolasog'un qishlog'idan Qashqarga ko'chib kelib, dostonni aynan shu go'shada, yangi hayot va yangi ilhomda yakunladi. Qashqardagi zamon va makon, uning ijodida o'ziga xos bir rang-baranglik va chuqurlik kiritdi, hayotining har bir chizig'ida hikmat va donishmandlik izlarini qoldirdi. U o'z kitobida shunday tasvirlaydi: "O'ttiz (yosh) yiqqanlarini ellik (yosh) qaytarib oldi, agar oltmish (yosh) qo'l tegizsa, nimalar qilar ekan? degan qayd ham borki, bular asar yozilib bo'lgan chog'larda muallifning ellikni to'ldirib, oltmishga yaqinlashib qolganini ko'rsatadi[4:71]". "Qutadg'u bilig" asarining lug'aviy ma'nosi "Saodatga boshlovchi bilim"dir. Ushbu asar, buyuk Qoraxoniylar mamlakatining barqarorligiga asos bo'lib, davlatning mustahkam qo'rg'onini yaratgan dasturil-amal sifatida xizmat qiladi. "Qutadg'u bilig"ning asl nusxalari uchta, hozirda esa ularning har biri uch xil mamlakatda saqlanmoqda: Avstriyaning Vena shahrida, Misrning Qohira shahrida va O'zbekistonning Namangan shahrida. Qolgan nusxalarga qaraganda, Namangandagi variant eng to'liq hisoblanadi. Bu muhim asarni ma'rifatparvarlardan biri hisoblangan Abdurauf Fitrat 1923-yilda qo'lga kiritgan. Hozirgi kunda "Qutadg'u bilig" asari O'zbekiston Respublikasi Fanlar Akademiyasi Sharqshunoslik institutida saqlanmoqda, va u nafaqat tarixiy ahamiyatga, balki ilmiy va ma'naviy qadriyatlarga ham ega. Bu asar, o'zida qadimiy donishmandlik va axloqiy merosni mujassam etgan noyob bir dasturdir. Qoraxoniylar mamlakatining barqarorligi va davlatning mustahkamligi uchun muhim nizomlarni belgilab bergan. Yusuf Xos Hojibning asosiy maqsadi – insoniyatning axloqiy qadriyatlarini yuksaltirish va adolat, ma'rifat kabi muhim tushunchalarni hayotimizga joriy etishdir. O'z asarida u adolat va ijtimoiy barqarorlikni ta'minlash, insoniylik va ma'naviyatni ulug'lash, hayotning turli jabhalarida to'g'ri yo'lni tanlashni targ'ib etadi.

"Qutadg'u Bilig" nafaqat bir asar, balki saodatga olib boruvchi bilim manbai sifatida abadiy qadrini saqlaydi. U "6520 baytdan iborat, masnaviy (ya'ni aruzning "mutaqoribi musammani mahzuf") vaznida yozilgan[1:336]". "Qutadg'u bilig" asari Yusuf Xos Hojib haqida ma'lumot beruvchi yagona asar sifatida ko'riladi. Asardan xulosa qilishimiz mumkinki, o'z davrining zarur, foydali bilimlarini mukammal bilgan Yusuf Xos Hojib o'zi yashayotgan vaqtning madaniy, ma'naviy merosini avlodlarga qoldirish uchun harakat qilgan. Asar turkiy adabiyotni yorqin kelajak taraqqiyoti sari tashlangan ilk qadamlari bo'lib, ulkan va islomiy turkiy adabiyotni boshlanishiga yordam bergan. Asar Qoshg'arda nihoyasiga yetdi va o'zining nodir san'ati bilan ajralib turib, davrning madaniyati, ma'rifati, ilm-fan, urf-odat va an'analarni o'z ichiga oladi. Ushbu asar o'sha paytdagi hukmdor Tavg'och Bug'roxonga hadya etilgan. Hukmdor, rahmati sifatida, asar muallifini "Xos Hojib", ya'ni

“Eshik og‘asi” unvoni bilan taqdirldi. Shundan so‘ng, shoir Yusuf Xos Hojib nomi bilan mashhur bo‘lib qoldi. Asarda to‘rt ramziy qahramon – Kuntug‘di (Adolat), Oyto‘ldi (Baxt), O‘gdulmish (Aql) va O‘zgurmish (Qanoat) orqali davlat va jamiyatning asosiy masalalari yoritilgan. “Asar oxirida, shoir o‘quvchilarga murojaat qilib, yozilish yilini, maqsadini, Allohga qilinadigan munajatni, Payg‘ambar va chahoryorlarga salomlarni kiritib, asarni tamomlaydi. Biroq, buni o‘tkazib yubormay, yana ikki qasida qo‘shadi: biri yigitlikka achinib, qarilikdan shikoyat qilish (44 bayt), ikkinchisi zamon buzqligi va do‘stlar jafosidan shikoyat qilish (40 bayt). Muallif o‘ziga nasihat qiluvchi bir masnaviy bobda (37 bayt) ham yozadi. Asarning turkcha yozilgani, tugallanish sanasi va yana bir munajat va salomlar qaytarilishi keltiriladi. Bular asarning xotima qismiga qo‘shilgan ikki qasidadan, qayta tahrir jarayonida yozilganini anglatadi. “Qutadg‘u bilig” dostoni, mazmuni va tuzilishi jihatidan, mintaqadagi adabiyotning shakllanishining ilk bosqichlaridan biri bo‘lib, turkiy tilda yozilgan islom ma‘naviyatining badiiy-falsafiy, ijtimoiy-axloqiy qomusi sifatida e‘tirof etilishi mumkin. Ushbu asarda VIII-IX asrlarda yashagan Abdulhamid al-Kotib, Ibn al-Muqaffa, Adib Ahmad Yugnakiy, al-Johiz kabi yirik adiblar tomonidan asos solingan adabiyot ilmi, Abu Nasr al-Forobiyning ijtimoiy-axloqiy falsafasi, “Shohnoma” va turk xoqonlarining yodnomalari, shuningdek, mintaq xalqlarining boy ma‘naviy merosi o‘z aksini topgan. Eng muhim jihati, bu asar islom mintaqasining ma‘naviy qomusi sifatida katta ahamiyatga ega. Firdavsiy “Shohnoma”si mintaq xalqlarining o‘tmish tarixini badiiy tasvirda haykallasa, Yusuf Xos Hojib asari o‘z davrining ijtimoiy va madaniy holatini badiiy tafakkur qonuniyatlari asosida o‘z ifodasini topadi[3:740-743]”.

Kitobda ko‘tarilgan falsafiy muammolar doirasi nihoyatda keng va rang-barangdir. Olam va uning tuzilishi, tabiatning sirli universumi, ongning qudrati, insonning mohiyati, hayotning mazmuni, o‘lim va mangulik, bilish jarayoni, o‘quv va uquv, kasb-hunar egallash, oila va tarbiya masalalari – bularning barchasi muallifning chuqur mushohadalarga asoslanadi.

Asar, adibning turmush tarzi va hayotiy pozitsiyasining falsafiy ifodasi sifatida namoyon bo‘ladi. Bu shuningdek, murosa falsafasining ilk yorqin namunasidir. Unda Sharq peripatetiklarining ta’siri sezilarli darajada ko‘zga tashlanadi. Xususan, Forobiy, Beruniy va Ibn Sinoning g‘oyalari asarda o‘z aksini topgan. Tasavvuf falsafasining ham o‘z o‘rni bor, u muallifning asaridagi chuqur ruhiy izlanishlarga to‘g‘ri keladi.

Muallifning falsafiy qarashlarida pozitivizm elementlari ham ko‘rinadi. O‘rta asr mutafakkirlarining dunyoqarashidagi realistik g‘oyalar yorqin bir nur sifatida porlaydi, o‘quvchini fikr va his-tuyg‘ularga to‘ldirib, hayotning ma‘nosini qidirishga undaydi. Bu asar, shubhasiz, nafaqat o‘rta asrlarning, balki insoniyat tafakkurining boy merosi sifatida qadr topadi.

Yusuf Xos Hojib, inson muammolarini va insoniylik masalalarini muhokama qilib, hayot mazmunini o‘lim va abadiylik bilan bog‘laydi. U, odam hayoti qisqa va cheklangan ekanligini, lekin shu cheklov ichida insonning maqsadi – o‘z nomini abadiylashtirish, ezgu fazilatlar va amallari orqali, isbotlashga intiladi. Kimning nomi mangu bo‘lsa, uning o‘zi ham abadiydir; bu haqiqat hayotning eng chuqur mohiyatidir. Asar “Axloq va odob, ta’lim va tarbiya hamda ma‘naviy kamolotning yo‘l-yo‘riqlarini, usullarini, chora-tadbirlarini mujassamlashtirgan, jam qilgan qomusdir[5]”.

Xulosa. Yuqorida keltirilgan ma‘lumotlardan bir narsani aniq aytish mumkin: darhaqiqat, asar qoraxoniylar davrining bosh qomusi, huquqiy asosi darajasidagi manbadir. Asarning ahamiyatli jihati, o‘rta asrlarda davlat qonunlarini adabiy shaklda, o‘git, pand-nasihat, hikoya va rivoyat ko‘rinishida badiiy tarzda yoritish an‘anasini sharqda Yusuf Xos Hojib boshlab berganidir. Allomaning eng muhim yutug‘i shundaki, u davlat va jamiyatni boshqarish san‘atini badiiy ifodalashga intilgan. Bu jarayon Sharq xalqlarining ijtimoiy hayotida keng tarqalib, o‘z davrida yangi g‘oyalar bilan boyidi. Yosh avlodga yetkazilayotgan saboqlar va axloqiy qadriyatlar asar orqali chuqur va chiroyli tarzda ifodalangan bo‘lib, bu umuman, Sharq madaniyatining rivojiga katta hissa qo‘shdi. Ushbu asar, nafaqat bilim, balki donolik manbai sifatida xizmat qilib, zamonamizda ham o‘z ahamiyatini yo‘qotmaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Fitrat A. Qutadg‘u bilig // Tanlangan asarlar. Nashrga tayyorlovchi. H.Boltaboev. 2-jild. – Toshkent: Ma‘naviyat, 2000. – B. 336.

2. Hamidov Z. “Yusuf Xos Hojibning falsafiy, ijtimoiy-siyosiy va axloqiy qarashlari”. ADU Ilmiy xabarnomasi, №2, 2017. – B. 36-39.
3. N.Marfat, N.Niyozova. “Yusuf Xos Hojibning “Qutadgʻu Bilig” asarida tarbiya masalasi”. Международный научный журнал № 7(100), часть 1 «Научный импульс» Февраль, 2023. – 740-743 b.
4. Rahmonov N., Hamroqulova X. Adabiyot. 11-sinf uchun darslik. 1-qism. – Toshkent: “O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi”, 2018. – B. 71.
5. Yusuf Xos Hojib. Qutadgʻu bilig (Saodatga yoʻllovchi bilim). 2-nashri. – Toshkent: Fan, 1972. – 964 b.
6. Каримов К, Юсуф Хос Хожиб “Кутадгу билиг”. – Тошкент: Фан, 1971. – Б. 48.
7. Омонов Қ. Ўзбек ҳужжатчилигининг асослари: Юзага келиши ва тарихий тақомили. – Тошкент, 2016. – Б. 36.
8. Орзукулов А.О. Юсуф Хос Хожиб маънавий мероси тадқиқотчилар нигоҳида.
10. Эрол Озвар, Мармара университети ректори. Жаҳон туркологиясининг буюк обидаси “Кутадгу билиг” Ва уни ўрганишнинг долзарб масалалари халқаро конференция тўплами. – Тошкент, 2020. – Б. 6.

UO'K 908

**QASHQADARYO VOHASI SIYOSIY-MA'MURIY BOSHQARUV MARKAZLARI
TARIXIDAN
(XIX asr oxiri XX asr boshlarida)**

J.P.Berdiyev, dots., Qarshi davlat universitet universiteti, Qarshi

Annotatsiya. Ushbu maqolada XIX asr oxiri XX asr boshlarida Qashqadaryo vohasi bekliklarining siyosiy boshqaruvi, ma'muriy boshqaruvi haqida tarixiy manbalar va adabiyotlar asosida ilmiy ma'lumotlar keltirilgan.

Kalit so'zlar: Qashqadaryo vohasi, Qarshi, G'uzor, Chiroqchi, Yakkabog' va Shahrisabz bekliklari, ma'muriy boshqaruv.

Аннотация. В статье представлены научные сведения, основанные на исторических источниках и литературе, о политическом и административном управлении княжествами Кашкадарьинского оазиса в конце XIX - начале XX вв.

Ключевые слова: Кашкадарьинский оазис, Каршинское, Гузарское, Чиракчинское, Яккабогское и Шахрисабзское княжества, административное управление.

Abstract. This article presents scientific information based on historical sources and literature about the political and administrative governance of the Kashkadarya oasis principalities in the late 19th and early 20th centuries.

Keywords: Kashkadarya oasis, Karshi, Guzar, Chiraqchi, Yakkabog and Shahrisabz principalities, administrative management.

Qashqadaryo vohasida XIX asr oxiri XX asr boshlarida 5 ta beklik – Qarshi, G'uzor, Chiroqchi, Yakkabog' va Shahrisabz bekliklari bo'lib, ular orasida yirik shaharlar – Shahrisabz, Qarshi va G'uzor edi. Qolgan bekliklar markazi Chiroqchi, Yakkabog' shaharlari aslida shaharchalar sifatida bilinar edi. Shaharlar siyosiy, iqtisodiy va madaniy markazlar sifatida atrof-tevarakdagi amlokliklar aholisiga katta ta'sir ko'rsatib kelgan. Vohadagi eng yirik ma'muriy hududlardan biri bo'lgan Qarshi (shahar va uning atroflari) bekligi asosan amirning taxt vorisi tomonidan boshqarilgan.[1] Bekliklar o'z navbatida amlokdorga bo'lib idora etilgan. Misol uchun, Qarshi bekligi 15 ta, Kitob bekligi 9 ta, Shahrisabz bekligi 14 ta, Yakkabog' bekligi 11 ta, Chiroqchi bekligi 6 ta, G'uzor bekligi 6 ta amlokdorlikka bo'lingan. Amlokdorliklar o'z tarkibiga bir nechta katta va kichik qishloqlarni qamrab olgan. Amlokdorlar o'z hududlarida soliq yig'ish, mirshablik hamda ma'muriy rahbarlik vazifalarini ado etishgan.[2]

Qashqadaryo vohasining yirik urbanizatsiya markazlaridan biri Qarshi shahri edi. Bu davrda shahar Qarshi bekligining markazi bo'lib, Buxoro shahridan janubi-sharqda, Qashqadaryo daryosi quyi oqimining chap qirg'og'ida joylashgan. Devorlar bilan o'rab olingan ushbu shahar nafaqat savdo-iqtisodiy markaz, balki siyosiy va madaniy markaz sifatida ham amirlikda Buxoro va Samarqanddan keyingi o'rinda turgan. Taxt vorisining qarorgohi ham Qarshi shahrida joylashgan.

Shahar markazidagi maydonda 4 ta madrasa, hammom, masjid, taxt vorisi, qo'shin va bek joylashgan qarorgoh bo'lib, uning atrofi minorali hamda uchta darvozasi (Kunchiqar, Kasbi,

Samarqand) bo'lgan devor bilan o'rab olingan. Shahar devori zovurlar bilan ihtotalangan bo'lib, ushbu devor tashqarisida beklilikning nufuzli kishilaridan iborat aholining uy - xonadonlari joylashgan.[3]

Qarshining bosh maydoni bo'lgan registonda bozor va savdo rastalari, madrasa, jome' masjidi hamda karvonsaroy joylashgan. Mazkur hududda bozorlar, hammomlar, yuzlab savdo yoyilmalari, yopiq karvonsaroylar, hunarmandchilik do'konlari, novvoyxonalar joylashgan. Registonning atrofi dala hovlilar, uzumzorlar, poliz va bog'lar bilan o'ralgan.[4]

XIX asrning oxirlariga oid manbalarning guvohlik berishicha, Qarshi yirik savdo-iqtisodiy markaz hisoblanib, mahalliy bozorlari juda katta, ularda rastalar, yoyma va hunarmandchilik do'konlari, yopiq saroylar (timlar), karvonsaroylar ko'p bo'lgan. 1870-yillarda Qarshi shahri bozorida 1400 ta do'kon bo'lib, haftada bir kun butun chekka hududlardan 10-15 ming nafar xaridorlar tashrif buyurgan. Qarshi bozorlarida nafaqat mahalliy mahsulotlar, balki chet el mahsulotlari (sovun, igna, turli matolar, tuz, bo'yoqlar, metall idishlar va boshq.)ni uchratish mumkin edi [5].

V.V. Krestovskiyning ma'lumotlariga ko'ra, Qarshi registonining ikki tomonida Abdullaxon madrasasi va jome' masjidi joylashgan bo'lib, qolgan ikki tomonini savdo rastalari egallagan. Registonga tutashgan to'rtta asosiy shahar ko'chalaridan biri yangi qurilgan Shermuhammad madrasasiga olib borgan. Shahar bozori ro'parasida Ko'k Gumbaz jome' masjidi joylashgan bo'lib, shaharda jami 16 ta masjid, 12 ta madrasa mavjud bo'lgan [6] hamda ular Qarshining madaniy-ma'rifiy hayotida muhim ahamiyat kasb etgan.

Qashqadaryo vohasidagi yirik shaharlardan ikkinchisi Shahrisabz edi. Shahrisabz shahri himoya devorlari bilan o'rab olingan bo'lib, bu devorlarda 6 ta (Kunchiqar, Qarshi, Charmgar, Chaqar, Teparlik, Kitob) darvoza bo'lgan. Shahar markazida qo'rg'on bo'lib, bu yerda Shahrisabz begi (hokimi) hamda uning yaqinlari istiqomat qilishgan. Shahrisabz begining qo'rg'oni mahalliy xalq orasida "Shahrisabz Afrosiyobi" degan nom olgan edi.[7] Markazdagi ushbu bek qo'rg'oni oldida shahar maydoni hisoblangan registon joylashgan. Shuningdek, shahar markazida Chorsu bozori joylashgan bo'lib, shahar darvozlaridagi yo'llar bozorga olib borgan.

Shahrisabz 52 ta guzarga bo'lingan. Ma'lumotlarga ko'ra, har bir guzarning o'z masjidi bo'lib, guzarlarda 20-30 tadan 100 tagacha xonadon bo'lgan. Asosiy aholisi o'zbeklar bo'lgan shaharda bu davrda 4 mingga yaqin xonadon yashaganligi taxmin qilinadi. XX asrning boshlariga kelib Shahrisabz shahrida 50 ming nafardan ziyod aholi yashaganligi haqida ham ma'lumotlar bor.[8]

Bu davrda Shahrisabz yirik savdo-iqtisodiy markaz bo'lganligi tufayli bu yerda yirik va mayda savdogarlar va karvonsaroylar ko'p bo'lgan. Manbalarning guvohlik berishicha, savdogarlarning shahar bozorlarida o'z yoymalari va do'konlari mavjud bo'lib, ular ma'lum bir mahsulot turi bilan savdo qilishga ixtisoslashgan. Yirik savdogarlar boshqa shaharlar bilan savdo-sotiq faoliyatini yuritganlar. Shahrisabzda XIX asrning oxirlarida 7 ta karvonsaroy faoliyat yuritgan bo'lsa, ularning soni XX asrning boshlariga kelib 28 ta edi.[9]

Qadimdan "Qubbatul ilm-val-adab" degan nomga sazovor bo'lgan Shahrisabz shahri so'nggi o'rta asrlarda ham bu mavqesini ma'lum darajada saqlab qolgan edi. Manbalardan ma'lum bo'lishicha, bu davrda Shahrisabzning madaniy hayoti Qo'qon madaniy muhiti bilan bog'lansa-da, shahar Qashqadaryo vohasidagi madaniy markazlardan biri edi. Shahrisabzda boshqa shaharlar bilan savdo qiluvchi yirik savdogarlar faoliyat yuritgan bo'lib, ular asosan Chorsu bozori yaqinidagi markaziy guzarlarda yashaganlar. Shaharda ko'plab hunarmandlar – kashtado'zlar, do'ppido'zlar, sovungarlar, pichoqchilar, telpakdo'zlar, temirchilar, kulollar, sandiqchilar faoliyat yuritganlar. Ammo, to'quvchilik boshqa shaharlarga nisbatan keng rivojlanmagan.[10]

Kitob shahri ham vohaning asosiy ma'muriy, iqtisodiy va madaniy markazlaridan biri edi. Kitob bekliligining markazi bu - Kitob shahrida bek qo'rg'oni joylashgan bo'lib, bu qo'rg'on hududida saroy, otxona, masjid, 2 ta qabulxona, hududida hovuzi bo'lgan ichki hovli, ayvon mavjud bo'lgan. Ma'lumotlarga ko'ra, Buxoro amiri Kitob begi qarorgohidagi ichki hovlida tez-tez kelib turgan va bu yerda amirning 250 kishilik sarbozlari doimiy yashagan.[11]

Kitob begi qo'rg'oni oldida registon maydoni, maydon yonida esa shaharning asosiy bozori joylashgan. Bozorning atroflarida manbalarga ko'ra, ko'plab guzarlar mavjud bo'lib, ularning soni 70dan oshgan. Taxminiy ma'lumotlarga ko'ra, XIX asr oxirlarida Kitob shahrining aholisi 18

mingdan ziyod edi.[12] Guzarlarda yashaydigan aholining asosiy qismi o'zbeklar bo'lib, guzarlarning nomlanishi boshqa shaharlarda bo'lgani kabi aholining joylashuvi bilan bog'liq edi. Kitob shahrida, ayniqsa, kulolchilik, ip va ipakdan gazlama to'qish (bo'z, olacha, ipak), zardo'zlik, kashtado'zlik kabi hunarmandchilik turlari keng rivoj topgan edi.[13]

XIX asrning oxirlarida Kitob shahrida 6 ta karvonsaroy, 2 ta hammom, 4 ta madrasa, 3 ta bozor, 4 ta masjid faoliyat yuritganligi, shaharning har bir guzarida masjid va maktablar ishlab turganligi haqida ham ma'lumotlar bor.[14]

Qashqadaryo vohasining siyosiy-ma'muriy, savdo-iqtisodiy va harbiy-strategik markazlaridan biri G'uzor shahri edi. O'zbekistonning janubini, xususan, Amudaryo kechuvlari bo'yida joylashgan Termiz va undan keyin Eron, Afg'oniston, Hindiston bilan bog'laydigan, shimoli-sharqiy yo'nalishda Farg'ona vodiysi, Toshkent vohasi, Jizzax va Samarqand orqali Sharqiy Turkiston, Qoshg'ar, Yettisuvdan keluvchi yo'llar yo'nalishlari G'uzor orqali o'tganligi bois,[15] uncha yirik bo'lmasada, so'nggi o'rta asrlarda ham G'uzor shahrining mavqei ancha baland edi. Ushbu holatni O'rta Osiyoga tashrif buyurgan ko'pgina rus sayyohlari, zobitlari, ekspeditsiyalar ishtirokchilari ham e'tirof etadilar.[16]

Manbalar asosida ma'lumot bergan tadqiqotchilarning fikricha, G'uzorda Buxoro amirligining taxt vorislari bek qilib tayinlangan. Yirik davlat bo'lgan amirlikning Janubiy hududlaridan to'planadigan turli soliqlar G'uzorda bir yerda yig'ilib, shunday so'ng amir xazinasiga jo'natilgan. G'uzor shahri va bekligining yerlari bek uchun "mulki xurri xolis" sifatida berilgan bo'lib, XIX asrning 60-70-yillarida ushbu holatni Abdumalik (Katta) To'ra misolida ham kuzatishimiz mumkin.[17]

G'uzor shahri qo'rg'oni (bek qa'asi) G'uzordaryo yoqasidagi tepalikda joylashgan (xarobalari hozirgi G'uzor shahrining janubi-g'arbiy qismida, markaziy bozor yaqinida – J.B.). Manba tili bilan aytganda, "G'uzor janubdan bir tosh uzoqlikdan ko'rinib turadigan keng va uzun yo'llarga ega toza va ozoda, yoqimtoy shaharcha. G'uzor o'zining qulay joylashuvi tufayli olijanob tabiiy ko'rinishga ega. Osiyo me'morchiligiga xos qal'a yoki ingichka uzun ustunlari ko'rinib turgan ayvonlar yozning issiq quyoshi nurlari ostida nihoyatda chiroyli bo'lib ko'rinadi. Katta minoralar, loydan qilingan devorlar bilan o'rab olingan qal'a binosi boshqacha manzara kashf etadi".[18]

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Логофет Д.Н. Бухарское ханство под русским... – С. 240.
2. Яворский И.Л. Путешествие русского посольства по Афганистану и Бухарскому ханству в 1876 - 1879 гг. // Туркестанский сборник. – СПб., 1882. – Т. 288. – С. 35; Холикулов А.Б. – XIX-XX аср бошларида Қашқадарё бекликлари. Тарих фан. номз. дисс автореферати. – Тошкент, 2011. – Б. 19.
3. Холикулов А.Б. XIX-XX аср бошларида Қашқадарё воҳаси бекликларида савдо-сотик (Қарши шаҳри бозори мисолида) // Ўзбекистон тарихининг долзарб муаммолари. Илмий тўплам. – Тошкент: Тафаккур, 2009. – Б. 244.
4. Холикулов А. XIX – XX аср бошларида Қашқадарё воҳасида урбанизация жараёнлари // ҚарДУ хабарлари. Махсус сон (ижтимоий фанлар). 2020. – Б. 185-187.
5. Туркестанские ведомости. 1872. № 34. 29 августа.
6. Крестовский В.В. В гостях у Эмира Бухарского..., – С. 221.
7. Қадимги Кеш-Шаҳрисабз тарихидан лавҳалар. Муаллифлар жамоаси. Масъул муҳаррир А.С. Сағдуллаев. – Тошкент: Шарқ. 1998. – Б. 173.
8. Федченко А.П. Путешествие в Туркестан // Под редакцией, со вступительной статьей комментариями Б.Ю. Юсова. – М: Госиздат. Геог. лит-ры. 1950. – С. 141.
9. Холикулов А.Б. XIX-XX аср бошларида Қашқадарё воҳаси бекликларининг иқтисодий ҳаёти // СамДУ ахборотномаси. – Самарқанд. 2010. - №2. – Б. 34.
10. Давлатова С. Ўзбекистоннинг жанубий ҳудудлари анъанавий ҳунармандчилиги тарихий жараёнлар контекстида (XIX асрнинг иккинчи ярми – XXI аср бошлари). Тар. фан. докт. дисс. (DSc) автореф. – Тошкент. ФА Тарих Ин-ти. 2019. – Б. 19-20
11. Пармонов О., Бердиев А. Китоб тумани: Китоб тумани ҳақида лавҳалар. – Тошкент: Фан. 1997. – Б. 41-42.
12. Якубов Б. Шаҳрисабзское и Китабское бекства во второй половины XVIII- 60 – х гг. XIX вв. Автореф. дисс...канд. ист. наук. – Ташкент: ТашГУ, 1997. – С. 12.
13. Қадимги Кеш – Шаҳрисабз тарихидан..., – Б. 177-179 .
14. Маньковская Л.Ю. Неизвестные памятники XVI-XIX вв. Кашкадарьинской области // Строительство и архитектура Узбекистана – Ташкент, 1981. – №11. – С. 41-47.
15. Мавлонов Ў.М. Марказий Осиёнинг қадимги йўллари....., – Б. 187-215.

16. Бу ҳақда батафсил маълумот олиш учун қаранг: Чориев З., Жўраев А. Ғузор тарихидан лавҳалар. – Қарши: Насаф. 1997. – Б. 52.
17. Одилов А.А. Бухоро амирлигида миллий озодлик ҳаракатлари тарихи: Тарих фан. номз. дисс. автореф. – Тошкент: ЎзМУ. 2003. – Б. 23.
18. Яворский И.Л. Путешествие русского посольства по ..., – С. 37.
19. Зияева Д.Х. Ўзбекистон шаҳарлари XIX асрнинг..., – Б. 197.
20. Логофет Д.Н. Бухарское ханство под русским протекторатом..., – С. 186.
21. Жуманазар А., Тўхлиев Ж. Яккабоғ: Соҳибқирон камол топган юрт. – Тошкент: Академнашр, 2018. – Б. 72-73.
22. Тўхлиев Ж. Яккабоғ. – Тошкент: Шарқ. 2005. – Б. 24.

UO'K 008

FUQAROLIK JAMIYATINING RIVOJLANISHIDA TIL TARIXINING O'RNI

*X.E.Boboqulova, dots., Samarqand davlat chet tillar instituti, Samarqand**R.G'.Sadilloeva, talaba, Samarqand davlat chet tillar instituti, Samarqand*

Annotatsiya. Maqolada fuqarolik jamiyatining shakllanish va rivojlanish jarayonida til tarixining o'rnini tarixiy nuqtai nazardan tahlil qilinadi. Til jamiyatning madaniy va ijtimoiy taraqqiyotida muhim omil bo'lib, uning rivojlanishi fuqarolik institutlarining shakllanishi bilan chambarchas bog'liqdir. Tadqiqotda turli davrlarda tilning ijtimoiy funksiyalari, uning siyosiy va madaniy jarayonlardagi ta'siri, shuningdek, milliy ong va fuqarolik identifikatsiyasini shakllantirishdagi roli yoritiladi. Maqolada tarixiy manbalar va ilmiy adabiyotlar asosida tilning jamiyatdagi integratsion vazifasi, milliy o'zlikni anglash va fuqarolik institutlarini rivojlantirish jarayonlariga ta'siri ilmiy asoslangan holda ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: fuqarolik jamiyati, til tarixi, tarixiy jarayonlar, milliy identifikatsiya, ijtimoiy taraqqiyot.

Аннотация. В данной статье рассматривается значение истории языка в процессе формирования и развития гражданского общества с исторической точки зрения. Язык является одним из основных факторов культурного и социального прогресса общества, и его развитие тесно связано с формированием и укреплением гражданских институтов. В исследовании анализируются социальные функции языка в различные эпохи, его влияние на политические и культурные процессы, а также его роль в формировании национального сознания и гражданской идентификации. На основе исторических источников и научной литературы освещается интеграционная роль языка в обществе, его влияние на осознание национальной самобытности и развитие гражданских институтов.

Ключевые слова: гражданское общество, история языка, исторические процессы, национальная идентификация, социальный прогресс.

Abstract. This article examines the significance of language history in the formation and development of civil society from a historical perspective. Language is one of the key factors in a society's cultural and social progress, and its development is closely linked to the formation and consolidation of civil institutions. The study analyzes the social functions of language in different historical periods, its impact on political and cultural processes, and its role in shaping national consciousness and civic identity. Based on historical sources and academic literature, the integrative role of language in society, its influence on national identity awareness, and the development of civil institutions are scientifically examined.

Keywords: civil society, language history, historical processes, national identification, social progress.

Inson taraqqiyoti tarixining barcha davrlaridan buyon uzoq tarixga ega bo'lgan fuqarolik jamiyati haqiqiy fuqarolardan, ya'ni uzviy bog'liqlikda bo'lgan, axloqiy madaniyatga tayanadigan hamda huquqiy va siyosiy madaniyatga ega odamlardan iborat jamiyatdir. Fuqarolik jamiyatining ilk tasavvurlari haqida ma'lumotlarni qadimgi yunon faylasufi Aristotelning "Siyosat" asarida uchratishimiz mumkin. Unga ko'ra, kishilik jamiyatining adolat va qonun ustuvorligi insoniyatning erkin yashash huquqiga ega bo'lishi uchun asos bo'lib xizmat qilishi kerakligi aytib o'tilgan. Bundan

tashqari, jamiyatni boshqarishda qonunlarning to'g'ri va adolatli bo'lishiga alohida e'tibor beriladi.[2]

Fuqarolik jamiyatining shakllanishi va rivojlanishida til asosiy omillardan biri bo'lib, u jamiyat a'zolarining o'zaro muloqoti, ijtimoiy munosabatlari va madaniy merosini avloddan-avlodga yetkazish vositasi sifatida xizmat qiladi. Misol uchun, Jyul Vernning *“Sirli orol”* asarida kolonistlar qanday qilib yovvoyi holga tushgan Ayrtonni topganliklari haqida hikoya qilinadi. Ayrton jinoyatlari uchun jazolanish maqsadida kimsasiz orolga tashlab ketilgan edi. Jamiyatdan uzilib qolgan Ayrton inson sifatida yashashni to'xtatdi, insoniy tafakkur qobiliyatini yo'qotdi va gapirishdan ham qoldi. Biroq, u kichik jamoa muhitiga tushgach, insonlar hayotiga qaytib, tafakkur qobiliyati tiklandi va u yana gapira boshladi. [9]

Haqiqatan ham, insoniyat tarixi davomida har bir jamiyatning tili uning ijtimoiy tuzilishi, madaniyati va iqtisodiy taraqqiyoti bilan uzviy bog'liq bo'lgan. Shu bois, fuqarolik jamiyatining shakllanish jarayonini til tarixidan ajratib tasavvur etish mumkin emas. Reformatskiy ta'kidlaganidek, “til – inson muloqotining eng muhim vositasidir. Tilsiz insoniy muloqot mumkin emas, muloqotsiz esa jamiyat bo'lishi mumkin emas, demak, inson ham mavjud bo'la olmaydi. Tilsiz tafakkur ham bo'lishi mumkin emas, ya'ni insonning borliqni va undagi o'z o'rnini anglash imkoniyati yo'q”. [3-14]

Aristotelning *“Politika”* asarida: “Faqatgina inson barcha tirik mavjudotlar ichida nutq qobiliyatiga ega”, deydi.[2] Ushbu g'oya rivojlangan shaklda Uyg'onish davrining turli mamlakatlardagi mutafakkirlari tomonidan ham ilgari surilgan. Masalan, XV asrda yashagan Dante *“Xalq notiqligi haqida”* traktatida nutq inson uchun faqat o'z fikrlarini bir-biriga tushuntirish maqsadida zarurligini ta'kidlaydi. [6] XVII asr mutafakkiri Bossier esa shunday yozgan: “Ovoz yoki so'zlarni idrok etish - bu ularning havo, quloq va miyaga ta'sirini sezish bilan bog'liq bir jarayondir, deb baholagan.[8] Biroq, ularni insonlar tomonidan belgilangan ramz sifatida qabul qilish va ularning ortida turgan tushunchalarni ongda shakllantirish – bu mutlaqo boshqa narsa. Aynan shu jarayon tilni tushunish hisoblanadi. Insoniyat tarixiga nazar tashlasak, tilning shakllanishi va rivojlanishi jamiyat taraqqiyotining asosiy omillaridan biri bo'lib kelgan. Dastlabki ibtidoiy jamiyatlardan tortib, qadimgi sivilizatsiyalar va zamonaviy davlatlarning shakllanishigacha bo'lgan davrda til insonlarning o'zaro muloqoti, bilim va tajriba almashinuvi, ijtimoiy munosabatlarning tartibga solinishi uchun muhim vosita bo'lib xizmat qilgan.

Jamiyatda tarixida til orqali insonlar nafaqat o'z fikrlarini ifoda etgan, balki urf-odatlar, diniy e'tiqodlar va madaniy qadriyatlarni avloddan-avlodga yetkazib kelganlar. Masalan, qadimgi Misr iyerogliflari, Mesopotamiyada mixxat yozuvi yoki qadimgi Xitoy ierogliflari tarixiy meros sifatida inson tafakkurining ifodasi bo'lib, ular jamiyat taraqqiyotining muhim bosqichlarini aks ettirgan. O'rta asrlarda esa yozma va og'zaki nutq ijtimoiy tuzilmalarning mustahkamlanishiga xizmat qilgan, davlat boshqaruvi, huquqiy tizimlar va ilm-fan rivojiga ta'sir ko'rsatgan: “Agar til tabiiy hodisa bo'lmasa, demak, u ijtimoiy hodisalar qatoriga kiradi. Bu to'g'ri xulosa, biroq masalaning to'liq ravshan bo'lishi uchun tilning boshqa ijtimoiy hodisalar orasidagi o'rnini aniqlash zarur. Til jamiyat uchun o'ziga xos rolga ega bo'lgani sababli, uning mavqei ham alohidadir. Tilning boshqa ijtimoiy hodisalar bilan umumiy jihati shundaki, u inson jamiyatining mavjudligi va rivojlanishi uchun zaruriy shart hisoblanadi. Shuningdek, til ma'naviy madaniyatning bir qismi sifatida moddiylikdan ajralgan holda tasavvur etib bo'lmaydigan barcha ijtimoiy hodisalar singari, jamiyat bilan uzviy bog'liqdir”. [3-21/22]

Yana bir muhim, eng qadimgi madaniy tarixiy-huquqiy yodgorlik – Avestoda kishilarning uyushib yashashi, o'zaro munosabatlar va aloqalarning axloq va me'yorlarga tayanishi kabi qarashlar ilgari surilgan. Bunda o'z-o'zidan jamiyatda qonun ustuvorligiga erishish, jamiyatni shaxs tomonidan emas, qonun boshqarishi kabi fuqarolik jamiyatining ilk belgilari namoyon bo'lgan. [1] Endilikda ana shu rivojlanib borayotgan fuqarolik jamiyatining rivojlanishida til tarixining o'rnini nihoyatda muhim desak hech ham mubolag'a bo'lmaydi. Yuqorida aytib o'tganimizdek, til nafaqat kishilar o'rtasidagi aloqa-aralashuv vositasi, muloqotni ta'minlab turmasdan, madaniy va tarixiy qadriyatlarimizni yanada targ'ib qilishda, demokratiya va adolat prinsiplariga asoslangan davlat bo'lib, yanada rivojlanishida asos bo'lib xizmat qiladi.

O'z tilining tarixiga ega bo'lgan, uni saqlab qolgan davlat o'z tarixini, ajdodlar madaniy qadriyatlarini mustahkamlab kelajak avlodga yetkazadi. Til tarixiy va madaniy boyliklar qadriyat unsurlarini yetkazishda hamda jamiyatdagi ilm-fan sohalaridagi islohotlar va yutuqlarda tilning roli katta. Chunki, har qanday bilim va ko'nikmalar, tajribalar til orqali almashinadi, til orqali yuzaga chiqadi. Bu esa, o'z navbatida, jamiyat a'zolari o'rtasidagi birlik va ahillikni ta'minlab, fuqarolik jamiyatining ham ma'naviy, ham madaniy rivojlanishiga yordam beradi. Til orqali har bir shaxs jamiyatda butun borliq bilan aloqalarni o'rnatib, o'zining huquq va erkinliklari, majburiyatlari haqida anglab hamda jamiyatda o'z fikrini erkin ifoda eta oladi.

Tilning fuqarolik jamiyatidagi ijtimoiy, siyosiy va madaniy o'zgarishlarga ta'siri bugungi kunda uning rivojlanishiga yordam berib kelmoqda. Bularga misol qilib, til tarixiy madaniyatlar va qadriyatlarni bir-biriga ulashda, yangi g'oya va fikrlarni qabul qilishda til muhim ahamiyatga egadir. Bundan tashqari, turli xalqlar o'rtasidagi madaniyatlar, xalqlar o'rtasidagi aloqalarning barchasi til orqali jamiyatga kirib boradi. Til ijtimoiy munosabatlarni ham o'zgartirishda muhim vosita va til jamiyatdagi shaxslar o'rtasidagi tenglikni yaratishga yordam beradi. Siyosiy muhitdagi til erkinligi siyosiy, huquqiy qarorlarni ifodalashda, fuqarolik jamiyatining rivojlanishini ta'minlaydi.

Huquqshunos olim V.M. Savitskiyning "Prosessual qonunlar" nomli risolasida huquq va til masalalariga e'tibor berish joizligini ta'kidlab shunday degan: "Qonunda ifoda etilgan huquqiy normalar til vositasida fuqarolar ongiga yetkaziladi. U til orqaligina maqsad va vazifalarni bajarishga kirishadi. Huquqiy normalar tilsiz yashay olmaydi".[4] Shuning uchun ham jamiyat tarixiy taraqqiyotida til huquqiy, siyosiy, ma'naviy rivojlanishning birlashtiruvchi omil bo'lib xizmat qiladi.

Til tarixi jamiyatning ijtimoiy va siyosiy taraqqiyoti bilan uzviy bog'liq bo'lib, siyosiy nutq, ijtimoiy normativlar va huquqiy tilning shakllanishi fuqarolik jamiyatining rivojlanishiga bevosita ta'sir ko'rsatgan. Til faqatgina muloqot vositasi bo'lib qolmay, balki jamiyatdagi demokratik tamoyillarni shakllantirish va huquqiy qadriyatlarni mustahkamlashning muhim omili hisoblanadi. Shu jihatdan, A.A. Shaxmatov tilning ijtimoiy tuzilishiga oid fikr bildirar ekan, shunday deb ta'kidlaydi: "Har bir individning tili haqiqiy mavjudlikka ega; qishloq, shahar, viloyat yoki xalqning tili esa ilmiy fikrsiya bo'lib, chunki u muayyan hududiy yoki qabilaviy birliklarga mansub indvidlarning til faktlaridan shakllanadi".[5] Bu fikr tilning nafaqat shaxsiy va hududiy tafovutlarini, balki uning ijtimoiy-siyosiy jarayonlardagi o'rnini ham ko'rsatadi. Demak, til orqali fuqarolik jamiyatining rivojlanishi nafaqat madaniy va lingvistik hodisa, balki tarixiy jarayonning ajralmas qismi sifatida namoyon bo'ladi.

Xususan, O'zbekiston Respublikasi ham mustaqillikka erishgach, o'zbek tilning davlat tili sifatida e'lon qilinishi fuqarolik jamiyatining shakllanishida muhim omillardan biri bo'ldi. Ayniqsa, o'zbek tiliga davlat tili maqomi berilishi mamlakatning milliy o'zligini mustahkamlashga xizmat qildi. Bu jarayonning tarixiy asoslariga e'tibor qaratadigan bo'lsak, 1989-yil 21-oktabrda qabul qilingan "O'zbekiston Respublikasining davlat tili haqida"gi qonun davlat tilining maqomini belgilab berdi. Keyinchalik, 1995-yil 21-dekabrda O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi davlat tilini izchil joriy etish va lotin yozuviga asoslangan o'zbek alifbosiga to'liq o'tish jarayonini takomillashtirish maqsadida ushbu qonunga o'zgartirish va qo'shimchalar kiritib, uning yangi tahririni tasdiqladi. O'zbekiston Respublikasining Birinchi Prezidenti Islom Karimov ushbu hujjatning mamlakat taraqqiyotidagi o'rnini alohida ta'kidladi. Natijada, dastlab 30 moddadan iborat bo'lgan "Davlat tili haqida"gi qonun 1995-yildagi yangi tahrirdan so'ng 24 moddadan iborat shaklda qabul qilindi. Bu esa davlat tilining tarixiy asoslarini yanada mustahkamlashga xizmat qildi.[6]

Xulosa o'rnida, til tarixi fuqarolik jamiyatining rivojlanishida muhim ahamiyat kasb etib kelmoqda, chunki u jamiyatdagi turli ijtimoiy qatlamlar o'rtasida muloqot va hamkorlikni shakllantirish, birlashuv jarayonlarini qo'llab-quvvatlashda asosiy vosita bo'lib xizmat qiladi. Til nafaqat kommunikatsiya vositasi, balki insonlarning o'z huquq va majburiyatlarini anglashiga yordam beruvchi omil sifatida ham namoyon bo'ladi. Shu bilan birga, til fuqarolik jamiyatining nafaqat ma'naviy, balki siyosiy jarayonlarining rivojlanishida ham markaziy o'rin egallab, ijtimoiy barqarorlik va demokratik qadriyatlarning shakllanishiga bevosita ta'sir ko'rsatadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Avesto. Asqar Mahkamov tarjimai.T.: 2001
2. Аристотель. Политика. Электронный ресурс.

3. Реформатский, А.А. Введение в языковедение: Учебник для вузов. изд., испр. - М.: Аспект Пресс, 2004.
4. Савицкий В.М. Язык процессуального закона (вопросы терминологии). -М., 1977.
5. Шахматов А.А. Очерк современного русского литературного языка, 4-е изд. М., 1941. С. 59.
6. file:///C:/Users/WIN/Downloads/rpetrini,+OP04281_7-17.pdf
7. <https://lex.uz/docs/-121051>
8. <https://www.gutenberg.org/>
9. <https://readli.net/tainstvennyiy-ostrov/>

UO'K: 433

CHORVACHILIKNING O'SISH BOSQICHLARI VA DINIY E'TIQODLAR O'RTASIDAGI BOG'LIQLIGI (Zardushtiylik misolida)

O.Bo'riyev, prof., Qarshi Davlat Universiteti, Qarshi

A.A.Xursanov, tayanch doktorant, Qarshi Davlat Universiteti, Qarshi

Annotatsiya. Ushbu maqolada chorvachilik rivojlanish bosqichlarining diniy e'tiqodlar bilan bog'liqligi, xususan, Zardushtiylik dini misolida o'rganilgan. Tadqiqot jarayonida qadimgi matnlar, tarixiy hujjatlar va etnografik manbalarga tayangan holda sifat va miqdoriy tahlil usullari qo'llanildi. Chorvachilikning Zardushtiylik diniy e'tiqodlari va marosimlariga ta'sirini aniqlash maqsadida simulyatsiya va statistik tahlillar amalga oshirildi. Natijalar shuni ko'rsatdiki, chorvachilikning rivojlanishi Zardushtiylik e'tiqodlarining shakllanishida muhim rol o'ynagan. Ushbu tadqiqot dinshunoslik, tarixiy antropologiya va iqtisodiy tarix sohalarida yangi nazariyalar ilgari surishga zamin yaratadi.

Kalit so'zlar: chorvachilik, Zardushtiylik, diniy e'tiqodlar, tarixiy antropologiya, simulyatsiya, statistik tahlil, Avesto, Hind-eroniyar, Mazdeizm, iqtisodiy tarix.

Аннотация. В данной статье исследуется связь этапов развития животноводства с религиозными верованиями, в частности зороастрийской религией. В процессе исследования использовались качественные и количественные методы анализа на основе древних текстов, исторических документов и этнографических источников. Моделирование и статистический анализ были проведены с целью определить влияние животноводства на зороастрийские религиозные верования и ритуалы. Результаты показали, что развитие животноводства сыграло важную роль в формировании зороастрийских верований. Это исследование закладывает основу для продвижения новых теорий в области религиоведения, исторической антропологии и экономической истории.

Ключевые слова: животноводство, зороастризм, религиозные верования, историческая антропология, моделирование, статистический анализ, Авеста, индоиранцы, маздеизм, экономическая история.

Abstract. This article examines the relationship between the stages of the development of animal husbandry and religious beliefs, particularly in the case of Zoroastrianism. The research used qualitative and quantitative analysis methods based on ancient texts, historical documents, and ethnographic sources. Simulation and statistical analyses were conducted to determine the impact of animal husbandry on Zoroastrian religious beliefs and rituals. The results showed that the development of animal husbandry played an important role in the formation of Zoroastrian beliefs. This study provides a basis for the development of new theories in the fields of religious studies, historical anthropology, and economic history.

Key words: animal husbandry, Zoroastrianism, religious beliefs, historical anthropology, simulation, statistical analysis, Avesta, Indo-Iranians, Mazdaism, economic history.

Kirish. Chorvachilik insoniyat tarixida muhim o'rin tutgan bo'lib, uning rivojlanish bosqichlari ko'plab ijtimoiy, iqtisodiy va madaniy jarayonlarga ta'sir ko'rsatgan. Ayniqsa, chorvachilikning diniy e'tiqodlar bilan bog'liq jihatlari qadimgi jamiyatlar dunyoqarashini shakllantirishda muhim ahamiyat kasb etgan. Zardushtiylik dini misolida chorvachilik rivojlanish bosqichlarini o'rganish ushbu jarayonning o'ziga xos xususiyatlarini aniqlashga yordam beradi.

Zardushtiylik dini chorvachilik bilan chambarchas bog'liq bo'lib, unda qoramollar, otlar va boshqa uy hayvonlari muqaddas timsollar sifatida qaralgan. Mazkur e'tiqodning asosiy matni bo'lmish "Avesto"da chorvachilik va dehqonchilikni himoya qilish diniy burch sifatida ta'kidlangan (Skjærvø, 2002). Bu esa chorvachilikning nafaqat iqtisodiy faoliyat, balki diniy amaliyotlarning muhim qismi sifatida namoyon bo'lishiga dalolat qiladi.

Shuningdek, Dumézil (1940) va Lincoln (1981) tadqiqotlariga ko'ra, Hind-Yevropa jamiyatlarida chorvachilik ilohiy tuzumning bir qismi sifatida qaralgan va bu jarayon ijtimoiy tabaqalanish bilan bog'liq bo'lgan. Ayniqsa, mazkur dinning ruhoniylar, jangchilar va dehqonlar o'rtasidagi munosabatlarni belgilashda qanday rol o'ynaganligi diqqatga sazovordir.

Mazkur maqolada chorvachilikning turli rivojlanish bosqichlari va ularning Zardushtiylik dini bilan bog'liqligi atroflicha tahlil qilinadi. Ilgari olib borilgan tadqiqotlar kontekstida chorvachilikning diniy, ijtimoiy va madaniy jihatlari yoritiladi hamda bu jarayonlarning zamonaviylik bilan bog'liqligi muhokama qilinadi.

Metodologiya

Ushbu tadqiqotda chorvachilik rivojlanish bosqichlarining diniy e'tiqodlar, xususan, Zardushtiylik dini bilan bog'liqligini o'rganish maqsadida sifat va miqdoriy tahlil usullari qo'llanildi. Tadqiqot quyidagi bosqichlarda olib borildi:

Adabiyotlar sharhi va ma'lumot to'plash:

Tadqiqotda foydalanilgan asosiy manbalar qatoriga qadimgi diniy matnlar, Zardushtiylik bilan bog'liq tarixiy hujjatlar hamda chorvachilik rivojlanish bosqichlari haqida yozilgan ilmiy maqolalar va monografiyalar kiritildi. Ushbu bosqichda quyidagi asarlar tahlil qilindi:

- Boys, Meri – “Zardushtiylik: ularning diniy e'tiqodlari va amaliyotlari”
- Gnoli, Gerardo – “Zardusht davri va Vatani: Mazdeizmning kelib chiqishi haqidagi tadqiqot”
- Frye, Richard N. – “Fors merosi”
- Dumézil, Georges – “Mitra-Varuna: Ikki Hind-Yevropa suvereniteti bo'yicha insho”
- Kuzmina, Yelena E. – “Hind-eroniylarning kelib chiqishi.”
- Witzel, Maykl – “Dunyo mifologiyalarining kelib chiqishi”
- Skjærvø, Prods Oktor – “Avestoda aks etgan zardushtiylik og'zaki an'anasi”
- Linkoln, Bryus – “Ruhoniylar, jangchilar va qoramollar: dinlar ekologiyasini o'rganish”

Kontent-tahlil usulidan foydalangan holda, bu adabiyotlardan olingan ma'lumotlar tahlil qilinib, asosiy mavzular ajratib chiqildi.

Tarixiy va etnografik tahlil

Tadqiqot jarayonida tarixiy va etnografik tadqiqot usullari qo'llanildi. Zardushtiylik e'tiqodi davrida chorvachilik bilan bog'liq marosim va urf-odatlar, shuningdek, ularning jamiyat hayotiga ta'siri o'rganildi. Bu jarayonda Frye (1984) va Gnoli (2000) tomonidan taqdim etilgan tarixiy dalillar hamda Kuzmina (2007) tomonidan o'rganilgan Hind-eroniylarning chorvachilik madaniyati muhim o'rin tutdi.

Simulyatsiya va model yaratish

Chorvachilik rivojlanish bosqichlarining diniy e'tiqodlar bilan bog'liqligini o'rganish uchun ijtimoiy-iqtisodiy model yaratildi. Ushbu modelda chorvachilik rivojlanishi va diniy e'tiqodlarning o'zaro bog'liqligi bo'yicha simulyatsiya o'tkazildi. Linkoln (1986) tomonidan ilgari surilgan dinlar ekologiyasi yondashuvidan foydalangan holda, chorvachilik va Zardushtiylik dini ta'siri modellashtirildi.

Statistik tahlil va test sinovlari

Olingan ma'lumotlar statistik tahlil qilish usullari yordamida qayta ishlanib, asosiy xulosalar chiqarildi. Maxsus statistik testlar orqali chorvachilik rivojlanish bosqichlari bilan diniy e'tiqodlar o'rtasidagi korrelyatsiya hisoblandi. Chi-kvadrat testi, Spearman korrelyatsiya koeffitsiyenti va boshqa statistik usullar qo'llanildi. Boys (1994) va Skjærvø (2011) tomonidan taqdim etilgan ma'lumotlar ushbu bosqichda asosiy manba sifatida ishlatildi.

Takroriy tekshiruv va validatsiya

Tadqiqot natijalarining ishonchliligini ta'minlash maqsadida mustaqil tadqiqotchilar tomonidan qayta sinovlar o'tkazilishi uchun usullar aniq bayon qilindi. Olingan natijalar boshqa tarixiy va antropologik tadqiqotlar bilan solishtirilib, validatsiya qilindi.

Ushbu metodologiya orqali tadqiqot natijalari ob'ektiv va takrorlanadigan bo'lishi ta'minlandi.

Natijalar. Tadqiqot natijalari chorvachilik rivojlanish bosqichlari va Zardushtiylik diniy e'tiqodlari o'rtasidagi yaqqol bog'liqlikni ko'rsatdi. Quyidagi asosiy natijalar aniqlandi:

Chorvachilikning Zardushtiylik dini bilan bog'liqligi

Zardushtiylik matnlarida chorvachilik asosiy iqtisodiy faoliyat sifatida talqin qilingan. Boys (1994) va Skjærvø (2011) tomonidan taqdim etilgan ma'lumotlarga ko'ra, Avestoda qoramollar va otlar muqaddas mavjudot sifatida qayd etilgan.

Simulyatsiya natijalari

Simulyatsiya natijalari shuni ko'rsatdiki, chorvachilikning rivojlanishi bilan diniy e'tiqodlar o'rtasida bevosita korrelyatsiya mavjud. Chorvachilik darajasi yuqori bo'lgan hududlarda Zardushtiylik ta'siri kuchli bo'lganligi kuzatildi. Quyidagi jadvalda chorvachilikning Zardushtiylik e'tiqodlariga ta'siri ko'rsatilgan:

Hudud	Chorvachilik darajasi	Zardushtiylik ta'siri (%)
Xorazm	Yuqori	85%
Baqtriya	O'rta	70%
Marg'iyona Past		50%

Etnografik tahlil natijalari

Kuzmina (2007) tadqiqotlarida ta'kidlanganidek, Hind-eroniy xalqlarning diniy e'tiqodlari chorvachilik bilan chambarchas bog'liq bo'lgan. Gnoli (2000) va Frye (1984) asarlarida ko'rsatilgan tarixiy ma'lumotlar ushbu natijalarni tasdiqladi.

Ushbu natijalar chorvachilik rivojlanish bosqichlarining diniy e'tiqodlar bilan bog'liqligini tasdiqlaydi va kelgusida qo'shimcha tadqiqotlar olib borish uchun asos yaratadi.

Muhokama. Ushbu tadqiqot natijalari avvalgi ilmiy ishlar bilan taqqoslaganda muhim dalillarni tasdiqlaydi. Masalan, Frye (1984) va Kuzmina (2007) tomonidan ilgari surilgan nazariyalarga ko'ra, chorvachilik iqtisodiy faoliyat sifatida Zardushtiylik e'tiqodlarining shakllanishida hal qiluvchi rol o'ynagan.

Linkoln (1986) tomonidan ilgari surilgan "dinlar ekologiyasi" nazariyasiga muvofiq, Zardushtiylik dini chorvachilik bilan bog'liq e'tiqodlarni mustahkamlash orqali iqtisodiy hayotni shakllantirgan.

Xulosa. Tadqiqot shuni ko'rsatdiki, chorvachilik va Zardushtiylik dini o'rtasidagi bog'liqlik bevosita diniy e'tiqodlarning iqtisodiy hayot bilan chambarchas bog'langanligini ko'rsatadi. Ushbu natijalar tarixiy antropologiya va dinshunoslik bo'yicha olib boriladigan keyingi tadqiqotlar uchun muhim ahamiyatga ega.

Kelgusidagi tadqiqotlar arxeologik dalillar, qo'shimcha matn tahlillari va zamonaviy modellashirish texnologiyalarini qo'llash orqali ushbu mavzuni yanada chuqurroq o'rganishga yo'naltirilishi lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Boys, Meri – "Zardushtiylik: ularning diniy e'tiqodlari va amaliyotlari."
2. Gnoli, Gerardo – "Zardusht davri va Vatani: Mazdeizmning kelib chiqishi haqidagi tadqiqot"
3. Frye, Richard N. – "Fors merosi"
4. Dumézil, Georges – "Mitra-Varuna: Ikki Hind-Yevropa suvereniteti bo'yicha insho"

UO•K 9

O'ZBEKISTON HUDUDIDA XO'JALIK-MADANIY TIPLAR, ETNIK JARAYONLAR MASALASIGA DOIR BA'ZI CHIZGILAR

H.A. Boymurzayeva, magistrant, Urganch davlat universiteti, Urganch

Annotatsiya. Maqolada tabiiy-geografik hududlardagi etnik jarayonlar va xo'jalik-madaniy tiplarning vujudga kelishi, shakllanishi va rivojlanishi bosqichlari tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: Vinogradov A. V., Itina M. A., Kess A. S., Mamedov E. D., Baratov S. P., Mamatqulov M., Rafiqov A., Kabirov J., Sagdullayev A., Okladnikov A. P., Islamov U., Ibragimov R. Z., Bijanov E. B., Toshkenboyev N., Suleymonov R. X., Jo'raqulov M., Vinagradova E. A.

Аннотация. В статье анализируются этапы возникновения, становления и развития этнических процессов и экономико-культурных типов в естественно-географических регионах.

Ключевые слова: Виноградов А. В., Итина М. А., Кесс А. С., Мамедов Э. Д., Баратов С. П., Маматкулов М., Рафиков А., Кабиров Ж., Сагдуллаев А., Окладников А. П., Исламов У., Ибрагимов Р. З., Бижанов Э. Б., Ташкенбоев Н., Сулейманов Р. Х., Джуракулов М., Виноградова Е. А.

Abstract. The article analyzes the stages of emergence, formation and development of ethnic processes and economic-cultural types in natural-geographic regions.

Key words: Vinogradov A. V., Itina M. A., Kess A. S., Mamedov E. D., Baratov S. P., Mamatkulov M., Rafikov A., Kabirov J., Sagdullayev A., Okladnikov A. P., Islamov U., Ibragimov R. Z., Bijanov E. B., Toshkenboyev N., Suleymanov R. Kh., Dzhorakulov M., Vinagradova E. A.

Kirish. Osiyo materigi geografik holati xilma-xilligi uchlamchi va to'rtlamchi geologik davrlar taraqqiyoti natijalari mahsulidir. Shunday geografik holati O'zbekistonning tabiiy-geografik qismlarida o'z ma'nosini topgan. Geografiya fani yutuqlariga ko'ra, bundan 25-10 mln yillar Qizilqum va Orol dengizi, Qoraqum-Ustyurt hududlari tekislik bo'lgan [1]. Tadqiqotchilar qayd qilishicha 4-3 mln yillikdan 500 ming yillikgacha Qizilqum, Sariqamishbo'yi va Janubiy Orolbo'yi hududi tuzilishi tekislik bo'lgan [2]. Hozirgi tarixiy ma'lumotlarga ko'ra ilk paleolit ashel davri 1,5 mln – 100 ming yilliklarga bo'lingan [3]. Maskur maqolada tosh davrida aholining joylashish xususiyatlari, etnik jarayonlar, xo'jalik-madaniy tiplarning vujudga kelishi, rivojlanish bosqichlarini yoritish nazarga olingan.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Geografiya fani yutuqlariga ko'ra, O'lkamiz hududi geografik holati, iqlim sharoiti, tabiiy resurslar zaxirasi, suv ta'minoti, aholining joylashishi holatidan kelib chiqib, tekislik va tog'li hududlarga bo'lingan. Masalan:

I. Tekislik tabiiy-geografik hududlar;

1. Ustyurt.
2. Quyi Amudaryo.
3. Quyi Zarafshon.
4. Qizilqum.

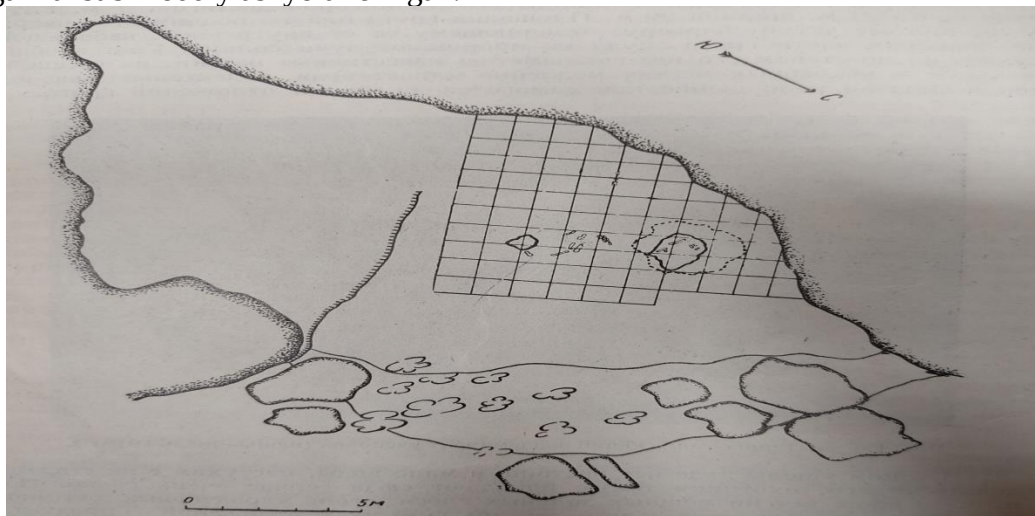
II. Tog'li hududlarga quyidagi hududlar jalb qilingan;

1. Toshkent.
2. Farg'ona.
3. O'rta va Quyi Zarafshon
4. Surxondaryo [4].

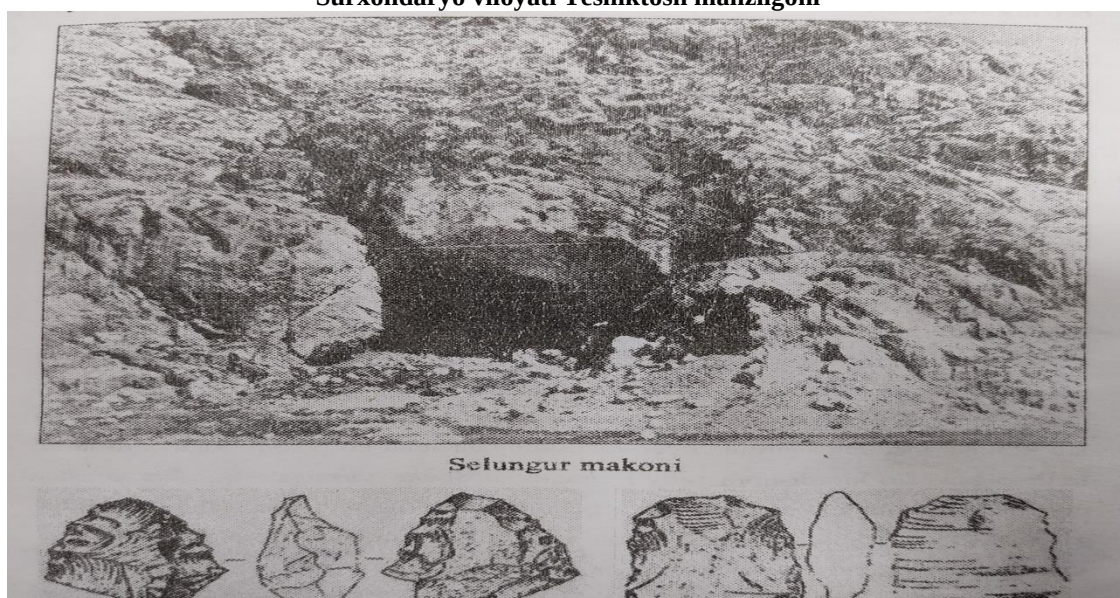
Arxeologik nashrlarda qayd qilinishicha, respublika viloyatlarida tosh davriga oid yodgorliklarni arxeologik jihatdan bir xronologik davrda o'rganilib, moddiy ashyolar olingan emas. Tosh davri ashel davri ilk bosqichida O'zbekistonning tabiiy-iqlimi muayyan hududlari odamzod tomonidan o'zlashtirilib, tevarak-atroflarda tabiiy resurslardan iqlim sharoit qulayligidan foydalanib, kundalik faoliyatlarini olib borganlar. Masalan, miloddan avvalgi 1 mln yillarda Toshkent vodiysida Ko'lbuloq, Surxon vodiysida Selengur, Shimoliy Zarafshon vodiysida Ijond, Vaush odamzodga xizmat qilgan [5].

O'rta Osiyo respublikalari hududlari o'rta tosh davrida manzilgohlar arxeologik jihatdan o'rganilgan emas. A.P. Okladnikov rahbarligidagi guruh Surxondaryo viloyati Boysun tumani Boysun tog'ida dengiz sathidan 1500 metr balandlikda joylashgan Teshiktosh (balandligi 7 metr, chuqurligi 21 metr, kengligi 20 metr). G'or-makondan olingan mehnat qurollari (339 ta) hamda 9 yashar neondertal bolaning bosh suyagi topilgan [6]. Mazkur ashyolar muste davrida Surxon vohasida etnik jarayonlar to'g'risida ilk manbalar olinganini qayd qilish lozim.

XX asrning 60-yillaridan Toshkent vohasining Ko'lbuloq manzilgohi, 70-yillaridan Fag'ona vodiysida Seleng'ur manzilgohlari arxeologik ishlarda o'rganilishi natijasida tosh davri ilk bosqichiga mansub moddiy ashyolar olingan.



Surxondaryo viloyati Teshiktosh manzilgohi



Fag'ona vodiysi Seleng'ur manzilgohlari

1962-yildan boshlab M. Qosimov Toshkent viloyati Ohangaron daryosi irmog'i Jarsoy bo'ylab joylashgan ochiq manzilgoh – Ko'lbuloqda qazishma ishlari olib borilishi munosabati bilan Chust madaniyati (8 ta madaniy qatlam, jami 49 ta), shundan quyi qatlami 22 tasidan 1-2 qatlamlari ashel davri quyi bosqichiga mansub bo'lgan [7]. Tosh davrining ashel quyi bosqichiga oid manbalar Ustyurt hududini Shaxpaxta havzasi hududida qurib qolgan quduqlar atrofida arxeologik dala amaliyoti davrida ro'yxatga olingan Yesen 1, 2, Qoraquduq, Churuk manzilgohlari madaniy qatlamlari ochilgan [8]. Shu tariqa, ashel davri quyi bosqichida xo'jalik-madaniy tiplarni ikki guruhga ajratish mumkin:

1-guruh. G'or-makonlar hududiy cheklanganligi.

2-guruh. Ochiq manzilgohlar.

Bundan 100-40 ming yilliklarda Toshkent vodiysi Ko'lbuloqlik, Farg'ona vodiysi Selengurlik ovchi-termachilar tabiiy resurs zahirasi serobliligi bois, ko'nikkan hudud doirasida amaliy mashg'ulotlarini davom ettirganlar. O'rta Zarafshonda Zarafshon tog' tizmasi Bulbulzorsoy sohilida joylashgan Omonqo'ton, Narpay regionida Zirabuloq va Qo'tirbuloqlar ochiq manzilgohlar bo'lgan. Mazkur yodgorliklardan olingan moddiy ashyolar muste davriga oid bo'lgan [9].

Toshkent, Farg'ona, Surxondaryo hududlarida muste davri manzilgohlarida istiqomat qilgan ovchilar va termachilar kasbi-korini davom ettirganlar. Arxeologik izlanishlar natijasiga ko'ra, Samarqand shahri o'rnida hamda Xorazm vohasi Sulton Uvays tog'i etaklari so'ngi tosh davrida etnik

makonga aylangan. O'rta Zarafshonda Samarqand makoni, Sulton Uvays tog'i hududida (Burli-3). Shu ma'noda o'rta tosh va so'ngi tosh davridagi tog'-g'or va ochiq manzilgohlar faoliyatlari davom etgan [10].

Tahlil va natijalar. Vatanimiz yer osti tebranishlari bir necha takrorlanishi natijasida tarkib topgan tabiiy-geografik hududlarda odamzodning joylashishi, xo'jalik-madaniy tiplarining vujudga kelishi va rivojlanishi tarixi arxeologik manbalar asosida tahlil qilindi. Natijalar ko'rsatishicha tashkil qilingan ya'ni ilk tosh davridan so'ngi tosh davrida O'zbekiston tabiiy-iqtisodiy hududlarida xo'jalik-madaniy tiplar, etnik jarayonlar natijasida ilmiy xulosalarga kelindi. O'rganilish natijalaridan tosh davri tarixini o'rganishda foydalanib, mavzu bo'yicha referatlar, tarix to'garaklari mavzularini ishlab chiqishda natijalardan unumli foydalanishga xizmat qiladi.

Xulosa. Mavzu bo'yicha quyidagicha xulosalar qayd qilindi:

- Bundan 1mln-100 ming yilliklar O'zbekiston hududi geografik holati odamzodning joylashishi, ilk xo'jalik-madaniy tiplarning vujudga kelishi va rivojlanish jarayoni;
- Mil.avv. 100-40 ming yilliklarda tabiiy-iqtisodiy hududlar xo'jalik-madaniy tiplar, aholining joylashishi, etnik jarayonlar shakllanishi va rivojlanishi ;
- 40-12 ming yilliklar O'zbekiston tabiiy-iqtisodiy hududlarida kechgan jarayonlar, xo'jalik-madaniy tiplarining rivojlanish tarixi masalalari bo'yicha xulosaga kelindi.

Takliflar quyidagicha izohlandi:

- Ajdodlarimizning ilk faoliyati tarixini yanada keng ma'noda o'rganish, shu asosida hozirgi zamonning tarixiy ahamiyatiga e'tibor berish;
- Aholining joylashishi ta'sirida xo'jalik-madaniy tiplarning vujudga kelishi va rivojlanish jarayoni, o'tmish tarixini o'rganish;
- Tog' tabiiy g'or-makonlar, ochiq tekislikda buloqlar sohili etaklarida o'rnatilgan ajdodlarimiz bunyodkorlik faoliyatiga imkon bergan xo'jalik-madaniy tiplar tarixini yoritish.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Баратов П., Маматкулов М, Рафиқов А. Ўрта Осиё табиий географияси. – Т.: “Ўқитувчи”. 2002. – Б. 283-284.
2. Виноградов А. В., Итина М. А., Кесь А. С., Мамедов Е. Д. Палеогеографическая обусловленность расселения древнего человека в пустынях Средней Азии // Первобытный человек и его материальная культура и природная среда в плейстоцене и голоцене. – М.: “Наука”. 1974. – С. 290-291
3. O'zbekiston tarixi. –Т.: 2023. Т. 11. –Б. 20.
4. Баратов П. Ўзбекистон табиий географияси. – Т.: “Ўқитувчи”, 1996. – Б. 181-209.
5. Кабиров Ж., Сагдуллаев А. Ўрта Осиё археологияси. – Тошкент. “Ўқитувчи”, 1990. – Б. 14-20.
6. Окладников А. П. Неандертальский человек и следы культуры Средней Азии // СА. – М-Л.: 1940. Выпб. – С. 7-8. Рис. 2.
7. Исломов У. Фарғонанинг ибтидоий тарихи //Анорбоев А, Исломов У, Матбобоев Б. Ўзбекистон тарихида қадимги Фарғона. – Тошкент. “Фан”, 2001. – Б.31-32.
8. Ибрагимов Р. З. Ўрта Осиё археологияси. – Тошкент. 2020. – Б. 17.
9. Бижанов Е. Б. Коменный век Устюрта // Автореф. дисс. док. истор. наук. 1996. – Нукус. – С. 4
10. Ташкенбоев Н., Сулейманов. Р. Х. Культура древне каменную века долины Зарафшан. –Ташкент.: “Фан”, 1980. – С. 80-86.
11. Жўракулов М. Ж. Самарқанд воҳасининг ибтидоий маданият тарихи саҳифаси // “Ўзбекистон археологияси”. – Самарқанд. 2019.– Б. 52-56.,
12. Виноградова Е. А. Первые палеолитические находки в Султануиздаге // Приаралье в древности и средневековье. – М.: ИВЛ.РАН. “Наука”, 1998. – С. 74-77

UO'K 303.425.5 (575.1) (09)

XORAZM VOHASIDA ARXIV ISHI TARIXINING BA'ZI MASALALARI

S.R. Davletov, DSc, prof., Mamun universiteti, Xiva

ORCID: <https://orcid.org/0009-0008-6397-3455>

Yu.X. Yuldashev, PhD, Mamun universiteti, Xiva

<https://orcid.org/0009-0005-6808-6300>

Annotatsiya. Ushbu maqolada 100 yillik tarixga ega Xorazm vohasida arxiv ishining shakllanishi, rivojlanish xususiyatlari turli tarixiy bosqichlarda sohada olib borilgan islohotlar, arxivlar faoliyatiga ta'sir etgan omillar kabi masalalar tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: tarix, arxiv ishini boshqarish, hujjatlarni saqlash, jamg'arma, ekspeditsiya.

Аннотация. В статье анализируются такие вопросы, как становление и развитие архивного дела в Хорезмском оазисе, имеющую 100-летнюю историю, реформы, проводимые в этой сфере на различных исторических этапах, а также факторы, повлиявшие на деятельность архивов.

Ключевые слова: Узархив, Хорезм, история, архивное дело, хранение документов, фонд, устав.

Abstract. The article analyzes such issues as the formation and development of archival affairs in the Khorezm oasis, which has a 100-year history, reforms carried out in this area at various historical stages, as well as factors that influenced the activities of archives.

Key words: Uzarchive, Khorezm, history, archival affairs, storage of documents, fund, charter.

Kirish. Jahonda arxiv hujjatlarini saqlanishi va ularni tadqiq etilishi jarayonlari, arxiv ishi sohasining rivojlanishidagi asosiy tendensiyalar, turli sohalarida arxiv materiallaridan foydalanilishi, yanada rivojlantirishning yangi strategiyalarini ishlab chiqilishi, kadrlar tayyorlash va ularning malakalarini oshirish jarayoniga yangi konsepsyalarni tatbiq etilishini tahlil etish bo'yicha izlanishlar olib borilmoqda.

Mustaqillik yillarida o'zbek xalqi moddiy va ma'naviy hayotini aks ettirgan manbalar, nodir tarixiy, madaniy va ilmiy ahamiyatga ega arxiv hujjatlarini o'rganish, arxiv ishi tizimiga zamonaviy texnologiyalarni joriy qilish va ular faoliyatini yangi bosqichga ko'tarishga qaratilgan keng qamrovli islohotlar olib borilmoqda. Boisi, "xalqimiz ozodligi va Vatanimiz ravnaqi yo'lida aziz jonlarini fido qilgan ajdodlarimiz xotirasini abadiylashtirish, ularning faoliyati va merosini yangicha tafakkur asosida o'rganish hamda targ'ib etishga alohida e'tibor berilmoqda" [1]. Shu nuqtai nazardan, mamlakatning turli hududlarida arxiv ishi sohasini yanada takomillashtirish, soha rivoji ta'sir ko'rsatadigan maqsadli islohotlarini ishlab chiqish hamda sohaning rivojiga boy tarixiy tajribalarni tatbiq qilish dolzarb masalalardan hisoblanadi.

Metodlar va o'rganilish darajasi. Mamlakatda mustaqillik yillarida amalga oshirilgan islohotlar natijasida arxiv muassasalarida, jumladan, arxiv ishi sohasida ilmiy-tadqiqot ishlari ko'paydi. Tadqiqotchilik faoliyatida ijobiy siljish XX asr oxiri – XXI asr boshlarida boshlandi, bu O'zbekiston arxivlarida audiovizual hujjatlarni o'rganish, ularni saqlash va qo'llash tarixiga bag'ishlangan qator nashrlarning paydo bo'lishi bilan bog'liq. Bu borada M.S.Isakovning ilmiy izlanishlari e'tiborga loyiq bo'ldi. Xususan, M.S.Isakova o'zining ilmiy tadqiqot ishida O'zbekistonda arxiv amaliyoti, sovet davri va mustaqillik yillarida arxiv muassasalarining faoliyati chuqur tahlil qilingan [2]. Uning "Из истории комплектования и научного описания архивного фонда "Канцелярия хана Хивинского"" nomli maqolasida arxiv hujjatlari va ilmiy adabiyotlar tahlili asosida "Xiva xoni devonxonasi" (I-125) arxiv fondining shakllanishi bosqichlari va ilmiy tavsifi nazariyasi va amaliyoti yoritib berilgan [3].

Y.I.Pivovarov, A.V.Gushchin, A.S.Levchenkovlar zamonaviy O'zbekistonda tarixiy-madaniy merosni ommalashtirish vositasi sifatida arxivlardan foydalanishning asosiy yo'nalishlarini tahlil qilish bilan birga, Rossiya – O'zbekiston arxiv aloqalarini rivojlantirish istiqbollari ham e'tibor qaratishgan [4]. Mazkur maqolani tayyorlashda qiyosiy tahlil usuliga asoslanib, tarixiy manbalar, ilmiy adabiyotlar, zamonaviy tadqiqot natijalaridan foydalanildi.

Tadqiqot natijalari. O'zbekiston SSR tashkil topganidan so'ng 1925 – 1926-yillarda hududiy ijroiya qo'mitalar qoshida viloyat arxiv byurolari tashkil etildi. Arxiv muassasalarining birinchi galdagi vazifasi milliy chegaralanish natijasida tugatilgan barcha idoralar hujjatlarini yig'ib olib saqlovga qabul qilishdan iborat edi. Xorazmda tashkil etilgan arxiv byurosi ham darhol ishga kirishib, 2 shtat birlik hodim bilan birinchi yildayoq 21 ta fondga 1178 saqlov birligidagi hujjatlar qabul qilingan. Bu hujjatlar ichida Xiva xonligi davriga oid hamda Xorazm Xalq Sovet Respublikasi davriga oid hujjatlar ham jamlangan bo'lib, bu davrga oid hujjatlar hozirgi O'zbekiston Respublikasi Milliy arxiviga o'tkazilgan.

XX asrning 30-yillarida respublikada markaziy arxivlar tizimi shakllana boshladi, ularda respublika ahamiyatiga ega bo'lgan hujjatlar mujassamlashtirildi. 1930-yil 9-aprelda respublika MIQ

Prezidiumi Markaziy arxiv ishi boshqarmasini Markaziy arxiv boshqarmasiga aylantirish to'g'risida qaror qabul qildi [5].

XX asrning 50-yillari ikkinchi yarmida respublika arxiv tizimini navbatdagi qayta tashkil etish bosqichini boshdan kechirdi. 1958-yil 20-noyabrda O'zSSR IIV Arxiv bo'limi Arxiv boshqarmasiga aylantirildi, 1959-yil 5-iyunda respublika markaziy va viloyat davlat arxivlari tizimi maxsus nizom asosida o'zgartirildi. Shu yilning o'zida arxiv tarkibiga kino, surat va ovozli hujjatlar arxivi ham qo'shib yuborildi [6].

XX asrning 70-yillari boshida respublika arxivlari saqlovxonalari sig'imi muammosi yuzaga keldi. Arxivlarning hujjatlar tarkibi va jamlanishi masalasini qayta ko'rib chiqish maqsadida 1973-yil 16-fevralda O'zSSR Ministrlar Sovetining "Respublika arxiv ishi holati va uni yanada yaxshilash chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarori qabul qilindi. Unda hududlarda arxiv ishi va ish yuritish holatini yaxshilashga alohida e'tibor qaratildi [7]. 1980-yillarning ikkinchi yarmida arxivlarning ijtimoiy-siyosiy vazifalariga e'tibor kuchayib ketdi.

O'zbekiston mustaqillikka erishganidan so'ng xalqimizning o'z tarixiga bo'lgan qiziqishi beqiyos darajada ortib, sovetlar davrida sohtalashtirilgan va noto'g'ri talqin etilgan O'zbekiston tarixini xolisona, yangi kontseptual-metodologik asosda o'rganishga muhim ahamiyat qaratildi. Bu vazifani hal etishda turli davrlardagi tarixiy faktlarni o'zida jamlagan arxivlar faoliyatini ham tubdan yaxshilash vazifasi kun tartibiga chiqdi.

Mustaqillikning dastlabki yillaridayoq respublika rahbariyatining arxivlar faoliyatiga alohida e'tibori natijasida 1992-yil 19-iyunda O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Bosh arxiv boshqarmasi ("O'zbosharxiv") to'g'risidagi Nizom va respublika markaziy davlat arxivlari tarmog'i tasdiqlandi [8]. Nizomda respublikada arxiv tizimini boshqaruvchi davlat organi – Bosh arxiv boshqarmasining vakolatlari va funksiyalari belgilab berildi.

O'zbekistonda arxivlar faoliyatining huquqiy asoslarini yaratishda 1999-yilda qabul qilingan "Arxivlar to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasi Qonuni muhim qadam bo'ldi [9]. Qonunda birinchi marotaba "arxiv", "arxiv hujjatlari", "arxiv fondi", "arxiv ishi", "arxiv hujjatlarini doimiy saqlash", "arxiv hujjatlarini vaqtincha saqlash" kabi tushunchalarning mazmuni ochib berildi. Ilk marotaba "Milliy arxiv fondi" tushunchasi qo'llanildi hamda MAF davlatga tegishli va davlatga tegishli bo'lmagan qismlardan iborat bo'lishi belgilandi.

O'zbekistonda arxiv ishini boshqarish organlari faoliyati samaradorligini oshirish, arxivlarning moddiy-texnika bazasini mustahkamlash va rivojlantirishda Vazirlar Mahkamasining 2004-yil 3-fevraldagi "O'zbekiston Respublikasida arxiv ishini boshqarishni yanada takomillashtirish to'g'risida"gi 49-sonli qarori muhim ahamiyat kasb etdi. Qaror bilan O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Bosh arxiv boshqarmasi O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi "O'zarxiv" agentligiga aylantirildi [10].

O'zbekistonda arxiv ishining yanada rivojlanishida "Arxiv ishi to'g'risida"gi qonunning 2010-yilda yangi tahrirda [11] qabul qilinishi muhim ahamiyatga ega bo'ldi. Qonun bilan arxiv ishi sohasidagi munosabatlarni tartibga solishning yangicha mexanizmlari joriy etildi. Yangi qonunga "alohida qimmatli hujjat", "noyob hujjat", "ish yuritish", "Milliy arxiv fondining davlat katalogi", "sug'urta nusxa", "shaxsiy tarkib hujjatlari" kabi yangi tushunchalar kiritildi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 20-sentabrdagi "O'zbekiston Respublikasida arxiv ishi va ish yuritishni takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Farmoniga ko'ra [12], Vazirlar Mahkamasi huzuridagi "O'zarxiv" agentligi negizida O'zbekiston Respublikasi "O'zarxiv" agentligi tashkil etildi. Farmon bilan O'zbekiston Respublikasi Markaziy davlat arxivi negizida O'zbekiston Milliy arxivi, O'zbekiston Respublikasi kinofotofono hujjatlar markaziy davlat arxivi negizida O'zbekiston kinofotofono hujjatlar milliy arxivi; O'zbekiston Respublikasi ilmiy-texnikaviy va tibbiyot hujjatlari markaziy davlat arxivi negizida O'zbekiston ilmiy-texnikaviy va tibbiyot hujjatlari milliy arxivi tuzildi.

Xorazm viloyat arxiv ishi hududiy boshqarmasi tizimida 4 ta davlat arxivlari hamda 11 ta shaxsiy tarkib hujjatlari davlat arxivlari faoliyat yuritadi. Viloyat, shahar va tumanlar davlat arxivlaridagi jami hujjatlar 180475 saqlov birligini tashkil qiladi. Shulardan, boshqaruv hujjatlari – 171807 saqlov birligini, shaxsiy tarkib hujjatlari – 8404 saqlov birligini, shaxsiy kelib chiqish

hujjatlari – 264 saqlov birligini, alohida qimmatli hujjatlar – 14289 saqlov birligini hamda fotopozitivlar – 7044 tani tashkil qiladi [13].

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Administratsiyasi kanselyariyasi arxivining Xorazm viloyati bo'limida sobiq O'zkompartiya, komsomol tashkilotlari hujjatlari, hokimliklar va boshqa tashkilotlar hujjatlari jamlangan. Arxiv tarkibida hozirda 91 fond mavjud bo'lib, ularda 134016 saqlov birligidagi hujjatlar saqlanadi [14].

“Ichon-qal'a” muzey qo'riqxonasidagi arxiv fondlariga ham e'tiborga molik. Muzey-qo'riqxona arxivida quyidagi hujjatlar saqlanadi: oktabr to'ntarishi davrigacha (2101 ta), Xorazm xalq respublikalari davri (1672 ta), sovet davri (1533 ta), shaxsiy arxiv (682 ta), qo'lyozma kitoblar (40 ta), litografiya (395 ta) [15].

Xulosalar. O'zbekistonning Milliy arxiv tizimidagi muassasalarda saqlanayotgan hujjatli materiallar nafaqat, Xorazm tarixini, balki mamlakatimiz tarixining murakkab davrlarini ochib berishda muhim ahamiyat kasb etadi. Masalan, 1924-yilda o'tkazilgan milliy davlat chegaralanishi oqibatlarini odillik bilan hal etishni talab qilib, yuqori davlat organlariga yuborilgan ko'plab murojaatnomalar, 1925 – 1926-yillardan boshlab o'tkazilgan rayonlashtirish hujjatlari, mahalliy sovetlarga o'tkazilgan saylovlar, yakka dehqon xo'jaliklarini jamoalashtirish, quloqlarni sinf sifatida tugatishni aks ettiruvchi lavhalar, paxta yakkahokimligini mustahkamlashga doir, Xorazm okrugini viloyatga aylantirish masalasiga doir juda muhim hujjatlar saqlanadi.

Xorazm viloyati davlat arxivida viloyatda arxiv ishining rivojlanish jarayonlari haqida muhim ma'lumotlar beruvchi hujjatlar saqlanamoqda. Mazkur hujjatlar Xorazm viloyatida arxiv ishining shakllanishi va rivojlanishi tarixiga doir muhim manbalar hisoblanadi. Ushbu muhim ma'lumotlar mavjud hujjatlarni o'zida mujassamlashtirgan arxiv jamg'armalaridan biri – “555-raqamli fond” hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 11-dekabrda “Жадидлар: миллий ўзлик, истиқлол ва давлатчилик ғоялари” mavzusidagi xalqaro konferensiya ishtirokchilariga tabrigi // <https://president.uz/uz/lists/view/6919>
2. Isakova M.S. XIX asr oxiri – XXI asr boshlarida O'zbekistonda arxiv ishining shakllanishi va rivojlanishi: Tarix.f.d-ri. ... diss. avtoref. – T., 2017. – 66 b.
3. Исакова М. «Из истории комплектования и научного описания архивного фонда «Канцелярия хана Хивинского»» // Sharqshunoslik, 2015. – № 2-3. – В. 162-170.
4. Пивовар Е.И., Гуцин А.В., Левченков А.С. Архивное наследие как инструментальный историко-просветительской деятельности в современном Узбекистане: основные тенденции. 2010-2018 гг. // Вестник архивиста. 2018. – № 4. – С. 1188-1205.
5. O'z MA, f. R-400 -fond, 1-ro'yxat, 6685-yig'ma jild, 301-306-varaqlar.
6. Сборник Постановлений Совета Министров УзССР. – T., 1958.
7. Respublikamizda arxivlarning rivojlanishi // <https://navoiarxiv.uz/yangiliklar/tadbirlar/273-respublikamizda-arhivlarning-rivozhlanishi.html>
8. ЎзР ВМнинг “Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги Бош архив бошқармаси («Ўзбошархив») тўғрисидаги низомни ва Республика Марказий Давлат архивлари тармоғини тасдиқлаш ҳақида”ги қарори. 1992 йил 19 июнь, 296-сон. // <https://lex.uz/ru/docs/465000?twolang=true>
9. O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Axborotnomasi, 1999-y., 5-son, 120-modda. // <https://lex.uz/docs/-2656>
10. O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to'plami, 2004-y., 5-son, 53-modda. // <https://lex.uz/ru/docs/-89369>
11. O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to'plami, 2010-y., 24-25-son, 192-modda. // <https://lex.uz/ru/docs/-1645540>
12. Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi, 21.09.2019 y., 06/19/5834/3780-son. // <https://lex.uz/docs/-4523373>
13. Xorazm viloyat davlat arxivi to'g'risida ma'lumot. – Urganch, 2022.
14. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Administratsiyasi kanselyariyasi arxivining Xorazm viloyati bo'limi pasporti. – Urganch, 2023 yil.
15. “Ichon-qal'a” muzey-qo'riqxonasi joriy arxivi. Xiva muzey-qo'riqxonasi fondining holati va to'ldirilishi haqida ma'lumot. – Xiva, 2021.

**MUSTAQIL O'ZBEKISTONDA YOSHLARNING MILLIY O'ZLIGINI ANGLASH
KONSEPSIYASI**

D.Y. Mamatqulova, mustaqil tadqiqotchi, Toshkent axborot texnologiyalari universiteti Qarshi filiali, Qarshi
ORCID 0009-0003-8716-6985

Annotatsiya. *O'zbekiston Respublikasi o'z mustaqilligini qo'lga kiritganidan keyin milliy o'zlikni anglash sobiq ittifoq davrida toptalgan urf-odatlarimiz, qadriyatlarimizni qayta tiklash va ma'naviy merosimizdan bahramand bo'lish hamda yangi adolatli, demokratik, huquqiy jamiyat qurish uchun olib borilayotgan sa'y-harakatlarda to'la namoyon bo'lmoqda. Shu o'rinda aytish kerakki, o'z xalqining o'tmishi bilan bir qatorda boshqa xalqlar tarixini hurmat qilish, qadrlash ham o'z-o'zini anglash tushunchasi bilan bog'liq chunki o'zlikni anglash tor ma'nodagi tushuncha emas. Ushbu maqolada aynan mana shu maqsadda tahlil, analiz va natija metodidan foydalangan holda bir xulosaga kelindi: o'zligini anglay olgan millatgina boshqa bir millatni hurmat qiladi.*

Inson huquqiy jihatdan qanchalik chuqur bilim, yuksak huquqiy madaniyat va ma'naviyatga ega bo'lsa, o'z-o'zini anglab yetsa, ma'rifiy- mafkuraviy jihatdan ham shunchalik mukammal shakllangan hisoblanadi. Asta-sekinlik bilan jamiyat taraqqiyoti tezlashadi, millat o'zligini anglash orqali g'oyaviy-siyosiy jihatdan o'sib, takomillashib boradi, yosh avlodning ilmiy-madaniy saviyasi, dunyoqarashi va tafakkuri o'zining rivojlanish holatiga qarab, dunyoviy mezonlarga javob beradigan bo'ladi.

Kalit so'zlar: *milliy ong, urf-odat, qadriyatlar, vijdon, diyonat, mahalliychilik, guruhbozlik, urug'-aymoqchilik, huquqiy madaniyat, qadr-qimmat, obru-e'tibor, or-nomus, motiv, axloqiy faoliyat, madaniy meros.*

Аннотация. *После обретения Республикой Узбекистан независимости чувство национального самосознания в полной мере проявляется в стремлении возродить традиции и ценности, протоптанные временами бывшего Советского Союза, приумножить духовное наследие, построить новое справедливое, демократическое и правовое общество.*

В то же время следует отметить, что уважение и признательность к прошлому собственного народа, а также истории других народов относится к понятию самосознания, поскольку самосознание не является узким понятием. Только нация, обладающая самосознанием, уважает другую нацию.

Чем глубже человек обладает юридическими знаниями, более высокой правовой культурой и духовностью, тем более он всесторонне сформирован в плане просвещения и идеологии. Развитие общества будет постепенно ускоряться, нация будет расти и совершенствоваться идеологически и политически через свое самосознание, а научный и культурный уровень, мировоззрение и мышление подрастающего поколения будут соответствовать светским критериям, в зависимости от состояния их развития.

Ключевые слова: *национальное сознание, обычаи, ценности, совесть, религия, местничество, сектантство, трайбализм, правовая культура, достоинство, престиж, честь, мотив, нравственная деятельность, культурное наследие. демократический, правовое общество.*

Abstract. *After the Republic of Uzbekistan gained its independence, the sense of national self-identity is fully manifested in the efforts to restore the traditions and values trodden in the times of the former Soviet Union, to enjoy our spiritual heritage, as well as to build a new just, democratic and legal society.*

At the same time, it should be noted that respect and appreciation for the past of one's own people, as well as the history of other peoples, is related to the concept of self-awareness, since self-awareness is not a narrow concept. Only a nation that is self-aware respects another nation.

The development of society will gradually accelerate, the nation will grow and improve ideologically and politically through its self-awareness, and the scientific and cultural level,

worldview and thinking of the younger generation will meet the secular criteria, depending on the state of their development.

Key words: *national consciousness, customs, values, conscience, religion, localism, sectarianism, tribalism, legal culture, dignity, prestige, honor, motive, moral activity, cultural heritage. democratic, legal society, national self.*

Kirish. “O‘z-o‘zini anglash jarayoni Vatanga, oilaga, el-yurtga bo‘lgan mehr-muhabbat bilan bog‘lik, hodisalardir. Shaxsning o‘z-o‘zini anglashi, milliy o‘z-o‘zini anglashga olib keladi. Milliy g‘ururning shakllana borishi o‘z-o‘zini anglash orqali namoyon bo‘ladi. O‘zini anglamagan-o‘zligini bilmaydi. O‘zligini bilish esa ma’naviy — axloqiy mas’uliyatning zaruriy sharti hisoblanadi”[1].

Shu boisdan ham mustaqillikning dastlabki yillaridanoq Respublikamiz birinchi Prezidenti Islom Karimov xalqimizning milliy ongini uyg‘otishda o‘z-o‘zini anglash tuyg‘usi asosiy mezonlardan biri ekanligiga e’tibor qaratdi. G‘arb mutafakkirlaridan biri Avgustin “Millatni uyg‘otish uning tarixini o‘rganish lozimligi”, deb yozgan edi.

Chunki o‘tmishini unutgan xalqning bugungi kuni ham, kelajagi ham bo‘lmaydi. Ayniqsa, mustaqillikka erishgan xalqning milliy o‘z-o‘zini anglashida tarixiy merosning o‘rni benihoya kattadir.

Birinchi Prezidentimiz ta’kidlaganidek “O‘zlikni anglash-tarixni bilishdan boshlanadi”. O‘z tarixini unutgan xalq ma’naviyatdan mahrum bo‘ladi. Shuning uchun ham tarixda o‘tgan barcha mustamlakachilar, qaram qilib olgan xalqlarni o‘z tarixidan, madaniyatidan, tili va dinidan, xullas, ma’naviyatidan mahrum qilishga harakat qilganlar. Chunki yuksak siyosiy madaniyatga ega bo‘lgan, milliy ongi rivojlangan, o‘z-o‘zini anglab yetgan xalqni jilovda ushlab turish, aldash, o‘z e’tiqodidan qaytarish umuman mumkin emas.

Tadqiqot metodologiya. O‘z-o‘zini anglay olmagan insonda vijdon, nomus, diyonat bo‘lmaydi va har doim o‘z manfaatini xalq manfaatidan ustun qo‘yib yashaydi. Bu borada Xusayn Voiz Koshifiy o‘zining “Axloqi muxsiniy” asarida: “Vijdoni, nomusi, diyonati bo‘lmagan kishi dunyoda hamma yomonliklarni qilishga tayyordir”-deb ta’kidlagan edi.

Deyarli unutilayotgan milliy urf-odatlarimiz, an’analarimiz, udumlarimiz, milliy qadriyatlarimiz va tariximizni, ne-ne ulug‘ zotlar va allomalarimizning muborak nomlarini tiklash, buzib tashlangan masjidlar va madrasalarni ta’mirlash, asl holiga keltirish, milliy g‘ururimizni yuksak darajaga ko‘tarish, bularning hammasi o‘z-o‘zini anglashning ma’naviy muammolari jumlasiga kiradi. O‘zaro tahlil, natija va qiyoslash metodlari vositasida haqiqatga yetish yo‘li ochilar ekan, milliy o‘z-o‘zini anglash milliy ongni shakllanishi bilan uzviy bog‘liqdir. Milliy ong esa millatning o‘z-o‘zini anglashini taqozo etadi. O‘z-o‘zini anglash milliy ma’naviyat rivojlanishining muhim omili hisoblanadi. O‘z-o‘zini anglash yoki ma’naviyat har doim u yoki bu xalqning tarixiy taraqqiyoti bilan bog‘liq, bo‘lganligi uchun ham milliy xarakterga ega.

Shunday ekan o‘z-o‘zini anglash va ma’naviyat tushunchalari bir-biri bilan aloqador. O‘zlikni anglash ma’naviyatsiz bo‘lmaydi. Ma’naviyat esa o‘zlikni anglashdan tashqarida, undan holi tarzda yuzaga kelmaydi va rivojlanmaydi.

Inson huquqiy jihatdan qanchalik chuqur bilim, yuksak huquqiy madaniyat va ma’naviyatga ega bo‘lsa, o‘z-o‘zini anglab yetsa, ma’rifiy- mafkuraviy jihatdan ham shunchalik mukammal shakllangan hisoblanadi. Asta-sekinlik bilan jamiyat taraqqiyoti tezlashadi, millat o‘zligini anglash orqali g‘oyaviy-siyosiy jihatdan o‘sib, takomillashib boradi, yosh avlodning ilmiy-madaniy saviyasi, dunyoqarashi va tafakkuri o‘zining rivojlanish holatiga qarab, dunyoviy mezonlarga javob beradigan bo‘ladi.

Shuningdek huquqiy bilimi, madaniyati va ma’naviyati o‘sgan millat o‘z-o‘zini anglab yetadi. O‘z kuchi va imkoniyatlariga xolisona baho bera oladi, mahalliychilik, guruhbozlik, urug‘-aymoqchilik, tanish-bilishchilikka asoslanib ish tutish ijtimoiy fojialarning sababi ekanligini tushunib oladi. O‘zlikni anglash faqat hozirgi davr manfaatlari va tashvishlari bilan o‘ralib qolmasdan, istiqbolni o‘ylab faoliyat ko‘rsatishga uning rejalarini tuzish va ro‘yobga chiqarishga ham da’vat etadi.

Motiv, axloqiy faoliyatning psixologik mexanizmi, ya’ni elementi va umuman harakatning elementi sifatida uning maqsad bo‘lmish predmet yoki obyektga shaxsning munosabatini ifodalaydi.

Har qanday harakat amalga oshirishda individning ehtiyojlari va manfaatlarining aksi hisoblanuvchi muayyan mayl-xohishlar yotadi. U harakatning mazmuni va uning amalga oshish xususiyatiga kuchli ta'sir qiladi. Axloq dinamikasida motiv eng muhim o'rinlardan birini egallaydi[2].

Muhokama. Ba'zi mualliflar axloqni asoslovchi bosqich bilan uni amalga oshirish bosqichini ajratib ko'rsatadilar.

G'oyalar davrning va jamiyatning maqsadi harakat mohiyatini anglash, kurashida qaror qabul qilish, uni amalga oshirish, amallari va vositalarini aniqlashni ko'zda tutuvchi, bir-birini o'zaro taqozo etuvchi birin-ketin uziladigan yetarlicha murakkab psixologik tizimdir.

O'zining ushbu xossasida g'oyalar yangi qarashlarning intilishlarni muayyan maqsadini qo'lga kiritishni ko'zda tutuvchi tafakkur modeliga egadir. G'oyalar bir yoqlama vujudga kelmaydi, manfaatlar yoki axloqiy ta'sirlar va yangi fikr bilan belgilanadi.

Shu jihatdan ma'naviy axloq namoyon bo'lishining tipik tizimlari bo'yicha vaziyatlar oddiy va murakkab bo'ladi. Ularga va shuningdek, shaxsning psixik holatiga bog'liq holda, qaror har-xil vaqt oralig'ida, turli darajalari bilan, alohida xollarda esa motivsiz qabul qilinadi.

Natijalar va muhokama. Agar axloqning faoliyat bosqichi biron bir qaror (hukm) qabul qilinishi bilan belgilansa, u holda amalga oshirish bosqichida esa qarorni harakatga aylantirish mazmuniga ega bo'ladi. Bunda insonning psixik ruhiy safarbarligi qabul qilingan qarorning bajarilishiga mo'ljallangan maqsadga erishish jarayonida psixik faoliyat yetarlicha yuqori va aniq bir maqsadga erishish jarayonida oldindan qilinadigan harakatlar ayni paytdagi holatini belgilab berish bilan xarakterlanishi mumkin. Darhaqiqat inson yuksak ma'naviyatga ega bo'lgandagina har qanday vaziyatda ham o'zini boshqara oladi, ortiqcha, o'rinsiz xatti-harakatlar qilmaydi, binobarin, u imkoniyatini chuqur his etgan xolda o'ziga muayyan va qat'iy munosabatini bildiradi[3].

Ma'lumki, yuksak milliy madaniyat, ma'naviyat hamma vaqt jahon xalqlarini bir-biriga yaqinlashtiruvchi eng muhim vosita bo'lib kelgan. Shuningdek, millatlarning o'zligini anglashi urf-odatlar an'analarning davomiyligi, uzluksizligi hamda taraqqiyotini ham ta'minlashga xizmat qiladi.

Xulosa va takliflar. Yoshlarning milliy o'zligini anglashi siyosiy munosabatlar nuqtai nazaridan, konstruktiv xarakterga ega bo'ladi. Chunki, demokratik taraqqiyotda yoshlarning 1) muayyan millatga mansubligini anglashi, uni hisobga olish omili orqali kechadi. Aks holda unga befarq bo'lish mumkin. Bu siyosiy nuqtai nazardan ikki xil bir-biriga teskari kuchga ega; 2) yoshlarning milliy o'zligini anglashi, o'zi mansub bo'lgan millatning tili, milliy-madaniy merosi va qadriyatlarini hurmat qilishga, mas'uliyat hissini, madaniyatini shakllantiradi: bu ularning siyosiy madaniyatining tarkibiy elementlar sifatida milliy va umuminsoniy siyosiy madaniyatida uyg'unlashadi. Milliy munosabatlar rivojiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi; 3) yoshlarning ko'p millatli yoki bir millatli (polietnik yoki monoetnik) davlatda yashashi milliy o'zligini anglashiga turli xil ta'sir ko'rsatishi mumkin. Ko'p millatlik davlatdagi yoshlarning milliy o'zligini anglash, nafaqat o'zlari mansub bo'lgan milliy madaniyat negizlarini, ayni paytda boshqa millatlar madaniyati negizlari bilan bir muhitda kechadi. Bu yoshlarning milliy munosabatlar bilan bog'liq siyosiy voqeylikni anglashlariga amaliy jihatdan yordam beradi. Bu ta'lim — tarbiya to'g'ri amalga oshirilgan va to'g'ri yo'naltirilgan holatda milliy o'zlikni anglashi turli-milliy madaniyatlar negizida shakllanadi. Ayni paytda yoshlarning salohiyatiga keng imkoniyatlar yaratib beradi. Yeshlar va milliy o'zlikni anglash munosabati ko'p qirrali va ko'pgina omillarga bog'liq bo'lgan siyosiy-ijtimoiy, psixologik-ma'naviy hodisa. Yoshlarning siyosiy voqelikni idrok etishda, ularning ruhiy-psixologik xususiyatlarini hisobga olish zarur. Yoshlarning ruhiyatini o'zgaruvchanligi siyosiy voqea va hodisalarni qabul qilishda hamda unga munosabatda o'zining ta'sir kuchiga ega bo'ladi. Yoshlarda bu ayrim hollarda aql va tajriba asosida emas, aksincha «emotsional his- tuyg'ulari», «maksimalizm» ya'ni voqea va hodisalarga bir tomonlama qarashi, baho berishi holatlarida sodir bo'lishi ham mumkin. Shuning uchun, siyosatga baho berishda ruhiy-psixologik omilning rolini oshirib yubormasdan uni hisobga olish siyosiy ahamiyatga ega. Yoshlarning milliy o'zligini anglashda uning ikki jihati: ya'ni, 1) milliylik tomoni; 2) umuminsoniy jihati o'zaro muvozanatda bo'lishi, tarbiya va ta'lim shunga xizmat qilishi zarur. Aks holda o'ziga xos muvozanatni buzilish holati sodir bo'ladi. Bu ayrim yoshlarning siyosiy faoliyati bilan bog'liq; kayfiyatida “milliylikni bo'rttirish”, “milliy ustunlikni intilish kayfiyati”, “bir millat madaniyatini boshqasidan ustun ko'rish”, “milliy ayirmachilik”, “separatizm”,

“milliy egoizm”, “egotsentrizm”, bilan bog‘liq kayfiyat shakllanishiga olib keladi. Bu milliy o‘zlikni anglash nuqtai nazaridan yondashganda siyosiy-milliy munosabatlarga salbiy ta’sir ko‘rsatadigan holatlardir. Yoshlarning milliy o‘zligiga befarq qarashi ham ijobiy natijalar bermaydi. Demak, milliy o‘zlikni anglashda ruhiyatni to‘g‘ri shakllanishi nafaqat milliy madaniy negizda, ayni paytda umuminsoniy madaniy negizlaridan ham bahramand bo‘lgan holda amalga oshishi kerak. Shunda, u ijobiy natijalar beradi. Mamlakatning taraqqiyotida unga mansub bo‘lgan “illat”, “millatga mansub yoshlarning siyosiy ruhiyati”ni baholashda o‘ziga xos mezon bo‘lib xizmat qiladi. Siyosiy nuqtai nazardan yoshlar qaysi millatga mansub bo‘lmasin, milliy madaniyatlarni sevishlari va boshqa millat siyosiy ahamiyat kasb etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Karimov I.A. Yuksak ma’naviyat – yengilmas kuch. –T.: Ma’naviyat, 2008. Karimov I. Imon va islom.- T.: “Fan” 1991y. 289 b.
2. Августин Блаженный. Творения: В 4 т. Т.4: О Граде Божием. Книги ХИВ-XXIII. Об истинной религии (сборник). М.: Альтейя. С. 400-401.
3. Koshifiy Husayn Voiz. Axloqi Muhsiniy. – T.: “O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi” Davlat ilmiy nashriyoti, 2010.
4. G‘azzoliy Abu Homid. Kimiyoi saodat. -T.: “Adolat”; 2005.
5. Jabborov Iso. Ruhiiy Olam. Jaholat va Kamolot. — T.: O‘zbekiston 1988. 231 b.
6. Эрматов М. Этногенез и формирование предков узбекского народа.-Т.: Узбекистан. 1968. –С. 180.
7. Len Woods. Handbook of World Religions. Barbour Publishing, Ohio. 2008. – 266 p.
8. Forobiy Abu Nasr. “Fozil odamlar shahri”, -T.: “Xalq merosi”, 1993
9. Kaykovus. Qobusnoma. – T.: Istiqlol, 1994.
10. Abdulla Sher. Axloqshunoslik / Darslik. – T.: “O‘zbekiston faylasuflari milliy jamiyati” nashriyoti, 2010.
11. G‘oziyev E. Muomala psixologiyasi. –T.: “Universitet”. 2001.
12. Karimov.I.A. O‘zbekiston mustaqillikka erishish ostonasida. Toshkent, “O‘zbekiston”, 2012 Karimov.I.A. O‘zbekiston mustaqillikka erishish ostonasida. Toshkent, “O‘zbekiston”, 2012

UO‘K 908

QASHQADARYO VILOYATIDA MUSTAQILLIK YILLARIDA XALQ TA’LIMI TIZIMIDAGI O‘ZGARISHLAR

D.Mo‘minova, magistrant, Qarshi davlat universiteti, Qarshi

Annotatsiya. Ushbu maqolada Qashqadaryo viloyatida mustaqillik yillarida xalq ta’limi tizimida ro‘ybergan o‘zgarishlar tarixiy nuqtai nazardan holisona taxlil etilgan.

Kalit so‘zlar. Qashqadaryo, Qarshi, Guzor, Koson, Kasbi, Shahrisabz, ta’lim tizimi, maktab, maorif, mehribonlik uyi, go’daklar uyi, islohot.

Аннотация. В данной статье с исторической точки зрения объективно анализируются изменения, произошедшие в системе народного образования Кашкадарьинской области за годы независимости.

Ключевые слова. Кашкадарья, Кариши, Гузор, Косон, Касби, Шахрисабз, система образования, школа, образование, детский дом, детский дом, реформа.

Abstract. In this article, the changes that took place in the system of public education in Kashkadarya region during the years of independence are objectively analyzed from a historical point of view.

Keywords. Kashkadarya, Karshi, Guzor, Koson, Kasbi, Shahrisabz, education system, school, education, orphanage, orphanage, reform.

Mustaqillikning dastlabki yillarida ijtimoiy sohada tub islohotlar o‘tkazildi. Xalq ta’limida, sog‘liqni saqlash tizimida, madaniyat va sport ishlarida, ijtimoiy ta’minot va muhofaza, bandlik va ish bilan ta’minlash sohalarida chuqur o‘zgarishlar yuz berdi. Ta’lim sohasidagi islohotlar tufayli xalqimiz tarixida ilk bor milliy maktabiga ega bo‘ldi.

Mustaqillik yillarida Qashqadaryo viloyatida “Kadrlar tayyorlash milliy dasturi” doirasida 7 ta akademik litsey, 130 ta kasb-hunar kolleji qurildi va qayta ta’mirlandi. “2004-2009 yillarda maktab ta’limini rivojlantirishning davlat umumimilliy dasturi” doirasida 115 ta yangi maktab qurildi, 197 tasi kapital rekonstruktsiya qilindi, 352 ta maktab kapital ta’mirlandi.[10;27]

Qashqadaryo viloyatida 1991-1992 o'quv yili jami 917 ta umumta'lim maktablari faoliyat ko'rsatgan bo'lsa, keyingi o'quv yilida ular soni 943 ta bo'ldi.[3;10-25] Bu maktablarning 87,16 foizi qishloqlarda faoliyat ko'rsatdi. Jumladan, bu davrda umumta'lim maktablarida o'quvchilar soni 429 ming nafardan ortiq bo'ldi.[2;10-22] Bu esa umumta'lim sohasiga jiddiy e'tibor berishni talab qildi. Shu bois, viloyatda umumta'lim maktablari tarmog'ini kengaytirish va ularning moddiy-texnika bazasini mustahkamlash ishlari uzluksiz olib borildi. Masalan, viloyat bo'yicha 1990-1994 yillarda 75 ming o'rinli maktablar qurilib, foydalanishga topshirildi.[7;24]

Xalq ta'limi sohasi moddiy-texnik bazasini mustahkamlash tadbirlari olib borildi.[1;282-284] Bu sohaga budjetdan ajratilgan mablag'lar deyarli to'la o'zlashtirib borildi. Masalan, 1992 yilda mahalliy budjetdan ijtimoiy sohaga, jumladan maorif uchun ajratilgan mablag'ning 92,6% o'zlashtirildi. Qashqadaryo viloyati budjetidan xalq ta'limiga yo'naltirilgan mablag' viloyat ijtimoiy-madaniy tarmog'iga ajratilgan vositalarning 45,9 foizini tashkil etdi.

Ammo bu borada ham o'ziga xos muammolar ham mavjud edi. Masalan, 1995 yil 29 noyabrda kuni Xalq deputatlari Qashqadaryo viloyati faollari yig'ilishida birinchi Prezident Islom Karimov ham ishtirok etdi va maorif ta'limi sohasidagi ayrim kamchiliklarni ta'kidlab, qo'yidagi faktlarga qatnashchilar diqqatini tortdi: 1995 yil 1 oktabr holatiga ko'ra viloyatda 140 ta avariya holatidagi, 1988-1992 yillarda kurila boshlangan maktablardan atigi 3 tasi ishga tushirilgan. Aniq fanlar, chet tillar va jismoniy tarbiya fanlaridan o'qituvchi yetishmaydi. Maktab rahbarlarining 17 foizi test sinovlaridan o'tolmagan, o'qituvchilarning fizika, ximiya, biologiya, xorijiy tillardan bilim saviyasi nihoyatda past, maktablar ta'mirga muhtoj. Moddiy-texnika bazasi esa o'ta nochor. 1995 yilning 9 oyida maorif sohasiga mahalliy budjetdan o'zlashtirish uchun ajratilgan mablag'ning 54 million so'mi ishlatilmagan.[9;142]

O'qitish jarayoni samaradorligiga bir qator faktorlar ijobiy ta'sir o'tkazdi. Bularga maktab ta'limi infratuzilmasining ravnaq topishini, zamonaviy maktablar barpo etishda keng qamrovli yondashish, integratsion ta'lim sharoitini yuzaga keltirish, bundan tashqari, viloyatning ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyoti, davlat tomonidan belgilangan maktab ta'limi siyosati va investitsiyalarning maorif tarmog'iga ajratilishi singari omillarni aytib o'tish lozim. Buning isbotini viloyatda maktablar soni ko'payganligida ham namoyon bo'ldi. Masalan, 2010 yili viloyatda umumta'lim maktablari soni 1100 ta [11;155-156], 2016 yilda esa 1125 ta yetdi. [4;25]

Mustaqillik yillarida respublikada nogironlikning oldini olish, nogironlarni tibbiy-ijtimoiy reabilitatsiya qilish, ularni o'qitish va kasbga yo'naltirish, ish bilan ta'minlash, shuningdek, ularga turli oziq-ovqat mahsulotlar yetkazib berish borasida qator tadbirlar ishlab chiqildi.

Viloyatda imkoniyati cheklangan bolalar uchun ixtisoslashgan ta'lim muassasalari 6 ta (Qarshi shahar "Muruvvat uyi", 17-sonli maxsus maktab internati, Kar-soqovlar maxsus maktab internati, Shahrisabz tuman "Maxsus maktab internati", Kitob tumani "Go'daklar uyi", Chiroqchi tuman 19-sonli maxsus maktab internati)ni tashkil qildi.[5]

Keyingi yillardan bu sohaga mablag' ajratish bir oz yaxshilab borildi. Maktab o'quv binolarini ta'mirlash bilan birga ularni jihozlar bilan ta'minlash ishlari ham amalga oshirildi. 1999 yil viloyat moliya boshqarmasi tarafidan xalq ta'lim boshqarmasiga 15 mln so'm resurs yo'naltirdi va bu o'rta maktablardagi qo'shimcha sarf-xarajatlardan yangi o'quvchilar partasini xarid qilishga mo'ljallandi. Ushbu mablag'ning 8 foizi Qarshi shahri va tumaniga, 8,6 foizi G'uzor tumaniga, 9,3 foizi Shahrisabz tumani maktablariga berildi.[6;96-98]

Ammo hamma joyda ham ahvol bir xil emas edi. Masalan, 2001 yil holatida viloyatdagi tumanlarda maktablardan 38 tasi o'quv jarayoniga mutlaqo yaroqsiz bo'lib, ta'mirtalab yoki qayta qurishni taqozo qilardi. Ularning 15 tasi Dehqonobod tumanidagi, 12 tasi Chiroqchi tumanidagi maktablar edi. Jami 1078 ta o'rta maktablardan 146 tasi to'liq ta'mirlashni talab qilardi. Bu maktablarning aksariyati Shahrisabz, Kasbi, Chiroqchi, Kitob, Yakkabog' tumanlari hududida joylashgan edi.[8;18]

Qashqadaryo viloyati xalq ta'limi tizimidagi islohotlar natijasida o'qituvchi va o'quvchilarning xalqaro miqyosdagi yutuqlarga erishdi. Kitob 1-IDUMI matematika fani o'qituvchisi Abdiyev Baxtiyor Bobonazarovich 2013 yilda "Mehnat shuhrati" ordeni bilan, 2020 yilda "O'zbekiston Respublikasi xalq o'qituvchisi" faxriy unvoni bilan mukofotlandi. Ushbu maktab o'quvchilardan 1)

Rajabov Umidjon 2001-yil AQSH da o'tkazilgan 42-xalqaro matematika olimpiadasida bronza medalini qo'lga kiritgan. 2) Abdiyev Bahriddin 2007-yil Vyetnamda o'tkazilgan 47-xalqaro matematika olimpiadasida bronza medalini qo'lga kiritgan. 3) Zulfiya mukofoti sohibasi (2018) Neymatova Yulduz 2014 yil Koreya mamlakatining Tedjon shahrida o'tkazilgan IMC-xalqaro matematika musobaqasida kumush medaliga sazovor bo'lgan. 4) 2016 yilda Neymatov Eldor Tailand qirolligida bo'lib o'tgan 17-xalqaro matematika fan olimpiada ishtirok etib, shaxsiy xisobda 3-o'rinni egallab bronza medali, jamoaviy musobaqada 2-o'rinni egallab kumush medaliga sazovor bo'ldi. Shuningdek, ushbu musobaqada Yakkabog' tumanidagi 37-umumiy o'rta ta'lim maktabining 7-sinf o'quvchisi Shohbek Mahmudov qatnashdi.[12] Bundan tashqari, 2019-yilda u JARning Durban shahrida bo'lib o'tgan xalqaro matematika musobaqasida (IMIC) qatnashib, shaxsiy va jamoaviy musobaqada bronza medaliga sazovor bo'ldi. 6) 2020 yilda Qozog'istonning Almati shahrida bo'lib o'tgan xalqaro Jautikov olimpiadasida bronza medalini qo'lga kiritdi. Dunyoda eng ko'zga ko'ringan matematika olimpiadasi bu IMO (international math olympiad) hisoblanib, shu olimpiadada O'zbekiston 1997 yildan beri qatnashib, 9 ta kumush, 27 ta bronza medalini qo'lga kiritdi. [13] Yuqoridagi ma'lumotlardan bilsa bo'ladiki, bu yutuqlarda Qashqadaryo viloyati vakillarining ham hissalari salmoqli bo'ldi.

2020-2021 o'quv yilida Qarshi shahridagi 44-maktab bitiruvchisi Yo'ldoshev Shuhrat IELTS imtihonidan 6,5 ball olib 16 ta xorijiy oliy o'quv yurtlariga qabul qilingan bo'lsa, Qamashi tumanidagi 61-maktab bitiruvchisi O'raqov Asadbek Rashid o'g'li Xalqaro darajadagi (IELTS) imtihonidan 7 ballni qo'lga kiritib, O'zbekistondagi 13 ta xalqaro universitetlarning talabasi bo'ldi.[14]

Xulosa sifatida aytganda, O'zbekistonda mustaqillikning ilk yillarida ta'lim tizimida boshlangan islohotlar izchillik bilan davom ettirildi. Butun mamlakatda bo'lganidek, Qashqadaryo viloyatida ham ta'lim sohasining uzviy bosqichlari hisoblangan maktab, o'rta maxsus kasb-hunar ta'limi hamda oliy ta'lim yo'nalishlarida tizimli chora-tadbirlar amalga oshirildi. Bu jarayonda faqatgina ta'lim berishda samaradorlikka erishishga e'tibor qaratilib qolmasdan, balki davlat tomonidan o'quv yurtlarida moddiy-texnika asosining mustahkamlantirishga ham katta resurslar safarbar qilindi. Bu o'zgarishlar natijada ta'lim tizimining turli bosqichlarida ta'lim oluvchilar mamlakat va xalqaro miqyosda muayyan muvaffaqiyatlarga erishdilar.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

- 1.Шаропова Н.А. Ўзбекистон жанубий вилоятларида умумтаълим мактаблари тизимидаги ислохотлар тарихи // Интеллектуал салоҳият тараққиёт мезони. Илмий мақолалар тўплами. – Тошкент, 2017. – №12. – Б. 282-284.
- 2.Ўз МА, М -26 - фонд, 1 - рўйхат, 106 - иш, 10 -22 - varaqlar.
- 3.Ўзбекистон Миллий архиви (ЎзМА) М - 26 - фонд, 1 - рўйхат, 23 - иш, 10 – 25 varaqlar.
- 4.Қашқадарё вилоят ижтимоий-иқтисодий инвестициявий паспорти. – Қарши, 2017.–Б. 25.
- 5.Қашқадарё вилоят халқ таълими бошқармаси жорий архив маълумотлари. 2020 йил 21 сентябр.
- 6.ҚВХА, 829-фонд, 10-рўйхат, 39-иш, 96-98 - varaqlar.
- 7.ҚВХА, 829-фонд, 1-рўйхат, 88-иш, 24-варақ.
- 8.ҚВХА, 829-фонд, 1-рўйхат, 35-иш, 1 -18-варақлар.
- 9.Karimov I.A. Bunyodkorlik yo'lidani. T. 4. - Toshkent: O'zbekiston, 1996. - b. 142.
- 10.Erkayev A.Sobitqadam karvon. – T. Ma'naviyat. 2010 y. 27 b.
- 11.Эргашева Ю.А. Қашқадарё истиклол йилларида таълим, илм-фан, адабиёт ва санъат // Насаф ва Кеш тарихи манбаларда мавзусидаги конференция материаллари.– Қарши, 2010. – Б. 155-156.
12. Темиров Т. Сифатли таълим - тарбия – бош вазифа // Qashqadaryo, 2016 йил 30 август. - №104.
13. (http://www.imo-official.org/country_info.aspx?code=UZB).
14. Қашқадарё вилояти халқ таълими бошқармаси жорий архиви маълумотлари.2020йил 21 сентябр.

UO'K: 93/94

TURKISTONDA JADID MA'RIFATCHILIGI MAQSAD VA VAZIFALARI

A.B.Muminov, magistrant, O'zbekiston Milliy universiteti, Toshkent

Annotatsiya. Ushbu maqolada XIX asr oxiri XX asr boshida Turkistonda shakllangan jadidchilik harakati, uning ma'rifatchilik faoliyati mazmun mohiyati haqida so'z boradi. Shuningdek,

maqolada jadidlarning ma'rifatchilik faoliyati asosiy g'oyasi, jadidlar o'z oldilariga qo'ygan maqsad va vazifalar haqida ma'lumot beriladi.

Kalit so'zlar: *jadidlar, qadimchilar, fenomen, ma'rifat, yangi usul maktablari, maorif, isloh, maktab, madrasa, "usuli jadid".*

Аннотация. *В данной статье рассматривается джадидское движение, сформировавшееся в Туркестане в конце XIX — начале XX вв., суть его просветительской деятельности. В статье также дается информация об основной идее просветительской деятельности джадидов, целях и задачах, которые ставили перед собой джадиды.*

Ключевые слова: *Джадиды, кадимиды, феномен, просвещение, новометодные школы, образование, реформа, школа, медресе, «усули джадид».*

Abstract. *This article discusses the Jadid movement that formed in Turkestan in the late 19th and early 20th centuries, the essence of its enlightening activities. The article also provides information about the main idea of the enlightening activities of the Jadids, the goals and tasks that the Jadids set for themselves.*

Key words: *Jadids, Qadimids, phenomenon, enlightenment, new method schools, education, reform, school, madrasa, "usuli jadid".*

Kirish. XIX asr oxiri va XX asr boshlariga kelib Turkistonda ijtimoiy-tarixiy jarayonlar va Rossiya imperiyasi tarkibiga kiruvchi turli xalqlarning ilg'or fikrlilari ta'siri natijasida jadidchilik harakati yoyila boshlaydi. O'sha davrning ijtimoiy-iqtisodiy va madaniy o'zgarishlarini o'zida mujassamlashtirgan jadidchilik harakatining yoyilishida, birinchidan, mahalliy aholini ruslashtirish siyosatiga qarshi vujudga kelgan kurashlar, ikkinchidan, ma'rifat tarqatish orqali aholining milliy qiyofasini va kuchli zarbaga uchrayotgan milliy-ma'naviy qadriyatlarni saqlab qolishga, aholini feodal qoloqlikdan olib chiqishga bo'lgan harakatlar muhim rol o'ynagan, deb yozadi Usmon Qoraboyev[3: 116].

Bu haqida Dilorom Alimova quyidagi fikrlarni bildiradi: “jadidchilik ma'rifatchilikdan kuchli siyosiy harakatgacha bo'lgan murakkab rivojlanish yo'lini bosib o'tdi. Imperiya siyosati va mahalliy istibdod tufayli dunyoning iqtisodiy taraqqiy etgan davlatlaridan ortda qolish xavfi, keng xalq ommasining og'ir iqtisodiy ahvoli, madaniy qoloqlik, tafakkur turg'unligi jadidlarni inqirozdan chiqishning haqiqiy vositalarini qidirishga chorladi[5:6]”.

Asosiy qism. Jadidchilik harakatining asosida Turkiston xalqini ma'rifat orqali taraqqiy topgan mamlakatlar darajasiga ko'tarish g'oyasi yotardi. Bu g'oyani faqatgina maorifni tubdan isloh qilish, dunyoviy fanlarni o'qitish orqaligina amalga oshirish mumkin edi[3:116]. Dilorom Alimova ta'kidlaganidek, bu davrda o'lkaga boy tajriba va texnologik yutuqlarga, Yevropa bilan bog'liq rivojlangan ta'lim tizimiga ega yangi yevropacha madaniyat kirib keldi. Shubhasiz, bu o'lkaning ilg'or fikrli ziyolilari ongiga ta'sir qilmay qolmadi. Bunday vaziyatda ziyolilar mamlakat qoloqligining sababini mustamlaka zulmi, hukmron sinflarning xalqning savodsizligi va ma'rifatsizligidan manfaatdor ekanida ko'rdilar. Shu sababli, dastlab yetilgan muammolarni faqat ma'rifatchilik va savodxonlikka erishish orqaligina hal etish mumkin deb hisoblagan edilar. Chunki jadidlarning o'zlari o'z davrining juda o'qimishli kishilari edilar. Ular o'qib-o'rganib, o'qituvchilik qilishgan. Ham sharq, ham g'arb madaniyatini o'zaro uyg'un holda egallashga intilishgan. Rossiyada, Yevropa va Osiyoning boshqa qator davlatlarida bo'lib turli mamlakatlardagi ta'lim va madaniyatni ko'zdan kechirishgan, bir-biri bilan solishtira olishgan, ziyoli sifatida jahon sivilizatsiyasi yutuqlarini Turkistonga ham olib kirib yoyish orzusida bo'lishgan[5:7]. Masalan, Mahmudxo'ja Behbudiy Misrga sayohati davomida u yerdagi Al-Azhar madrasasi faoliyati bilan yaqindan tanishadi. U yerdagi ta'lim tizimi, o'qitiladigan diniy va dunyoviy fanlarni o'rganib chiqadi[1:215]”. Bundan kelib chiqib, jadidlar o'z ma'rifatchilik faoliyatini jahon ilm-fani darajasida olib borishni maqsad qilgan, bu yo'lda ular dastlab, ilm-fan va ta'limdagi jahon tajribasini sinchiklab o'rganib chiqqan, so'ng esa bu tajribani Turkiston ta'limiga joriy etish, o'lka aholisini ilmiy qilish choralari ko'rgan, deyish mumkin.

Shu o'rinda jadidchilik atamasi mazmun mohiyatiga qisqacha to'xtalsak, jadidlarning ma'rifatchilik faoliyati borish tarzi haqida tasavvurga ega bo'lamiz. Professor Dilorom Alimova

ta'kidlaganidek, O'rta Osiyodagi jadidchilik harakatini XIX asr – XX asr boshlarida Sharqning ko'plab davlatlarida yuzaga kelgan ilg'or milliy ziyolilar islohotchilik harakatining turlaridan biri deb baholash mumkin[5:9]. Yana ham aniqroq aytsak, zamon bilan hamnafas yashash tarafdorlarining jamiyatni dunyo yangiliklaridan boxabar qilishga, rivojlanishdan to'xtab qolmaslikka undovchilar faoliyati deyish mumkin. E'tibor bersak, "jadid" atamasining o'zi yevropacha namunadagi yangi o'qitish usullarini ham qamrab olgan "usuli jadid" ("yangi usul") atamasiga borib taqaladi. Shundan kelib chiqib aytish mumkinki, jadidchilik faoliyatining ilk maqsad va vazifalari o'qitish, ilm-fanni rivojlantirish, ta'limni isloh qilish, jaholatni rad etib, ma'rifat tarqatish, taraqqiyotga to'siq bo'layotgan eskilik sarqitlaridan voz kechish kabilar bilan bog'liq bo'lgan. Keyinchalik jadidlarning oldiga qo'ygan vazifalari ortishi, qilinishi kerak bo'lgan ishlar qamrovining kengayib borishi natijasida "jadid" atamasi mazmun-mohiyati ham kengayib bordi. Tadqiqotning maqsad va vazifalaridan chetlashmaslik uchun biz jadidlarning ijtimoiy, iqtisodiy va siyosiy maqsadlariga to'xtalmay, ma'rifatchilik faoliyatini yoritish, ularning Turkiston ta'lim tizimida tutgan o'rnini yoritib berish bilangina cheklanamiz. Jadidlar o'z faoliyatlarining ma'rifatchilik bosqichida o'zlarining asosiy vazifalarini yangi ta'lim tizimini yaratish va qanday bo'lmasin o'lka aholisini ilm-ma'rifatli qilishda ko'rdilar. Shuning uchun dastlab bor kuchlarini ushbu vazifalarni amalga oshirishga sarfladilar. Ammo Zaynobiddin Abdirashidov ta'kidlaganidek, bu jarayon oson kechmadi. Qator omillar bu islohotga to'sqinlik qildi. Bir tomondan, eski tartibni saqlab qolishga uringan qadimchi diniy ulamolar asosiy to'siq bo'lib, eski maorif tizimini saqlab qolishga urindi. Aynan shu masala bo'yicha tadqiqotchi D.Jamolova ham o'zining "Buxoro amirligida jadidlar va qadimchilar faoliyati (XIX asr oxiri – XX asr boshlari) nomli dissertatsiyasi va shu nomdagi monografiyasida qadimchilarning jadidlarga va ularning ma'rifatchilik faoliyatiga qattiq qarshilik ko'rsatgani, jadidlarning ishini "shar'an joiz emas" deb hisoblagani va boshqalar haqida yozadi[7, 8]. Haqiqatan, ham jadidlar uchun diniy ulamolar katta muammolar uyasiga aylanadi. Ikkinchi tomondan esa, Rossiya musulmonlarining yangilanishiga, rivojlanishiga to'sqinlik qilayotgan guruh "g'ayrijinslar"ga nisbatan olib borilayotgan hukumat siyosatini yo'nalishga solib turgan rus shovinistlari, missionerlari edi. Ularning "sarkardasi" esa mashhur rus shovinisti Nikolay Ivanovich Ilminskiy edi. Bu "sarkarda" boshchiligidagi rus missionerlar guruhining asosiy vazifalari mahalliy xalqlar maorif tizimini ruslashtirish siyosatiga moslashtirish edi[4:43].

Jadid namoyandalarning ma'rifatchilik faoliyatini professor Dilorom Alimova "Jadidchilik fenomeni" deb ataydi va aynan shu nomdagi asarida bu faoliyatning tarixiy ahamiyatini yoritib beradi. Muallifning asaridan iqtibos keltirishdan avval, o'zbek tilining izohli lug'atida keltirilgan "fenomen" so'ziga ta'riflar bilan tanishsak, tushunchaning mohiyatini yanada teranroq anglash imkoniga ega bo'lamiz: 1) His-tuyg'u tajribasi bilan bilinadigan hodisani anglatuvchi tushuncha; 2) G'ayriodatiy, kamdan kam uchraydigan hodisa, fakt, shaxs[9:339]. Bu yerda lug'atda kelgan ikkinchi ma'no D.Alimova ta'kidlagan tushunchani aniqlab keladi. Muallif bu borada quyidagi fikrlarni bildiradi: "Jadidchilik fenomeni nimada? Avvalambor, ham sharq, ham g'arb madaniyatini bilish bilan tavsiflanadigan o'ta yuqori aqliy salohiyatda. Ularning deyarli barchasi A.Navoiy, A.Jomiy. M.Fuzuliy she'riyati, o'rta asrlar sharq mutafakkirlarining falsafiy asarlariga yo'g'rilgan oliy diniy ta'lim olib, uni ham sharq, ham yevropacha madaniyat yutuqlari bilan boyitishdi. Aynan shu narsa jadidchilik falsafiy dunyoqarashining xususiyatini belgilab berdi, bu ularning ta'limni isloh qilish, umuman, maorif sohasidagi faoliyatida o'z aksini topdi".

Jadid namoyandalardan biri M.Sh.Muxtoriyning: "Millatlarning taraqqiysi uch kichik so'z bilan ifoda qilinur: maktab, muallim, kitob. Bir millatning zamong'a, fan ta'lim va tarbiyaga muvofiq maktablari, usuli ta'lim va tarbiyadan xabardor muallimlari bilan tarbiya va ta'lim usulig'a muvofiq kitoblari ko'b bo'lsa ul millat taraqqiy qilg'on yoxud loaqal o'zining asbobi taraqqiysini hozirlab taraqqiy va taoliga iqdom etgan hukminda bo'lur[2]", degan fikrlari ham jadidlarning birinchi maqsadi aynan ma'rifatchilik faoliyati bo'lganini ko'rsatadi.

Endi esa mana shu ma'rifatchilik faoliyatini tashkil etish bo'yicha Behbudiy taklif etgan dasturi va unda belgilab olingan maqsad va vazifalarni ko'rib chiqamiz. Mahmudxo'ja Behbudiy o'zining "A'molimiz yoinki murodimiz[6:15-21]" ("Oyna" jurnali, 1913-yil, 6-7-sonlar, 130-132, 154-156-betlar) nomli maqolasida jamiyatdagi illatlar va ta'lim tizimidagi kamchiliklarga yechim sifatida

ma'rifatparvarlik faoliyatini qay tariqa tashkil etish kerakligini o'ziga xos tarzda izchil ifodalab beradi. R.Sharipovning fikricha Behbudiy bu asarida taklif va istaklarini bayon etish asnosida ma'rifatparvarlik dasturini izchil bir tizim tarzida taqdim etadi. Shundan kelib chiqib, uning ma'rifatparvarlik dasturi quyidagilardan iborat edi deyish mumkin:

1. Bolalarni musulmon, usuli jadid, rus-tuzem maktablari va gimnaziyalarda o'qitish;
2. Eski madrasa, mozor-u masjid va maktablarning "shikast rext"larini ta'mirlash;
3. Bolalarni Sharq mamlakatlari va Rossiyadagi dorilfunun hamda dorilsanoatlarga o'qishga yuborish;
4. Bolalarni rus hukumati maktablarida o'qitish; buning uchun har bir bolani ikki yil davomida ruschaga o'qitish va tarbiya qilish; ikki yil uchun to'lanajak 600 so'mni to'y ma'rakalar uchun jamlangan mablag'dan olish;
5. Bolalarni tarbiya qiladigan pansionlar ochish, tarbiyaxonalarning zamonaviy, milliy va diniy ruhda bo'lishiga erishish;
6. Tarbiyaxonalar ochish va bolalarni hukumat maktablariga tayyorlash uchun "Nashri maorif" yoxud "Jamiyati xayriya" yo "Jamiyati atfol" singari jamiyatlar tashkil etish;
7. Bu jamiyatlar yordamida va tegishli yuqori malakali o'quv yurtlarida o'qitish orqali huquqshunos, muhandis singari mutaxassislar bilan birga "zamona maktabdori", millat homiysi va xodimi, "Davlat Dumasig'a" deputat, milliy sanoatimizni isloh eta biluvchi, texnik, tijorat va bankalarda ishlay oladigan, shahar dumalarida va umuman Turkistonda ochilajak idoralarda ishlaydigan xodimlarni yetishtirishdir[10:76-77].

Xulosa. Yuqorida keltirilgan ma'lumotlardan bir narsani aniq aytish mumkin: jadid ma'rifatchilik faoliyatining asosiy maqsadi o'lka aholisini jahon ilm-fani bilan tanishtirib, ilm-ma'rifat tarqatib, ta'limni isloh qilib, Turkistonda ham jahon andazalariga mos yosh kadrlar tayyorlash, o'lkani qoloqlik va jaholat botqog'idan olib chiqish va bu yo'lda Turkiston yoshlariga zarur bo'lgan barcha shart-sharoitlarni yaratib berish bo'lgan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Borar yo'ling Turkistondir...[Матн] / Z.Abdurashidov, N.Egamqulova. – Toshkent: Akademnashr, 2023.
2. M.Sh. Muxtoriy. Turkiston xabarleri: Matbuot // Tarjimon: S.Nurmuhamedov. "Mehnatkashlar tovushi" gazetasi. 1918-yil. 29-o'ktabr.
3. Qoraboyev U. O'zbekiston madaniyati. – Toshkent: Tafakkur bo'stoni, 2011.
4. Абдирашидов З. Туркистонда жадидчилик [Матн]. – Toshkent: Akademnashr, 2023.
5. Алимова Д. Жадидчилик феномени [Матн]. – Тошкент: Akademnashr, 2022.
6. Бехбудий М. Ёшларга мурожаат. – Тошкент: Маънавият, 2022.
7. Жамолова Д. Бухоро амирлигида жадидлар ва қадимчилар фаолияти (XIX аср охири – XX аср бошлари) [Матн]: монография. – Тошкент: Muharrir nashriyoti. 2020.
8. Жамолова Д.М. Бухоро амирлигида жадидлар ва қадимчилар фаолияти (XIX аср охири – XX аср бошлари): тарих фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD)...дис. автореф. – Тошкент, 2019.
9. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. Ф ҳарфи / А.Мадвалиев. – Тошкент: Ўзбекистон Миллий энциклопедияси, 2006-2008.
10. Шарипов Р. Туркистон жадидчилик ҳаракати тарихидан. – Тошкент: Ўқитувчи, 2002.

UO'K 94(571.1)"1941/1945"

JIZZAXDA IKKINCHI JAHON URUSHIGA HARBIY SAFARBARLIKNING TASHKIL ETILISHI J.A.Pardayev, Bosh mutaxassis, Jizzax viloyati pedagogik mahorat markazi, Jizzax

Annotatsiya. Maqolada hozirgi Jizzax viloyati hududidan ikkinchi jahon urushiga safarbar qilinganlar arxiv materiallari asosida o'rganilgan. O'rganish natijasida 1936-1940-yillarda harbiy xizmtga, 1941-1945-yillarda urushga safarbar etilganlarning umumiy soniga aniqlik kiritilib, viloyat tumanlari kesimida tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: Ikkinchi jahon urushi, arxiv materiallari, harbiy safarbarlik, Mudofaa ishlari bo'limi, "Xotira" kitobi, "og'zaki tarix", viloyat tumanlari, urush qahramonlari.

Аннотация. В статье на основе архивных материалов исследуются мобилизованные во время Второй мировой войны с территории нынешней Джизакской области. В результате исследования была уточнена и проанализирована общая численность мобилизованных в армию в 1936-1940 гг., в 1941-1945 гг. по районам Джизакской области.

Ключевые слова: Вторая мировая война, архивные материалы, военная мобилизация, Отдель по делам обороны, книга «Память», «Устная история», районы области, герои войны.

Abstract. Based on archival materials, the article examines those mobilized during the Second World War from the territory of the present Jizzakh region. As a result of the study, the total number of those mobilized into the army in 1936-1940, in 1941-1945 in the districts of the Jizzakh region was clarified and analyzed.

Keywords: World War II, archival materials, military mobilization, Department of Defense, book "Memory", "Oral History", districts of the region, war heroes.

1939-yil 1-sentabrda Germaniyaning Polshaga hujumi 2-jahon urushini boshlab berdi. 1939-yil 17-sentabrda Qizil armiyaning Polsha chegaralarini kesib o'tishi natijasida Molotov-Ribbentrop paktining mahfiy bandlari amalga oshirildi. Bu bandlar Polshani Germaniya va Sovet Ittifoqi bo'lib olish haqida edi. Polshaning bosib olingan hududidan SSSRga taxminan 1,5 mln.dan 2 mln.gacha harbiy asirlar va tinch aholi majburan ko'chirildi. Ular SSSRdagi harbiy va mehnat lagerlariga joylashtirildilar.

Ma'lumki "qishki urush" deb nom olgan sovet-fin urushi 1939-yil 30-noyabrdan 1940-yil 13-martgacha davom etgan. Sovet davlatining Finlandiyani chegara hududlarini bosib olish uchun amalga oshirgan bu agressiyasi 1940-yilda Moskva tinchlik shartnomasi bilan yakunlandi. Shartnomaga ko'ra Finlandiya hududining 11 foizi SSSR tarkibiga qo'shib olindi. Finlandiyaning 430 ming aholisi mamlakatning ichkari qismiga ko'chirildi.

Ikkinchi jahon urushining boshlanishi va sovet-fin urushlari natijasida SSSRda ommaviy-harbiy safarbarlik boshlandi. Natijada boshqa respublikalar qatori O'zbekistondagi tuman va shahar mudofaa ishlari bo'limlarida harbiy safarbarlik keskin ko'paydi. Harbiy xizmatga chaqirilgan ko'plab o'zbekistonliklar qatori jizzaxlik askarlar ham harbiy xizmatga jalb etildilar.

Arxiv materiallarini o'rganish natijasida hozirgi Jizzax viloyati hududidan harbiy xizmat va urushga safarbar qilinganlar ikki davrga bo'lib o'rganildi. Birinchi davr 1936-1940 yillarda Jizzax viloyati tumanlari Mudofaa ishlari bo'limlaridan harbiy xizmatga chaqirilgan jizzaxliklar bo'lib, ular muddatli harbiy xizmatga chaqirilganlar sifatida alohida o'rganildi. Buning quyidagicha sabablari bor:

Birinchidan, 1936-1940 yillarda harbiy xizmatga chaqirilganlarning asosiy qismi harbiy xizmat muddati tugagach, 1941-yildan fashistlar Germaniyasiga qarshi urushga jalb etildilar. Arxiv hujjatlarini o'rganish natijasida Jizzaxdagi Mudofaa Ishlari Bo'limlaridan 1936-1940 yillarda harbiy xizmatga ketganlarning aksariyatining ism shariflari 1941-1945 yillarda urushda ishtirok etgan, halok bo'lgan yoki bedarak yo'qolganlar haqida ma'lumot beruvchi arxiv materiallari va "Xotira" kitoblari ro'yxatidan o'rin olgan.

Ikkinchidan, 1936-1940 yillarda harbiy xizmatga chaqirilgan jizzaxliklarning ayrimlari Uzoq Sharqda Yaponiya bilan bo'lgan janglarda yoki 1939-1940 yillarda bo'lgan Sovet-fin urushida ishtirok etganlar. Bunga bir misol: "Og'zaki tarix" ma'lumotlarini olishda Jizzax shahri, Yunusobod ko'chasida istiqomat qiluvchi Mamajon ota Ortiqov dadalari, ikkinchi jahon urushi ishtirokchisi, Shodiqul ota Ortiqovdan eshitgan ma'lumotlarni quyidagicha hikoya qilib berdilar – "otamning aytishlaricha harbiy xizmatga ketgan ukalari Husanboy Ortiqovdan 1939-yil xat kelgan. Xatda "fin urushiga kiraybmiz" deb yozilgan. Shundan so'ng ukamdan xat-xabar kelmadi. U bedarak ketdi". SH.Rashidov tumani MIB arxiv hujjatlari va 1995-yilda nashr qilingan "Xotira" kitobida Husanboy Ortiqov haqida ma'lumot berilgan bo'lib, u "Xotira" kitobida bedarak yo'qolganlar ro'yhatiga kiritilgan.

Birinchi davr 1936-1940-yillarni o'z ichiga olib, bu davrda hozirgi Jizzax viloyatidan harbiy xizmatga chaqirilgan askarlar 3933 nafarini tashkil etdi. Ularning aksariyati 1941-1945-yillarda ikkinchi jahon urushida ishtirok etganlar. 1936-1940-yillarda harbiy xizmatga chaqirilgan 3933 nafar harbiy askarlar Jizzax viloyati shahar va tumanlari kesimida o'rganildi.

1936-1940 yillarda harbiy xizmatga chaqirilganlar

T/r	Harbiy xizmatga chaqirilgan yil	1936-1940-yillarda harbiy xizmatga chaqirilganlar soni
1	1936-yil	7 nafar
2	1937-yil	15 nafar

3	1938-yil	289 nafar
4	1939-yil	592 nafar
5	1940-yil	3030 nafar
	Jami	3933 nafar

Natijada Jizzax viloyatidan 1936-1940-yillarda harbiy xizmatga chaqirilganlar tumanlar va Jizzax shahri kesimida quyidagi ma'lumotlar aniqlandi:

Baxmal tumani MIBning arxiv hujjatlarida ro'yxatga olingan va 1936-1940-yillarda harbiy xizmatga chaqirilganlar 102 nafarni tashkil etib, ularning 1 nafari 1938-yilda, 49 nafari 1939-yilda, 52 nafari 1940-yilda harbiy xizmatga chaqirilganlar.

Zomin tumani bo'yicha MIBning arxiv hujjatlarida ro'yxatga olingan va 1936-yilda harbiy xizmatga chaqirilganlar soni 3 nafar, 1937-yilda harbiy xizmatga chaqirilganlar soni 2 nafar, 1938-yilda harbiy xizmatga chaqirilganlar soni 8 nafar, 1939-yilda harbiy xizmatga chaqirilganlar soni 161 nafar, 1940-yilda harbiy xizmatga chaqirilganlar soni 574 nafar. 1936-1940-yillarda Zomin tumani tumani MIBning arxiv hujjatlari ma'lumotlari bo'yicha jami 748 nafar hamyurtlarimiz harbiy xizmatga chaqirilganlar.

Forish tumani bo'yicha MIBning arxiv hujjatlarida ro'yxatga olingan va 1937-yilda harbiy xizmatga chaqirilganlar soni -1 nafar, 1939-yilda harbiy xizmatga chaqirilganlar soni 1 nafar, 1940-yilda harbiy xizmatga chaqirilganlar soni 430 nafar. 1936-1940-yillarda Forish tumani tumani MIBning arxiv hujjatlari ma'lumotlari bo'yicha jami 432 nafar hamyurtlarimiz harbiy xizmatga chaqirilganlar.

SH.Rashidov (Jizzax tumani) tumani bo'yicha MIBning arxiv hujjatlarida ro'yxatga olingan va 1937-yilda harbiy xizmatga chaqirilganlar soni 1 nafar, 1938-yilda harbiy xizmatga chaqirilganlar soni 5 nafa, 1939-yilda harbiy xizmatga chaqirilganlar soni 31 nafar, 1940-yilda harbiy xizmatga chaqirilganlar soni 42 nafar. 1936-1940-yillarda SH.Rashidov (Jizzax tumani) tumani tumani MIBning arxiv hujjatlari ma'lumotlari bo'yicha jami 79 nafar hamyurtlarimiz harbiy xizmatga chaqirilganlar.

G'allaorol tumani bo'yicha MIBning arxiv hujjatlarida ro'yxatga olingan va 1937-yilda harbiy xizmatga chaqirilganlar soni 1 nafar, 1938-yilda harbiy xizmatga chaqirilganlar soni 22 nafar, 1939-yilda harbiy xizmatga chaqirilganlar soni 60 nafar, 1940-yilda harbiy xizmatga chaqirilganlar soni 1004 nafar. 1936-1940-yillarda G'allaorol tumani tumani MIBning arxiv hujjatlari ma'lumotlari bo'yicha jami 1087 nafar hamyurtlarimiz harbiy xizmatga chaqirilganlar.

Jizzax shahri bo'yicha MIBning arxiv hujjatlarida ro'yxatga olingan va 1936-yilda harbiy xizmatga chaqirilganlar soni 1 nafar, 1937-yilda harbiy xizmatga chaqirilganlar soni 4 nafar, 1938-yilda harbiy xizmatga chaqirilganlar soni 220 nafar, 1939-yilda harbiy xizmatga chaqirilganlar soni 178 nafar, 1940-yilda harbiy xizmatga chaqirilganlar soni 778 nafar. 1936-1940-yillarda Jizzax shahri MIBning arxiv hujjatlari ma'lumotlari bo'yicha jami 1181 nafar hamyurtlarimiz harbiy xizmatga chaqirilganlar.

1941-yil 22-iyunda fashistlar Germaniyasi hujum qilmaslik haqidagi shtrtnoma shartlarini buzib Sovet Ittifoqiga urush boshladi. Urushning dastlabi kunlaridanoq O'zbekistonda partiya tashkilotlari tomonidan miting va yig'ilishlar tashkil qilindi. Jumladan, 1941-yil 23-24-iyunda Samarqand, Buxoro, Andijon, Namangan, Farg'ona, Nukus va respublikaning boshqa shaharlarida ham ko'p ming kishilik mitinglar bo'lib o'tdi. Urushning dastlabki kunlaridanoq frontga jo'nash istagi bilan harbiy komissarliklarga ko'plab arizalar kelib tushdi. Arxiv hujjatlarining dalolat berishicha, urushning dastlabki kunlarida respublikaning shahr va tuman harbiy komissarliklariga ko'ngillilardan 14 mingdan ortiq ariza tushgan.

Ikkinchi jahon urushi arafasida hozirga Jizzax viloyatining Jizzax, Zomin, Forish va G'allaorol tumanlari Samarqand viloyatining tarkibida edi. Fashistlar Germaniyasining 1941-yil 22-iyundagi xiyonatkorona boshlagan urushi mamlakatning boshqa yerlarida bo'lgani kabi Jizzaxliklarni ham dushmanga qarshi kurash, ona vatani himoyasi uchun qo'liga qurol olishga undadi. Jizzaxliklar ham Vatan himoyasiga otlandilar. Urushning dastlabki kunlari Jizzax shahrining sanoat korxonalari, tashkilot va muassasalarida, Jizzax tumanida, jamoa xo'jaliklari va maktablarda ko'p ming kishilik mitinglar bo'lib o'tdi. Jizzax tuman partiya qo'mitasining birinchi kotibi Otaulla Oxunboboyev shahardagi ana shunday mitinglardan birida so'zga chiqib, jizzaxliklarni Vatan himoyasiga,

bosqinchilarni tor-mor etish uchun urushga borishga, g'alabani ta'minlash uchun front ortida fidokorona mehnat qilishga chaqirdi. Urushning dastlabki kunlaridan boshlab hozirgi Jizzax viloyatidagi G'allaorol, Zomin, Forish, Jizzax tumani va shahridagi harbiy komissarliklarga o'zlarini frontga jo'natishlarini so'rab minglab arizalar tushdi. Yuzlab yurtdoshlarimiz milliy o'zbek gvardiyasi saflarida jang qildilar. Manbalardagi ma'lumotlarga ko'ra 1941-1945-yillarda Jizzax viloyatidan 39620 nafar kishi urushga safarbar qilindi. Ular Leningrad va Stalingrad mudofaasida, Belarus va Ukrainani dushmandan ozod qilish janglarida qahramonlik namunalarini ko'rsatdilar. 7450 kishi ozodlik uchun o'z jonini qurbon qildi. Ularning ayrimlari jang suronlarida bedarak yo'qoldi.

1941-1945-yillarda urushga safarbar etilganlar. Harbiy safarbarlikning ikkinchi davri 1941-1945-yillar bo'lib, bu davrga oid Jizzax viloyati mudofaa ishlari boshqarmasi va tumanlar mudofaa ishlari bo'limlaridagi arxiv hujjatlari o'rganildi. Natijada 1936-1940, 1941-1945-yillarda Jizzax viloyatidan jami 51 426 nafar fuqarolar harbiy xizmatga safarbar etilib, ularning 8012 nafari halok bo'lgan va 8421 nafari bedarak yo'qolganligi aniqlandi.

O'rganish natijasida 1941-1945-yillarda hozirgi Jizzax viloyatidan urushga harbiy safarbar qilingan fuqarolar Jizzax shahri va tumanlar kesimida o'rganildi. O'rganishlar natijasida **G'allaorol tumani** MIBning arxiv hujjatlarida ro'yxatga olingan va 1941-yilda urushga safarbar qilinganlar soni-1668 nafar, 1942-yilda urushga safarbar qilinganlar soni-3940 nafar, 1943-yilda urushga safarbar qilinganlar soni-2930 nafar, 1944-yilda urushga safarbar qilinganlar soni-540 nafar, 1945-yilda urushga safarbar qilinganlar soni-78 nafar. 1941-1945-yillarda G'allaorol tumani MIBning arxiv hujjatlari ma'lumotlari bo'yicha jami 9085 nafar hamyurtlarimiz urushga safarbar qilinganlar.

Jizzax shahri bo'yicha MIBning arxiv hujjatlarida ro'yxatga olingan va 1941-yilda urushga safarbar qilinganlar soni 1560 nafar, 1942-yilda urushga safarbar qilinganlar soni 3650 nafar, 1943-yilda urushga safarbar qilinganlar soni 421 nafar, 1944-yilda urushga safarbar qilinganlar soni 141 nafar, 1945-yilda urushga safarbar qilinganlar soni 34 nafar. 1941-1945-yillarda Jizzax shahri MIBning arxiv hujjatlari ma'lumotlari bo'yicha jami 5806 nafar hamyurtlarimiz urushga safarbar qilinganlar.

Forish tumani bo'yicha MIBning arxiv hujjatlarida ro'yxatga olingan va 1941-yilda urushga safarbar qilinganlar soni-543 nafar, 1942-yilda urushga safarbar qilinganlar soni 2159 nafar, 1943-yilda urushga safarbar qilinganlar soni-2230 nafar, 1944-yilda urushga safarbar qilinganlar soni-220 nafar, 1945-yilda urushga safarbar qilinganlar soni-62 nafar. 1941-1945-yillarda Forish tumani MIBning arxiv hujjatlari ma'lumotlari bo'yicha jami 5158 nafar hamyurtlarimiz urushga safarbar qilinganlar.

Zomin tumani bo'yicha MIBning arxiv hujjatlarida ro'yxatga olingan va 1941-yilda urushga safarbar qilinganlar soni-1086 nafar, 1942-yilda urushga safarbar qilinganlar soni-898 nafar, 1943-yilda urushga safarbar qilinganlar soni-493 nafar, 1944-yilda urushga safarbar qilinganlar soni-351 nafar, 1945-yilda urushga safarbar qilinganlar soni-27 nafar. 1941-1945-yillarda Zomin tumani MIBning arxiv hujjatlari ma'lumotlari bo'yicha jami 2855 nafar hamyurtlarimiz urushga safarbar qilinganlar.

SH.Rashidov (Jizzax tumani) tumani bo'yicha MIBning arxiv hujjatlarida ro'yxatga olingan va 1941-yilda urushga safarbar qilinganlar soni-152 nafar, 1942-yilda urushga safarbar qilinganlar soni-709 nafar, 1943-yilda urushga safarbar qilinganlar soni-917 nafar, 1944-yilda urushga safarbar qilinganlar soni-91 nafar, 1945-yilda urushga safarbar qilinganlar soni-25 nafar. 1941-1945-yillarda SH.Rashidov tumani MIBning arxiv hujjatlari ma'lumotlari bo'yicha jami 1894 nafar hamyurtlarimiz urushga safarbar qilinganlar.

Baxmal tumani bo'yicha MIBning arxiv hujjatlarida ro'yxatga olingan va 1941-yilda urushga safarbar qilinganlar soni 248 nafar, 1942-yilda urushga safarbar qilinganlar soni 430 nafar, 1943-yilda urushga safarbar qilinganlar soni 245 nafar, 1944-yilda urushga safarbar qilinganlar soni-136 nafar, 1945-yilda urushga safarbar qilinganlar soni 56 nafar. 1941-1945-yillarda Baxmal tumani MIBning arxiv hujjatlari ma'lumotlari bo'yicha jami 1115 nafar hamyurtlarimiz urushga safarbar qilinganlar.

Jizzax viloyati Mudofaa ishlari bo'limlarining arxiv hujjatlari o'rganilishi natijasida 1936-1945 yillarda harbiy xizmatga va urushga safarbar qilingan 18973 nafar urush qatnashchilarining urushga ketgan yillari aniqlanmadi. Ularning mudofaa ishlari bo'limlaridagi arxiv hujjatlarida ism-shariflari, yashash manzili, halok bo'lgan yoki bedarak yo'qolganligi haqida ma'lumotlar mavjud. Jizzax shahridan-4927 nafar, Forishdan-368 nafar, Zomindan-3357 nafar, G'allaoroldan-2578 nafar, Mirzacho'ldan-2196 nafar, Zarbdordan-1219 nafar, Baxmalidan-663 nafar, Paxtakordan-160 nafar, SH.Rashidovdan-133 nafar, Zafaroboddan-35 nafar, Arnasoydan-21 nafar, Do'stlikdan-16 nafar safarbar etilganlarning yillari aniqlanmadi.

O'tgan asrning 60-70 yillarida Jizzax cho'llarining o'zlashtirilishi natijasida Mirzacho'l (1967), Paxtakor (1967), Do'stlik (1970), Zafarobod (1973), Arnasoy (1975) va Zarbdor (1979) tumanlari tashkil topdi. Jizzax vohasida yangi tumanlarning tashkil topishi 1973-yilda Jizzax viloyatining tashkil topishiga asos bo'ldi. Natijada, Sirdaryo viloyati tarkibida bo'lgan Do'stlik, Mirzacho'l, Paxtakor va Zafarobod tumanlari Jizzax viloyati tarkibiga kiritildi. Jizzax viloyati tashkil topgach cho'l hududlaridan 1975-yilda Arnasoy tumani, 1979-yilda Zarbdor tumani tashkil etildi. 1999-yilda viloyatning tog'li hududlarida Zomin tumanining bir qismi va Sirdaryo viloyati chegara hududlarini o'z ichiga olgan Yangiobod tumani tashkil etildi. Cho'l hududida tashkil etilgan tuman iqtisodiyotini rivojlantirish, yangi yerlarni o'zlashtirish va foydalanish maqsadida Jizzax viloyatining G'allaorol, Forish, Baxmal, Zomin, Jizzax tumanlari hamda qo'shni viloyatlardan aholi ko'chirildi. Ko'chirilgan aholi orasidagi ko'plab ikkinchi jahon urushi qatnashchilari ham bor edi. Natijada, ikkinchi jahon urushi qatnashchilari yangi tumanlarning mudofaa ishlari bo'limi ro'yxatiga kiritildi.

Do'stlik tumani bo'yicha MIBning arxiv hujjatlarida ro'yxatga olingan va 1938-yilda harbiy xizmatga chaqirilganlar soni 4 nafar, 1939-yilda harbiy xizmatga chaqirilganlar soni 7 nafar, 1940-yilda harbiy xizmatga chaqirilganlar soni 5 nafar. 1936-1940-yillarda Do'stlik MIBning arxiv hujjatlari ma'lumotlari bo'yicha jami 16 nafar hamyurtlarimiz harbiy xizmatga chaqirilganlar aniqlandi.

Zarbdor tumani bo'yicha MIBning arxiv hujjatlarida ro'yxatga olingan va 1939-yilda harbiy xizmatga chaqirilganlar soni 4 nafar, 1940-yilda harbiy xizmatga chaqirilganlar soni 5 nafar. 1941-1945-yillarda Zarbdor tumani MIBning arxiv hujjatlari ma'lumotlari bo'yicha jami 9 nafar hamyurtlarimiz harbiy xizmatga chaqirilganlar.

Zafarobod tumani bo'yicha MIBning arxiv hujjatlarida ro'yxatga olingan va 1939-yilda harbiy xizmatga chaqirilganlar soni 2 nafar, 1940-yilda harbiy xizmatga chaqirilganlar soni 5 nafar. 1936-1940-yillarda Zafarobod tumani MIBning arxiv hujjatlari ma'lumotlari bo'yicha jami 7 nafar hamyurtlarimiz harbiy xizmatga chaqirilganlar.

Mirzacho'l tumani bo'yicha MIBning arxiv hujjatlarida ro'yxatga olingan va 1936-yilda harbiy xizmatga chaqirilganlar soni 3 nafar, 1937-yilda harbiy xizmatga chaqirilganlar soni 4 nafar, 1938-yilda harbiy xizmatga chaqirilganlar soni 28 nafar, 1939-yilda harbiy xizmatga chaqirilganlar soni 95 nafar, 1940-yilda harbiy xizmatga chaqirilganlar soni 129 nafar. 1936-1940-yillarda Mirzacho'l tumani MIBning arxiv hujjatlari ma'lumotlari bo'yicha jami 259 nafar hamyurtlarimiz harbiy xizmatga chaqirilganlar.

Paxtakor tumani bo'yicha MIBning arxiv hujjatlarida ro'yxatga olingan va 1937-yilda harbiy xizmatga chaqirilganlar soni 2 nafar, 1938-yilda harbiy xizmatga chaqirilganlar soni 1 nafar, 1939-yilda harbiy xizmatga chaqirilganlar soni 4 nafar, 1940-yilda harbiy xizmatga chaqirilganlar soni 6 nafar. 1936-1940-yillarda Paxtakor tumanidan jami 13 nafar hamyurtlarimiz harbiy xizmatga chaqirildilar. 1941-1945 yillarda viloyatning cho'l tumanlarda urushga safarbar qilinganlar haqida quyidagi ma'lumotlar aniqlandi:

Mirzacho'l tumani bo'yicha MIBning arxiv hujjatlarida ro'yxatga olingan va 1941-yilda urushga safarbar qilinganlar soni 550 nafar, 1942-yilda urushga safarbar qilinganlar soni 610 nafar, 1943-yilda urushga safarbar qilinganlar soni 212 nafar, 1944-yilda urushga safarbar qilinganlar soni 44 nafar, 1945-yilda urushga safarbar qilinganlar soni 9 nafar. 1941-1945-yillarda Mirzacho'l tumani MIBning arxiv hujjatlari ma'lumotlari bo'yicha jami 1425 nafar hamyurtlarimiz urushga safarbar qilinganlar.

Arnasoy tumani bo'yicha MIBning arxiv hujjatlarida ro'yxatga olingan va 1941-yilda urushga safarbar qilinganlar soni-4 nafar, 1942-yilda urushga safarbar qilinganlar soni-9 nafar, 1943-yilda urushga safarbar qilinganlar soni-4 nafar, 1944-yilda urushga safarbar qilinganlar soni-1 nafar. 1941-1945-yillarda Arnasoy tumani MIBning arxiv hujjatlari ma'lumotlari bo'yicha jami 18 nafar hamyurtlarimiz urushga safarbar qilinganlar.

Do'stlik tumani bo'yicha MIBning arxiv hujjatlarida ro'yxatga olingan va 1941-yilda urushga safarbar qilinganlar soni- 39 nafar, 1942-yilda urushga safarbar qilinganlar soni- 52 nafar, 1943-yilda urushga safarbar qilinganlar soni- 28 nafar, 1944-yilda urushga safarbar qilinganlar soni- 20 nafar, 1945-yilda urushga safarbar qilinganlar soni- 4 nafar. 1941-1945-yillarda Do'stlik tumani MIBning arxiv hujjatlari ma'lumotlari bo'yicha jami 143 nafar hamyurtlarimiz urushga safarbar qilinganlar.

Zarbdor tumani bo'yicha MIBning arxiv hujjatlarida ro'yxatga olingan va 1941-yilda urushga safarbar qilinganlar soni 12 nafar, 1942-yilda urushga safarbar qilinganlar soni 5 nafar, 1943-yilda urushga safarbar qilinganlar soni 10 nafar, 1944-yilda urushga safarbar qilinganlar soni 4 nafar, 1945-yilda urushga safarbar qilinganlar soni 1 nafar. 1941-1945-yillarda Zarbdor tumani MIBning arxiv hujjatlari ma'lumotlari bo'yicha jami 32 nafar hamyurtlarimiz urushga safarbar qilinganlar.

Zafarobod tumani bo'yicha MIBning arxiv hujjatlarida ro'yxatga olingan va 1941-yilda urushga safarbar qilinganlar soni 30 nafar, 1942-yilda urushga safarbar qilinganlar soni 44 nafar, 1943-yilda urushga safarbar qilinganlar soni 28 nafar, 1944-yilda urushga safarbar qilinganlar soni 6 nafar, 1945 yilda urushga safarbar qilinganlar soni 4 nafar. 1941-1945-yillarda Zafarobod tumani MIBning arxiv hujjatlari ma'lumotlari bo'yicha jami 112 nafar hamyurtlarimiz urushga safarbar qilinganlar.

Paxtakor tumani bo'yicha MIBning arxiv hujjatlarida ro'yxatga olingan va 1941-yilda urushga safarbar qilinganlar soni 60 nafar, 1942-yilda urushga safarbar qilinganlar soni 95 nafar, 1943-yilda urushga safarbar qilinganlar soni 77 nafar, 1944-yilda urushga safarbar qilinganlar soni 35 nafar, 1945-yilda urushga safarbar qilinganlar soni 10 nafar. 1941-1945-yillarda Paxtakor tumani MIBning arxiv hujjatlari ma'lumotlari bo'yicha jami 277 nafar hamyurtlarimiz urushga safarbar qilinganlar.

Xulosa qilib aytganda 1936-1945 yillar davomida hozirgi Jizzax viloyati hududidagi Jizzax, G'allaorol, Zomin, Baxmal, Forish tuman Mudofaa ishlari bo'limlaridan jami 51426 nafar fuqaro harbiy xizmat va urushga safarbar etilganligi aniqlandi. Ularning 3933 nafari 1936-1940 yillarda harbiy xizmatga, 1941-1945 yillarda 28520 nafari urushga safarbar etilganlar. Harbiy xizmat va urushga safarbar etilgan 18973 nafarining safarbarlik yillari aniqlanmadi. Urushga safarbar etilgan 51426 nafar jizzaxlikarning 8012 nafari urushda halok bo'lgan, 8421 nafari bedarak yo'qolgan va 34993 nafari urushdan qaytib kelganligi aniqlandi. Jizzaxlik urush qatnashchilarining 4600 nafardan ortig'i orden va medallar bilan mukofatlanib, ularning sakkiz nafari "Sovet Ittifoqi Qahramoni" unvoniga sazovor bo'ldilar.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. X.Хайдаров., Қ.Усмонов. Жиззах тарихи. Тошкент., Ўқитувчи. 2009.
2. Хотира. Жиззах вилояти. 1941-1945-йиллардаги урушда ҳалок бўлган ва бедарак йўқолган жангчилар. Тошкент, "Мехнат". 1995. 260 бет.
3. Ўзбекистоннинг янги тарихи. 2-китоб. Ўзбекистон совет мустанлакачилиги даврида. Шарқ. Т.; 2000.
4. Og'zaki tarix ma'lumotlari. Ikkinchi jahon urushi qatnashchisi Shodiqul Ortiqovning o'g'li Mamajon Ortiqov bilan suhbat. 2024-yil. 15-may. Jizzax shahri, Yunusobod ko'chasi 5-uy.
5. Arnasoy tumani альфафит китоби 257 номенклатура буйича.
6. Бахмал РВК. Алфавитная книга Том №1.
7. Галлаорол РВК. Алфавитная журнал призванных в рядах советскую армию с 1939 по 1941 год инв №586.
8. Дўстлик РВК. Алфавитная книга инв №746.
9. Жиззах вилояти МИБ иккинчи жаҳон уруши қатнашчиларининг Алфавит китоби №83.
10. Зарбдор РВК. Алфавит китоби №118. Зарбдор РВК. Иккинчи жаҳон уруш қатнашчилари рўхати инв №156.
11. Зомин РВК. Алфавитная книга Том №2.
12. Мирзачўл РВК. Алфавитная книга №117 инв №1700.
13. Пахтакор РВК. Алфавит китоби №151. Пахтакор РВК. Алфавитная книга №11. инв №1758.

14. III. Рашидов РВК. Иккинчи жаҳон уруш қатнашчилари гувоҳномаларини тарқатиш рўйхати Дело №27 инв. №348.л.дф.
15. Жиззах вилояти МИБ иккинчи жаҳон уруши қатнашчиларининг Алфавит китоби №83.
16. Пахтакор РВК. Алфавит китоби №151.
17. Фориш РВК. Алфавитная книга №1 Том №1.
18. III. Рашидов РВК. Иккинчи жаҳон уруш қатнашчилари гувоҳномаларини тарқатиш рўйхати Дело №27 инв. №348.

UO'K 93/94

TURKISTON O'LKASI TIBBIYOTI TARIXI TARIXSHUNOSLIGIDAN**R.X.Patxiddinov, PhD, Namangan muhandislik texnologiya instituti, Namangan**

Annotatsiya. *Ushbu maqolada Rossiya imperiyasi hukmronligi yillarida Turkiston o'lkasida zamonaviy tibbiyot va xalq tabobati tarixining tarixshunosligi masalalari o'rganilgan. Rossiya imperiyasi, sovetlar davri va mustaqillik yillarida yaratilgan adabiyotlar tahlil qilingan.*

Kalit so'zlar: *sog'liqni saqlash, zamonaviy tibbiyot, xalq tabobati, Rossiya imperiyasi, Turkiston o'lkasi, tarixshunoslik*

Аннотация. *В данной статье изучаются вопросы историографии истории современной медицины и народной медицины в Туркестане в годы Российской империи. Проанализирована литература, созданная в период Российской империи, советского периода и лет независимости.*

Ключевые слова: *здравоохранение, современная медицина, народная медицина, Российская империя, Туркестанский край, историография.*

Abstract. *In this article, the issues of historiography of the history of modern medicine and folk medicine in Turkestan during the years of the Russian Empire are studied. The literature created during the Russian Empire, the Soviet period and the years of independence was analyzed.*

Key words: *health care, modern medicine, folk medicine, Russian Empire, Turkestan region, historiography*

Kirish. XIX asr oxirida Turkiston o'lkasi Rossiya imperiyasining mustamlakasiga aylandi. Turkiston o'lkasiga zamonaviy yevropacha tibbiyot kirib keldi va sog'liqni saqlash tizimida transformatsion o'zgarishlar sodir bo'ldi. Bu o'zgarishlar XIX asr oxiri – XX asr boshlarida Turkistonda faoliyat olib borgan shifokorlar, sovet va mustaqillik davri tadqiqotchilarining tadqiqotlarida g'oyaviy nuqtayi nazardan farqlar mavjud.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Turkiston o'lkasi sog'liqni saqlash tizimi tarixi aholi hayotining eng muhim jabhalaridan biri sifatida ko'plab tadqiqotchilarning diqqat markazida bo'ldi. Mavzuga doir adabiyotlarni turli davr va tuzum shart-sharoitlarida yaratilgani tufayli xronologik va konseptual jihatdan shartli ravishda to'rt guruhga: XIX asr oxiri – XX asr boshlarida yaratilgan adabiyotlar, sovet davri nashrlari, Mustaqillik davrida yaratilgan tadqiqotlar va xorijiy adabiyotlarga bo'lib o'rganish maqsadga muvofiq.

Tahlil va natijalar. Mavzu tarixshunosligining birinchi guruhiga bevosita tadqiqotning davriy chegarasida yaratilgan adabiyotlar kiritildi. Bu davrda bir qator rus olim, sayohatchi, jurnalist va shifokorlari tomonidan Turkiston o'lkasining tibbiy geografiyasi, sanitariyasi, xalq tabobatiga oid ko'plab tadqiqotlar olib borildi.

V.Nalivkin va M.Nalivkinalar Namangan uyezdining Nanay qishlog'ida yashab, mahalliy o'zbek va qirg'izlarning urf-odatlariga oid qimmatli ma'lumotlarni qoldirishgan. Ularning hammualliflikdagi mahalliy ayollarning turmush tarziga bag'ishlangan asarida xalq tabobati haqida, ayniqsa mistik davolash usullari to'g'risida ko'plab ma'lumotlar uchraydi. Shuningdek, asarda tabiblar orasida ko'p qo'llanadigan kitoblardan "Shifo ul-qulub" (Ichki kasalliklar shifosi) asarini tahlil qilinadi[1].

V.U.Kushelevskiy 8 yil davomida Farg'ona viloyatining bosh shifokori lavozimida faoliyat yuritib, o'zining to'plagan ma'lumotlari va uyezd shifokorlarining hisobotlari asosida Farg'ona viloyatining tibbiy-sanitar geografiyasiga oid yirik tadqiqotlardan birini yaratdi. Tadqiqotning birinchi tomida Farg'ona viloyatining gidrogeografiyasi, orografiyasi, iqlimi, flora va faunasi,

mineralogiyasi, tog'li hududlarning sanitariyasi, tabiiy shifobaxsh maskanlar haqida ma'lumot berilgan. Ikkinchi tomda esa, Farg'ona viloyati shaharlari holatiga, mahalliy aholining etnografiyasi, turmush tarzi, diniy e'tiqodi, taomlari, gigiyenasi, xususiyatlari va boshqa masalalarga e'tibor qaratilgan. Tadqiqotning uchinchi tomida mahalliy aholi orasida tarqalgan kasalliklar, xalq tabobati va Farg'ona viloyatiga zamonaviy tibbiyotning kirib kelishi masalalari yoritilgan[2].

XX asrning 20-30-yillarida yaratilgan tadqiqotlar A.I.Pokrovskiy, G.I.Dembo, L.F.Paradoksov, I.K.Seyfulmulyukov va boshqa o'lkada faoliyat yuritgan shifokorlarga tegishli bo'lib, ular o'lkadagi ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy va albatta, sog'liqni saqlash tizimidagi vaziyatdan yaxshi xabardor bo'lgan. XX asrning 20-30 yillarida yaratilgan tadqiqotlarda sog'liqni saqlash tizimidagi haqiqiy ahvol ko'rsatilib, ularni bartaraf etish uchun ma'lum yechimlar ham taklif etilgan.

G.I.Dembo Turkiston ASSR sog'liqni saqlash xalq komissarligida mas'ul lavozimlarda ishlab, o'lkadagi harakatdagi tibbiy otryadlar va bezgakka qarshi kurash otryadlarining faoliyati, Turkiston o'lkasining sanitar davolash ishi holati va istiqbollari to'g'risidagi materiallarni to'plab nashr ettirgan. Ushbu to'plamlarda sog'liqni saqlash tizimining muammolari va kamchiliklari ko'rsatib berilgan. G.I.Demboning bezgak kasalligiga qarshi kurash to'g'risidagi maqolasida esa kasallikning Turkiston o'lkasida nihoyatda keng tarqalib ketgani sabablari tahlil qilinib, unga qarshi kurash yetarli tashkil etilmaganligi qayd etilgan[3].

XX asrning 40-80-yillarida yaratilgan adabiyotlar qattiq senzura nazoratidan o'tkazilib, tibbiyot tarixi kommunistik mafkura nuqtai nazaridan yoritildi. Sovet davri adabiyotlarida Rossiya imperiyasi davri tibbiyoti va xalq tabobati jiddiy tanqid qilinib, "mahalliy aholi zamonaviy tibbiyotdan faqatgina Oktyabr inqilobidan keyingina keng foydalana boshlagan" degan iddaoni ilgari surildi. Ammo ayni paytda, rus shifokorlarining o'lkadagi faoliyatiga katta ijobiy baho berildi. Bu paytda tibbiyot tarixi "inqilobgacha bo'lgan" va "inqilobdan keyingi" davrga bo'lib o'rganilib, shu asosda bir qator dissertatsion tadqiqotlar olib borildi.

Sovet davri adabiyotlaridan I.Pogosyansning tadqiqoti sog'liqni saqlash tizimi tarixiga bag'ishlangan bo'lib, bu ikki qismdan iborat. Tadqiqotning birinchi qismida Turkiston o'lkasiga rus tibbiyotining kirib kelishi, rus kasalxonalarining tashkil etilishi, chechak, vabo, o'lat va boshqa kasalliklarga qarshi kurash masalalari yoritilgan. Ikkinchi qismida esa 1917-1920-yillarda sovet tibbiyotining yo'lga qo'yilishi masalalari yoritilgan. Tadqiqot kommunistik hukmron mafkura nuqtai nazaridan yoritilgani tufayli, sovet hukumatining dastlabki yillarida sog'liqni saqlash ishining tashkil etishi asosan ijobiy baholanib, o'lkadagi ocharchilik hamda yuqumli kasalliklarning keng tarqalishi va uning sabab-oqibatlariga tanqidiy yondashilmagan[4].

V.Bolkunov tadqiqoti vabo epidemiylarining Turkiston o'lkasida kirib kelishi tarixiga bag'ishlangani bilan ajralib turadi. Xususan, tadqiqotda 1872-1924-yillarda Turkiston o'lkasiga vaboning kirib kelishi va tarqalishi, epidemiyaning ijtimoiy-iqtisodiy ta'siri, vaboga qarshi olib borilgan kurash manbalar asosida yoritib berilgan[5]. T.Usmonovning tadqiqotida esa, mahalliy aholi orasida eng ko'p tarqalgan yuqumli kasalliklardan biri zaxmning sabab va oqibatlari hamda unga qarshi olib borilgan kurash yoritib berilgan. Ushbu tadqiqotda O'zbekistonda zaxm kasalligi tarqalishining asosan tibbiy jihatlarigagina e'tibor berilib, masalaning ijtimoiy-iqtisodiy jihatlarini yetarli yoritilmagan[6].

Mustaqillik yillarida G.Mo'minovaning tadqiqotlarida O'zbekistonning sovet davridagi sog'liqni saqlash tarixi metodologiyasi, tarixshunosligi va manbashunosligi, sog'liqni saqlash tizimining tashkil etilishi va rivojlanishi masalalari yoritilgan. Xususan, 1917-1924-yillarda Turkiston o'lkasida tibbiyot tizimining yo'lga qo'yilishi, uyezdlarda sog'liqni saqlash bo'limlarining tashkil etilishi kabi masalalarga ham e'tibor qaratilgan[7].

S.Shadmanova tomonidan Turkiston o'lkasi matbuotida sog'liqni saqlash masalalarining yoritilishi, XIX asr oxiri – XX asr boshlarida Turkiston o'lkasidagi rus shifokorlari va mahalliy tabiblarning faoliyati va biografiyasi, Turkiston o'lkasi sog'liqni saqlash tizimi va undagi transformatsion o'zgarishlar kabi muhim ahamiyatga ega masalalar yuzasidan izlanishlar olib borilgan. Shuningdek, tadqiqotchining bir qator maqolalarida XIX asr oxiri – XX asr boshlarida Turkiston o'lkasida ayollarga tibbiy xizmat ko'rsatish, shifokorlar faoliyati kabi masalalar o'rganilgan[8].

Turkiston o'lkasi tibbiyot tarixi A.Allayarov, K.M.Kavanaugh, A.Djunisbayev, I.Volkov, V.Ogudin, S.Hohmann, V.Litvinov kabi xorijiy tadqiqotchilarning diqqat markazidagi mavzulardan hisoblanadi. K.M.Kavanaughning tadqiqotida Rossiya imperiyasi va Sovet Ittifoqi mustamlakachiligi davrida Markaziy Osiyoda tibbiyot masalalari yoritib berilgan. Tadqiqotning g'oyaviy asosini g'arb olimlarining ilmiy ishlari tashkil etadi. Tadqiqotda Rossiya imperiyasi va Sovet Ittifoqi davrida Markaziy Osiyoda sog'liqni saqlash sohasidagi o'zgarishlar, rus shifokorlarining o'lkadagi faoliyati tadqiq qilinib, yutuq va kamchiliklari tanqidiy tahlil qilingan[9].

V.Ogudin Farg'ona vodiysi ziyoratgohlari, xalq tabobati masalalari bo'yicha tadqiqotlar olib borgan. Uning Farg'ona vodiysi aholisining zamonaviy diniy qarashlarida tabiiy ziyorat maskanlarining o'rni masalasidagi tadqiqotida, mozorlar va ziyorat maskanlaridan davolanish maqsadlarida keng foydalanilgani qayd etilgan. Muallifning O'rta Osiyo va Qozog'iston xalq tabobati an'analari to'g'risidagi tadqiqoti soha tarixini o'rganishda katta ahamiyatga molik bo'lib, unda aholi orasida hozirgacha saqlanib kelayotgan davolashning empirik, diniy, mistik va xo'jalik yo'nalishlari to'g'risida ma'lumot berilgan[10].

Tadqiqotchi V.P.Litvinov Rossiya imperiyasining O'rta Osiyo musulmonlarining ichki (Turkiston o'lkasi) va tashqi (Arabiston yarim oroli hamda Eron) ziyoratlari bo'yicha olib borgan siyosatini o'rganadi. Ma'lumki, XIX asr oxiri – XX asr boshlarida dunyoda vabo va o'lat epidemiyalari tarqalib, mamlakatlarni karantin siyosatini qo'llashga va chegaralarni tibbiy sanitar nazorat qilishga majbur qilgan. Tadqiqotchi tomonidan Rossiya imperiyasining xaj ziyoratini tibbiy-sanitar jihatdan nazoratga olishi masalalari o'rganilgan.[11]

Tadqiqotchi I.V.Volkov Rossiyaning O'rta Osiyoda iqtisodiyot, qishloq xo'jaligi, ta'lim va sog'liqni saqlash sohalarida yuritgan siyosatini tahlil qiladi. Tadqiqotda sog'liqni saqlash tizimidagi o'zgarishlar Rossiya imperiyasi ma'muriyati tomonidan chiqarilgan qaror va qonunlar doirasida o'rganilib, masalaning faqatgina ijobiy tomonlari yoritilgan[12].

A.Djunisbayevning tadqiqotida Turkiston o'lkasida sovet hukumati tomonidan 1917-1919-yillarda tibbiyotning yo'lga qo'yilishi masalalari yoritilgan. Tadqiqotchi tomonidan O'zbekiston Milliy arxivi, O'zbekiston Prezidenti Administratsiyasi arxivi materiallari o'rganilib, Turkiston o'lkasida sovet tibbiyotining yo'lga qo'yilishi ijobiy baholangan[13].

Xulosa va takliflar. Turkiston o'lkasining xalq tabobati va tibbiyoti tarixi aholi hayotida muhim ahamiyatga ega sohalaridan biri bo'lganligi sababli, ko'plab tadqiqotchilarning diqqat markazida bo'lgan. Ushbu tadqiqotlar Rossiya imperiyasi mustamlakasi davrida o'lkani o'rganish maqsadida amalga oshirilgan bo'lsa, sovet davriga kelib, tibbiyot tarixi alohida tadqiqot obyekti sifatida o'rganila boshlandi. Mustaqillik yillarida esa, O'zbekiston tarixini mafkura va senzura bilan holatida bayon etish imkoniyati tug'ildi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Наливкинъ В., Наливкина М. Очеркъ быта оседлаго туземнаго населения Ферганы – Казань: Императорскаго Университет, 1886. – 244 с.
2. Кушелевский В.У. Материалы для медицинской географии и санитарного описания Ферганской области. Том 1. – Новый Маргелан: Типография Ферган. обл. правления, 1890 г. – 205 с.
3. Дембо Г.И. Малярия и ирригация в Туркестане // Вестник ирригации. Июнь и Июль 1924 г.
4. Погосянц А.И. Военно-народная медицина Туркестанского края в 1867-1917 гг. и организация здравоохранения в первые годы советской власти в Туркестанской Республике за 1917-1920 гг. Дисс. канд. мед. наук – Ташкент, 1950. – 220 с.
5. Болкунов В.Ф. История борьбы с холерой в Туркестанском крае (1872-1924 гг.). Дисс. канд. мед. наук – Ташкент, 1975. – 190 с.
6. Усмонов Т. Материалы к истории борьбы с сифилисом в Узбекистане (1865-1970 гг.). Дисс. канд. мед. наук. – Ташкент, 1971. – 305 с.
7. Мўминова Г. Ўзбекистонда соғлиқни сақлаш тизими тарихи: ютуқ ва муаммолари (1917-1991 йиллар). – Тошкент: Янги нашр, 2015. – 336 б.; Uning o'zi. Историография истории здравоохранения в Узбекистане (на примере 20 – 40-х годов XX века) // Журнал научных публикаций аспирантов и докторантов – 2014.; Uning o'zi. Роль и деятельность представителей направления "костоправства" в народной медицине / Актуальные проблемы современной науки в 21 веке – 2014. – С. 45-48.
8. Шадманова С. Туркестон тарихи – матбуот кўзгусида. – Тошкент: Янги нашр, 2011. – 296 б.; Шадманова С. Туркестонда тиббиёт ходимлари ва уларнинг фаолияти (XIX аср охири – XX аср бошлари). – Тошкент: "Nurafshon business", 2019. – 280 б.; Туркестонда тиббиёт: анъана ва инновациялар (XIX аср охири – XX аср бошлари). Масъул муҳаррир С.Б. Шадманова. – Тошкент: Академнашр, 2019. – 232 б.; История здравоохранения

Туркестанского края в архивных источниках. (Сборник архивных документов). Отв. редактор С.Б. Шадманова. – Ташкент: Академнашр, 2019. – 256 б.; XIX аср охири – XX аср бошларида Туркистонда тиббиёт ва халқ табobati / Лойиҳа раҳбари С.Б.Шадманова. – Тошкент: Фан, 2020. – 400 б.;

9. Cavanaugh C.M. Backwardness and biology: medicine and power in Russian and Soviet Central Asia. 1868-1934. Submitted in partial fulfillment of the Requirements for the degree of Doctor of Philosophy in the Graduate School of Arts and Sciences. Columbia University, 2001. – 424 p.

10. Огудин В.Л. Природные места поклонения в религиозных представлениях современного населения Ферганы. Дисс. докт. ист. наук – Москва, 2003. – 391 с.; Огудин В.Л. Трон Соломона. Священная гора в городе Ош. – Москва: Ганга, 2021. – 280 с.; Огудин В.Л. Народная медицина Средней Азии и Казахстана – Москва: Ганга, 2021. – 538 с.

11. Литвинов В.П. Исторический опыт Российского государства в организации и регулировании паломничества мусульман Средней Азии (1865 – 1917 гг.). Дисс. докт. ист. наук – Елец, 2029. – 461 с.;

12. Волков И.В. Исторические аспекты цивилизационной политики царской России в Средней Азии. Дисс. докт. ист. наук – Бишкек, 2020. – 394 с.; Uning o'zi. Социальная политика царской власти в русском Туркестане: сфера здравоохранения. // Власт. – 2019 – №1.

13. Джунисбаев А. Из истории становления системы здравоохранения в советском Туркестане (1917-1919 гг.) / ҳтпс:// https://e-history.kz/ru/history-of-kazakhstan/show/9242.

UDC 94(575.04)

THE HISTORY OF THE FORMATION OF KARAKALPAKSTAN TRADITIONS

S.A.Qodirova, prof., Tashkent University of Architecture and Construction, Toshkent

L.Sh.Raximov, teacher, Tashkent University of Architecture and Construction, Toshkent

Annotatsiya. *Ushbu maqolada Qoraqalpog'iston viloyatida qadim zamonlardan to hozirgi kungacha bo'lgan o'troqchilik an'analarining shakllanish tarixi, xalqning qadimiy odatlarining o'ziga xosligi bilan bir qatorda ularni boshqa hududlardan ajratib turadigan tabiatni muhofaza qilish chora-tadbirlari nuqtai nazaridan bayon etilgan.*

Kalit so'zlar: *Arxeologiya, me'moriy yodgorliklar, geneologik, etnologik, massogetlar, kerege, arxaik davr*

Аннотация. *В данной статье описывается история формирования традиций поселения в Каракалпакстанском регионе с древнейших времен до наших дней, а также своеобразие древних обычаев народа, а также природоохранные мероприятия, отличающие его от других регионов*

Ключевые слова: *Археология, архитектурные памятники, генеалогический, этнологический, массагеты, кереге, архаический период*

Abstract. *This article describes the history of the formation of the traditions of the settlement in the Karakalpakstan region from ancient times to the present day, along with the specificity of the ancient customs of the people in terms of environmental measures that distinguish them from other regions*

Key words: *Archaeology, architectural monuments, geneological, ethnological, massogets, kerege, Archaic period*

The settlement of ancient times begins about 40 thousand years ago BC (Upper Paleolithic "Homo sapiens", the era of the intelligent man) from the cave along the southern island. Ancient caves were found in the Ustyurt flat mountain, Sultonuyizdag and Kizilkum. The same goes for people in small caves, in deep-penetrated caves, where they settled in front of the entrance and were engaged in hunting and collecting various objects for Living. They had enough of a canopy (the slope of caves) to protect their burning flames from rain and cold winds themselves.

The first settlement of man in the territory of Karakalpakstan was in the last period of the Paleolithic. In the V-II millennium BC, people lived mainly in the Amudarya network and in the deserts along the Aral and Caspian seas. In the VII-VI centuries BC, the Centers of states began to appear. In the IV century BC, the country of Khorezm arose, separated from the Achomonids Kingdom. On the territory of Karakalpakstan in the form of ruins of castles and mansions, many architectural monuments belonging to this period were preserved. Archaeologist opened and studied by scientists, architects Johnboskala, Kuykirilgankala, Tuprokkala, Berkutgala, Dingilje. Jompikkala,

Aybuyrikkala, Kabatkala, Ayozkala, Kirkkiz, Guldursin, Kerder, Mizdaxkan addresses are such monuments of ancient civilization.

237 architectural and historical monuments belonging to antiquity, Middle Ages and New periods were recorded by the researchers. Of these, 147 are archaeological, 25 are architectural and 67 are magnificent monuments. Currently, the territory of Karakalpakstan is divided into 14 districts. Several addresses were found in each district, but more than 50 addresses were found in Ellikkala, more than 10 of them were studied.

According to written, historical sources, according to archaeological and ethnographic information, karakalpakas have been characterized by a semi-nomadic way of life from ancient times and aeksex farm that combines farming, livestock and fishery. The presence of a herd of cattle and the need for them to feed, as well as the constant flooding and change of tributaries in the lower reaches of Sirdarya and Amudarya, where Karakalpak live, often forced them to change their habitat and move to the army, non-flooded areas.

The type of farm and semi-nomadic way of life together with the main dwelling in the Karakalpakstan — transitions, which differ in the methods of planning, building materials and maintenance, caused the formation of various types of temporary and permanent residence. The characteristics of these habitats are dependent on local natural-economic conditions.

In ancient times, Sak-massagets lived in the slopes of amudarya. The Sak-massagets (distributors of ancient Scythian traditions), along with other nomadic tribes (Oguz and Kipchaks of the Middle Ages), had a light, Collected herbivorous settlement. About this the ancient Greek historian Herodotus (V century BC) and Arab ibn Fadlan (922 y.) those who wrote. Ibn Fadlan in 922 year in Ustyurt, when the kezgan (the current territory of Kazakhstan and Karakalpakstan) is closed by the Oghuz, speaks of domed fireplaces and a similar-shaped burial structure. According to genealogical and ethnological materials, the Oghuz founded the ethnic history of Karakalpak along with the pichenegs (the ancient Turkic tribes that inhabited the east-south of Europe in the VIII-XII centuries).

In folk architecture, various settlements appeared on the slopes of Amudarya, including on the territory of Karakalpakstan, which differ in construction, as well as general composition in each historical period. Including:

1-round. Kaltaminor culture (IV-III millennium BC, Jonboskala). It is a sinewy dwelling in the form of a garland was built of wooden rafters, beams. With a thick layer of Reed over it or with the addition of a stem of shrub vegetation to them is covered.

2-round. Tozabagyab culture (the middle of the II millennium BC). It has one-bedroom and two-bedroom half-basements, a column construction in the upper part. Access to accommodation is provided throughout the pandus. The roof was made of wood, thin stems of reeds and shrubs were used. Over 0,1-0,3 m. in the thickness, the soil is pulled by a curvature.

3-round. Wood from local timber ishlangan "kerege" (I millennium BC), which has elements of woodwork, living — lattice sinch. In the South Aral Sea region in ancient times lived sak-massagets. Sak-massagets ("distributors of ancient Scythian traditions"), along with other nomadic tribes (medieval oghuzs and tributaries), had a light, Collected herbivorous settlement. Plana Bridge (1242 y.) noted that the settlers of the desert "used the yurt in the XIII century" and "transplanted the grass without dividing it into pieces"

4-round. Amirabad culture (VIII — VII centuries BC). Walled houses appeared, in which the number of rooms with different functions increased. Including, the area and height of the living rooms were increased, which contributed to the emergence of strongholds and residential neighborhoods.

Antiquity (VI century BC-V century BC) is divided into the following periods:

- 1) Archaic period (VI – V centuries BC);
- 2) Kangyuy period (IV century BC — I century BC);
- 3) Kushon (II — III centuries of our era);
- 4) Kushan – afrigid period (III — V centuries of our era).

On the territory of Karakalpakstan, the Centers of civilization were studied: ancient castles, capital cities, urbanistic (a stream that believes that large cities should be built, consisting of large

buildings). The mined and well-studied capital cities are Okshakhonqala, Topraqqala, Kuykirilgankala, great Ayubuyikala fortifications, climbing, Ayozkala Guldursin, Yakka-Parson, Mizdakhkon and others are such monuments of ancient civilization. With an area of 40 hectares, Akshakhonkala (III-II Centuries BC) is considered the ancient capital of Khorezm. On the territory of these monuments dozens of residences and neighborhoods were opened, except for the architecture of worship, fortification facilities. At the addresses of Canakkale and Ayozgala, some houses have courtyards, which means their economic activity-livestock. Accommodation includes living rooms, hotel and farm-premises, as well as production rooms. It is observed that in the ayozgala house, a field connecting the yard with a pitcher is used. At the beginning of our era, a field (corridor with a balcony) appeared. The emergence of the field is explained by the severe climatic conditions of the place. The presence of a Dalon helps to keep warm in the winter in the rooms, cool air in the summer, as well as a compact location of the living rooms.

The fortress-cities are divided into two equal parts by the trunk embankment, each of which is divided into neighborhoods. Each house-neighborhood consists of a number of similar rooms with a holistic massive view with small courtyards.

The entrance to the settlement is in the eastern part, which corresponds to natural climatic conditions, as well as the religious beliefs of the religion of Zoroastrianism.

The characteristic features of ancient permanent settlements of the antiquity in the territory of Karakalpakstan can be attributed to the following:

a) an increase in the area and height of the rooms, which contributed to an increase in the number of rooms with different functions in the accommodation. Specially,

1) bedroom Zone;

2) Hotel Zone;

3) kitchen zone;

4) craftsmanship labor Zone;

5) Common Room Zone;

6) library. b) the settlement of the lead type appeared (has an area of 300-3500m²).

C) fireplace, oven, shelves, tashnau — pipe appeared in the interior of the dwelling.

By the first centuries of our era, the number of types of rural settlements increases compared to the previous centuries, which indicates the complexity of the social structure of society. It should be noted, but the existing typology still remains conditional.

From a constructive point of view, it is possible to emphasize the following: domed roofs, the emergence of a wooden-sinched construction, the use of columns as a base for wooden, loy, flat roofs. The foundation, as an erosti construction, has not been used in modern content, on the basis of accommodation. Instead, in the construction of light residences inside the city walls, they used soil levelling and levelling soil on the basis of buildings. Such a method of using saved the building from excessive moisture, the influence of soil salts or horizontal dynamic forces of seismic vibrations.

LITERATURES:

1. Vinogradova E.A. The first Paleolithic finds in Sultanuizdag // The Aral Sea region in antiquity and the Middle Ages. -M.,1989.-pp.74-77.
2. Korobkova G.F. Mesolithic of Central Asia // Archeology... — M., 1982. p.156.
3. Bizhanov E.B.,1980, pp.58-64., 1979,pp.68-72
- 4.Rapoport Yu.A. From the history of the religion of ancient Khorezm (ossuaries) // THAE. Volume VI. -M., 1971.-p.65, fig.22.
- 5.Andrianov. B. V. Archaeological and topographic studies on the lands of ancient irrigation M..1969
6. Vorobyeva M.G. Dingildje...1973, P.78.
7. Gudkova A.V. Tok kala. Tashkent, 1964. p.45.
8. V.N. Kerder settlement of Kurgancha (To the study of historical topography and chronology) //Anthropology and culture of Kerder. T.: "FAN", 1973. pp.8-9 (pp.6-42).
9. Tolstov, S.P. 1948,1962; Gulyamov, 1957; Materials for the vault...1985;1986.

**XORAZM VOHASI QISHLOQLARINING QIYOFASIDAGI O'ZGARISHLAR
(1945-1985-YILLARDA)****S.M. Quranboyeva, tayanch doktorant, Urganch davlat universiteti, Urganch**

Annotatsiya. Ushbu maqolada sovet hokimiyati yillarida Xorazm vohasidagi qishloqlarning qiyofasini o'zgartirish to'g'risidagi qabul qilingan qarorlar va ularning amaliy natijalari haqida ma'lumotlar keltirilgan. Qishloqlardagi har qanday o'zgarishlarni to'liq yoritib berish maqsad qilingan.

Kalit so'zlar. Qishloq, xutor tizimi, maktab, turar-joy binolari, radiouzul, gazlashtirish, Ilich chiroqlari.

Аннотация. В данной статье представлена информация о принятих в годы советской власти решениях по изменению облика сел Хорезмского оазиса и их практических результатах. Он призван полностью охватить любые изменения в селах

Ключевые слова: Поселок, школа, жилые дома, радиостанция, фонари Ильича.

Abstract. This article provides information about the decisions made during the years of Soviet power to change the appearance of villages in the Khorezm oasis and their practical results. It is intended to fully cover any changes in the villages.

Key words: Village, housing system, school, residential buildings, radio station, gasification, Ilich lights.

Kirish. Sovet hokimiyati yillarida Xorazm vohasi qishloqlarining qiyofasi tanib bo'lmay darajada o'zgardi. Xorazm qishloqlari ko'rkam va obod bo'lib boshladi va ularning qiyofasi yillar o'tgani sayin o'zgarib bordi. Qishloqlarda klublar, maktablar, bolalar yasllari va sog'liqni saqlash muassasalari, magazinlar, xo'jalik binolari uning husniga husn qo'shdi. Aholi xonadonlarini "Ilich chiroqlari" yoritib nurafshon qildi. Qishloq aholisi o'z radiouzelidan kundalik yangi xabarlar, konsertlar eshita boshladilar, qishloqdagi yangiliklardan xabardor bo'ldilar. Kino radio, gazeta qishloq aholisining kundalik madaniy ehtiyojiga aylandi. Qishloq mehnatkashlarining hayotiga texnika, elektr borgan sari kirib bordi. KPSS Markaziy komiteti va SSSR Ministrlar Sovetining "SSSRda uy-joy qurilishini rivojlantirish to'g'risida"gi 1957- yilda qabul qilgan qaroridan keyin shahar va qishloqlarda uy-joy qurilishi keng miqyosda avj oldirildi. Partiya Markaziy Komiteti iyun plenumi qarorlari asosida qurilishni industrlashtirish sohasida ancha ishlar qilindi. [1] Qishloqlarda aholi turar joylari reja asosida qurila boshlandi.

Adabiyotlar tahlili va metod. Ikkinchi jahon urushi tugaganidan so'ng Xorazm vohasi aholisining hayotida asta-sekin o'zgarishlar paydo bo'la boshladi. Bu davrda aholining ijtimoiy hayotini yaxshilash, shahar va qishloqlar qiyofasini o'zgartirish to'g'risida davlat qarorlari qabul qilindi. Qolaversa shu davrdagi aholi hayotidagi o'zgarishlarning hammasi "Xorazm haqiqati" [2] gazetalarining sahifalarida to'liq yoritib borilgan. Yana qishloqlarni gaz bilan ta'minlanganligi haqidagi ma'lumotlar Q. Xaitovning "Xorazmgaz el xizmatida" asarida keltirilgan. Bu asarida Xorazm vohasidagi qishloq va shaharlariga qachon qay tarzda gaz yetib borgan uning aholi ijtimoiy hayotiga ta'siri haqida to'liq ma'lumotlar keltirilgan. [3] Bundan tashqari Xorazm vohasi aholisining ijtimoiy hayoti haqida turli huquqiy hujjatlar ham mavjud bo'lib, ularning ko'pchiligi arxiv fondlarida saqlanmoqda.

Metod. Mavzuni o'rganishning uslubiy asoslarini voqelikni bilishning dialektik va aniqlik — tarixiylik usuli, hodisalar, faktlar va hujjatlarni o'rganishda qiyosiy tahlil usuli tashkil etadi. Bu ishda tarixiy tajribani tarixiy bilim sifatida va o'tmishni kelajak bilan bog'lagan holda retrospektiv ko'rib chiqish ham muhim ahamiyatga ega bo'ldi. Turli manbalarning reprezentativligi, ishonchliligi va obyektivligini aniqlash ishlarini bajarishi uchun qiyosiy tahlil usulidan foydalanildi. Shuningdek, ilmiy bilishning umumiy tahlil qilish, umumlashtirish, sintez qilish kabi prinsip va usullaridan ham foydalanildi.

Muhokama. O'zbekiston Kommunistlar partiyasi XX SEZDINING kolxoz qishloqlarini plan asosida obod qilish va aholi uchun uy-joy qurish to'g'risidagi qaroriga muvofiq ko'pgina ishlar

amalga oshirildi. Partiya tashkilotlari va o'zbek xalqi oldiga qishloqlarni qayta qurish va obod qilish eng muhim xo'jalik vazifa qilib qo'ydi. Vazifa qishloq hayotini qaytadan qurish yangi qishloqlarni bunyodga keltirish, va bu ulug'vor ishga qishloq va shahar aholisining keng vakillarini jalb qilish, madaniy rivojlanishni qishloq hayotiga yana ham chuqurroq va to'laroq singdirish va qishloqlarni shaharlar darajasiga ko'tarishdan iboratdir.

Bu syezd qarorlari kolxoz jamoat qurilishlari, bolalar bog'chalari, maktablar, uylar qurilishini ko'paytirib yuborish bilan birgalikda katta vazifalarni belgilab bergandi. 1957-yilda oblastning shahar va qishloqlarida ikki marta ko'p uy-joy qurish ishlari amalga oshirildi. Turli korxona va tashkilotlar o'z kuchi bilan uy-joy qurishni keng yo'lga qo'ydilar va pulini uzoq muddatli qarz tariqasida undirib olish sharti bilan aholiga sota boshladilar.[4]

O'zbekiston Kompartiyasi Markaziy komiteti va O'zbekiston SSR Ministrlar kengashining 1966-yilning 9-iyulida "Qishloq joylarini gazlashtirish suratlarini yanada oshirish va Respublika aholisini gaz bilan ta'minlashni yaxshilash choralari haqida" qabul qilgan 309-sonli qaroriga muvofiq "Xorazmgaz" tresti viloyatni tabiiy hamda suyultirilgan gaz bilan ta'minlash hamda qishloq joylarini gazlashtirish bo'yicha asosiy buyurtmachiga aylandi.[5]

Natijalar. Xorazm vohasida obod qishloqlarning vujudga kelishi, madaniy tusda yangi uy-joylar qurilishi turmushdagi ayrim eskilik sarqitlariga tamomila xotima berishga, shahar bilan qishloq o'rtasidagi tafovutni bitirishga yordam beradi. Har bir kolxoz o'z xo'jaliklarining soni va yerining ko'lamiga qarab maxsus planga muvofiq qurilgan va obod etilgan bir yoki ikki qishloqqa ega bo'lishi kerak bo'lgan. Davlat tomonidan qurilgan uy-joylar dastlab ko'chib kelganlar ishlab chiqarish ilg'orlari uchun, shuningdek, vatan urushi qatnashchilari uchun va halok bo'lgan jangchilarning oilalari uchun qurilishi kerak bo'lgan. Yangi qishloqlar qurish va mavjud qishloqlarni qayta qurish ishlari shu joyning sharoiti va yer sathining barcha xususiyatlari nazarga olib rejalashtirilgan. Yangi qishloqlarni eng manzarali joylarda qurish, qayta quriladigan qishloqlardagi mavjud mustahkam binolar daraxtlar, suv yo'llari va boshqa binolar eng ko'p darajada saqlab qolingan. Xo'jaliklarning tarqoq holda yashashi asta sekin tugatilgan. Tarqoq holda yashovchi (5-10) xonadon aholi uy-joy binolari qurilib bo'lishiga qarab umumiy kolxoz qishlog'iga joylashtirilgan. Har bir kolxoz qishlog'ida jamoat markazi tashkil etilgan, obod qilingan. Asosiy binolar ya'ni; klub, maktab, stadion, magazinlar, kasalxona hammom va hokazolar jamoat markazida joylashtirilgan. Shuningdek ishlab chiqarish binolari otxona, molxona, ombor, yordamchi korxonalar va boshqa binolarni joylashtirish uchun alohida maydon ajratilgan. Kolxoz qishloqlarini planlashtirish ishlarini o'tkazish O'zbekiston SSR Qishloq xo'jalik ministrligining Yer tuzish boshqarmasi ixtiyorida qoldirilgan. O'zbekiston Qishloq xo'jalik ministrligi Yer tuzish boshqarmasining kolxoz qishloqlarini planlashtirish yuzasidan olib borilgan ishlari plani quyidagicha miqdorda tasdiqlangan. 1949-yil-800, 1950-yil 2.400, 1951-yil 2.000 ta.[6]

Qishloqlardagi qurilish va obodonchilik ishlari mehnatkash aholi tomonidan bajarilgan. Faqat keyingi 2 yil ichidagina oblast qishloqlarida 3600 aholi xonadoni uchun yangi turar joylar qurildi. Keyingi yillarda ayniqsa, beshinchi besh yillik davomida qishloqlarning daromadi yana ko'paydi dehqonlarning daromadi 50 foizga oshirildi. Qishloqlarda obodonchilik va qurilish ishlarini qishloq xo'jaligining to'xtovsiz o'sishiga va qishloqlar daromadining ko'payishiga muvofiq suratda olib borish talab etilgan. Qishloqlarning bo'linmas fondlaridagi mablag'lardan qishloq ishlab chiqarishini rivojlantirishga qishloqlarning madaniy maishiy ehtiyojlarini qondirishga xizmat qiladigan kapital qurilishlar uchun foydalanilgan.

KPSS XX sezdi kolxoz jamoat qurilishlari, bolalar bog'chalari, maktablar, uylar qurilishini ko'paytirib yuborish bilan birgalikda katta vazifalarni belgilab bergandi. Oblast kolxozlarida aholi uchun 6775 turar joy binolari qurildi, 24 ta qishloq klubi va boshqa madaniy maishiy binolar qad ko'tardi. Urganch rayonidagi Stalin nomli, Andreev nomli va Xrushchov nomli kolxozlarda ham juda ko'p namunaviy turar joylar qurilib foydalanishga topshirildi. Bu binolarning hammasi mahalliy resurslardan foydalanib qurildi. Bu qurilishlarning yangiliklarning hammasi aholi moddiy-madaniy turmush darajasini oshirishiga katta yordam bo'ldi. Bu ko'rsatkichlar boshqa hududlarda ham amalga oshirildi. Xorazm vohasi aholisining davlatga topshirgan paxta hosili evaziga juda ko'p daromadlar olib, qurilish ishlarini tobora kengaytirdilar. Xazorasp rayonidagi Lenin nomli, Qo'shko'pir

rayonidagi Stalin nomli kolxozda, Yangiariq rayonidagi Narimonov nomli kolxozda, shuningdek Xiva, Urganch va boshqa rayonlarning ko'pgina kolxozlarida yangi posyolkalar qurildi, kengaytirildi va obod qilindi, ishlab chiqarish imoratlari qurildi. Ko'pgina aholining uylari radiolashtirildi. Qishloqlar qiyofasini yanada go'zallashishiga aholi xonadonlarining elektr bilan ta'minlanishi ham sababchi bo'lgan. Xazorasp rayonidagi Lenin nomli kolxozda yangi elektrostansiya qurildi. Bu elektrostansiya uchun katta dvigatel keltirildi. Buning natijasida 250 ga yaqin aholi xonadonlari elektr nuri bilan yoritildi. [7] Aholi elektr nurlari bilan ta'minlanishi natijasida oilalarda radiopryomnik, xolodilnik, elektr dazmoli va boshqa asbob-uskunalar elektr quvvati bilan ishlay boshadi. Vaqtlar o'tishi bilan har bir qishloq posyo'lkalari barcha kommunal qulayliklarga ega bo'lgan va elektrlashtirilgan shahar ko'rinishiga ega bo'ldi. 1965-yilning o'zidayoq vohaning 8 qishlog'ida yangi elektrostansiyalar montaj qilindi. Yana Qo'shko'pir, Gurlan, Xonqa rayonlarida ham aholi hayotini charag'on bo'lishiga yordam beruvchi elektrostansiyalar qurildi, montaj qilindi.[8]

Qishloqlardagi davolash va bolalar muassasalarining tarmoqlarini kengaytirish, ayniqsa bog'cha va yasilar uchun binolar, tug'ruqxonalar qurishni keng miqyosda olib borish g'oyat muhim vazifalardan biridir. Chunki bunday muassasalar qishloq mehnatkashlari o'g'il va qizlarining sog'lom, baquvvat o'sib tarbiyalanishlari uchun xizmat qiladi. Kolxozlarning bo'linmas fondlaridagi mablag'lar hisobiga yilda yangidan yangi binolar qurilgan. Qishloqlarning tashqi ko'rinishi ham qurilishi ham vaqtlar o'tishi bilan o'zgarib borgan. Oblastning har bir rayonidagi qishloqlarning go'zal va obod bo'lishiga alohida e'tibor berilgan va katta mablag'lar ajratilgan. Masalan; Gurlan rayonida madaniyat va istirohat bog'i ichida yangi mehmonxona qurilgan. Aholining qo'l mehnatini yengillashtirish uchun qishloqlarda shu yili 7 ta tegirmon qurilgan. 1954-yil rayon kolxozlarida aholining yashashi uchun 159 ta turar joy, bulardan tashqari, 26 ta jamoat binosi, 13 ta xo'jalik va madaniy qurilish obyektlari, 33 ta chorvachilik binolari qurilgan. [9]

Shovot shahrida ham ko'pgina qurilish obodonchilik ishlari olib borildi. 600 o'rinli bolalar bog'chasi, poliklinika, klub, maktablar qurilib ishga tushirildi. Yana ambulatoriya, magazinlar, novvoyxona, yangi madaniyat saroyi qurilib ishga tushirildi. Madaniyat saroyi qishloq ahlining ommaviy-siyosiy ishlar markaziga aylantirilgan. Rayon markazi, "Yangiariq" sholichilik sovxosi, Kirov nomli kolxozdagi ko'plab xonadonlar vodoprovodlashtirildi, gazlashtirildi. Aholining kundalik turmush tarzi kundan kunga yaxshilanib bordi.[10]

Qishloqlar qiyofasini o'zgarishiga, aholini yaxshi hayot kechirishiga yana vohaning gazlashtirilishi ham sababchi bo'lgan. 1963-yilning 3-sentabri voha mehnatkashlari hayotiga tarixiy kun sifatida kirgan. Viloyatni gazlashtirish aynan shu kundan boshlangan. Qishloqlarni shahar bilan bog'lashda tekis yo'llarning o'rni katta bo'lgan. Buni inobatga olgan holda har bir qishloqda tekis va ravon yo'llarni qurish, borlarini esa ta'mirlashga alohida e'tibor berib mablag' ajratilgan.

Xulosa. Mazkur davrda qabul qilingan qonun va qarorlar asosida Xorazm vohasi qishloqlarida katta o'zgarishlar bo'ldi. Bu o'zgarishlar o'sha paytda aholi uchun yaratilgan yangi imkoniyatlar edi va qishloqlarning har taraflama rivojlanishida o'z ta'sirini ko'rsatdi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI.

1. Xorazm haqiqati .1949-yil 23- avgust. N 165 (6025) b- 38
2. Xorazm viloyati davlat arxivi (XVDA)
3. Qo'chqorboy Xaitov. Xorazmgaz el xizmatida. "Xorazm" taxririya-nashr bo'limi. 1993-yil 5-bet
4. Xorazm haqiqati. 1957-yil 17-may. N 97 (8016) b-52
5. O'sha asar 22-bet
6. Xorazm haqiqati. 1949-yil 25- avgust. N 166 (6027) b-40
7. Xorazm haqiqati .1952-yil 30-noyabr. N 239 (6872)
8. Xorazm haqiqati 1965- yil 20-fevral. N 35(10.016) b-2
9. Xorazm haqiqati .1955-yil 5-yanvar. N 2 (7480)
10. Xorazm haqiqati 1985-yil 16-mart. N 53 (15015)

SAROY MULK XONIMNING AMIR TEMUR SALTANATIDA TUTGAN O'RNI

R.Sherqulova, talaba, Qarshi davlat universiteti, Qarshi

Annotasiya. Ushbu maqolada Amir Temurning suyukli ayollaridan biri bo'lgan Saroy mulk xonimning hayot yo'li haqida ma'lumotlar berilgan.

Kalit so'zlar: Bibixonim, Qozonxon, Samarqand, Mirzo Ulug'bek, Klavixo, olmos baldog', tosh lavh, Shod Mulk, Abu Tohirxo'ja, Ibn Arabshoh.

Аннотация. В статье представлена информация о жизни Сарай Мульт Ханум, одной из любимых жен Амира Темура.

Ключевые слова: Бибиханум, Казанский хан, Самарканд, Мирзо Улугбек, Клавихо, алмазный балдаг, каменная табличка, Шод Мульт, Абу Тахир Ходжа, Ибн Арабшах.

Abstract. This article provides information about the life of Sarai Mulk Khanum, one of the beloved wives of Amir Temur.

Keywords: Bibi Khanum, Kazan Khan, Samarkand, Mirza Ulugbek, Klavikho, diamond baldag, stone tablet, Shod Mulk, Abu Tohir Khoja, Ibn Arabshah.

Tarixni o'rganar ekanmiz ijtimoiy hayotning barcha sohalarida erkaklar bilan bir qatorda buyuk jasorat sohibalarining nomlari ham tarannum etib kelinganligini guvohi bo'lamiz. Ularning orasida davlatning siyosiy hayotida muhim rol o'ynaganlari ham mavjud bo'lsa, ba'zilar o'zining aql-zakovati odobi bilan tarixda o'chmas iz qoldirgan. O'zbek davlatchiligi tarixida ayollar orasidan yetishib chiqqan mashhur malikalarning ijtimoiy siyosiy munosabatlarida tutgan faol o'rni yaqqol ko'zga tashlanadi. Amir Temur va Temuriylar saltanatini boshqarishda temuriy malikalardan ham oqila maslahatgo'ylar, yetuk donishmadlar, zabardast olimalar, suxandon shoiralar yetishib chiqqan. Bu malikalar haqida ko'pgina qo'lyozma va toshbosma asarlarda qiziqarli ma'lumotlar yozib qoldirilgan. Masalan Nizomiddin Shomiyning "Zafarnoma", Sharafiddin Ali Yazdiyning "Zafarnoma", Ibn Arabshohning "Ajoyib ul maqdur fi axbori Taymur", Zahridin Muhammad Boburning "Boburnoma", Gulbadan begimning "Humoyunnoma", Hakimxon To'raning "Mutahab ut tavorix", "Tazkirat ul xobotun" (Xotinlar tazkisasi) kabi asarlarda qimmatli ma'lumotlar berilgan[1].

Shunday o'z zamonasining mashhur malikalaridan biri Temuriylar mamlakatida muhim rol o'ynagan Saroy mulk xonimdir. Uning mavqei Temuriylar davlatini yuksaltirishdagi hissasi ulkanligi bilan ahamiyatlidir.

Saroy mulk xonim nomi tilga olinganda ko'z o'ngimizda bir tomondan buyuk Amir Temurning jufti haloli gavdalansa, ikkinchi tomondan davlat va jamiyat ishlarida arboblik darajasida yuksalgan, har qanday erkak siyosatchi havas qilsa arzigulik dono va tadbirkor ayol namoyon bo'ladi[2].

Kelib chiqishiga ko'ra Saroy mulk xonim Chig'atoy ulusiga mansub mo'g'ul xonlaridan Qozonxonning qizi bo'lib 1341-yilda tug'ilgan. Qozonxon taxtdan azl etilib, qatl qilingan chog'ida Saroy mulk xonim hali besh yoshda edi. Saroy mulk xonim balog'atga yetgach 1355-yilda Movarounnahr hukmdori amir Qozog'onning nabirasi Amir Husayn uni nikohiga kiritadi[3].

1370-yilda Amir Husayning Balx jangidagi o'limidan so'ng 29 yoshli Saroy mulk xonimni Amir Temur o'z nikohiga oladi. Temur Saroyga uylanishi orqali Qozonxonning tangalarida tasvirlangan va Mamluk manbalarida tez-tez uchraydigan "Ko'ragon" (Kuyov) unvoniga ega bo'lish huquqini qo'lga kiritadi. Ko'ragon unvoni Temur uchun juda muhim edi. Chunki bu uning Chig'atoylar bilan munosabatlaridan dalolat beradi.

Saroy mulk xonim Temur saroyidagi barcha malikalardan ulug'rog'i bo'lib, Chingizxonning bosh rafiqasi Borte unvoniga o'xshash "Katta xonim" yoxud "Bibixonim" nomlariga sazovor bo'ladi. Albatta bunday e'tirofga ega bo'lish uchun avvalo u xon avlodiga mansub malika, bundan tashqari aql-zakovat, did-farosat fikrlash doirasining kengligi bosh omil bo'lgan. Bibixonim Amir Temurning ishonchli vakili edi. Davlatni boshqarishda o'zining oqilona fikrlari bilan maslahatlar berib turgan. Bibixonimning obru-e'tibori, Temurning unga bo'lgan hurmati o'z-o'zidan bosh malikaning boshqaruv ishlaridagi o'rnini tabiiy va tabir joiz bo'lsa majburiy qilib qo'ygandi.

Shahzodalar amirlar u yoki bu masalada Sohibqironga murojaat etishda Bibixonim omilidan foydalanishga harakat qilishardi. Saroy mulk xonim Amir Temurning harbiy yurishlarida ko'pincha hamroh bo'lardi. Temurga hamroh bo'lmagan paytlar esa Samarqandda noiblik vazifasini bajargan va olisdan bo'lsada unga ma'naviy quvvat berib turgan. Bunga misol qilib Amir Temur Eronga yurish qilgan chog'ida ozuqa zahirasi tugab Samarqandga Bibixonimga maktub yo'laydi. Maktubda "Qo'shinning zaxirasi tugadi, xazinadan zar yuboring" deyilgandi. Shunda Bibixonim donolik bilan maktubning orqa tomoniga "Ulug' amir zaringiz tugagan bo'lsa siyosatingiz ham tugadimi?" deb yozib yuboradi[4].

Bu gaplar Temurga qattiq ta'sir qilib bir g'oya ishlab chiqadi. Unga ko'ra askarlar iste'mol qilgan qoramollarning suyaklari bir yerga to'planib, pul o'rnida bozorlarda ishlatiladi va shu yo'l orqali u o'z qo'shnini ochlikdan saqlab qoladi.

Eron egallangach suyaklar zar bilan almashtirib beriladi. Amir Temur Bibixonimga oshkora bo'ysunmasada biroq uning oqilona maslahatlariga o'zida doimo ehtiyoj turardi. Bibixonim haqida so'z ketganda ommabop adabiyotlarda ko'proq uning me'morchilik, obodonchilik sohalaridagi faoliyatiga urg'u berish odat tusiga kirgan. Bibixonim ayniqsa ilm-ma'rifatga alohida e'tibor bergan, tolibi ilmlarga homiylik Samarqanddagi XIV-asr oxiridagi eng muhim binolardan biri Temur katta madrasasi ro'parasida joylashgan Xonim madrasasi bo'lgan. Saroy mulk xonim xalq ta'limiga befarq bo'lmaganligi tufayli o'z jamg'armasi hisobidan madrasa qurilishi uchun Amir Temurdan ruxsat so'raydi. Hukumdor ruxsat bergach, otasi Qozonxon tomonidan sovg'a qilingan bir juft olmos baldog'ini sotib, bu mablag'ni madrasa qurilishiga sarflaydi[5].

Madrasa 1397-yilda qurilgan. Olim Vamberi takidlashicha, bu madrasada mingga yaqin talaba tahsil olgan. Ispaniyalik elchi Klavixo esa o'z esdaliklarida malika bu madrasani onasi sharafiga qurdirganini aytib o'tadi. Bu madrasa Shayboniy Abdullaxonning temuriylarga adovati borligi tufayli vayron qilinadi. Hozirgacha faqat bu madrasaning poydevori saqlanib qolgan. Bundan tashqari Amir Temur ham suyuqli xotiniga bag'ishlab bir nechta binolar qurdirgan bo'lib, ulardan eng mashhuri Bibixonim jome masjididir. Bu obida hozirgi kunda ham Markaziy Osiyodagi eng yirik inshootlardan biri hisoblanadi. Mazkur masjid tarixi haqida Abu Tohirxo'ja "Samariya" asarida shunday keltiradi: "Amir Temur Ko'ragonning jome masjidi shahar ichida, shimol tomonda Hazrat shoh darvozasining yaqinidadir"[6] deb aytib o'tadi.

XV-asr o'rtalarida Bibixonimning suyuqli nabiralaridan biri Ulug'bek tomonidan bino ichida ulkan tosh lavh (Qur'on o'qiladigan maxsus kursi) o'rnatiradi. Lavhga "Sultoni azim, oliy himmatli xoqon, din-diyonat homiysi, Hanafiya mazhabining posboni, aslzoda sulton amiri mo'min Ulug'bek Ko'ragon" deb bitilgan. Bibixonim jome masjidi keyinchalik zilzilalar natijasida asta sekin yemirilib vayronagarchiliklarga uchradi.

Manbalarni o'rganar ekanmiz, Bibixonim mamlakatni obodonlashtirish ishlaridan tashqari tashqi siyosatda ham faol bo'lganligini ko'ramiz. Bibixonim Temur saroyiga kelgan elchilarni qabul qilish marosimlarida bevosita ishtirok etgan va o'zining tadbir, bazmlariga ularni ham taklif etib turgan.

Shunday asarlardan biri Ispaniya qiroli Genrix III tomonidan yuborilgan Klavixoning "Esdaliklar" asaridir. Bu asarda Saroy mulk xonim Kano ya'ni buyuk xonim deb yuritilib, uning tashqi ko'rinishi va kiyimlariga oid hech qayerda uchramaydigan e'tiborga molik ma'lumotlar berib o'tilgan. Masalan, asarda shunday deyiladi "egnida zarhal bezaklari etagi yerda sudralib turgan uzun va keng yengisiz yoqasiz qizil shoxi ko'ylak, ko'ylak belidan hech bir kesib toraytirilmagan holda etagigacha kengayib borgan. Malikaning yuziga yupqa oq mato tutilgan"[7].

Saroy mulk xonim faoliyatining bir tomoni Amir Temur farzandlari va nabiralarining tarbiyasi bilan bog'liq bo'lgan. Temur Saroy mulk xonimdan farzand ko'rmagan. Manbalardan ma'lumki Sohibqiron o'z avlodlari tarbiyasini tuqqan onalariga emas balki o'z harami sohibalariga yuklagan. Sohibqiron o'g'li Shoxruxni, suyuqli nabiralari Muhammad Sulton Mirzo, Xalil Sulton Mirzo, Ulug'bek Mirzo va boshqalarni bevosita zukko Bibixonim tarbiyasiga topshirgan. Amir Temur 1404-yilning 18-fevralida Xitoyga yurish qilayotgan chog'ida vafot etgach, taxtga nabirasi Xalil Sulton o'tiradi. 1408-yilda Saroy Mulk xonim Xalil Sultonning xotini Shod Mulk tomonidan zaharlab o'ldiriladi[8].

Arab tarixchisi Ibn Arabshohning ma'lumotlariga ko'ra bir paytlar Temur Shod Mulkni o'limga hukm qilganda, uni Saroy mulk xonim qutqarib qolgan. Shu tariqa nafaqat o'zbek davlatchiligi, balki jahon xalqlari tarixida alohida maqom kasb etuvchi davlat va jamoat arbobi, ilmu ma'rifat homiysi, donishmand ayol, vafodor malika Saroy mulk xonim faoliyati xotima topgan.

Xulosa qilib aytganda Bibixonimning hayoti va faoliyati, uning o'z zamonasi va jamiyatiga qo'shgan ulkan hissasi, adabiyotda va madaniyatda qoldirgan izlari bugungi kunda ham ahamiyatini yo'qotmaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Turg'un Fayziyev "Temuriy malikalar". Abdulla Qodiriy nomidagi xalq merosi nashr, – Toshkent, 1994. 3-4 betlar.
2. Azamat Ziyo. "O'zbek ayollari tarix sahnasida". – Toshkent, 2002. 18-bet.
3. Akbar Zamonov "O'rta asr tarixiy shaxslari hayotining ayrim noma'lum sahifalari". – Toshkent, 2020. 55-bet.
4. Turg'un Fayziyev "Temuriy malikalar". Abdulla Qodiriy nomidagi xalq merosi nashr. – Toshkent. 1994-yil.
5. Amir Temurning milliy davlatchilik siyosati tarix va hozirgi zamon. – Toshkent. 2006. 266-bet.
6. O'zbekiston Milliy Ensiklopediyasi. DIN 1-jild. – Toshkent. 2000.
7. Klavix "Samarqandga - Amir Temur saroyiga sayohat kundaligi (1403-1406-yillar). –Toshkent. "O'zbekiston" – 2010.
8. Amir Temur tarixi. 2-kitob. –T.: 1992. 83-bet

UO'K 908

O'ZBEKISTONDA OLIY TA'LIM SOHASIDA ILM-FAN RIVOJI

X.To'xtaboyev, tadqiqotchi, Qarshi davlat universiteti, Qarshi

Annotatsiya. Ushbu maqolada, oliy o'quv yurtlarida amalga oshirilayotgan ilmiy-tadqiqot ishlari, dars berish metodikalarining zamonaviylashuvi, shuningdek, universitetlararo hamkorlik va innovatsiyalar joriy etilishi kabi omillar ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: O'zbekiston, oliy ta'lim, ilmiy-tadqiqot faoliyati, universitetlararo hamkorlik, ilmiy salohiyat, ta'lim metodikalari, innovatsiya, xalqaro dasturlar, ilm-fan rivoji.

Аннотация. В статье рассматриваются такие факторы, как научно-исследовательская деятельность, проводимая в высших учебных заведениях, модернизация методов обучения, а также межвузовское сотрудничество и внедрение инноваций.

Ключевые слова: Узбекистан, высшее образование, научно-исследовательская деятельность, межвузовское сотрудничество, научный потенциал, образовательные методики, инновации, международные программы, научное развитие.

Abstract. This article examines the factors such as research work carried out in higher education institutions, the modernization of teaching methods, as well as the introduction of inter-university cooperation and innovations.

Keywords: Uzbekistan, higher education, research activities, inter-university cooperation, scientific potential, educational methods, innovation, international programs, scientific development.

O'zbekistonda fan sohasini rivojlanishida oliy ta'lim muassasalari asosiy rol o'ynagan. Ilm-fan sohasi har qanday jamiyatda taraqqiyotda asosiy bo'lgan sifatida xizmat qiladi. Oliy ta'limda fan rivoji dolzarb masalalardan biri bo'lib, u ta'lim sifati, ilmiy izlanishlar samaradorligi va jamiyat taraqqiyoti bilan bevosita bog'liq. 1992-yil 28-fevralda O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Respublikada yangi oliy ta'lim muassasalarini tashkil etish to'g'risida"gi Farmonini oliy ta'lim tizimi islohotlarining boshlanishi desak, mubolag'a bo'lmaydi[1]. Shu yili Qarshi, Andijon, Namangan, Guliston, Buxoro, Xorazm kabi pedagogika institutlariga universitet maqomi berildi[2]. Bu esa o'z o'rnida hayotida ham oliy ta'lim tizimida fan sohasini rivojlanishiga jiddiy tarkibiy va sifat o'zgarishlarini amalga oshirishga asos bo'ldi.

Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi tomonidan "Oliy ta'lim islohoti" dasturi ishlab chiqilib, oliy ta'lim muassasalarida joriy etilib, 1992-1993-o'quv yilidan boshlab oliy ta'lim ikki pog'onali o'qish tizimiga o'tkazildi[3]. Oliy o'quv yurtlarida ikki bosqichli ta'lim asosida bakalavr va magistr darajalarini egallash imkoniyati paydo bo'ldi[4].

Shuningdek, O'zbekistonning boshqa oliy ta'lim muassasalari qatori Qarshi davlat universitetida ham O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 1993-yil 5-fevralda "O'zbekiston Respublikasi Oliy o'quv yurtlariga abituriyentlarni test usulida tanlash to'g'risida"gi qaroriga asosan qabulda test usuli qo'llanildi[5]. Bu bo'yicha 1992-1993-o'quv yilidan boshlab, fakultetlarda maxsus chora-tadbirlar olib borildi[6].

Jumladan, Urganch davlat universiteti malakali ilmiy-pedagogik kadrlar tayyorlashning barcha shakllaridan unumli foydalanilmoqda. ilmiy ishlarni boshlayotgan iste'dodli yoshlar bir yil muddatga stajyor-tadqiqotchi lavozimiga tanlov asosida qabul kilib har yili 10 ta stajyor-tadqiqotchi Respublikadagi yetakchi oliy dargoxlarda tayyorgarlikdan o'tkazilgan. Mustaqillik davrida 70 ga yaqin xodimlar Respublika boshqa oliygoxlari qoshidagi doktoranturalarda, kunduzgi, sirtki aspiranturalarda va mustakil ravishda ilmiy izlanishlar olib borgan[7].

Mustaqillik yillarida universitetning 10 dan ortik xodimi doktorlik dissertatsiyasi ishi ustida ilmiy izlanishlar olib boryapti. Doktorlik dissertatsiyalari borasidagi ishlar doktoranturaga chikmasdan kisman bevosita ukuv tarbiya jarayenidan ajralmagan xolda kisman katta ilmiy xodim lavozimida bo'lgan holda amalaga oshirilgan. Universitet aspiranturasiga talabalarni kabul kilish tanlov asosida bulib, ular oliy ukuv yurtlarini imtiyezli tamomlagan iktidorli yoshlar orasidan olingan. Aspirantlar ilmiy izlanishlar olib borishi uchun barcha shart sharoitlar yaratilgan. Ularga katta tajribaga ega bulgan bitta akademik, 20 dan ortik fan doktori va bir nechta fan nomzodlari iliy rahbarlik kilgan[8].

Shuningdek, universitetda 1996 yil xo'jalik shartnomasi asosida bajarilgan ilmiy tadqiqot ishlarining umumiy hajmi 1387250 sumni tashkil kilgan. Bularning asosiy kismi Davlat kismi fan va texnika komiteti bilan tuzilgan shartnomalar asosida olib borilgan ilmiy izlanishlardir. Jumladan, dolzarb bulgan Xorazm vohasi murlangan, utloki botqoq tuproqlar sharoitida suv-energiya tejamlash jarayonini saqlagan holda bug'doydan yuqori xosil olish muammosini o'rganish bo'yicha "Tuproqshunoslik va ekologiya" tarmoq laboratoriyasida izlanishlar olib borildi.[9]

1992 1993 yillar davomida Farg'ona davlat universiteti ilmiy kengashi ilm-fan sohasini rivojida muhim o'rin tutdi. Mazkur Kengash tasdiqlangan reja asosida ish olib borib, yil mobaynida 15 marotaba (shundan 3 tasi navbatdan tashqari) yig'ilish o'tkazdi va rejadagi belgilangan barcha masalalar ko'rib chiqildi.

Kengashda asosan 90 dan ortiq masalalar ko'rildi, jumladan o'quv, ta'lim-tarbiya ishlari (25), ilmiy-tadqiqot ishlari (11), universitet tarkibiy tuzilishini takomillashtirish bo'yicha (5), tanlov saylovi (12) va har xil masalalar (40 dan ortiq) ko'rib chiqildi. Kengash barcha fakultetlar va kafedralarda oliy ta'limni takomillashtirish borasidagi Nizomlarni, o'quv, ta'lim-tarbiyaviy va ilmiy ishlarni bajarilishini izchil nazorat qilib bordi. Universitetda bakalavr o'quv rejaları va dasturlari o'quv yilining boshlanishidan oldin chuqur tahlil qilindi va shu asosda ishchi o'quv rejalar tuzildi.

Kengashda davlat imtihonlarini o'tkazish, imtihon sessiyalari yakunlarini tahlil qilish, sirtqi ta'lim tizimini yaxshilash borasidagi masalalar ham ko'rib borildi. Bundan tashqari fakultetlar tomonidan nomdor stipendiyalarga tavsiya etilgan talabalar tanlov saylovi, professor-o'qituvchilarni kontrakt-shartnomasini tasdiqlash, ilmiy unvonlar olish uchun hujjatlar ko'rib chiqildi. Jumladan, shu yil 5 ta professor va 23 ta dotsent unvontablarning hujjatlari O'zbekiston Respublikasi OAKga tavsiya etildi.[10]

Bu ma'lumotlardan kelib chiqib, Namangan davlat universitetida ilm-fan sohasining rivoji muayyan yutuqlarga erishganini ko'rish mumkin. Quyidagi asosiy jihatlarga e'tibor qaratish lozim:

1. Ilmiy kadrlar tayyorlash yo'nalishida 2 nafar olim doktorlik, 5 nafar olim nomzodlik dissertatsiyalarini himoya qilgani universitetdagi ilmiy kadrlar sonining ortib borayotganidan dalolat beradi.

2. Ilmiy nashrlar va ta'lim resurslari yo'nalishida 2 ta darslik, 3 ta monografiya, 10 dan ortiq metodik qo'llanma va 2 ta o'quv dasturi chop etilgani ta'lim sifatiga ijobiy ta'sir qiladi. 8 ta maqola nufuzli markaziy jurnallarda chop etilgan, 2 ta maqolaning Yevropa jurnallarida nashr etilgani universitet olimlarining xalqaro ilmiy maydonga chiqayotganidan dalolat beradi. Shuningdek, ilmiy anjumanlar va xalqaro hamkorlik yo'nalish haqida gapirganda, 1994 yilda 1 ta xalqaro, 1 ta mintaqaviy, 1 ta respublika va 3 ta universitet miqyosidagi konferensiyalar tashkil etilgan. Bu

anjumanlar ilmiy fikr almashish va hamkorlikni rivojlantirishga xizmat qiladi. Kelgusida xalqaro ilmiy hamkorlikni yanada kengaytirish, xorijiy universitetlar bilan qo'shma tadqiqotlar olib borish muhim. Ilmiy rahbarlik tizimini kengaytirish: Fan doktorlari va nomzodlarini yosh izlanishchilar bilan faolroq ishlashga rag'batlantirish.

Xalqaro hamkorlikni kengaytirish: Universitet olimlarining xalqaro ilmiy loyihalarda ishtirokini oshirish, xorijiy konferensiyalarga qatnashish imkoniyatlarini yaratish[11]. Bu ilmiy-tadqiqot ishi (ITI) Namangan viloyati ekologik muammolarini chuqur o'rganishga qaratilgan bo'lib, geografiya fanining amaliy yo'nalishda rivojlanishiga muhim hissa qo'shdi. Namangan viloyati ekologik muammolari, xususan, atrof-muhitning degradatsiyasi va ekologik muvozanatning buzilishi masalalari mintaqaviy barqarorlik uchun dolzarb hisoblanadi.

Xulosa o'rnida shuni ta'kidlash o'rinliki, oliy ta'lim tizimi fan rivojining muhim omillaridan biri hisoblanadi. Universitetlar va ilmiy-tadqiqot institutlari ilm-fan taraqqiyotining asosiy markazlari bo'lib, ular yangi bilimlarni yaratish, innovatsion texnologiyalarni joriy etish va yuqori malakali mutaxassislarni tayyorlashga xizmat qiladi.

Bugungi kunda oliy ta'lim muassasalarida fan rivojini ta'minlash uchun zamonaviy ilmiy laboratoriyalar tashkil etilmoqda, xalqaro hamkorlik kengaymoqda va professor-o'qituvchilar hamda tadqiqotchilarni qo'llab-quvvatlashga alohida e'tibor qaratilmoqda. Raqamli texnologiyalarning rivojlanishi ilmiy-tadqiqot ishlarining samaradorligini oshirishda muhim rol o'ynamoqda. Shu bilan birga, oliy ta'lim tizimidagi fan taraqqiyoti bir qator muammolarga ham duch kelmoqda. Ilmiy kadrlarning yetishmovchiligi, moliyalashtirish masalalari va amaliy tadqiqotlarning sanoat bilan integratsiyalashuvi kabi muammolar yechimini talab etadi. Xulosa qilib aytganda, oliy ta'limda fan rivojini ta'minlash uchun innovatsion yondashuvlarni joriy etish, ilmiy faoliyatni qo'llab-quvvatlash va xalqaro ilmiy hamkorlikni kengaytirish muhim ahamiyat kasb etadi. Fan va ta'limning uyg'unligi kelajak avlodning intellektual salohiyatini yuksaltirishga hamda jamiyatning barqaror rivojlanishiga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгашининг Ахборотномаси. – Т., 1992. – №4. – Б.60 – 61.
2. Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгашининг Ахборотномаси. – Т., 1992. – №4. – Б.60 – 61.
3. O'zbekiston Milliy arxivi, 2653-fond, 1-ro'yxat, 6485-ish, 1 – 8-varaq.
4. Йўлдашев Ж. Таълимимиз истиқлол йўлида. – Тошкент, 1996. – Б. 126.
5. Тюриков В., Шагулямов Р. Независимая Республика Узбекистан: Памятные события и даты (1991 – 1996). – Т., 1997. – С.73.
6. QVDA, 683-fond, 1-ro'yxat, 2-ish, 2-varaq.
7. O'zMA M-130-fond, 1-ro'yxat, 480- yig'majild, 21-varaq
8. O'zMA M-130-fond, 1-ro'yxat, 480- yig'majild, 21-varaq
9. O'zMA M-130-fond, 1-ro'yxat, 480- yig'majild, 19-varaq
10. O'zMA M-130-fond, 1-ro'yxat, 145- yig'majild, 9-varaq
11. O'zMA M-130-fond, 1-ro'yxat, 145- yig'majild, 4-varaq

UO'K 908

QASHQADARYO VILOYATIDA ZIYORAT TURIZMI SALOHIYATI VA UNI YANADA RIVOJLANTIRISH IMKONIYATLARI

D.Xasanova, magistrant, Osiyo texnologiyalar universiteti, Toshkent

Annotatsiya. *Qashqadaryo viloyati O'zbekistonning janubiy qismida joylashgan bo'lib, ko'plab tarixiy va diniy yodgorliklarga ega. Ushbu maqolada Qashqadaryo viloyatining ziyorat turizmi salohiyati, uning iqtisodiy va madaniy ahamiyati, rivojlantirish yo'nalishlari va dolzarb muammolari tahlil qilinadi.*

Kalit so'zlar: *Ziyorat turizmi, Abu Ubayda ibn al – Jarroh yodgorlik majmuasi, Abu Mu'iyin an – Nasafiy ziyoratgohi, "Sulton Mir Haydar" yodgorlik majmuasi, "Qusam ota" ziyoratgohi.*

Аннотация. *Кашкадарьинская область расположена в южной части Узбекистана и имеет множество исторических и религиозных памятников. В данной статье анализируется потенциал паломнического туризма Кашкадарьинской области, его экономическое и культурное значение, направления развития и актуальные проблемы.*

Ключевые слова: паломнический туризм, мемориальный комплекс Абу Убайда ибн аль – Джаррох, святыня Абу муйин ан – Насафи, мемориальный комплекс султана мир Хайдара, святыня Кусам ота

Abstract. Kashkadarya region is located in the southern part of Uzbekistan and has many historical and religious monuments. This article analyzes the potential of pilgrimage tourism of the Kashkadarya region, its economic and cultural significance, development directions and current problems.

Keywords: pilgrimage tourism, Abu Ubayda ibn al – Jarroh memorial complex, Abu Mu'iyin an – Nasafi shrine, "Sultan Mir Haidar "memorial complex," Qusam ota" shrine

Kirish. Turizm dunyo miqyosida iqtisodiy-ijtimoiy rivojlanishning muhim tarmoqlaridan biri hisoblanadi. Xususan, ziyorat turizmi islom olamida katta ahamiyatga ega bo'lib, diniy qadriyatlar, tarixiy va madaniy merosni targ'ib etishda muhim o'rin tutadi. O'zbekiston, jumladan, Qashqadaryo viloyati ham qadimiy obidalarga, muqaddas qadamjolariga boy bo'lib, bu hudud islom sivilizatsiyasining muhim markazlaridan biri sanaladi.

Adabiyotlar tahlili. Mamlakatimizdagi ziyoratgohlar va qadamjolar xususiyatlari haqida ba'zi asarlar yaratilgan. Lekin ziyoratgoh va qadamjolar etnografik jihatdan G.P.Snesarev, V.N.Basilov, Y.G'ulomov, K.Shoniyozev, A.Ashirov, N.Abdulhatov, Z.Obidova, A. Xasanov, S.Jo'rayeva, F.Oqchayev kabi etnograflar tomonidan ilmiy tadqiq etilgan. Ayniqsa, bu yo'nalishda keyingi yillarda natijador tadqiqotlar vujudga keldi. Qashqadaryo vohasi muqaddas ziyoratgohlarini o'rganish bo'yicha ham ilmiy izlanishlar olib borilib, bularga U.Uvatov, P.Ravshanov, I.Rayhonov, Q.Nasriddinov, Sh.Ashurova, Sh.Sharopov, I.Xoliyorov, S.Isomiddinov, A.Berdiyev, A.Jumanazar, F.Hayitova [1] kabi mualliflarning asarlari yaqqol misol bo'la oladi. Vo'ha muqaddas qadamjo va ziyoratgohlarini kompleks tarzda o'rganish bo'yicha yanada keng qamrovli va chuqur ilmiy tadqiqotlar olib borishni davrni o'zi talab etmoqda.

Tadqiqot usullari. Mavzuni o'rganish jarayonida tarixiylik tamoyillari asosida qiyosiy-taqqoslash, to'plangan ma'lumotlarni tizimli tahlil etish, xronologik izchillikka e'tibor qaratildi.

Muhokama. Qashqadaryo viloyati O'zbekistonning janubiy qismida joylashgan bo'lib, ko'plab tarixiy va diniy yodgorliklarga ega. Ular nafaqat o'zbekistonlik ziyoratchilar, balki xorijiy sayyohlar uchun ham qiziqarlidir. Quyida viloyatning eng mashhur ziyoratgohlari keltirilgan:

Abu Ubayda ibn al – Jarroh yodgorlik majmuasi – Qarshi shahrining janubi – sharqiy tomonida Gulshan MFY da joylashgan. Rivoyatlarga ko'ra, Amir Temur arab mamlakatlariga, xususan, Iordaniyaga qilgan yurishlarida mashhur tabib Abu Ubayda ibn al- Jarroh hokini olib kelib dafn etgan.

Abu Ubayda 583-yilda Makka shahrida tug'ilgan. Payg'ambar Muhammad (s.a.v) ning izdoshlaridan biri bo'lgan Abu Ubayda Xalifa Umar davrida Xalifalik qo'shini qo'mondonlaridan biri bo'lgan. Badr, Uhud, Yarmuk janglarida faol ishtirok etgan. Badr jangi (624-yil)da o'z otasiga qarshi kurashishga majbur bo'lgan. Islomni yoyishga juda katta hissa qo'shgan sahobalardan biridir. Suriyada islomni yoyish uchun bo'lgan kurashlar vaqtida vabo bilan og'riydi va hozirgi Iordaniya hududida 638-yilda vafot etadi.

Abu Ubayda yodgorlik majmuasida XIX – XX asr boshlarida qabrning shimoli-g'arbiy tarafida naqshin minora bo'lgan. Bu yerdagi masjid esa 1926-yilda buzib tashlangan. Majmuaning janubida 4 qirrali katta hovuz joylashgan. Ziyoratgoh 2000- yilda qayta ta'mirlanib, atrofi obod etilgan. Qabr ustiga esa maqbara qurilgan. Majmua 2012- yilda restavratsiya qilingan [2:24-25].

Bugungi kunda Abu Ubayda ibn al – Jarroh yodgorlik majmuasi juda ko'p ziyoratchilar tashrif buyuradigan maskanlardan biriga aylangan. Bu yerda ichki turizm yuqori darajada rivojlangan. Ziyoratgoh haqidagi ma'lumotlar tashviqotini ko'paytirish sayyohlar oqimini ko'paytirishga va xorijiy sayyohlarni ham jalb etishga xizmat qiladi.

Abu Mu'iyin an – Nasafiy ziyoratgohi. 1097-yilda Nasafda dunyoga kelgan, islom olamida "haqiqat qilichi" rutbasi bilan tanilgan alloma Abu Mu'in an-Nasafiy Abu Mansur Moturudiy asos solgan moturudiya ta'limotining dunyoga keng miqyosda tarqalishida muhim rol o'ynagan. Alloma an-Nasafiyning asarlarida islom dini mazmun-mohiyatini to'g'ri talqin qilish, o'rta asrlarda Movarounnahrda chuqur ildiz otgan turli firqa va guruhlarining aqidaviy masalalardagi noto'g'ri

qarashlariga asosli raddiyalar bergan. Abul Mu'iy an-Nasafiy "Al-u'mda fi usul al-fiqh", "Al-o'lim va-l-muta'llim", "Al-ifsod li xad' al il had", kabi asarlari mavjuddir [4:57-58].

"Sulton Mir Haydar" yodgorlik majmuasi Kasbi tumanida joylashgan. Sulton Mir Haydar (1275-1366) - asl ismi Xoja Shamsiddin ibn Shayx Jamoliddin bo'lib, hadis, fiqh va tasavvuf ilmi olimi bo'lib, XIV asrga oid bu tarixiy yodgorlik sohiqiron Amir Temur tomonidan barpo etilgan. Kasbi tumani Kasbi qishlog'ida joylashgan ziyoratgohda Sulton Mir Haydarning qabri bo'lib, mahalliy aholi orasidagi eng mashhur ziyoratgoh hisoblanadi.

"Qusam ota" ziyoratgohi. Koson tumani Pudina qishlog'ida joylashgan. Yassaviya tariqatining Qashqadaryo vohasidagi markazi sifatida e'tirof etilgan. IX-XIX-asrlarga oid tarixiy yodgorlik. Ziyoratgohda Qusam Shayxning qabri mavjud. Qusam ota Yassaviya tariqatining shayxi va Bahouddin Naqshbandning ustoz bo'lgani haqidagi rivoyatlar mavjud [4:34]. Yirik majmuada bir nechta qabr toshlari bo'lib XIV-XV asrlarga taalluqliligi aniqlangan.

Qashqadaryo viloyati ziyorat turizmini rivojlantirish uchun katta salohiyatga ega. Quyidagi omillar ushbu turizm tarmog'ini yanada rivojlantirishda muhim rol o'ynaydi:

Turizm infratuzilmasini rivojlantirish

- Ziyorat maskanlariga olib boruvchi yo'llarni ta'mirlash va kengaytirish;
- Mehmonxonalar, turistik majmualar va ovqatlanish maskanlarini ko'paytirish;
- Sayyohlarga qulay sharoitlar yaratish (yo'riqnoma, tarjimon xizmatlari, transport).

Mahalliy va xorijiy turistlarni jalb qilish

- Internet-marketing va ijtimoiy tarmoqlar orqali viloyat ziyorat maskanlarini targ'ib qilish;
- Xorijiy sayyohlar uchun maxsus turistik yo'nalishlar ishlab chiqish;
- Mahalliy aholi uchun diniy turizm festivallari va tadbirlarini tashkil etish.
- Mahalliy tadbirkorlar va hunarmandchilikni qo'llab-quvvatlash;
- Mahalliy mahsulotlar va esdalik sovg'alar ishlab chiqarishni yo'lga qo'yish;
- Restoran va kafelarda milliy taomlarni ommalashtirish orqali turizm daromadlarini oshirish.

Ziyorat turizmini rivojlantirishdagi dolzarb muammolar:

1. Infratuzilmaning yetarlicha rivojlanmaganligi.

Ba'zi ziyoratgohlarga olib boruvchi yo'llar nosoz, mehmonxonalar yetishmaydi.

2. Marketing va xalqaro targ'ibotning sustligi

Qashqadaryo viloyati ziyoratgohlari xalqaro miqyosda yetarlicha tanitilmagan.

3. Ekologik va tarixiy merosni muhofaza qilish masalalari

Ba'zi muqaddas qadamjolar tabiiy va ekologik xavf ostida.

Xulosa va takliflar. Qashqadaryo viloyati O'zbekistonning muhim ziyorat turizm markazlaridan biri bo'lib, uning diniy-madaniy merosi katta qiziqish uyg'otadi. Viloyatda ziyorat turizmini rivojlantirish orqali mahalliy aholi farovonligini oshirish, yangi ish o'rinlarini yaratish va xalqaro turizmni rivojlantirish mumkin.

1. Turizm infratuzilmasini rivojlantirish – yangi mehmonxonalar, yo'llar va xizmat ko'rsatish maskanlarini qurish.

2. Xalqaro hamkorlikni kuchaytirish – Qashqadaryo viloyati ziyoratgohlarini xalqaro miqyosda targ'ib qilish.

3. Mahalliy aholini jalb qilish – ziyorat turizmi bilan bog'liq tadbirkorlikni rivojlantirish, hunarmandchilikni qo'llab-quvvatlash.

4. Ekologik va madaniy merosni saqlash – tarixiy obidalarni restavratsiya qilish va tabiatni muhofaza qilish choralari.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Уватов У. Абул Муин ан –Насафий ҳаёти ва мероси. – Тошкент: "Маънавият", 2003. – 36 б: Равшанов П. Султон Мир Ҳайдар ота даражоти Т. 2016, Чориев А Ҳазрати Башир тарихи Т. 1994; Ҳазрати Султон тарихи ва Ҳазрати Башир манокоби Т, " Шарқ" 1996, Мавлонов Ў, Абдуситова И. Тарихий маданий мерос – миллий ғояни англаш омили. Тошкент: Академия, 2014; Райхонов И Ҳазрати Жунайид ал – Бағдодийнинг ҳаёти ва мероси – Қарши: Насаф, 2017; Абдуллоҳ ибн Ал-Муборак Ал-Марвазийнинг ҳаёт йўллари – Қарши: Насаф, 2004. Хасанов А. Қашқадарё шаҳарсозлиги ва меъморчилиги (XVI-XIX асрлар) Тошкент – "Ворис" 2019; Абдусаттор Жуманазар Насаф – Қарши "Насаф" нашриёти Т. , 2006; Бўриев О, Очилов А Қашқадарё воҳаси этномаданий кадриятлари. Тошкент: "Yangi nashr", 2014. 364 Б

2. Rasulova M. Turizmni rivojlantirishda Abu Ubayda al-Jarroh majmuasining ahamiyati. Kashkadarya cultural heritage. second edition, Qarshi 2021.

3. Шаропов Ш, Қашқадарё зиёратгоҳлари. 1-китоб Тошкент “Voris-nashriyot” -2010;

4. Ашурова Ш., Ахмедова Қ Қусам Шайх – Қарши “Насаф” . 2005.

UO'K 930

MUHAMMAD SHAYBONIYXON SIYOSIY VA HARBIY FAOLIYATINING BOSHLANISHI

A.A.Xidirov, magistrant, Oriental universiteti, Toshkent

Annotatsiya. Maqolada Muhammad Shayboniyxonning harbiy strategiyasi, davlat boshqaruvi usullari, Temuriylar va boshqa raqib kuchlarga qarshi olib borgan harbiy harakatlari, shuningdek, uning Movarounnahrni birlashtirishdagi roli ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: Muhammad Shayboniyxon, Shayboniylar, Movarounnahr, Xuroson, Temuriylar.

Аннотация. В статье рассматриваются военная стратегия Мухаммада Шейбани-хана, методы государственного управления, его военные походы против Тимуридов и других соперничающих держав, а также его роль в объединении Мавераннахра.

Ключевые слова: Мухаммад Шейбани-хан, Шейбани, Мавераннахр, Хорасан, Тимуриды.

Abstract. The article examines Muhammad Shaybani Khan's military strategy, methods of state administration, military campaigns against the Timurids and other rival powers, as well as his role in the unification of Maverannahr.

Keywords: Muhammad Shaybani Khan, Shaybani, Maverannahr, Khorasan, Timurids.

Muhammad Shayboniyxon Markaziy Osiyo tarixida muhim o'rin tutgan yirik davlat arbobi va harbiy sarkarda bo'lib, XV-XVI asrlar davomida Movarounnahr va Xuroson hududlarida o'z hukmronligini o'rnatishda katta rol o'ynagan. Uning siyosiy va harbiy faoliyatini tushunish uchun avvalo Oltin O'rda, Temuriylar va qo'shni davlatlar bilan bo'lgan munosabatlarini ko'rib chiqish muhimdir.

Buyuk Amir Temur tomonidan Oltin O'rdaga berilgan kuchli zarba bir vaqtlar qudratli bo'lgan davlatning zaiflashuvi va parchalanib ketishiga sabab bo'lgan asosiy omillardan biri edi. XIV asr oxiri va XV asr boshlarida Amir Temur Oltin O'rdaning ichki nizolaridan foydalangan holda unga ketma-ket zarbalar berdi. Bu harbiy yurishlar Oltin O'rdani butunlay izdan chiqardi va natijada uning o'rnida bir necha kichik xonliklar vujudga keldi. Volganing o'rta va quyi oqimida Qozon va Ashtarxon xonliklari shakllandi, Qrim yarim orolida esa Turkiya hukmronligi ostida Qrim xonligi tashkil topdi. Oltin O'rdaning parchalanishi Sharqiy Yevropa va Markaziy Osiyo siyosiy xaritasida jiddiy o'zgarishlarga olib keldi. Bu jarayon Muhammad Shayboniyxonning kelajakdagi siyosiy faoliyati uchun ham muhim ahamiyat kasb etdi. Aynan Oltin O'rda qudratining susayishi Shayboniylar sulolasining vujudga kelishiga zamin yaratdi.

XV asrning 20-yillarida Dashti Qipchoqda ko'chmanshi qabilalar o'rtasida olib borilgan o'zaro janglarda Abulxayrxon boshchiligidagi Shayboniylar nomi ostida urug' tarix maydoniga chiqdi[1]. Abulxayrxon 1428 yilda xon etib saylandi va qirq yil (1428—1468) hukmronlik qildi[2]. U Sirdaryoning quyi oqimida Sig'noq Oqqo'rgon, Arquq, O'zgan kabi shaharlarni egallab oldi va bu hududlardan doimo Movarounnahrta tahdid solib turdi. Ushbu davlatda xonlarning taxtga o'tqazilishi Chingizxon (1206 - 1227) va Amir Temur (1370 - 1405) davlatlari boshqaruvi an'analariga asoslangan. Shunday bo'lsa-da, Shayboniylar tomonidan dashtliklarga xos bo'lgan ayrim o'zgarishlar kiritilgan. Shayboniy sultonlar temuriylardan farqli o'laroq, egallab olingan yerlarni boshqarishni faqat o'z sulolasi vakillarigagina topshirgan. Davlat tepasida qabila va urug'larning boshliqlari tomonidan saylab qo'yilgan Xon turgan. Lekin davlatni boshqarishda uning huquqlari qisman cheklangan edi. Urush va sulh masalalaridan tortib, to shahzodalarning tarbiyachi (otaliq, atka)larini tayinlashgacha bo'lgan har qanday tadbir qabila va urug' boshliqlarining, ruhoniylarning, sultonlar va o'g'lonlar (Chingizxon naslidan bo'lgan sarkardalar, harbiylar)ning maslahatisiz amalga oshmagan. Bundan ko'rinib turibdiki, xon huzurida chaqirilib ko'riladigan bunday kengashlar shayboniylar davlati boshqaruvida katta rol o'ynagan. Davlat boshqaruvi

qoidalarida esa shariat qonun-qoidalariga, qadimiy to'ra va yasoq qonunlariga qat'iy rioya qilingan[3].

Manbalarda yozilishicha, Shayboniyxonning otasi Shohbudog' Sulton erta, Shayboniyxon hali yoshligida vafot etgan. Shayboniyxonni onasi va bobosi Abulxayrxon tarbiyalagan[4]. Abulxayrxon vafotidan keyin (874 hijriy/1468-69) uning vorisi uning o'g'li, qabila zodagonlari orasida hech qanday obro'ga ega bo'lmagan Shayx Haydarxon bo'ldi. Oyboqxon, Jonibekxon, Bureke Sulton va mang'it amirlari – Abbosbek, Mussabek va Yamg'urchibek[5] boshchiligidagi ayrim buzg'unchi ruhdagi o'zbek ko'chmanchi sultonlari Shayx Haydarga qarshi isyon ko'tardilar, natijada u o'ldirildi. Bu to'qnashuvda uning qarindoshlari va hamrohlari halok bo'lgan yoki Dasht-i Qipchoqning turli hududlariga tarqalib ketgan. Shayboniyxon va uning ukasi Mahmud Sultonni o'z qo'riqchisi Qorachabek o'limdan qutqarib, ularni Astraxan hukmdori Qosimxon Sulton huzuriga olib kelib, boshpana bergan[6]. Bundan xabar topgan sultonlar o'z qurollarini Qosimga qarshi qaratganlar[7]. Bu davrda Buxorodagi Shayboniyxon o'zining tug'ilib o'sgan dashtlariga urush olib borishga tayyorlanish maqsadlarini unutmadi, "Tavorix-i guzida-yi nusratnoma[8]" asari muallifining yozishicha, Shayboniyxon "o'sha yurtda (Buxoro) ikki yil qolib, jangovar qobiliyatini to'liq tiklab, keyin yana Dasht-i Qipchoqqa jo'nab ketdi[9]".

U XV asrning 80-yillarida bobosi Abulxayrxon birlashtirgan Dashti Qipchoq yerlarini birlashtirish va hokimiyatni qaytadan tiklash uchun kurash olib boradi. Bu kurashning dastlabki bosqichida temuriylar Shayboniyxonga katta yordam va madad berganlar. Tarixiy manbalarda Shayboniyxon o'z ukasi bilan bir necha marta Movarounnahr hukumdorlari va noiblari — Turkiston va O'trorni idora qilgan noib Muhammad Mazid tarxon, Samarqand hokimi Ahmad Mirzolar huzurlariga kelganda yahshi kutib olganliklari va homiylik qilganliklari ko'rsatiladi. Shayboniyxon bir necha vaqt Buxoroda ham yashagan va Dashti Qipchoqqa borib kelib turgan. Buxoroda bo'lganida Shayboniyxon ma'rifatdan saboq olgan, ilm va she'riyatni sevib o'rgangan.

Ko'chmanchi o'zbeklar xoni sifatida hokimiyatni qo'lga olgan Shayboniyxon tez orada tajribali davlat rahbari va harbiy sarkarda ekanligini namoyish qildi. XV asrning 90-yillaridayo Movarounnahrning markaziy viloyatlariga o'zaro kurashlar va ichki nizolar tufayli tobora zaiflashib borayotgan temuriylar davlati hududlariga hujumlar uyushtira boshladi. Bu davrda Movarounnahrda temuriylar saltanati amalda mustaqil boshqariladigan kichik-kichik viloyatlarga bo'linib ketgan edi. Ayniqsa, 1494 yilda Samarqand hukmdori Sulton Ahmad mirzo vafotidan so'ng temuriy shahzodalarning o'zaro nizolari yanada kuchayib, mamlakatda boshboshdoqlik, ko'phokimiyatchilik yuzaga keldi. Bu vaziyatdan foydalanishga intilgan Shayboniyxon 1497 yilda Movarounnahrda o'zining dastlabki hujumini uyushtirdi. U katta kuch bilan Samarqandga yurish qildi, lekin shaharni ololmasdan, yo'lda uchragan shahar va qishloqlarni talab, katta o'lja bilan Turkistonga qaytib ketdi[10]. Shayboniyxon 1500-yilda Samarqandni bosib olib, uning temuriylar davridan keyin yangi poytaxt sifatida rivojlanishiga asos solgan. Shu bilan birga, u 1501-yilda Saripul jangida Bobur Mirzoga qarshi chiqib, g'alaba qozongan va 1503-yilda Toshkent va Shohruxiyani zabt etgan[11].

Shayboniyxonning hokimiyati 1504-yilda Farg'ona viloyatini egallashtirishdan so'ng yanada kengayib, 1505-yilda Urganch va 1506-yilda Balx shaharlarini qo'lga kiritgan. 1507-yilda Hirotning zabt etilishi orqali Xurosonni ham bo'ysundirgan[12]. Shayboniyxonning yurishlari va davlat qurish jarayoni O'rta Osiyo tarixida muhim o'rin tutadi va uning strategik mahorati tarixiy tadqiqotlarda keng yoritiladi.

Temuriyodalar tajribali, yoshi o'zlaridan bir necha barobar katta (Shayboniyxon bu vaqtda 50 dan oshgan edi) harbiy sohani yaxshi biladigan, kuchli intizomga ega bo'lgan sarkardaga qarshi tura olmay qoldilar. Shayboniyxonning Xurosonga yurishi oldidan bu yerda ham xuddi shunday vaziyatning yuzaga kelishi (1506 yil Husayn Boyqaroning vafot etishi) o'zbeklar imkoniyatining ortishiga sabab bo'ldi[13]. Chunki, mamlakatda qo'shhokimlik yuzaga kelib, Boyqaroning ikkita o'g'li bir paytning o'zida hukmdor deb e'lon qilindi. Muhammad Shayboniyxon esa har bir shahzodani alohida-alohida holda, osonlik bilan mag'lubiyatga uchratdi.

Muhammad Shayboniyxon Oltin O'rda merosxo'rlari sifatida o'z davlatini barpo etgan bo'lsa-da, uning hukmronligi uzoq davom etmadi. Shunga qaramay, Shayboniylar sulolasi uning siyosiy yo'lini davom ettirib, keyingi asrlarda Movarounnahrning asosiy hukmdorlariga aylanishdi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. <https://qomus.info/oz/encyclopedia/sh/shayboniylar/>
2. Zamonov A. Buxoro xonligi tarixi. –Toshkent: “BAYOZ”, 2021. B. 20.
3. Zamonov A. O'zbekiston tarixi. III qism: Temuriylar, shayboniylar va ashtarxonivlar davri. Darslik. - Toshkent: «BAYOZ», 2023. B. 443.
4. Xondamir. *Habib as-siyar*. – Tehron: IV T, 1380. – B. 273. Hasanbek Rumlu. *Ahsan at-tavorix*. – Tehron: II T, 1334. – B. 1055.
5. Kamal ad-Din Binoiy. *Shaybaniy-name // Qozoq xonliklari tarixi materiallari*. – Olma-Ota, 1969. – B. 99.
6. Kamal ad-Din Binoiy. *Ko'rsatilgan asar*. – B. 98. Xondamir. *Ko'rsatilgan asar*. – B. 273.
7. Xondamir. *Ko'rsatilgan asar*. – B. 273. Hasanbek Rumlu. *Ko'rsatilgan asar*. – B. 1055.
8. “Tavorix-i guzida-yi nusratnoma” nomli tarixiy asar 1502-1505-yillarda yozilgan (muallifi noma'lum). Ba'zi ma'lumotlarga qaraganda mazkur asarning muallifi Muhammad Solih bo'lib, u yilnomani Muhammad Shayboniyxon topshirig'i bilan yozgan. Boshqa bir taxminga ko'ra, asar muallifi Muhammad Shayboniyxonning o'zi sanaladi.
9. *Tavorix-i guzida-yi Nusratnoma // Qozoq xonliklari tarixi materiallari*. – Olma-Ota, 1969. – B. 21.
10. Захириддин Мухаммад Бобур. Бобурнома. Т.: Ўқитувчи, 2008. - Б. 54
11. Эшов Б., Одилов А. Ўзбекистон тарихи: II китоб (XIV аср ўрталаридан – XIX аср иккинчи ярмигача). Дарслик. – Тошкент: "NIF MSH", 2024. –Б. 137.
12. Эшов Б., Одилов А. Ўзбекистон тарихи: II китоб (XIV аср ўрталаридан – XIX аср иккинчи ярмигача). Дарслик. – Тошкент: "NIF MSH", 2024. –Б. 138.
13. Замонов А. Ўрта аср тарихий шахслари ҳаётининг айрим номаълум саҳифалари. – Тошкент: "БАЁЗ", 2020. Б. 106.

УЎК 940.53

СОВЕТ ҲУКУМАТИНИНГ ОНАЛИК ВА БОЛАЛИКНИ ҲИМОЯ ҚИЛИШГА ОИД ОЛИБ БОРГАН СИЁСАТИ

Б.Дж.Джалолов, ўқитувчи, Наманган давлат чет тиллар институти, Наманган

Аннотация. Ушбу мақолада совет ҳукуматининг оналик ва болалик сиёсатини қўллаб-қувватлашда олиб борган чора-тадбирлари ҳар томонлама муҳокама қилиниб, унда йўл қўйилган камчиликлар ва юзага келган муаммоларнинг ечими танқидий таҳлил қилиб берилади. Айниқса иккинчи жаҳон урушидан кейинги йилларда демографик вазиятни яхшилаш мақсадида амалга оширилган чора-тадбирлар, кўп болали оналар- ни ижтимоий жиҳатдан, ҳар томонлама қўллаб-қувватлаш сиёсати ва йўлда юзага келган муаммоларнинг келиб чиқиши сабаблари ҳамда оқибатлари ҳар томонлама муҳокама қилиниб, унинг келиб омиллари кўрсатиб берилади.

Калит сўзлар: демография, она ва бола муҳофазаси, фахрий унвон, “Она-лик” медали, “Оналик шухрати” ордени, туғруқхоналар, хотин-қизлар кенгашлари, ўртача ялпи даромад, кам таъминланган oilалар, оналар ва болалар ўлими, давлат суғуртаси

Аннотация. В данной статье всесторонне обсуждаются меры, принимаемые советским правительством в поддержку политики материнства и детства, критически анализируются недостатки и пути решения возникших проблем. Особенно в послевоенные годы будут всесторонне анализироваться меры, реализуемые в целях улучшения демографической ситуации, политики социальной и всесторонней поддержки многодетных матерей, причины и последствия возникших на дороге проблем. обсуждаются, и будут показаны их причины.

Ключевые слова: демография, защита матери и ребенка, почетное звание, Медаль Материнства, Орден Материнства, родильные дома, женские советы, средний валовой доход, малообеспеченные семьи, материнская и детская смертность, государственное страхование.

Abstract. In this article, the measures taken by the Soviet government in support of motherhood and childhood policy are comprehensively discussed, and the shortcomings and solutions to the problems that have arisen are critically analyzed. Especially in the years after the Second World War, the measures implemented in order to improve the demographic situation, the policy of social

and comprehensive support for mothers with many children, and the causes and consequences of the problems that arose on the road will be comprehensively discussed, and their causes will be shown.

Keywords: *demography, mother and child protection, honorary title, Motherhood Medal, Order of Motherhood, maternity hospitals, women's councils, average gross income, low-income families, maternal and child mortality, public insurance*

Кириш: Ўзбекистон тарихининг совет ҳукуматининг ҳукмронлик даври ва унинг олиб борган ижтимоий-иқтисодий сиёсати ҳамда унинг демографик жараёнда энг муҳим аҳамият касб этувчи оналик ва болалик сиёсатининг оқибатлари бугунга кунда таҳлил қилинса, бу сиёсат совет мустамлакачилиги манфаатларига бўйсунди-рилганлигини кўриш мумкин. Иккинчи жаҳон урушидан кейинги йилларда ижтимоий-иқтисодий вазиятнинг оғирлашуви оналик ва болалик сиёсатини олиб боришда жиддий муаммоларни юзага келтирди, шундай бир оғир шароитида кўп болали оналарни ижтимоий ҳимоялаш, соғлиқни сақлаш ҳамда болаларни соғлом улғайиб-жисмоний ривожланиш йўлида олиб борилган тадбирларнинг ўзига хос жиҳатлари ҳамда камчиликлари батафсил ёритишга ҳаракат қилинди.

Мавзунинг долзарблиги: Совет ҳукуматининг иккинчи жаҳон урушидан кейинги йилларда олиб борган ижтимоий-иқтисодий сиёсатининг мавжуд шарт-шароитларни ҳисобга олмай, зўравонлик билан амалга оширишга уриниши жиддий оқибатларига олиб келди. Оқибатда республика шароитида соғлиқни сақлаш соҳасини ривожлантириш ва ундаги муаммоларни бартараф этиш йўлида маъсулиятсизлик билан қараши туфайли мамлакатимизда оналар ва болалар ўлими Иттифоқ миқёсида юқори даражага кўтарилиб кетишига олиб келди. Мавзунинг долзарблиги оналар ва болалар ўлимига келиб чиқишига сабаб бўлган омиллар ва республикамизнинг ижтимоий-иқтисодий ҳаётида қолдирган салбий оқибатларини кўрсатиб беришдир.

Ҳозирги ҳолати: Ҳозирда даврда янги Ўзбекистонни қуриш ва учинчи Реннесансни бунёд этишда келажак бунёдкори бўлган болаларимизнинг аввало, маънавий ҳамда жисмоний имкониятларини янада ошириш, биринчи ўринда болалар соғлиғини асраб-авайлаш, оналар ва болалар ўлимини олдини олиш бўйича Президентимиз Ш. Мирзиёевнинг берган таклифлари, жумладан, оналар ва болалар ўлимини олдини олиш ҳамда унга қарши кураш давлат сиёсати даражасига кўтарилди.

Асосий қисм: Узоқ давом этган иккинчи жаҳон уруши (1941-1945 йй)да асосий ҳал этувчи кучга айланган, Совет Иттифоқининг барча соҳалари, айниқса, аҳоли демографияси катта йўқотишларни бошидан кечирди. Мамлакат аҳолисини катта қисмини ташкил этган ўрта ёш авлоднинг катта қисми урушда ҳалок бўлди ёки бедарак йўқолди. Келгусида аҳоли нуфузини қайта тикланиши учун совет ҳукуматидан ҳал этилиши лозим бўлган ва кечиктириб бўлмайдиган чора-тадбирларни кўришни вазият тақозо этарди ва бунинг учун бир неча тадбирларни амалга оширди. СССР Олий Президиумининг “Ҳомиладор аёлларга давлат ёрдамини ошириш, она ва бола муҳофазасини кучай-тириш тўғрисида”[1.-Б.122] ҳамда болалар туғилишини қўллаб-қувватлаш мақсадида, 1944 йил 8 июлда “Қаҳрамон она” фахрий унвони, “Она-лик” медали ва уч даражали “Оналик шуҳрати” орденларини таъсис этиш тўғрисида қарори қабул қилинди.

Оналарни рағбатлантириш мақсадида қабул қилинган ушбу орден ва унвонлар фарзандлар сонига қараб бериладиган бўлди, жумладан, 7 нафар фарзанди бор аёл 3-даражали, 8 нафар фарзанди бор аёл 2-даражали, 9 нафар фарзанди бор аёл 1-даражали “Оналик шуҳрати” ордени билан тақдирланадиган бўлди[2. -Б. 242]

Уруш шароитидаги қийинчиликлар туфайли Ўзбекистонда ҳам туғилиш камайди ёки кўплаб туғруқхоналар фаолияти тўхтаб қолди ёки бошқа мақсадларга йўналти-рилди. 1940 йилда республикада туғруқхоналар сони 2836 тани ташкил этган бўлса, 1946 йилга келиб 259 таси сақланиб қолинган эди холос, бироқ урушдан кейинги олиб борилган турли тадбирлар туфайли туғруқхоналар сони 1950 йилда 3501 тага, 1955 йилда 4174 тага етди[3. -Б. 300]

Оналар ва болалар соғлиғини назорат қиладиган тиббиёт муассасалари сони ошиб борди, жумладан, 1940 йилда Ўзбекистонда 276 та оналар ва болалар соғлиғи бўйича маслаҳат

марказлари ташкил этилган бўлса, 1946 йилда улар сони 263 тага, 1950 йилда 389 тага, 1960 йилда 452 тага, 1965 йилда 628 тага етди[4. -Б. 204]

Совет ҳукумати оналик ва болаликни ижтимоий қўллаб-қувватлаш, етарли шарт-шароитларни яратиш ишларини олиб бориш чоғида маҳаллий турли ташкилотлар ва идораларни бу борадаги ваколатлари ва мажбуриятларни кучайтириб борди.

Хусусан, 1968 йил 25 декабрда Ўзбекистон ССР халқ депутатлари қишлоқ Совети тўғрисида” қабул қилинган қонунига мувофиқ, халқ депутатлари қишлоқ советлари кўп болали оналарга нафақалар тайинлаш ва кўп болали оналарнинг моддий ва уй-жой маиший шароитларини яхшилаш тўғрисида ғамхўрлик қилишлари белгилаб қўйилди[5. -Б. 49]

Республикада хотин-қизлар ҳаёти ва уларни жамият ҳаётидаги фаоллигини янада ошириш мақсадида хотин қизлар кенгашлари ташкил этилди ва 1967 йилга келиб Ўзбекистонда уларнинг сони 4 мингдан ортиб кетди ва хотин қизлар кенгашларига оналар ва болаларни ижтимоий ҳимоялаш ишларида ваколатлар юкланди, жумладан, оналар ва болаларга тиббий хизматни яхшилашда тиббий муассасаларга ёрдам беришлари, кўп болали аёлларга ўз вақтида нафақа олишлари учун ҳужжатларни расмийлаштиришда ёрдамлашишлари ҳамда ёш болали ва ҳомиладор аёлларга ҳуқуқий имтиёзлар берилиши устидан назорат қилишлари каби вазифаларни амалга оширдилар[6. -Б. 126]

1973 йилга келиб, ҳомиладорликнинг ва туғиш бўйича бериладиган нафақа меҳнат стажидан қатъий назар, ишловчи ҳамма аёлларнинг тўла иш ҳақи даражасида оширилди[7].

1974 йил 25 сентябрда СССР Министрлар Советининг “Кам таъминланган оилаларга болалар учун нафалар тайинлаш ва тўлаш тартиби ҳақида низомни тасдиқлаш тўғрисида қарори қабул қилинди ва қарорга асосан, Ўрта Осиё миқёсида оиланинг ҳар бир аъзосига ҳисоблаганда ўртача ялпи даромадга ойига 50 сўмдан ошмаган оилалар болалари учун, берилиши кўзда тутилган нафақа ҳар бир фарзанд нинг саккиз ёшга тўлгунга қадар тўланар ва 12 сўмни ташкил этар, эндиликда ана шу нафақа ҳар бир фарзандга 12 ёшга етгунга қадар тўланиши белгиланди[8].

1975 йилга келиб, Ўзбекистоннинг она ва болаларни даволаш муассасаларида аёллар учун 18699 ўрин, болалар учун 30087 ўрин ажратилди ва шу йилга келиб республикада 5 мингга яқин болалар врачлари, 2 мингга яқин акушер-гинеколог оналик ва болаликни асраб-авайлашда хизмат қилганини кўриш мумкин.

1978 йил 19 мартда қабул қилинган, Ўзбекистон ССР Конституциясининг 51-моддасида “бола тўлаганда нафақа тўлаш, кўп болали оилаларга нафақалар тўлаш ва имтиёзлар бериш, шунингдек, оилага бошқа турдаги нафақа ва ёрдам бериш йўли билан давлат оила тўғрисида ғамхўрлик қилади” деб белгилаб қўйилди[9]

Бироқ совет ҳукуматининг олиб борган ушбу тадбирлари Ўзбекистон шароитида “пахта яккахокимлиги”га асосланган жамиятнинг маиший турмуш тарзи шароитида, оналар ва болалар ҳаёти совет тузуми манфаатларини ўзида акс эттирган пахта сиёсатида боғланган бўлиб, айниқса, қишлоқларда аёлларнинг соғлиғи ва унинг яшаш шароитлари, болалар соғлиғи пахта сиёсати даражадасида эътиборга олинмас, бу соҳада кўзга ташланган кўпгина камчиликлар ва уларни ечимини қилиш пахта сиёсати олдида ҳеч қандай аҳамиятга эга эмас эди.

1984 йил 23 февралда СССР Министрлар Совети ва Бутуниттифоқ касаба уюшмаларининг “Давлат ижтимоий суғуртаси бўйича нафақалар билан таъминлаш-нинг асосий шартларини тасдиқлаш тўғрисида” қарори тасдиқланди ва унга кўра боласи бир ёшга етгунга қадар уни парваришлаш учун нафақалар жорий этилиб, бу нафақанинг миқдори Ўрта Осиё миқёсида 35 сўм этиб белгиланди[10]

Нафақа миқдорини белгилашда айрим муаммоли ва ҳал этилмаган жиҳатлари ҳам мавжуд эди, хусусан, агар она эгизак фарзанд дунёга келтирган тақдирда ҳам нафақа миқдори 35 сўм миқдоридан ошмаслиги таъкидланган эди[11. Б. 124]

Совет ҳукуматининг оналик ва болаликни ҳимоя қилиш ва уни қўллаб-қувватлаш бўйича олиб борган сиёсати мавжуд шарт-шароитларда ўзини оқламаганлиги, жойлардаги

камчиликларни бартараф этиш ишларига мағаллий раҳбарларни эътибор бермаслиги туфайли оналар ва болалар билан боғлиқ муаммолар ўз ечимини топмади.

1980 йилларга келиб Иттифоқ миқёсида чала туғилган болаларнинг нобуд бўлиши муддатида туғилган болаларни нобуд бўлишидан кўра 20 баробар кўпайганлиги, янги туғилган чақалоқлар орасида чала туғилганлар ўрта ҳисобда 4,5 фоиз бўлган бўлса, айрим тармоқларда ишловчи аёлларда чала туғилганлар 8 фоизни ташкил этиб, ундан ҳам ошиб кетиш ҳолатлари кузатилди [12. -Б. 187]

Ўзбекистонда иш шароитларини яхши эмаслиги ва экологик вазиятни оғирлашуви, пахтаёққаҳокимлигининг кучайиши шароитида оналик ва болаликни асраб-авайлаш ишларига салбий таъсир кўрсатди. Экологик аҳволни бузилиши оқибатида, оналарни камқонлиқ билан касалланиши 1980 йилдан бошлаб, 550 баробар ортди ва 10 минг аҳоли ҳисобига 1160 нафар киши даражасига етди.

1980 йилларда келиб совет ҳукуматининг мамлакат бўйлаб, оналик ва болаликни ҳимоя қилиш сиёсатида ҳудудий-географик нуқтиаи-назардан ёндоша бошлади. Бунда миллий-шовинистик ва мустамлакачилик қарашлар муҳим таъсирини ўтказди.

Россияда кўп болали оилаларни рағбатлантириш билан бирга, Ўрта Осиёда, айниқса, Ўзбекистонда туғилишни камайтириш сиёсати олиб борилди. Марказдаги баъзи олимлар ва оммавий ахборот воситалари вакиллари олиб борган тарғиботлари ҳукуматга ўтгазган таъсири туфайли Совет ҳукумати Ўзбекистонда туғилишни чеклаш сиёсати кучая борди, жумладан, СССР Фанлар Академияси академиги Юлиан Бромлей бу борада ўз ўрганиш оқибатидаги мулоҳазаларини қуйидагича билдирган эди: "1959 йилдан 1979 йилга қадар бўлган давр ичида слаян халқлари-рус, украин ва белоруслар нуфусининг ўсиши мамлакат миқёсида 25,5 фоизга тенг бўлган бир вақтда, туркий тилда сўзлашувчи халқлар нуфузи 72 фоизга ўсганлигини" кўрсатди. [13]

Республикада болалар туғилишини чеклаш ва оилани режалаштириш кампанияси жадаллик билан олиб борилди. Бу жараён ўз кучини кўрсатди, жумладан, Ўзбекистонда 1987 йилда туғилиш 714 минг 400 нафарни ташкил этган бўлса, аста секин паса-йиш кузатилиб, 1989 йилга келиб, 666 минг 900 нафар гўдак дунёга келганлигини кўришимиз мумкин. [14]

Бироқ, бу борадаги сиёсат янада ўз кучини кўрсата бошлаб, Ўзбекистонга нисбатан босим яна орта борди. 1990 йил 20 августда Марказ Ўзбекистон ССР Соғлиқни сақлаш министрлигига мактуб жунатиб, унда ёшлар орасида оилани режалаштириш борасида тарғиб қилишни янада кучайтириш ва бу борадаги ишларни назоратга олишни талаб қилди. [15.-Б. 438]

Бундан кўзланган мақсад эса Россияда кўп болали оилаларни қўллаб-қувватлаш билан Ўзбекистонда туғилишни кескин чеклаш устивор вазифа қилиб қўйилган эди.

Бироқ, Марказ томонидан республикада туғилиш қанчалик назоратга олинмасин, маҳаллий раҳбарият томонидан оналикни қўллаб қувватлаш ва улар саломатлигини асраб-авайлаш мақсадида, 1989 йил 23 ноябрда Ўзбекистон Компартияси Марказий Қўмитасининг қарорига биноан, давлат томонидан кам даромадли оилалардаги ҳомиладор аёлларни бепул озиқ-овқат маҳсулотлари билан таъмилаш мақсадида 36,6 миллион сўмдан ортиқ маблағ сарфлаш ҳамда 1990 йил январдан эътиборан ҳар бир оила аъзоси учун даромади 75 сўмдан ошмаган оилалардаги ҳомиладор аёлларга 5-чи ойидан бошлаб, соғлиқни сақлаш муассасалари томонидан тасдиқланган руйхат асо-сида кунига 2 сўмлик бепул озиқ-овқат маҳсулотлари берилиши белгилаб қўйилди. [16]

Хулоса: Бироқ совет мустамакачилиги шароитида олиб борилган тадбирлар Ўзбекистон аёлларининг ҳуқуқ ва манфаатларини ҳеч қачон ҳимоя қилишга хизмат қилмади, токи Ўзбекистон ўз истиқлол ва тараққиёт йўлини йўлини танлаб олгач, оналик ва болаликни қўллаб-қувватлаш бўйича янгича ёндашувни яратди.

Президент Ш.М.Мирзиёев таъкидлаганидек, "Ижтимоий соҳада аҳоли саломатлигини, оналик ва болаликни муҳофаза қилиш, дори воситалари билан таъминлаш, жисмоний бақувват ва маънавий жиҳатдан соғлом авлодни камол топтириш масалаларига алоҳида устивор аҳамият берилмоқда" [17. -Б. 250]

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

1. “Сборник законодательных актов о государственных наградах СССР”. Москва.: “Известия”. 1987
2. “Демографическая энциклопедическая словарь”. Москва.: “СЭ”. 1985
3. “Совет Ўзбекистони экономикаси ва маданиятининг ривожланиши”. Тошкент.: “Фан”. 1958
4. “Народное хозяйство Узбекской ССР за 50 лет”. Т.: “Узбекистан”. 1967
5. Комилов. О. “Совет давлати ва жамоат ташкилотлари”. Тошкент.: “Фан”. 1967
6. “Ўзбекистон ССР халқ депутатлари посёлка ва кишлоқ советлари”. Тошкент.: “Ўзбекистон”. 1984
7. Орипов. Ф. “Социал иқтисодий программа-амалда”// “Совет Ўзбекистони”. 1976 йил 14 февраль
8. Мухаммаджонов. О. “Аёлларга имтиёзлар”// “Фан ва турмуш”. 1990. №3
9. “Совет Ўзбекистони”. 1978 йил 19 март
10. Мухаммаджонов. О. “Аёлларга имтиёзлар”....
11. “Колхоз аъзоларининг ҳуқуқлари”. Тошкент.: “Меҳнат”. 1990
12. “Совет жамияти бугун”. Саволлар ва жавоблар. Тошкент.: “Ўзбекистон”. 1988
13. Одилхонов. О. “Соғлом тандан-соғ насл”// “Фан ва турмуш”. 1988. №8
14. Тўхлиев. Н. “Қашшоқлик иқтисодиёти”. // “Фан ва турмуш”. 1991. №6
15. Шамсутдинов. Р. Каримов. Ш. “Ватан тарихи” 3-китоб. Тошкент.: “Шарқ”. 2010
16. Мухаммаджонов. О. “Аёлларга имтиёзлар”...
17. Мирзиёев. Ш. “Янги Ўзбекистон-демократик ўзгаришлар, кенг имкониятлар ва амалий ишлар мамлакатига айланмоқда”. Тошкент.: “Ўқитувчи”. 2021

УЎК 930.85

XX АСР 30-ЙИЛЛАРДАГИ ЎЗБЕК КИНО САНЪАТИ СИЁСАТИ ТЎҒРИСИДА

Н.А.Дониёров, таянч докторант, ЎЗР ФА Тарих институти, Тошкент

Аннотация. XX асрнинг 30-йиллардаги ўзбек киносининг фаолияти ва вазифалари совет ҳукуматининг 1932 йил 23 апрельда қабул қилинган “Адабиёт ва санъат ташкилотларини қайта қуриш тўғрисида”ги декрети билан белгилаб берилди. Социалистик реализм мавзулари вужудга кела бошлади. Ўзбекистон ССРда ҳам совет ҳаёти ва социалистик қурилиш, пахта мустақиллиги, меҳнаткашларда меҳнатга бўлган иштиёқ, совет давлатига нисбатан ватанпарварлик масалаларини ёритилишига қаратилган фильмларни кенгайтиришига қаратилган кўплаб қарор ва фармойишлар қабул қилинди.

Калим сўзлар: Совет ҳукумати, совет киноси, декрет, кинематография, кўчма кино, тарғибот, режиссёр.

Аннотация. Деятельность и функции узбекского кино в 1930-е годы определялись постановлением советского правительства “О реконструкции литературных и художественных организаций”, принятым 23 апреля 1932 года. Стали проявляться темы социалистического реализма. В Узбекской ССР также было принято немало постановлений и распоряжений, направленных на расширение масштабов кинофильмов на темы советской жизни и социалистического строительства, хлопковой независимости, увлеченности трудом рабочих, освещения вопросов патриотизма по отношению к советскому государству.

Ключевые слова: советское правительство, советское кино, постановление, кинематограф, передвижной кинотеатр, пропаганда, режиссер.

Abstract. The activity and function of Uzbek cinema in the 1930s was determined by the soviet government's decision “On the reconstruction of literary and art organizations” adopted on April 23, 1932. Themes of socialist realism began to emerge. In the Uzbek SSR, there have also been many decisions and orders aimed at expanding the scope of films on the topics of soviet life and socialist construction, cotton independence, making workers work with ardor, and highlighting issues of patriotism towards the Soviet state.

Keywords: Soviet government, soviet cinema, decision, cinema, mobile cinema, propaganda, director.

Маълумки, кинода адабиёт, тасвирий санъат, театр, мусиқа каби бир неча санъат турларининг эстетик, кўнгилочар жихатлари уйғунлаштирилади. Натижада кино бирор воқеа ва ҳодисани ифода этишда ўзига хос воситаларига эга бўлади. Бу кино санъатига оммани ижтимоий-сиёсий ва маданий жихатдан тарбиялашда, кишилар дунёқараши ҳамда маънавий

дунёсини ўстиришда жуда улкан устунликларни беради. Большевиклар учун кинонинг юқорида айтилган қудратли воситалиги билан коммунистик партия ва ҳукуматнинг кўрсатмаларини халққа етказиш осон бўлиши, шу билан бирга тарғибот-ташвиқот ишларида улкан таъсирчанликка ҳам эришиш мумкин эди. Шунинг учун ҳам тадқиқ қилинаётган даврда большевиклар раҳнамоси И.В.Сталин томонидан бир кўринишда кинога ғамхўрлик қилувчи қарорлар чиқарилди.

20-юзйилликнинг 30-йиллари бошларида М.Қаюмов, А.Саидов, О.Раҳимов, М.Крансянский, Х.Сулаймоновлар Москва ҳамда Ленинградда махсус таълим олиб келишган эди [15]. Улардан аввалроқ Н.Ғаниев (Москвадаги Вухтемас (Олий бадий-техника устахонасини) ҳам, Й.Агзамов (Ленинграддаги техникумда) ҳам ўша марказий шаҳарларда кинематографияга доир билимларни олиб қайтишган эди. Ўша миллий мутахассислар ёрдами билан коммунистик ва социалистик қурилиш ғоялари билан суғорилган асарлар яратилди. Шунингдек, миллий кино соҳаси мутахассисларини коммунистча ғоялар билан қуролланган, аниқроғи 1932 йил 23 апрелдаги партия қарори [8] билан белгилаб берилган социалистик реализм йўналишидаги экран асарлари билан таъминлаш учун кино ишига ёзувчилари ҳам тортилди. Бу Ўзбекистон КП(б) МҚнинг 1933 йилги алоҳида адабиёт тўғрисидаги қарори билан ҳам белгилаб қўйилди. Қарорнинг 2 бандида шундай дейилди: Ўзбекистон ёзувчиларини (а)қишлоқни социалистик асосда қайта қуриш, (б)мамлакатни қайта индустриллаш, (в)пахта мустақиллиги учун кураш, (г)Ленин миллий сиёсати, (д)синфий душманларни фош этиш, (е)хотин-қизлар озодлиги масаласи, (ж)октябр инқилоби мавзуларида асарлар яратишга сафарбар қилинади [6]. Бунда ёзувчилар уюшмаси томонидан ажратилган махсус бригадага топширилди [3].

Маориф халқ комиссарлиги томонидан болалар бадий фильмларини ишлаб чиқаришга ҳам катта урғу берилди. Чунки, иккинчи беш йиллик режасига ва Ўзбекистон КП(б)нинг 1934 йилдаги VI съезди қарорига мувофиқ халқ хўжалигини техник жиҳатдан қайта қуриш, кўплаб техник мутахассисларни тарбиялаб етказиш ҳамда мактабларни политехнизациялаш (завод, фабрика ва бошқа жойлардаги ишлаб чиқариш билан таништириш) – булар кун тартибидagi масалалар эди. 1934 йил Ўзбекистонда 100 та мактаб киноси ва Тошкентда битта умумий болалар киносини ташкил этиш белгиланди [3]. “Қилич” (1936) номли ёш томошабинлар учун ишланган дастлабки ўзбек фильми ҳам айнан мана шу талабларга асосан ишланган буюртма шаклидаги фильм ҳисобланади. У Й.Агзамовнинг фильми ҳисобланиб, ундаги бош қаҳрамон ақлли, хушчақчақ бола. Бола паровоз ҳақида жуда кўп эшитган. Унинг ягона орзуси ўша паровозда бўлиш. Фильмда паровоздан ташқари, шунингдек, совет трактор ва трамвайлари ҳақида ҳам тушунчалар берилади ва болажонларда совет техникалари ҳақида унутилмас таасуротлар қолдиради.

Аслида болалар киноларини ишлаб чиқариш ва уни ижараси ҳеч қачон ўзини-ўзи қопламаган. Ҳатто болалар учун кино сеанслар кўп ҳолларда жуда арзон ёки текин бўлган [13]. Совет ҳукуматининг мазкур соҳадаги мақсади даромад топиш эмас, балки умуман бошқа мақсади бўлган. 1927 йилда Н.К.Крупская шундай деган эди: “Кинонинг аҳамияти таълим бериш билангина чекланиб қолмайди, унинг тарбиявий аҳамияти ҳам жуда каттадир. Фикримча, масаланинг бу томонига аниқсиз эътибор бериш керак, чунки фильмлар болаларнинг билим савиясини кенгайтирибгина қолмасдан, уларни маълум бир маслак эгаси қилиб ҳам тарбиялайди” [10]. “Қилич” асари ижодкорларининг асл мақсадлари ҳам фильмларнинг болаларни ўз орқасидан эргаштирувчи кучидан фойдаланиш бўлган. Уларда келажакда қандай касб эгаси бўлишини белгилашдаги болаларнинг қарорларига таъсир қилиш ҳамда ўз касблари билан “севимли” қилиб кўрсатилган совет давлати юксалишига ўз ҳиссаларини қўшишга болалар даъват этилади.

1933 йил декабрида “Кино ишлаб чиқариш ва кино эксплоатацияси ҳақида” номли Ўзбекистон ССР ҳукумати қарорида ўзбек киноларида СССРнинг пахта мустақиллиги учун курашини акс эттирувчи ва Ўзбекистоннинг саноатлашуви ўсишини кўрсатадиган қишлоқ хўжалиги мавзуси йўқлиги танқид қилинди. Сабаб қилиб қуйидагилар кўрсатилди: а) ишлаб чиқаришни режалаштиришда етакчилик ва тортишиш йўқлиги, яъни суратга олиш

бригадалари – ижодий ишчиларнинг заифлиги ҳамда мутахассислардан ёмон фойдаланиш, тизимлаш можаролари; б) оммавий ишларнинг ўта қолоқлиги, завод ва фабрикаларнинг совет-пролетар жамоатчилигидан бутунлай ажралиб қолганлиги; в) жамиятга кириб келган синфий душман, мафкуравий ёт унсурларга қарши курашнинг йўқлиги.

Қарор масалаларининг ечими ва ижроси ўлароқ ўзбек киносида ҳам саноат ва бошқа соҳа ишлаб чиқариш тарғиботи мавзуларидаги илмий-оммабоп ва инструктор (таълимий) кинолари ҳам кўпайтирила бошланди. Пахта парваришига доир “Бухлосс” (И.Люлякова), пахта парваришида машиналар билан ишлашнинг аҳамияти тўғрисидаги “Машина ва пахта” (С.Хўжаев), “МТС” (оператор Л.Хренников), “Большевиктик тезликда”, “Қўриқда”, “Ишлаб чиқаришда физкультура”, “Пионерлар пахта учун курашда”, “Улкан двигател” (Ё.Агзамов) фильмлари бунга мисол бўла олади. Бу каби фильмларнинг асоси ва уларни бирлаштириб турувчи нарсаси бу – меҳнат қаҳрамонликлари. Санъаткорларнинг эътиборини тортган мавзулардан бири колхоз қурилиши эди. Унда қаттиқ қаршилиқ кўрсатаётган эксплуататор (кулоқ)лар синфини йўқ қилиш ва коллективлаштириш ишлари етарлича “зўр” драматик мавзу бўлган эди.

1933 йилги қарорнинг 3 бандини ижролантириш учун ўша йилиёқ кионинг бадий, ижодий ва сиёсий ишларга раҳбарлик қилиш учун Кинематография ва фото ишлаб чиқариш бош бошқармаси (ГУКФ [14]) қошида Маориф халқ комиссарлиги раиси ўртоқ Усмонов бошчилигида бадий-сиёсий кенгаш ташкил этилди. Кенгаш таркиби главискусства (Қориева), Совет Халқ Комиссарлиги (Розенфельд), ГУКФ (Кокамбаева), Ўзбекистон ССР Давлат режа кўмитаси (Савелева, Горошина), Ўзбекистон ССР коммунистик ёшлар иттифоқи (комсомол) Марказий Кўмитаси, Ўзбекистон ССР профессионал таълим кўмитаси (Ярошевский) ҳамда кино фабрикасида (Хакилдиева) вакилларида иборат қилиб тузилди. Кенгашнинг фаолиятига тўхталадиган бўлсак, 1935 йилда 34 та, 1936 йилда 65 та кино картина намоёниши тақиқланганди [9]. Мазкур маълумотнинг ўзиёқ кино кенгашининг кино маҳсулотларини бадий, мафкуравий-сиёсий жиҳатдан қаттиқ қўриқлаганлигини кўрсатиб турибди.

Шу ўринда бир масала борки, уни тилга олиш ўринлидир. С.Хўжаев томонидан 1933 йилда суратга олинган “Тонг олдида” фильми биринчи марта тарихий материаллар асосида суратга олинди. Мазкур фильмда 1916 йил мардикорликка қарши халқ кураши – халқ кўзгалони тасвирланди. Бироқ мазкур фильм ҳаётда саҳна юзини кўрмади. Режиссёрга турли таъна тошлари ёғилди: фильмга белгиланган лимит – чегара (120 минг рубл)дан кўп маблағ (360 минг рубл) ишлатилсада, бадий ва мафкуравий таъсирчанлик жиҳатдан ўзини оқламади [12], деб топилди. Бир йил ўтиб, Н.Ғаниев тухматга ботирилди. У катта савдогар фарзанди сифатида, вақтида комсомол сафидан чиқариб юборилганликда ва сайлов ҳуқуқидан ҳам маҳрум қилинганликда айбланди. 1934 йил эса Н.Ғаниев режиссёрлигидаги “Йигит” фильми синфий кураш масаласини бузиб талқин қилинганликда қораланди. Бунга сабаб, биринчидан, режиссёр фильмда ҳақиқатни тасвирлагани эди: Босмачилик ҳаракатини бой, кулоқ ва муллалар ҳаракати қилиб эмас, балки оддий деҳқонлар сиймосида ёритди. Иккинчидан, “Йигит” фильмининг рус тилидаги варианты яратилмаганлиги совет тузмига атайин қилинган қарши ҳаракат деб топилди [11]. Аслида Н.Ғаниевнинг отаси Абдуғани ота ҳеч қанақа савдогар эмас, балки оддий қассоб бўлиб, уларнинг ота-бобоси савдогарлик билан ҳеч қачон шуғулланмаган [7]. С.Хўжаев ва Н.Ғаниев ишларидан шундай хулосага келиш мумкинки, 20-юзйилликнинг 30-йиллари кино саноатида миллийлик руҳияти, тарғибот ва кўзбўямачиликдан биров чекиниб, ҳақиқатга интилиш ҳислатлари намоён бўла бошлади. Бироқ, табиийки, бу ҳукмрон партиёга ёқмади ва қарши чоралар кўра бошлади.

1937 – 1938 йилларда амалга оширилган болшевикларнинг қатағон қирғини шароитида халқаро вазият ҳам таҳликали ҳолатда бўлиб, фашист Германиясининг СССРга нисбатан ҳуруж хавфи эҳтимоли бутунлай йўқ эмас эди. Вазиятни тўғрилаш, яъни халқларнинг совет давлатига ишончини қайтариш учун болшевиклар яна кино ёрдамида фойдаланишга қарор қилишди. 1938 – 1940 йиллар оралиғида “Ватан қизи” [4], “Агар эртага уруш бўлиб қолса...” [2], “Дунайда” [5] ва бошқа шу каби урушга бағишланган фильмлар совет давлатига нисбатан

фаҳр хиссини уйғотиш учун яратилди. Томошабин сон-саноксиз совет аэропланларини, ерда қизил армияси билан танкларини ва сувда (Дунай дарёсида) эса совет уруш кемаларини кўради. Меҳнаткашларни мамлакат ичида юрган “жосуслар”дан хушёрликка чақиради.

20-юзйилликнинг 30-йиллар иккинчи ярмида ҳам ҳукмрон партия томонидан белгилаб берилган социалистик реализмнинг болшевикча қолипи орқали фильмлар суратга олиш сиёсати давом эттирилди. Белгиланган замонавийлик фильмларининг асосий мавзуси бу – янги ишчилар психологиясини яратиш эди. Кинода ишчиларнинг ишлаб чиқариш ва меҳнатга ёрқин ижодкорона муносабатда бўлиши тасвирланиши керак эди. Бу эса ишчи ва деҳқонлар ўртасида ишлаб чиқариш режаларини бажариш учун “зарбдор” (“ударник”) ҳамда “стахановчилик” ҳаракатларини келтириб чиқаришда ҳамда уларни бунга илҳомлантиришда кўмаклашмоғи керак эди. Совет кинематографлари меҳнат қаҳрамонларини тасвирлаш учун муносиб бадиий воситалар топишга маҳкум эди. “Азамат”(А.Кардюм, 1939), “Асал” (К.Ёрматов, 1940) каби дастлабки овозли ўзбек киноларида Азамат ва Асал образлари худди шундай, яъни партия кўрсатганидек тасвирланди. Масаланинг яна бир тарафи бор эдики, бунда қизил террор даврида яқсон қилинган миллатпарварларни айғокчи, зараркунанда ва ишдан бўйин товловчи қилиб кўрсатувчи образлар ҳам кириб келди. Масалан, режиссёр А.Кардюм томонидан 1939 йилда суратга олинган “Азамат” фильмида Умар образи душман агенти – айғокчиси сифатида тасвирланади. Шунингдек, юқорида номлари зикр этилган фильмларда И.В.Сталин шахсига сиғиниш, В.И.Лениннинг миллий сиёсати тарғиб қилинади.

Хулоса қилиб айтганда, тараққиётда оқсаётган Ўзбекистоннинг кино саноатига совет ҳокимияти томонидан берилган ғамхўрлик етарлича юқори даражада бўлган ва бир қарашда кинонинг ривожини учун ҳолисона қилинаётган ҳаракатлардек кўринсада, аслида яратилаётган экран асарларининг ғоявийлиги устида қаттиқ назорат ўрнатилган эди. Йилдан йилга кино зиммасига болшевиклар томонидан чиқарилган турли қарор ва буйруқлар орқали янгидан янги вазифалар юклана бошланди. Янги мустамлакачилик сиёсатини олиб бориш учун ишлайдиган коммунистик ҳамда социалистик ғояларнинг омма онгига сингдиришда, ўзига керакли мутахассисларни етказишда кино жуда муҳим тарғибот-ташвиқот қуролига айлантирилди. Мазкур қуролдан совет ҳукуматида душманларга ҳамда миллатпарварларга қарши курашишда ҳам фойдаланилди.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

1. Bepul kino tomosha / Qizil O'zbekiston. 1934-yil, 21-aprel.
2. Habibullaev N. “Agar ertaga urush bo'lib qolsa” / Qizil O'zbekiston. 1938-yil, 22-mart.
3. Hasan M. Kino xronika / Qizil O'zbekiston. 1933-yil, 18-dekabr.
4. To'laganov A.. “Vatan qizi” / Qizil O'zbekiston. 1938-yil, 26-yanvar.
5. Usmon M. “Dunayda” / Qizil O'zbekiston. 1940-yil, 18-sentyabr.
6. Adabiyot to'g'risida O'zbekiston kommunist(bolshevik)lar partiyasi Markaziy Qo'mitasining qarori / Qizil O'zbekiston. 1933-yil, 30 iyul.
7. Акбаров Ҳ. Наби Ғаниев. –Тошкент: Ёш гвардия, 1983. – 10-бет.
8. БКП(б) МҚнинг “Адабиёт ва санъат ташкилотларини қайта куриш тўғрисида” номли 1932 йил 23 апрелда қабул қилинган қарори назарда тутилмоқда.
9. Каримова Н. Игровой кинематограф Узбекистана: Истоки. –Тошкент: Санъат, 2012. – С. 109.
10. Крупская Н.К. О задачах школьного кино // Н.К.Крупская. Избранные педагогические произведения. – Москва: Просвещение, 1968. – С. 305.
11. Рейзвих Ел. Чистка партии. Большой урок / Правда Востока. 1934 год, 17 октябрь.
12. Собрание узаконений и распоряжений Рабоче-деханского правительства УзССР. 26 декабря, 1933. – № 35. – С. 2.
13. Ўзбекистон миллий архиви. Р-94-фонд, 5-рўйхат, 537-йигмажилд, 37-38-варақлар.

ЎЗБЕКИСТОНДА ГЕНДЕР ТЕНГЛИКНИ ТАЪМИНЛАШ МУАММОЛАРИ (ИҚТИСОДИЙ СОҲА МИСОЛИДА)

Д.А.Мажидова, мустақил изланувчи, Қарши давлат университети, Қарши

Аннотация. Мақола Ўзбекистоннинг мустақилликдан кейинги даврдаги сиёсий ва ижтимоий ислохотлари доирасида аёллар ва эркеклар ўртасидаги иқтисодий имкониятларни тенглаштиришга қаратилган уринишларни батафсил ёритади.

Калит сўзлар: Янги Ўзбекистон, гендер тенглиги, иқтисодий соҳа, замонавий ташаббуслар, иқтисодий имкониятлар, сиёсий ислохотлар.

Аннотация. В статье подробно описываются усилия Узбекистана по выравниванию экономических возможностей женщин и мужчин в рамках политических и социальных реформ, проведенных после обретения независимости.

Ключевые слова: Новый Узбекистан, гендерное равенство, экономический сектор, современные инициативы, экономические возможности, политические реформы.

Abstract. The article details Uzbekistan's efforts to equalize economic opportunities for women and men through political and social reforms since independence.

Keywords: New Uzbekistan, gender equality, economic sector, modern initiatives, economic opportunities, political reforms.

Гендер тенглиги масаласи глобал миқёсда долзарб аҳамият касб этмоқда ва Ўзбекистон ҳам бу масалада истисно эмас. Мамлакат мустақилликка эришгандан кейин, иқтисодий, ижтимоий ва сиёсий соҳаларда кенг қўламли ислохотлар амалга оширилди, бу ислохотлар орасида гендер тенглигини таъминлаш ҳам муҳим ўрин тутди. Янги Ўзбекистон даврида аёлларнинг иқтисодий фаоллигини ошириш ва уларнинг ижтимоий мавқеини мустаҳкамлаш мақсадида турли ташаббуслар кўрилмоқда.

Бугунги кунда Ўзбекистонда аёлларнинг тадбиркорлик фаолиятида иштироки сезиларли даражада ошмоқда. Масалан, 2007 йилда тижорат банклари томонидан аёлларнинг истикболли лойиҳаларини молиялаштириш мақсадида 90,1 млрд. сўм миқдорида кредит маблағлари ажратилган бўлса, 2016 йилда бу кўрсаткич 1 трлн. 646 млрд сўмдан ошган. Бу кўрсаткичлар аёлларнинг иқтисодий ташаббусларини қўллаб-қувватлаш ва уларнинг молиявий ресурсларга кириш имкониятларини кенгайтириш борасида амалга оширилган ислохотлар самарасини кўрсатади. Марказий банк Тошкент шаҳар бош бошқармаси филиаллари томонидан тадбиркор аёллар учун 1 млн. 276 минг 529 сўм миқдорида кредит маблағлари ажратилгани ҳам бу йўналишдаги саъй-ҳаракатларни кучайтиришга қаратилган. 2013-2017 йиллар давомида аёллар тадбиркорлигини ривожлантиришга йўналтирилган кредитлар миқдори 6 трлн. сўмдан ошгани, бу соҳада кенг қўламли молиявий қўмак кўрсатилаётганини кўрсатади[1]. Президент Ш.Мирзиёевнинг таъкидлашича, тадбиркор аёлларнинг улуши жами тадбиркорлик субъектлари таркибида 29%ни ташкил этади[2]. Бу кўрсаткич сўнгги ўн йил давомида кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик корхоналарига раҳбарлик қилаётган аёлларнинг улуши 1,6 баробар ошгани билан ҳамоҳангдир[3]. Бу маълумотлар Ўзбекистонда гендер тенглиги йўлидаги ижобий ўзгаришларни ва аёлларнинг иқтисодий соҳадаги мавқеини мустаҳкамлашга қаратилган давлат сиёсатининг самарадорлигини кўрсатмоқда.

Ўзбекистон Хотин-қизлар қўмитаси масъулигида тадбиркор аёллар 2018 йилда Туркиянинг Бурса шаҳрида бўлиб ўтган текстиль саноати маҳсулотлари кўرғазмасида иштирок этдилар. Йил охиригача Хитой, АҚШ, Индонезия, Малайзия, Чехия, Франция, Германия, Қозоғистон каби мамлакатларга ҳам бизнес сафарлар уюштирилди[4]. Бу хизмат сафарларидан олинган тажрибалар тадбиркор хотин-қизлар фаолияти самарадорлигини таъминлаш ҳамда ишлаб чиқариш қўламини кенгайтиришга хизмат қилди.

Юқорида қайд этилган мисоллар аёлларнинг иқтисодий мустақиллигини мустаҳкамлаш ва янги иш ўринларини яратиш масалаларига давлат томонидан катта эътибор

берилганлигидан, кичик корхоналар, деҳқон-фермер хўжаликлари фаолияти қўллаб-қувватланиб келганлигидан далолатдир.

Шу ўринда таъкидлаш жоизки, тадбиркорлик фаолиятини бошлашни ҳоҳлаган аёлларнинг яширин ёки билвосита чеклашларга учрашига банкнинг кредит бериш учун гаров тариқасида қўчмас мулкка эга бўлиш талаби, молия муассасалари билан иш юритишда етарли тажрибага эга эмаслиги, макроқарз олишда ҳуқуқий чеклашларга қўпроқ дуч келиши ҳамда уларнинг ер эгалари сифатида камдан-кам фаолият юритиши каби сабабларни кўрсатиш мумкин.

“Ташаббускор аёл” маркази фермерларни ҳуқуқий ҳимоя қилиш, микро ва макрокредитлар, лизингга техника воситалари олиш ва инвестицияларни жалб қилишга қўмаклашиш, фермер хўжаликлари томонидан етиштирилган маҳсулотларнинг сотилишига, экспорт қилинишига ёрдамлашиш, аёл фермерларнинг фаолиятини матбуотда ёритиш бошқа усуллар орқали уларнинг илғор тажрибаларини оммалаштириш, хўжалик ишларининг бизнес режасини ишлаб чиқишларига ёрдамлашиш каби хизматларни кўрсатиб келди[5]. Шунингдек, қишлоқ хотин-қизларининг меҳнат ҳуқуқлари тўлиқ таъминланишининг асосий кўрсаткичларидан бири, уларнинг иш билан бандлиги экан, мавжуд имкониятларни ишга солиш, маҳсулотларни қайта ишлаш корхоналарини очиш, хизмат ва сервис шаҳобчалари фаолиятини янада кенгайтириш, қишлоқ ҳудудларида ва кам таъминланган аёлларга бозор ва технологиялар имкониятларидан фойдаланиш бўйича консултатив-ўқув тадбирларини ташкил этиш тақозо этилади.

2018 йилнинг 28 феврида “Аёллар фермерлигида инновациялар – ривожланиш ва рақобат асослари” мавзусида 1-Халқаро конференцияси ўтказилди. Конференция “Тадбиркор аёл” Ўзбекистон ишбилармон аёллар ассоциацияси томонидан Фридрих Эберт Фонди, Жаҳон банки Ўзбекистон ваколатхоналари, Евроиттифок делегацияси, БМТнинг Озиқ-овқат ва қишлоқ хўжалик ташкилоти ва Ривожланиш Дастури ваколатхоналари қўмагида ташкил этилди. Унда 250 нафар фермер аёллар, 10 нафар халқаро экспертлар, ҳукумат вазирлик ва бошқарув ташкилоти вакиллари иштирок этдилар. Конференцияда фермер аёллар ва инвесторлар билан инновацион ҳамкорликни кенгайтириш, қишлоқ жойларида истиқболли бизнес лойиҳаларни амалга ошириш, фермер аёллар ишлаб чиқаришига инновацион технологияларни татбиқ этиш тизимли механизмини яратиш масалалари муҳокама этилди ва истиқболли лойиҳалар таклиф этилди[6].

Тадқиқотлар таҳлили натижасида кичик ва ўрта бизнес соҳасида фаолият юритаётган ҳамда фермерлик ҳаракатини ривожлантириш борасида аёллар ўртасида учраётган турли муаммолар аниқланди. Яъни, кредитлаш тизимидаги талаблар, маблағни тасарруф этишдаги қийинчиликлар, айрим юқори даражадаги мажбурий тўловлар шулар жумласидандир. Маълумотларга қўра, тадбиркор аёлларнинг аксарияти хизмат мажбуриятлари учун кунига 9-10 соатгача, ҳафтасига 50-65 соатгача вақт сарфлайди. Бундан ташқари, ҳар бешинчи аёл иш жойларида бир кунда 10 соатдан ортиқ, ҳар учинчи аёл эса ҳафтасига 65 соатдан ортиқ меҳнат билан банд бўлади. Бунга яна аёлнинг уй бекаси сифатидаги юмушлари ҳам қўшилса, умумий иш ҳажми янада ортади[7]. Мазкур муаммоларни ҳал қилиш чора-тадбирларини амалга оширишда зарур ахборот олиш ва молиявий хизматларни соддалаштириш, микрокредитлар бериш механизмини енгиллаштириш, ҳисобот ҳужжатларини камайтириш, кичик бизнес ва тадбиркорлик билан алоқадор ташкилот раҳбарларининг малакасини ошириш мақсадга мувофиқдир.

Хулоса қилиб айтганда, мустақиллик йилларида аёллар ўзларига яратилган шарт-шароитлардан фойдаланиб, оиладан ажралмай оилавий тадбиркорлик, касаначилик, фермерлик ҳаракати билан шуғулланишди, яъни, улар ўз интеллектуал ва таълим салоҳиятини тўла рўёбга оширадиган ишбилармонликни танлашди. Чунки, иқтисодий мустақиллик хотин-қизларнинг жамиятда тенг иштирокини таъминлашнинг муҳим омилдир.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

1. Усманов М. Аёл ва тадбиркорлик https://www.norma.uz/uz/bizning_sharhlar/ael_va_tadbirkorlik
2. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлис Сенатининг йигирманчи ялпи мажлисидаги нутқи // Халқ сўзи, 2019. 22 июнь.

3. Ўзбекистон Хотин-қизлар қўмитаси маълумотлари.
4. Ўзбекистон Хотин-қизлар қўмитаси маълумотлари.
5. ЎзЛиДеП Сиёсий Кенгаши Ижроия қўмитаси ҳузуридаги “Бизнес тузилмалар ва фермерлар билан ишлаш бўлими”.
6. Гулнора Махмудова. Тадбиркор аёллар фаолияти факт ва рақамларда <http://uza.uz/oz/society/tadbirkor-ayellar-faoliyati-fakt-va-ra-amlarda-10-08-2018>.
7. Баумгартнер В. Ўзбек бизнесида “аёллар киёфаси” // Ижтимоий фикр. 1998. –№ 1. – Б. 112.

УЎК 908

МАДАНИЙ МЕРОС ВА АНЪАНАВИЙ ҚАДРИЯТЛАРНИНГ ТРАНСФОРМАЦИЯЛАШУВ ЖАРАЁНЛАРИ

Б.Маллабаев, т.ф.н., доц., Наманган давлат университети, Наманган

Аннотация. Мақолада маданий мерос ва анъанавий қадриятларнинг трансформациялашув жараёнлари тушунчаларинг жамият маънавий ҳаётидаги роли ва у орқали вужудга келадиган миллий ижтимоий хотиранинг шаклланиши ҳақида фикр юритилган.

Калит сўзлар: тарих, ватан, тарихий онг, дунёқараш, хотира, глобаллашув, қадрият, ватанпарварлик, таълим, ижтимоий хотира.

Аннотация. В статье рассматриваются процессы сохранения культурного наследия и трансформации традиционных ценностей, роль ваших концепций в духовной жизни общества и формирование национальной социальной памяти, которая возникает благодаря этому.

Ключевые слова: история, Родина, историческое сознание, мировоззрение, память, глобализация, ценности, патриотизм, образование, социальная память.

Abstract. The article reflects on the processes of cultural heritage and the Transfiguration of traditional values, the role of your concepts in the spiritual life of society and the formation of the national social memory that arises through it.

Keywords: history, Homeland, historical consciousness, worldview, memory, globalization, value, patriotism, education, social memory.

Жамият ҳаётининг барча жабҳаларида бўлаётган ўзгаришлар халқни ижтимоий-иқтисодий қўллаб-қувватлаш ҳамда унинг маънавий мулки бўлмиш маънавий мероси ва қадриятларини ҳам мустаҳкамлашга қаратилмоқда. “Маънавий мерос кенг қамровли тушунча бўлиб, инсоният тарихий тараққиёти давомида шаклланган илғор ғоялар, ахлоқ, урф-одат, анъана, қадрият, улкан кашфиётлар, фан ютуқлари, тасвирий санъат асарлари, диний ҳамда дунёвий асарлар ва бошқаларни ўз ичига олади”[4. –Б.32.]. Ўтмиш маданий мероси фақат илмий нуқтаи назардан тадқиқ этиш билан боғлиқ бўлмай, балки аждодлар яратган буюк маънавий хазина, ижтимоий-иқтисодий капитал келтирувчи ёдгорлик, инсоннинг баркамол инсон бўлиб шаклланишида муҳим омил ҳисобланади. Шу нуқтаи назардан қараганда маданий меросни чуқур ва пухта ўрганиш, тадқиқ этиш орқали миллий ғурур ва ифтихор туйғусини таъминлашнинг ишончли кафолатидир. Мамлакатимизда мавжуд тарихий ёдгорликлардан бугунги кунда унутли фойдаланиш тизимини ишлаб чиқиш ва уни ҳаётга татбиқ этиш мамлакат инфраструктураси ва зиёрат туризмни ривожлантиришга, тарихий маданий бойликларни асраб-авайлашга, ёшларда ижодий фикрлаш тарзини ривожлантиришга, келажак авлодга буюк тарихни етказиб беришга ёрдам беради. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёев 2018 йил Олий Мажлисга қилган Мурожаатномасида “Миллий ўзлигимизни англаш, Ватанимизнинг қадимий ва бой тарихини ўрганиш, бу борада илмий тадқиқот ишларини кучайтириш, гуманитар олимлари фаолиятини ҳар тамонлама қўллаб-қувватлаш лозим”[3] лигини алоҳида таъкидлаб кўрсатган эди. Албатта, бир этноснинг ижтимоий-маънавий тараққиётини унинг тарихи, анъаналари, ҳаётий қадриятларидан айри ҳолда тасаввур этиб бўлмайди. “Шу ўринда урф-одатлар тўғрисида тўхталиб ўтиш жоиз. Чунки одатларнинг эстетик дидни шакллантиришдаги роли катта. Ижобий нуқтаи назардан олиб қараганда, одатланиш шундай бир қудратли кучки, у мунтазам равишда инсоннинг

конига, вужудига, қалбига сингиб боради ва бора-бора инсон ички маънавий оламининг ажралмас қисмига айланади”[5. –Б.31.]. Маданий мерос, кўхна тарихий ёдгорликларга кўплаб таърифлар келтирилган. Жумладан, бир ўринда “Маданий мерос деб ўтмиш даврларидан инсониятга қолган ва танқидий ёндашилган, ижодий қайта кўриб чиқилиши, замоннинг конкрет тарихий вазифалари ҳамда ижтимоий тараққиётнинг объектив критерийлари асосида ривожлантирилиши ва фойдаланиши лозим бўлган моддий ва маънавий бойликлар мажмуини тушунмоқ лозим”[6. -С.17-18.]

Аждодларимиз тафаккури билан яратилган энг қадимги тошёзув ва битиклар, халқ оғзаки ижоди намуналаридан тортиб, бугунги кунда кутубхоналаримиз хазинасида сақланаётган минг - минглаб қўлёзмалар, уларда мужассамлашган тарих, сиёсат, ахлоқ, фалсафа, меъморчилик, адабиёт, деҳқончилик ва бошқа соҳаларга оид қимматбаҳо асарлар ана шундай маънавий-моддий бойликлармиздир. Бунчалик катта меросга эга бўлган халқ камдан-кам топилади. Президентимиз Ш. Мирзиёев таъкидланганларидек, “ Юртимизда саккиз минг икки юздан зиёд маданий мерос объекти мавжуд бўлиб, ЮНЕСКОнинг Умумжаҳон моддий маданий мероси ва номоддий маданий мероси рўйхатига Ўзбекистондаги янги объектларни киритишни тезлаштириш лозим”[1. - Б.171.]. Шу боис, ёшларда тарихий тафаккурни шакллантириш ва уларда Ватанига тарихий-маънавий ва маданий нуқтаи назардан мансублигини ҳис қилган ҳолда жамиятда даҳлдорлик ҳиссини ривожлантириш мумкин.

Ҳозирда кишилар онгида тарихий тафаккур трансформацияси юз бермоқда. Натижада тарих сиёсий ҳокимият учун курашаётган, ўз тарафига иложи борица кўпроқ оммани жалб қилишга уринаётган кучлар, партия ва гуруҳлар қўлидаги воситага айланиб бормоқда. Корпоратив манфаатларнинг объективлик ва илмийлик принципларига путур етмоқда. Натижада тарихий ҳақиқатни янгитдан хаспўшлаш, сохталаштириш, гиперболизация ва метафора бошланмоқда. Дунёдаги айрим ғайриинсоний ғоялар тарафдорлари ўз мақсад ва интилишлари орқали омма онгини захарлаш, ундан турли ижтимоий-сиёсий мақсадларда фойдаланиш мақсадида ўтмишдан прототип ахтармоқдалар. Масалан, Россия-Украина, Тоғли Қорабоғ, Сурия ва Ироқда жойлашган тарихий маданий қадриятларга бўлган муносабатларда юз бераётган конфликтлар фикримизнинг яққол исботидир. Шу билан биргаликда, Афғонистонда толибон ҳаракатининг ҳокимият тепасига келиши натижасида афғон халқининг, айниқса, аёллар ҳақ-ҳуқуқларининг чекланиши, минг йиллардан бери куда-анда бўлиб яшаётган турли миллат ва элат вакиллариининг ўз уйларини ташлаб чиқиб кетиши кабилар буни яна бир бор тасдиқлайди. Ҳар ким ва ҳар қайси давлатга ўз ҳудуди, қадриятлари, халқи ва тарихий обидалари нафақат улар учун, балки миллат давомийлиги, эртанги куни учун ҳам долзарб ҳисобланади. Зеро, президентимиз Ш.М.Мирзиёев таъкидлаб ўтганидек, “бой тарихимиз дурдонаси бўлган маданий меросимизни асраб-авайлаб, келажак авлодлар учун безавол етказишимиз зарур”[3. - Б. 16.]. Шунинг учун ҳам ёшларда тарихий тафаккурни шакллантириш ва ривожлантириш жараёнларини амалга оширишда социологик ва педагогик ёндашувларни такомиллаштириб бориш ижтимоий тараққиётнинг муҳим омилдир.

XX асрнинг охирларига келиб миллий мустақиллигимиз учун таҳдид соладиган хатар – ўзбек халқининг тарихини сохталаштиришга қаратилган ҳаракатлар пайдо бўлди. Айниқса, хорижда бир қатор мафкурачилар ягона туркий миллат мавжуд, ўзбек, қозоқ, туркман, бошқирд, уйғур деб бўлақларга бўлиниши нотўғри, деган хато ва зарарли ғояни илгари суришгача боришди. Ушбу мафкуравий таҳдид – ўзбек халқининг алоҳида миллат эканлигини, бинобарин, унинг тарихи, ҳозирги куни, демакки, келажagini ҳам шубҳа остига олиш ва туркий қавмлар билан умумийликни мутлақлаштириш, миллий ўзига хосликни инкор этиш билан боғлиқдир.

Маънавий ва диний қадриятларимиз тарихан уйғун ҳолда ривожланиб, такомиллашиб борган.Айниқса, маънавий қадриятлар ривожига анъанавий исломнинг ўзига хос ўрни бор. Миллатимизнинг маънавий қадриятлари ҳақида гап кетганда, узоқ асрлар қаърида юзага келган ватанпарварлик, дўстлик, тинчликсеварлик, меҳмондўстлик, меҳнатсеварлик,

мурувват, андиша, ор-номус, ҳалоллик, меҳр-оқибат, биродарлик ва аҳил кўшничилик муносабатлари каби эзгу инсоний фазилатларни алоҳида қайд этиш лозим. Минтақамизда ўн асрдан ортиқ вақт давомида мавжуд бўлиб келаётган ислом дини халқимизнинг ана шундай беқиёс маънавий қадриятларида чуқур акс этиб туради. “Жамият тараққиёти жараёнида шакллланган ҳар қандай ҳодиса ўтмишда ижобий аҳамият касб этгани учун эмас, балки келажак истиқболи учун янги имкониятлар яратиб беришга қодир бўлганлиги сабабли ҳам қадрият деб аталади”[7]. Юртимизда Имом Бухорий, Имом Термизий, Имом Мотуридий каби буюк аждодларимизнинг, хусусан, ҳанафий мазҳаби уламоларининг меросини ҳамда мотуридийлик ақидавий таълимотини ўрганиш ва тарғиб қилиш марказлари фаолиятига ҳам бежиз асос солинмади.

Бугунги жамият ривожига, глобаллашувда маънавий қадриятларнинг ўрни беқиёс. Маънавий қадриятларимизни асраб-авайлаш, тарғиб қилиш бугунги жамиятнинг долзарб ва устувор вазифаларидан эканлиги бежиз эмас. Аммо кези келганда айтиш керак – бугун ижтимоий ҳаётда мавжуд айрим иллатларнинг “ўзбекчилик” деб хаспўшланиши мутлақо ўринсиз ҳолатдир. Дабдабавозлик, моддиятпарастлик, ҳар қандай ишда кимўзарга берилиб кетиш, риёкорлик, хўжакўрсинчилик, жиноят ботқоғига ботириб юбуровчи таниш-билишчилик ва коррупция каби иллатлар ўзбекчиликдан эмас ва булар миллатни, халқни таназзулга етаклайди.

Ёш авлодни турли хил маънавий таҳдидлардан ҳимоя қилиш, уларнинг қалби ва онгига соғлом ҳаёт тарзини сингдириш, миллий ва умуммиллий қадриятлар ҳамда ҳурмат - эҳтиром туйғусини болалик пайтидан бошлаб шакллантириш, миллий қадриятларимиз, маданий меросимизга илмий асосда тўғри ёндашиб, инсонпарварлик, ватанпарварлик, тараққийпарварлик мезонларига кўра, миллийлик, тарихийлик тамойиллари асосида жамиятимиз олдидаги бурч, вазифаларини давр ва замонавий тараққиёт талабларига мос равишда амалга оширишни ривожлантириш лозим.

ҲОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

1. Шавкат Мирзиёев. Янги Ўзбекистон стратегияси.-Тошкент: O`zbekiston, 2021. - Б.171.
2. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси./ “Халқ сўзи”, 2018 йил. 29 декабрь, №271-272.(7229-7230).
3. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси ҳамда Ўзбекистон ёшлари форумида сўзлаган нутқидан иқтибослар. –Тошкент, Тасвир нашриёт уйи, 2021. - Б. 16.
4. З.Хайитов., Д.Шукурова. Ўтмиш ва келажак ўртасидаги кўприк. Жамият ва бошқарув. №2. 2011. – Б.32.
5. Б.Холматова. Шахс эҳтиёжларининг маънавий мезонлари. Жамият ва бошқарув. №2. 2011. –Б.31.
6. Хайруллаев М. Шорахмедов Д. Маданият ва мерос.-Т.: 1973.-С.17-18.
7. Фалсафа. Олий ўқув юртлари учун қўлланма. Тўлдирилган 2-нашр. Тошкент: Ўқитувчи, 2005. – Б.229.(304)

УЎК 93/94

ПЕДАГОГ ВАСИЛИЙ АЛЕКСАНДРОВИЧ СУХОМЛИНСКИЙНИНГ “ШОДЛИК” МАКТАБИ

С. Наврузов, доц., Маъмун университети, Хива

Аннотация. Мақолада новатор педагог В.А.Сухомлинскийнинг узоқ йиллар давомида қишлоқ шароитида ўқитувчи ва директор сифатидаги педагогик фаолиятининг илмий умумлашган тажрибаси ҳақида фикр юритилади.

Калит сўзлар: Новатор педагог, педагогик жараён, шодлик мактаби, педагогик позиция, ижодкорлик, ўқувчининг маънавий олами, эстетик хис қилиш.

Аннотация. Данная статья посвящена научному анализу и раскрытия системы. В.Сухомлинского работавшего в длительный период учителем предметника и директором школы.

Ключевые слова: Педагог новатор, педагогический процесс, “школа Радости”, педагогическая позиция, духовный мир школьника, эстетическое ощущение.

Abstract. *The article gives an idea of the innovative pedagogue Sukhomlinsky's scientific accumulation of pedagogical activity as a teacher and director in rural conditions for many years.*

Key words: *novator pedagogue, pedagogical process, "school of joy", pedagogical position, creation, spiritual world of pupil, aesthetic feel.*

Педагогика фани ва маърифатчиликнинг бетиним амалиётчиси ва ижодкор назариётчи В.А Сухомлинский қисқа, лекин мазмунли ҳаёт кечирди. У 1918 йил 28 сентябрда Украинанинг Кировоград вилояти Онуфриев районидаги Василевко қишлоғида туғилган. Замонасининг машҳур ўқув юрти ҳисобланган. Полтава педагогика институтини тугатиб, иккинчи жаҳон урушида фаол иштирок қилди. Жангларда ярадор бўлган В.Сухомлинский даволаниб, ўзининг сеvimли касби билан шуғулланди. У 34 йиллик педагогик фаолиятининг 26 йилини мактабда директорлик қилди. Атоқли педагог ўзининг педагогик фаолиятини изоҳлар экан “Деярли 10 йиллик педагогик фаолиятим натижасида мен Павлиш қишлоғида ўрта мактабга директор қилиб тайинландим, айнан шу масканда педагогик эътиқодим шаклланди”, [1] деб ёзган эди. Ўз эътиқодларимни айнан шу ерда жонли ижодий –педагогик жараёнда кўришни истардим. Шу боис, уни амалиётда қанчалик татбиқ қилишга уринсамда, ўқув тарбия ишига раҳбарлик, мактаб миқёсидаги ғоявий ва ташкилий вазифаларнинг ўзаро ҳамоҳанглиги туфайли директор ва ўқитувчиларнинг шахсий намунасига ҳам боғлиқлиги намоён бўлганди. Мактаб директорининг педагогик коллектив ташкилотчиси сифатидаги роли ўса бориши, ўқитувчилар эса, унинг меҳнатида юксак педагогик маданият намунасини, ҳамда бевосита болаларнинг тарбиячисини кўра олсалар мактабнинг бош тарбиячиси сифатидаги салоҳияти намоён бўлади. Улуғ педагог назарида “Тарбия- бу ўқитувчининг бола билан мунтазам тарздаги маънавий муносабатидир”. Таъкидлаш жоизки, педагог В.Сухомлинский ўзининг амалий фаолиятида улуғ классик педагогларга ҳурмат бажо келтиргани ҳолда уларнинг фикрларини тез-тез такрорлар ва уларга асосланарди. Жумладан, улуғ рус педагоги Ушинский таъбирича “Директор мактабнинг бош тарбиячисидир [4]”. Лекин, педагог қандай шароитда бош тарбиячилик ролини бажаради? Болалар тарбияси ўқувчилар орқали ўқувчиларга, ўқитувчи бўлиш ҳақида, тарбия фани ва санъатига ўргатиш булар жуда муҳим, лекин мактабга раҳбарлик жараёнининг бир томони ҳолос. Шундай қилиб агар бош тарбиячи фақатгина қандай тарбиялаш билан шуғулланиб, болалар билан бевосита муносабат қилмаса у тарбиячилигини йўқотади. “Директор сифатида фаолиятимнинг дастлабки ҳафталаридаёқ далилларга асосланар эканман, мен шунга ишонч ҳосил қилдимки, олдимда умрбод бола қалбига йўл беркитилгандай эди. Агар мен улар билан қизиқишларимиз, ҳаракатларимиз ва машғулотларимизда бирлик, умумийлик бўлмаса, директор сифатида мен тўғридан - тўғри ва бевосита болаларга тарбиявий таъсир кўрсатиш, уларнинг руҳий оламини ҳис қилиш каби муҳим тарбиячи - педагогик қобилиятини йўқотган бўлар эдим [2]. Мен синф раҳбарларига ҳавас қилардим, улар ҳар доим болалар билан биргаликдалар. Мана, қарангки тарбиячи болалар орасида мароқ билан суҳбатлашяпти. Тарбияланувчилари билан ўрмонга, дарё бўйига экскурсия қиладилар, далада ишлайдилар.

Болалар бегоҳат ҳолда шундай кунларни кутишадикки ўқитувчиси, тарбиячиси билан қачон экскурсияга чиқиб, биргаликда овқат тайёрлаш, балиқ овлаш, далада очиқ осмонда тунаш, кечалари тип - тиниқ осмонга боқиб юлдуз санаш ва ҳоказолар. Лекин, директор бундай ҳолда чеккада қолиб, бундай ишларни ташкил қилиши, маслаҳатлар бериши, камчиликларга дакки бериши, уларни тузатиш, зарур ҳолда рағбатлантириш, кераксиз ҳолда тақиқлаши талаб этилади”, деб ёзар экан атоқли педагог, лекин бусиз бўлмайди, албатта, лекин мен ўз ишимдан қониқмасликни ҳис этардим”, деб таъкидлайди.

В.А. Сухомлинский назарида директорнинг тарбиячилик маҳоратининг олий даражаси- мактаб ҳаётидаги ўқувчилар жамоаси илк бўғинларининг бирида узоқ давом этадиган иштирокидир.

“Мен учун болалар билан бирга бўлиш, уларнинг ғамига ва қувончига шерик бўлиш, бола билан яқин бўлишни ҳис қилиш тарбиячи учун бирдан - бир олий даражадаги ижодий меҳнат гашти [2]”, деб кўрсатган эди. Олим вақти - вақти билан болалар жамоасини у ёки бу

бўғинига кириб улар билан биргаликда ўлка бўйлаб сайёҳат уюштирар, экскурсия ташкил қилар бундай тадбирлар тизими такрорланмас қувонч сифатида тўлиқ маънодаги тарбиявий жараён эди.

Тарбия жараёнидаги ҳақиқий маънавий умумийлик ўқитувчининг бола билан узоқ давр дўст бўла олиши, ҳамфикр ва умумий ишда болага ўртоқ бўла олишидир. Сухомлинский назарида бола билан жонли, бевосита кундалик мулоқот қилиш фикрлаш манбаи сифатидаги педагогик кашфиёт бўлиб бола ҳаётидаги қувонч, қайғу – ғам ва умидсизлик каби ҳолатлар, педагог меҳнатидаги ижодсиз тасаввур қилиб бўлмайдиган ходисадир. Улуғ педагог назарида “Бош тарбиячи (директор) аввало унча катта бўлмаган болалар жамоасига тарбиячи, дўст ва болаларга яқин ўртоқ бўлмоғи керак”. Бундай ишонч албатта, унинг педагогик этикодига асослангандир.

Таълим-тарбия бирлиги. Сухомлинский мактаб тўғрисида фикр юритар экан, ҳақиқий мактаб нафақат билим ва кўникмалар оладиган маскандир. Олим назарида таълим бола маънавий ҳаётининг муҳим, лекин ягона ҳаёти эмас. Унинг қарашларида ўқув - тарбия жараёни ҳақиқий мактаб унда тарбиячи ва тарбияланувчи кўп томонлама ўзаро қизиқишлар билан боғланган, болалар жамоасининг кўп қиррали маънавий ҳаётидир. Бу масалани Сухомлинский шундай деб кўрсатади. “Ўқувчи билан фақат дарсда учрашган киши ҳали бу тарбиячи эмас. Ўқитувчи столининг бир томонида ўқувчилар бўлар экан, қаршисида бола қалбини билмайдиган киши, ўтирибди. Демак, кимда - ким болани билмаса, тушунмаса у тарбиячи бўла олмайди. Бундай кишилар учун бола фикри, ҳис туйғулари, ҳаракати, тиришқоқлиги “еттита муҳр” билан боғлангандай. Ўқитувчи столи эса, ўртада қурилган мустаҳкам тошдеворга ўхшайди. Бу девордан ўз “рақиб” ҳисобланган ўқувчига “хужум” уюштиради. Кўп ҳолларда ўқитувчи столи “қуршовдаги” қалъага ўхшаб қолиб, қалъага яширинган “саркарда” “ҳарбий бошлиқ” қўл ва оёқлари боғлангандай сезади ўзини. Ҳатто ўз фанини биладиган ўқитувчи ҳам бундай ҳолатда аянчли аҳволда қолиб кетиб, тарбия иши эса, шафқатсиз жангга айланиб қолади. Педагог ва ўқитувчи ҳеч қандай маънавий ишлар билан ўзаро боғлана олмай, бола қалби эса барча тугмалари “ечилган қўйлакка ўхшаб қолади”. Бундай хунук ҳолат эса, йўл қўйиб бўлмайдиган, ҳатто баъзи мактабларда муносабатлар сабабчиси устоз ва шогирд ўртасидаги ишончсизлик ва гумондир ҳам. Бундай ҳолатга сабаб ўқитувчининг бола қалбидаги қувонч ва ғамни, ички кечинмаларини ҳис қилолмаслиги ҳамда ўзини фикран бола ўрнида кўраолмаслигидир. Олим ўз фикрини янада чуқурроқ ва кенгроқ исботлаш учун буюк классиклардан намуналар келтириши бежиз эмасди. Шу жумладан, Сухомлинский атоқли поляк олими ҳамда жасоратли ватанпарвар Янош Корчакнинг “боланинг маънавий дунёсига кўтарилиш [5]” лозим деган фикрини келтиради. Дарҳақиқат, фақат кўтарилиш, лекин пастга тушмаслик!. Бу фикр, қалбан нозик фикр сифатида янграйди.

Албатта, бундай фикр ҳар бир педагогни бола қалбини тушунишга, уни ҳис қилишга чақиради. Бу назокатли фикр бола қалбини ақлан ва қалбан ҳис қила билишга ундайди!. Сухомлинский таъбирича, “ҳақиқий тарбиячи педагог фақатгина ҳар қандай шароитда ўзи ҳам бола бўлганлигини унутмаган кишигина ҳақиқий ўқитувчи бўлиши мумкин [3]”. Таъкидлаш жоизки, кўплаган ўқитувчиларнинг фожиаси улар боланинг руҳий оламини ҳам “баҳолар” ва “баллар” билан ўлчаганидандир, болаларни икки гуруҳга бўлиб, дарсларда яхши ўзлаштирами ёки йўқми билан ўлчаганидандир!. Агар ўқитувчи бола шахсига ана шундай кўримсиз аҳволда ёндошса, мактаб раҳбари сифатида директор фаолияти фақат ўқитувчини назорат қилиш билан чегараланиб қолганича, “ўз вақтида умумий кўрсатмалар бериши, рухсат қилиши, ва тақиқлаш тарзида кечади”. Шундай ҳолатда унинг аҳволи яна кўримсиз бўлиб қолади. “Бундай манзара директор сифатида мени қийин аҳволга солиб қўйганди”, жумладан, “ўқувчилар олдида кирганимда улар деярлик бефарқ бўлиб, ўз ишлари билан банд ҳолда тарбиячи билан биргаликда ўзларининг бой маънавий оламида қизиқарли сирлари билан банд эдилар”. Шундай қилиб мактаб директори фаолияти кўп қиррали бўлиб, тарбиячи сифатида ўз тарбияланувчилари бўлиши зарур. Хўш шундай экан, мактаб ҳаётида марказий фигура ким деган саволни қўяди олим. Унга ўзи жавоб берар экан, мактабда биринчи шахс сифатида директор илк болалар жамоаси - яъни синф коллективининг тарбиячисидир. У болаларга дўст,

илм берувчи ўқитувчи, ҳамда уларнинг кўп қиррали маънавий ҳаётининг раҳбари ва ташкилотчиси

Шундай қилиб, улуғ олим Василий Сухомлинскийнинг илмий педагогик фаолиятида кўп йиллик ижодий изланишлари натижаси ўлароқ мактаб директори, бош тарбиячи, педагог раҳбардир деган илмий хулосаларга келган. Бугунги таълим тизимида ислохотлар ўтказишда В.Сухомлинскийнинг педагогик тажрибаси ва илмий хулосалари, мактаб раҳбарлари ва ўқитувчилар учун муҳим аҳамият касб этади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Сухомлинский В.А. “Павлышская средняя школа”. М.; 1968 г.
2. Сухомлинский В.А. “Сердце отдаю детям”. М.; 1974 г.
3. Сухомлинский В.А. “Рождение гражданина”. М.; 1979 г.
4. Ушинский К. Д. “Человек как предмет воспитания”. М.; 1950.
5. Януш Корчак “Как любить ребёнка” М.2014

УЎК 94.5

СЕЛУНГУР ҒОР МАКОНИ НУКЛЕУСЛАРИ

А.М. Омонов, катта илмий ходим, Миллий археология маркази, Тошкент

Аннотация. Ушбу мақолада Ўрта Осиёнинг илк палеолит даврига оид ёдгорликларидан бири Селунгур ғор макони тош индустриясидаги тош ўзаклар (нуклеус) тўғрисида сўз юритилади. Ёдгорликнинг бирламчи ишлов берилган тош буюмларидан - нуклеуслар замонавий археометрик ва техник-типологик усуллар ёрдамида ўрганилиб, қиёсий таҳлил этилди ва характерли хусусиятларига доир янги илмий маълумотлар келтирилган.

Калим сўзлар: Илк палеолит, ашел, тош индустрия, артефакт, тош ўзак (нуклеус), пластина, учиринди, ретуш, чоппер, қўл чўқмор (бифас), тош болта (кливер).

Аннотация. В статье речь идёт о нуклеусах каменной индустрии пещерной стоянки Селунгур, одного из памятников раннего палеолита Средней Азии. Из первично обработанных каменных изделий памятника – нуклеусов были изучены и проанализированы современными археометрическими и технико-типологическими методами и представлены новые научные сведения об их характерных особенностях.

Ключевые слова: Ранний палеолит, ашел, каменная индустрия, артефакт, нуклеус, пластина, отщеп, ретуш, чоппер, бифас, кливер.

Abstract. The article deals with the cores of the stone industry of the Selungur cave, one of the Early Paleolithic monuments of Central Asia. The primary processed stone products of the monument - cores - were studied and analyzed using modern archaeometric and technical-typological methods and new scientific information about their characteristic features was presented.

Key words: Early Paleolithic, acheul, stone industry, artefact, core, blade, flake, retouch, chopper, biface, cleaver.

Кириш. Маълумки, ибтидоий даврда тошга ишлов бериш иккига: бирламчи ва иккиламчи ишлов берилган тош буюмларга (артефактлар) бўлинади. Шундан келиб чиқиб, бирламчи ишлов берилган маҳсулотлар қаторига хом ашёни чакмоқлашга тайёрлашдан (пренуклеуслар), уларни синдириш (нуклеуслар) ва ишлаб чиқаришда қўллашга яроқли тош йўнилғиларини (учиринди, пластина, пластинка, микропластинкалар) қўлга киритишгача ҳосил қилинадиган маҳсулотлар киради.

Иккиламчи ишлов берилган тош артефактларга эса, қайд этилган тош парчаларини қирраларига ишлов беришдан (ретушлаш, йўниш, кертиш ва ҳ.к.) ҳосил қилинган маҳсулотлар, яъни тош қуроллар киритилган [14, 15, 18, 20].

Тошларга бирламчи ишлов бериш жараёнлари ўта мураккаб бўлиб, у ишлов беришга яроқли хом ашёни визуал ҳамда амалий танлов асосида маконга йиғиб келишдан бошлаб, уларни чакмоқлашга тайёрлаш, чакмоқлаш ва кўп ҳолларда материални турли хўжалик турларига ихтисослашлатириш, шунингдек иқтисод қилиш каби мураккаб босқичларни босиб ўтади. Нуклеуслардан бир ёки иккита йўнилғи чакмоқлаб олинганидан сўнг тош

ўзакнинг иш юзаси ёки зарб майдони ишдан чиқади. Ибтидоий усталар бундай ноқулайликларни йўқотиш учун синдирилаётган ўзакларни доимий текислаб ёки керттишлаб турганлар. Бундан ташқари, исталган йўнилғини қўлга киритиш учун нуклеусларнинг зарб майдонлари билан иш юзалари орасидаги бурчак тахминан 90^0 атрофида бўлиши зарур бўлган.

Тош даври технокомплексларида тошларни чақмоқлаш жараёнлари ҳақида гувоҳлик берувчи бир қатор техник йўнилғилар ҳам учрайдики, улар ўша давр одамнинг хом ашёни қай даражада танлаганлари, техник билимлари даражаси, палеоиктисоди, тошларни фаолият турига кўра ихтисослаштирганлари, тошга ишлов бериш маконнинг ўзида ёки ундан ташқарида (устахонада) амалга оширилгани, қандай операцион занжирларни амалга оширганлиги ва ҳатто, ибтидоий устанинг психологик ҳолатига билиш имконини беради [20].

Ўрганилиши. Селунгур ғор макони Ўзбекистон билан Қирғизистон чегарасида, Фарғона шаҳридан 100 км жануби-ғарбда, Сўх дарёси водийсида, Хайдаркон қишлоғининг ғарбий чеккасида (Ўш вилояти), денгиз сатҳидан 1890 метр баландликда жойлашган. Ёдгорлик дастлаб 1955 йилда А.П. Окладников томонидан очиб ўрганилган. 1964 йилда эса М.Р. Қосимов ғорда қисқа тадқиқотлар олиб борган [9]. А.П. Окладников ва М.Р. Қосимовлар тадқиқотлари оралиғида ёдгорлик А. Пошка томонидан ҳам ўрганилган [12]. Селунгурни тизимли ўрганиш ишлари 1980 йилда археолог, олим Ў.И. Исломов томонидан бошланган. Ў.И. Исломов раҳбарлигида 1980-1990 йиллар оралиғида ёдгорликда комплекс (геологик, геоморфологик, палеонтологик, палеоботаник, антропологик ва б.) тадқиқотлар олиб борилган. Мазкур даврда амалга оширилган тадқиқот натижалари қатор илмий мақолалар ва рисоаларда ўз аксини топган [4, 5, 6, 7, 8, 19].

Селунгур ғор маконидан 5 та маданий қатлам аниқланиб, бу ердаги 3-қатлам эса яна 3 та микроқатламчаларга ажратилган. Ушбу қатламларнинг қалинлиги 20-40 см дан 0,3-1 м оралиғида бўлиб, маданий ётқизикларнинг чуқурлиги 8,5 м га етган [7]. Ёдгорликнинг маданий қатламларидан 30 турдаги ёввойи ҳайвонлар суякларидан ташқари, илк палеолит даврига оид 1500 га яқин тош буюмлар топилган. Тош қуроллар орасида чопперлар, қўпол кирғичлар, ўйиб-керттиб ишланган, тишсимон қиррали қуроллар, тош болталар (кливерлар), тиғлар, протолимаслар (икки тиғли қурол) ва қўл чўқморлари (бифаслар) топилган [7, 6].

Маданий жиҳатдан Селунгур ғори материаллари жанубий ашел маданиятига киритилган, аналогия сифатида Олд Осиёдаги Убайдия ёдгорлиги келтирилади [7, 6, 19]. Селунгурнинг маданий қатламларидан олинган намуналарнинг ион-уран услуби бўйича абсолют санаси 1,1-750 минг йилликларни берган. Шу жиҳатдан Селунгур Марказий Осиё ҳудудидаги энг қадимги ёдгорлик, деб талқин қилинган [7].

Мазкур ёдгорликнинг ноёблиги шундаки ундан илк палеолит даврига оид тош буюмлар, шунингдек, палеоантропологик, палеофаунистик ва палеофлористик қолдиқлар қазиб олинган. Ўрта Осиёнинг бирорта илк палеолит даврига оид ёдгорликларидан Селунгурдагидек материаллар топилмаган.

Тадқиқот усуллари. Мақолада Селунгур ғор маконидан XX асрнинг 80-90 йиллар оралиғида қазилмалардан олинган бирламчи ишлов берилган тош буюмларидан - нуклеуслар замонавий тадқиқот усуллари (археометрик ва техник-типологик) ёрдамида ўрганилиб, қиёсий таҳлил қилинади.

Тадқиқот натижалари. Селунгур ёдгорлиги яхши ўрганилганлигига қарамасдан унинг маданий-даврий хусусиятлари борасида тадқиқотчилар орасида баҳсли илмий тортишувлар мавжуд [2, 13, 16, 17]. Селунгурнинг тош буюмлари шулар жумласидандир. Ёдгорликни ўрганган тадқиқотчилар томонидан тош индустрия Осиёча ашел маданиятига киритилган бўлса, баъзи тадқиқотчилар уни қайроқтошли маданиятга хос белгиларга эгаллигини қайд этишган [2, 7, 13].

Селунгурнинг ёши масаласи ҳам мунозарали. XX асрнинг 80-90 йилларида Селунгурда олиб борилган комплекс тадқиқотлар унинг санасини 1100000-600 минг йиллар билан белгилади [1, 7]. Бироқ бу санага Л.Б. Вишняцкий, А.П. Деревянко ва В.А. Ранов каби тадқиқотчилар шубҳа билан қарашди ва ёдгорлик ўрта плейстоценнинг иккинчи ярмига

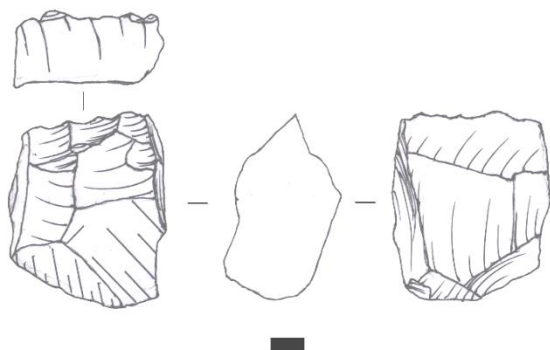
оидлигини рисолаларда қайд этишган [2, 3]. Тадқиқотчи А.И. Кривошапкин эса илмий мақолаларида Селунгур технокомплексини ўрта палеолитнинг бир варианты сифатида талқин қилади [10, 11].

Хуллас ёдгорлик тош буюмларининг маданий-даврий талқини борасидаги турли фикрлиликга чек қуйиш мақсадида 2022-2023 йиллар мобайнида ЎзР ФА Миллий археология маркази фондида сақланаётган Селунгур тош ашёлари (ўтган асрнинг 80-90 йилларида қазиб олинган) замонавий тадқиқот усуллари (археометрик, техник-типологик) ёрдамида қайтадан ўрганилиб, янги илмий хулосалар олинди. Қуйида Селунгур технокомплексининг бирламчи ишлов берилган тош буюмларидан -нуклеуслар тадқиқи хусусида батафсил тўхталиб ўтамиз.

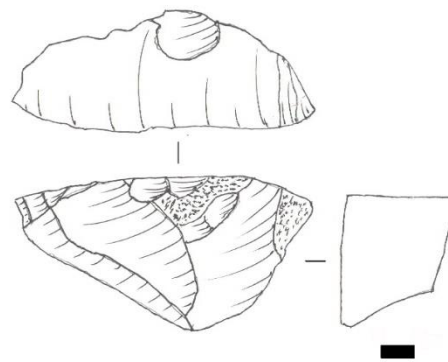
Селунгур ғор макони тош буюмлари орасида нуклеуслар жами 36 дона бўлиб, улар орасида бир зарб майдонли, бир юзадан чақмоқланган ўзаклар катта ўрин тутати. Ушбу нуклеуслардан оғир тош ушатгич ёрдамида қалин ва калта пропорцияли учириндилар чақмоқлаб (синдириб олиш) олинганлиги аниқланди [20].

Бир зарб майдонли нуклеуслар-16 та. Тўпламнинг бир зарб майдонга эга нуклеуслари 4 та типости турларга ажралади. Улар орасида бир ва нисбатан тор зарб майдондан, бир кенг зарб майдондан, бир текис майдондан ҳамда галька қобиқли юзадан чақмоқланганлари учрайди (1-жадвал).

Бир тор зарб майдонли нуклеуслар-7 та. Ушбу тош ўзаклар яшма ва кремнийлашган оҳактошларнинг галкали жинсларидан ишланган. Уларни чақмоқлашда аввалги йўнилги негативлари зарб майдон вазифасини ўтаганлиги аниқланди. Зарб майдонлари қўшимча текисланмаган. Бундай ўзаклардан бири яшмадан ишланган ва ҳажми 50x45x30 мм. Зарб майдони нуклеуснинг орқа тарафига ўта қиялашган ва аввалги йўнилги негативидан фойдаланилган. Ўзакдан охириги ишлов бериш босқичида калта пропорцияли ўрта ҳажмли учириндилар чақмоқлаб олинган. Сўнгра зарб майдондан чақмоқлашни давом эттиришга бўлган бир нечта муваффақиятсиз уринишлар амалга оширилган (1-расм). Нуклеуснинг орқа тарафида аввалги чақмоқлашлардан қолган негатив излари сақланган.

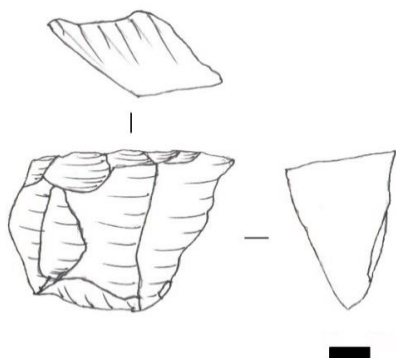


1-расм

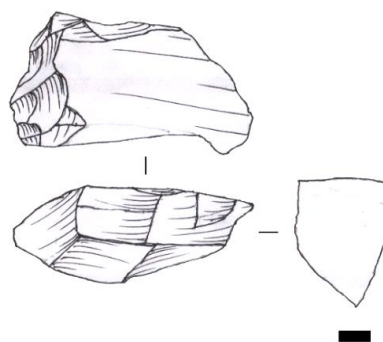


2-расм

Ушбу тоифадаги иккинчи нуклеус ҳам яшмадан ишланган ва ҳажми 42x90x33 мм. Зарб майдон сифатида аввалги йўнилги негативидан фойдаланилган ва у текис шаклга эга. Зарб майдондаги айрим йўнилги негативлари ҳам уни чақмоқлашга тайёрлашдан эмас, балки аввалги йўнишлардан қолган излардир. Ўзакдан бир йўналишда ўрта ҳажмли учбурчаксимон йўнилгилар синдириб олинган. Буюмнинг иш юзасида галкали қобиғи ҳам қисман сақланиб қолган (2-расм). Нуклеуснинг орқа тарафи йирик йўнилги-тановорнинг вентрал юзасини сақлаб қолган. Бир тор зарб майдонли нуклеуслардан яна бири йирик кремнийлашган оҳактош учириндининг дистал бўлагидан ишланган ва ҳажми 48x50x25 мм. Ўзакнинг зарб майдони битта йўниш ёрдамида синдириб олинган ва орқа тарафига ўта қиялашган. Нуклеусдан бир йўналишда ўрта ҳажмли учириндилар чақмоқлаб олинган (3-расм). Унинг орқа тарафи учиринди-тановорнинг вентрал юзасини сақлаб қолган.



3-расм

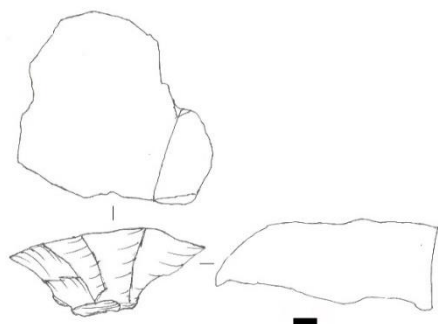


4-расм

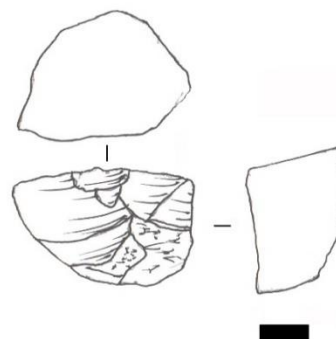
Ушбу тоифага киритилган қолган нуклеуслар (3 та) ҳам ишлов бериш характериға кўра таърифи келтирилган артефактларға ўхшаш. Зарб майдонлари махсус тайёрланмаган ва аввалги йўнилғилар негативларидан фойдаланилган. Шунинг учун уларнинг иш юзалари ва зарб майдонлари ўртасидаги бурчак ўта очиқ кўринишга эга [20].

Бир кенг зарб майдонли нуклеуслар-5 та. Селунгур макони коллекциясида бир, бироқ кенг зарб майдондан калта пропорцияли ўрта ҳажмли учириндилар чакмоқлаш анъанаси ҳам ҳукм сурган. Зарб майдон сифатида йирик учириндиларнинг текис вентрал юзаларидан фойдаланилган ва чакмоқлаш учиринди-тановорларнинг энсиз томонларида амалга оширилган. Улардан бири жигаррангли эффузив тош жинсидан ишланган ва ҳажми 30x30x75 мм. Ўзакнинг зарб майдони сифатида йирик учиринди тановор бўлагининг текис вентрал юзасидан фойдаланилган. Ўрта ҳажмли калта пропорцияли учириндилар чакмоқлаш учиринди-тановорнинг энсиз томонидан амалга оширилган. Нуклеуснинг орқа тарафи тановорнинг табиий синган юзасини намоён қилади ва у сандонда синдирилган (4-расм). Ўзакнинг зарб майдонида қисман сақланган йўнилғи негативлари уни қуролга айлантириш, яъни иш қирра ҳосил қилиш мақсадида амалга оширилган. Ушбу тоифадаги навбатдаги буюм яшмадан ишланган ва ҳажми 35x93x80 мм. Ўзакнинг зарб майдони вазифасини йирик учириндининг кенг ва текис вентрал юзаси ўтаган. Унинг периферияси бўйлаб (4/3 қисмида) энсиз томонидан ўрта ҳажмли калта пропорцияли учириндилар чакмоқлаб олинган. Нуклеуснинг кенг пастки қисмида хом ашёнинг галкали юзаси ҳамда аввалги чакмоқлашлардан қолган йўнилғи негативи сақланиб қолган (5-расм).

Бир кенг зарб майдонли нуклеуслардан яна бири яшмадан ишланган ва ҳажми 25x35x20 мм. Ўзак ишлов беришнинг охири босқичларида ташлаб юборилган ва у конуссимон нуклеусларға яқин кўринишга эга. Унинг зарб майдончаси сифатида аввалги текис йўнилғи негативидан фойдаланилган. Нуклеусдан периферияси бўйлаб (4/3 қисмида) кичик ҳажмли учириндилар чакмоқлаб олинган (6-расм).



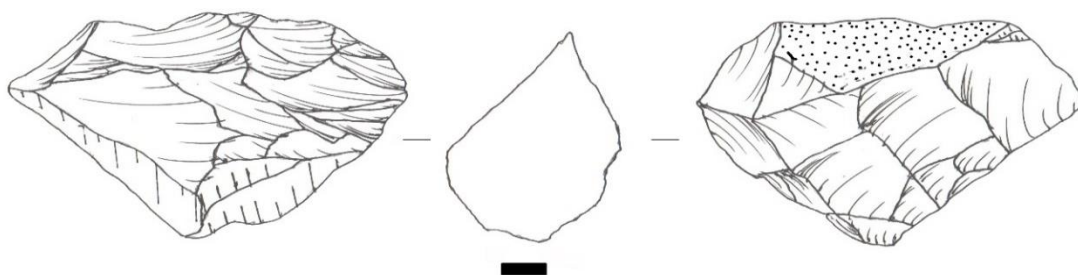
5-расм



6-расм

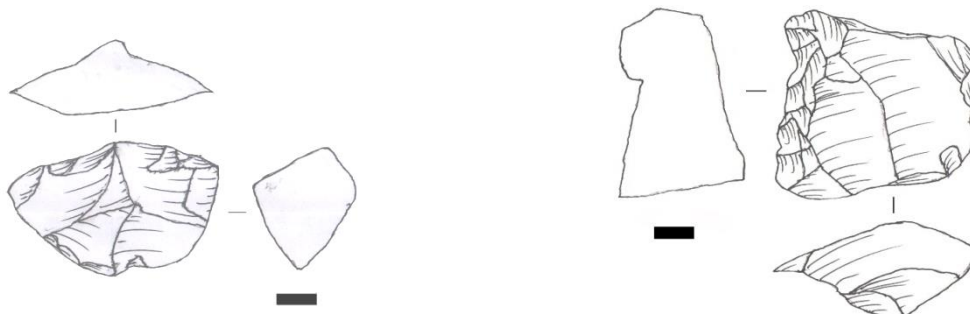
Бир галка қобиқли зарб майдонли нуклеуслар-2 та. Коллекциянинг бир зарб майдонли ўзаклари орасида галкали қобиқ билан қопланганлари ҳам учрайди. Уларнинг ҳар иккаласи ҳам яшмадан ишланган. Бу нуклеуслардан бирининг тўлиқ галкали қобиқ билан қопланган зарб майдони орқа тарафига ўта қиялашган ва текис кўринишга эга. Ўзакдан калта

пропорцияли, ўрта ҳажмли учириндилар бир йўналишда чақмоқлаб олинган. Бироқ нуклеуснинг иш юзасидаги йўнилғи негативлари ўзакнинг пастки учигача етиб келмасдан, унинг бош қисмида синиб қолаверган. Буюмнинг орқа тарафи аввалги ишлов бериш босқичларидан қолган йўнилғи негативларини ҳамда хом ашёнинг галкали қобиғини қисман сақлаб қолган (7-расм). Буюмнинг ҳажми 65x85x40 мм. Ушбу тоифадаги навбатдаги нуклеуснинг ҳажми 40x50x25 мм. Нуклеус чақмоқланишнинг сўнгги босқичларидан бирида ташлаб юборилган. Сўнгги босқичда ушбу ўзакни чақмоқлаш текис, галка қобиқли ва орқа тарафига ўта қиялашган юзадан амалга оширилган. Нуклеусдан калта пропорцияли ўрта ҳажмли учириндилар синдириб олинган [20]. Ишлов беришнинг аввалги босқичида нуклеус қарама-қарши томондан текисланган зарб майдондан чақмоқланган ва ушбу иш юзада аввалги йўнилғи негативларини ҳамда орқа тарафида текисланган зарб майдони қолдиқларини ҳам сақлаб қолган (8-расм).



7-расм

Бир текис зарб майдонли нуклеуслар-2 та. Тўпламда зарб майдонлари қўшимча текисланган бир зарб майдонли нуклеус ҳам учрайди. Улардан бири яшмадан ишланган ва ҳажми 55x45x30 мм. Ўзакнинг зарб майдони фасеткалаштирилган ва орқа тарафига бироз қиялашган. Тановор сифатида текис зарб майдончали ўрта ҳажмли учириндидан фойдаланилган. Сўнгра учиринди-тановорнинг зарб майдончаси қўшимча текисланиб нуклеуснинг зарб майдонига айлантирилган. Ўзакнинг орқа тарафи тановорнинг вентрал юзасини ҳамда йирик зарб тепалиги ўйиғини сақлаб қолган. Нуклеусдан бир йўналишда узунчоқ пропорцияли ва ўртача ҳажмли учириндилар чақмоқлаб олинган. Буюмнинг ҳар иккала латераллари ҳам қўшимча ишлов берилиб, қуролга айлантирилган. Унинг ўнг латерали ўзакнинг иш юзаси, яъни дорсал тарафдан кичик йўнишлар ёрдамида қирғичга айлантирилган ва иш қиррасининг шакли S-симон. Нуклеуснинг чап латерали эса кичик бифасиал йўнишлар ёрдамида тишсимон қуролга айлантирилган [20]. Ушбу иш қирранинг шакли зигзагсимон (9-расм).



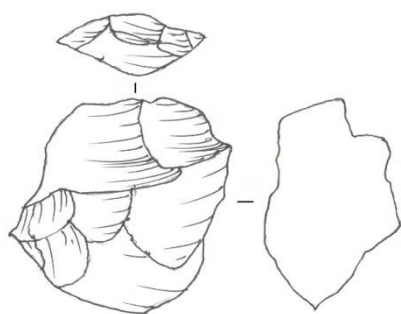
8-расм

9-расм

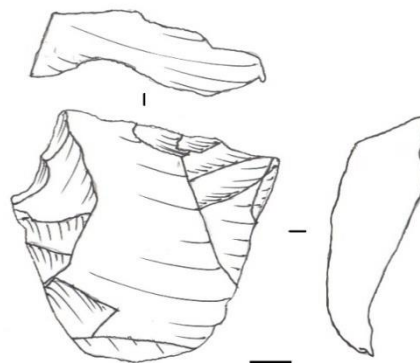
Бу тоифадаги иккинчи буюм кулранг-жигаррангли кремнийлашган охактош галка бўлагидан ишланган ва ҳажми 55x35x30 мм. Нуклеуснинг зарб майдони текисланган (фасеткалаштирилган) ва орқа тарафига бироз қиялаштирилган. Ўзакдан бир йўналишда узунчоқ шаклли ўрта ҳажмли учириндилар чақмоқлаб олинган. Буюмнинг орқа тарафи қарама-қарши зарб майдон тайёрлашга бўлган уринишлар ҳамда галкали қобиқ қолдиқларини

сақлаб қолган. Ўзак иш юзасининг пастки қисми чап латералида кичик перпендикуляр йўнилғи негативлари мавжуд ва бу эҳтимол, буюмни қандайдир қуролга айлантириш мақсадида амалга оширилган (10-расм).

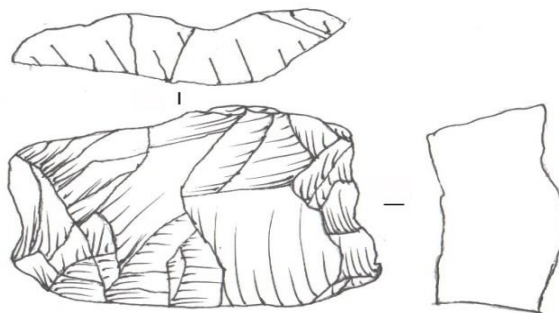
Бир юзадан перпендикуляр чакмоқланган нуклеуслар-3 та. Улардан бири яшмадан ишланган ва ҳажми 50х65х25 мм. Нуклеус йирик учириндидан шакллантирилган ва орқа тарафида учиринди-тановорнинг вентрал юзасини ҳамда зарб тепалигининг йирик ўйиғини сақлаб қолган [20]. Учириндининг табиий синган зарб майдончаси ўзакнинг зарб майдони сифатида фойдаланилган. Ушбу зарб майдондан калта ва кичик пропорцияли учириндилар чакмоқлаб олинган. Ўзакнинг иш юзасида асосий йўнилғи негативларига перпендикуляр равишда йўналтирилган излар ҳам мавжуд. Аммо ушбу йўнилғилар амалга оширилган зарб майдон ўзакнинг ўнг латералида қўшимча бифасиал кичик йўнишлар ёрдамида қирғичга айлантирилган. Иш қиррасининг шакли зигзагсимон. Нуклеуснинг чап латерали ҳам дорсалга йўналтирилган кичик перпендикуляр йўнишлар ёрдамида қирғич қирраси ҳосил қилинган ва ушбу қирранинг шакли S-симон (11-расм).



10-расм



11-расм



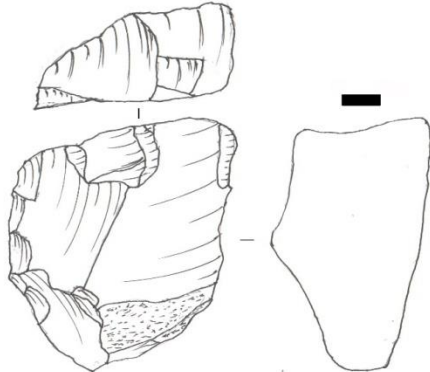
12-расм

Ушбу тоифадаги иккинчи буюм ҳам яшмадан ишланган ва ҳажми 50х55х20 мм. Нуклеус йирик учириндининг дистал фрагментидан шакллантирилган ва тановорнинг вентрал тарафида ишлов берилган. Зарб майдон сифатида аввалги йўнилғи негативларидан фойдаланилган ҳамда орқа тарафларига ўта қиялашган. Ўзакнинг бир юзасидан перпендикуляр равишда кичик ҳажмли учириндилар чакмоқлаб олинган. Бироқ ушбу йўнилғи негативлари ўзакнинг пастки учигача етиб келмасдан синган. Нуклеуснинг иш юзасида учиринди-тановорни вентрал юзасининг катта қисми сақланиб қолган. Буюмнинг орқа тарафида учиринди-тановорнинг дорсалидаги йўнилғи негативлари ва қисман галкали қобик сақланиб қолган (12-расм).

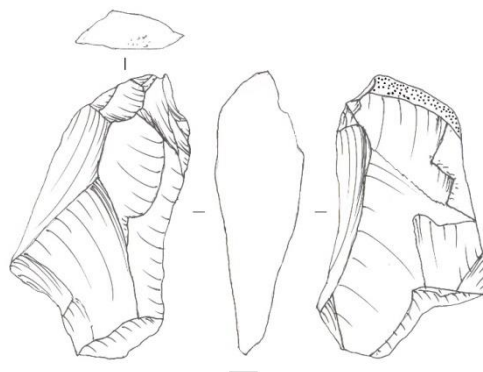
Ушбу тоифадаги навбатдаги нуклеус кулрангли кремнийлашган оҳактош галка бўлагидан ишланган ва ҳажми 80х50х40 мм. Ўзакнинг асосий зарб майдони қисман қўшимча текисланган ва орқа тарафига бироз қиялашган. Ушбу майдондан кичик ҳажмли калта пропорцияли учириндилар чакмоқлаб олинган. Сўнгра нуклеуснинг орқа тарафидаги текис табиий синган юзадан унинг асосий иш юзасига перпендикуляр равишда ўрта ҳажмли ва калта

пропорцияли учириндилар чакмоқлаб олинган. Аммо ўзакнинг иш юзасидаги йўнилғи негативларининг биронтаси ҳам унинг пастки учигача етиб бормасдан синиб қолган. Нуклеуснинг орқа тарафи галканинг синган юзасини сақлаб қолган (13-расм).

Бир юзадан икки қарама-қарши зарб майдонли нуклеуслар-4 та. Улардан бири яшма галканинг фрагментида шакллантирилган ва ҳажми 95х50х30 мм. Ўзакнинг зарб майдонларидан бири тўлиқ галкали қобиқ билан қопланган, орқа тарафига ўта қиялашган ва ундан кичик ҳажмли калта пропорцияли учириндилар чакмоқлаб олинган. Бироқ ушбу йўнилғиларнинг аксарияти нуклеуснинг бош қисмидаёқ синиб қолган. Сўнгра ўзакнинг пастки учидан кўндаланг йўниш ёрдамида иккинчи, орқа тарафга ўта қиялашган зарб майдон тайёрланиб, дастлабки йўнилғиларга қарама-қарши тарзда кичик ва йирик ҳажмли учириндилар чакмоқлаб олинган. Буюмнинг орқа тарафи галканинг синган юзаси қисмини сақлаб қолган (14-расм).

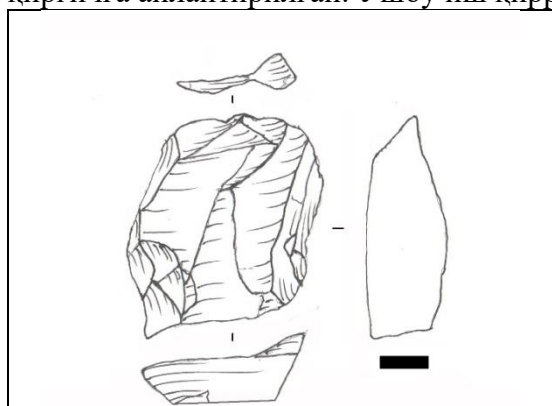


13-расм

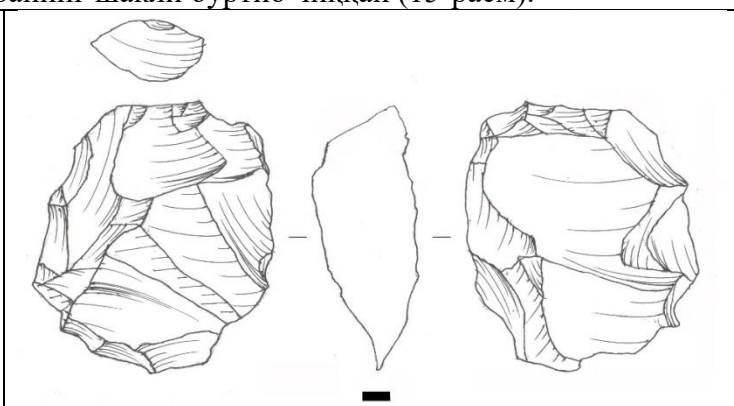


14-расм

Ушбу тоифадаги навбатдаги иккинчи нуклеус яшманинг галкали фрагментида ишланган ва ҳажми 50х40х20 мм. Ўзакнинг ҳар иккала қарама-қарши зарб майдонлари ҳам текисланган ва орқа тарафига бироз қиялашган. Ундан кетма-кет равишда узунчоқ ўрта ҳажмли учириндилар чакмоқлаб олинган [20]. Нуклеуснинг орқа тарафи зарб майдонларни тайёрлашдан қолган негативлар ва асосан галка қобиғи қолдиғини сақлаб қолган. Сўнгра ўзакнинг чап латерали нуклеуснинг иш юзасига йўналтирилган кичик йўнишлар ёрдамида қирғичга айлантирилган. Ушбу иш қирранинг шакли бўртиб чиққан (15-расм).



15-расм

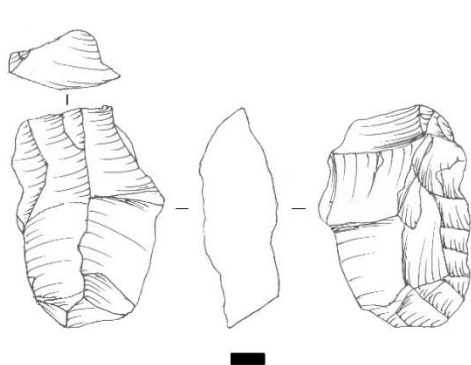


16-расм

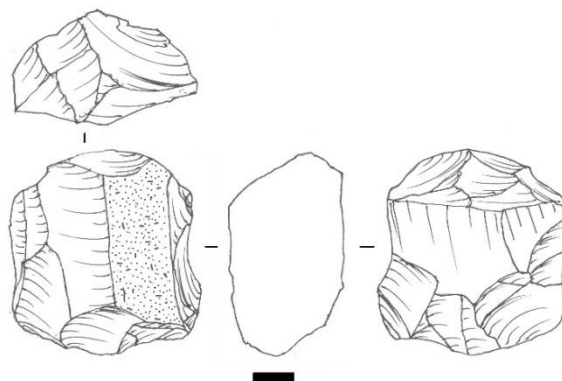
Ушбу тоифага киритилган навбатдаги нуклеус ҳам яшма бўлагидан ишланган ва ҳажми 105х75х35 мм. Унинг асосий зарб майдони вазифасини аввалги йўнилғи негативи ўтаган ва орқа тарафига бироз қиялашган. Ушбу зарб майдондан кичик ва ўрта ҳажмли учириндилар чакмоқлаб олинган. Бироқ ушбу йўнилғилар ўзакнинг бош қисмида синиб қолаверган ва унинг марказий қисмида бўртик ҳосил қилган (16-расм). Сўнгра нуклеуснинг орқа тарафидаги текис синган юзадан унинг иш юзасига қарата қарама-қарши йўнишлар амалга оширилган ва битта йирик ҳамда бир нечта кичик ҳажмли учириндилар чакмоқлаб олинган. Аммо ушбу йўнилғи негативлари ҳам ўзакнинг ўртасига етмасдан синиб қолган. Нуклеуснинг марказида ҳосил бўлган ноқулай бўртиқни олиб ташлаш учун унинг ҳар иккала латералидан ёнлама тарзда

йўнилган ва улар орқа тарафдан тайёрланган зарб майдонлардан амалга оширилган. Бирок ушбу уринишлар ҳам муваффақиятсиз тугаган. Ўзакнинг орқа тарафи зарб майдонларни тайёрлашдан қолган йўнилғи негативлари ва тановорнинг текис синган юзаси қолдиқларини сақлаб қолган [20].

Икки юзадан икки қарама-қарши зарб майдонли нуклеус-1 та. Тўпلامда бир дона яшмадан ишланган икки қарама-қарши зарб майдонли бифасиал ишланган ўзак мавжуд ва унинг ҳажми 75x50x25 мм. Унинг зарб майдонларидан бири текисланган ва орқа тарафига ўта қиялаштирилган. Ушбу зарб майдондан узунасига субпараллел равишда узунчоқ ва ўрта ҳажмли учириндилар чақмоқлаб олинган. Бироқ ушбу йўнилғилар ўзакнинг марказига келиб синиб қолган. Сўнгра нуклеуснинг пастки учигаги табиий синган юзадан қарама-қарши йўнишлар амалга оширилган. Ўрта ҳажмли учириндилар синдириб олинган ушбу негативлар ҳам ўзакнинг марказига етиб келиб, синиб қолган. Нуклеуснинг орқа тарафи аввалги чақмоқланиш босқичларидан қолган йўнилғи негативларини сақлаб қолган. Бироқ унинг орқа тарафидан, ўзакнинг ўнг латерали бўйлаб кичик йўнишлар ёрдамида қирғичнинг иш қирраси ҳосил қилинган. Ушбу қирранинг шакли зигзагсимон (17-расм).

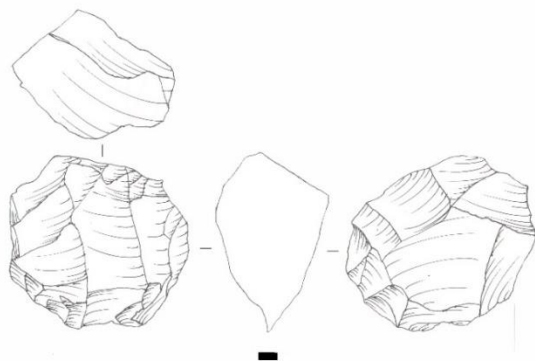


17-расм

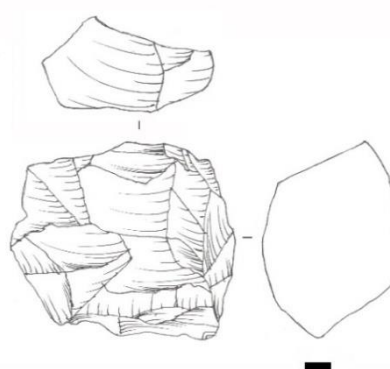


18-расм

Ортогонал нуклеуслар-4 та. Улардан бири яшма галка бўлагидан ишланган ва ҳажми 70x65x55 мм. Ўзакнинг зарб майдонларидан бири тўлиқ галькали қобик билан қопланган ва орқа тарафига ўта қиялашган. Ушбу зарб майдондан кичик ва ўрта ҳажмли учириндилар чақмоқлаб олинган. Аммо ушбу йўнилғи негативлари нуклеуснинг пастки учига етиб келмасдан синиб қолган. Сўнгра орқа тарафидан биринчи иш юзага ортогонал тарзда калта пропорцияли, кичик ва ўрта ҳажмли учириндилар чақмоқлаш амалга оширилган. Ушбу йўнилғилар учун ҳам тановорнинг галкали юзаси зарб майдон вазифасини ўтаган (18-расм).



19-расм



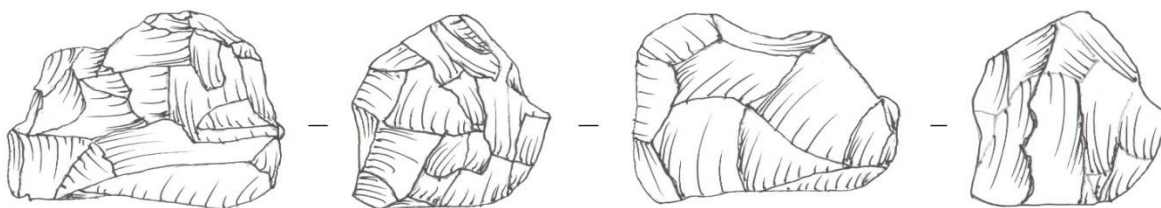
20-расм

Тўпلامнинг навбатдаги ортогонал чақмоқланган нуклеуси яшмадан ишланган ва ҳажми 60x90x40 мм. Зарб майдон вазифасини кенг аввалги йўнилғи негативи бажарган ва ундаги йўнилғи негативлари зарб майдонни текислашдан эмас, балки мақсадли йўнилғилар чақмоқлаб олишга бўлган ҳаракатлар туфайли ҳосил бўлган. Нуклеуснинг иш юзаси елпиғичсимон техникада амалга оширилган йўнилғи негативларига эга. Нуклеусдан ўрта

ҳажмли учириндилар чакмоқлаб олинган ва уларнинг аксарияти ўзакнинг пастки учига келиб туташган (19-расм).

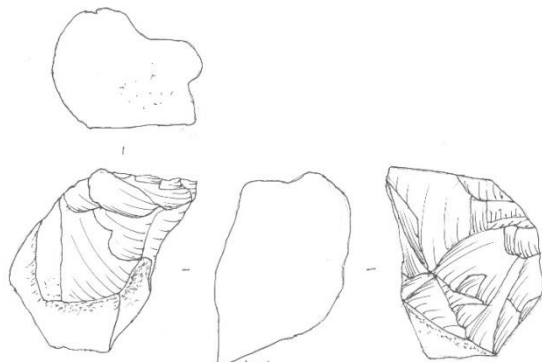
Кўп зарб майдонли нуклеуслар-8 та. Тўпламдаги нуклеусларнинг катта қисмини кўп зарб майдонлилар ташкил қилади. Улардан бири яшмадан бифасиал ишланган ва ҳажми 65х55х35 мм. Ўзакнинг тўрт томонида тўртта зарб майдони бўлиб, уларнинг барчаси махсус тайёрланган ва орқа тарафига қиялаштирилган. Нуклеуснинг учта зарб майдони битта юзадан чакмоқлаш мақсадида шакллантирилган. Ундан турли йўналишларда кичик ва баъзан ўрта ҳажмли учириндилар чакмоқлаб олинган. Бироқ ушбу йўнилғи негативларининг аксарияти ўзакнинг марказига ҳам етмасдан синиб қолаверган. Иш юзаларининг бирида нуклеус табиий галка қобиғини қисман сақлаб қолган (20-расм).

Ушбу тоифадаги навбатдаги нуклеус йирик ҳажмли (82х93х60 мм) ва кремнийлашган оҳактошдан ишланган. Ўзакнинг асосий иш юзасидан узунасига субпараллел равишда узунчоқ пропорцияли ўрта ва йирик ҳажмли учириндилар чакмоқлаб олинган. Ушбу йўнишлар учун орқа тарафига ўта қиялашган аввалги негатив зарб майдон вазифасини ўтаган. Сўнгра ўзакнинг орқа тарафидан асосий иш юзага ортогонал равишда периферик йўнишлар амалга оширилган ва калта пропорцияли ўрта ҳажмли учириндилар чакмоқлаб олинган. Ушбу йўнишлар учун нуклеуснинг орқа тарафидаги ҳамда асосий иш юзасидаги аввалги йўнилғи негативлари зарб майдон вазифасини ўтаган. Кўндаланг кесмада нуклеус учбурчаксимон (21-расм).

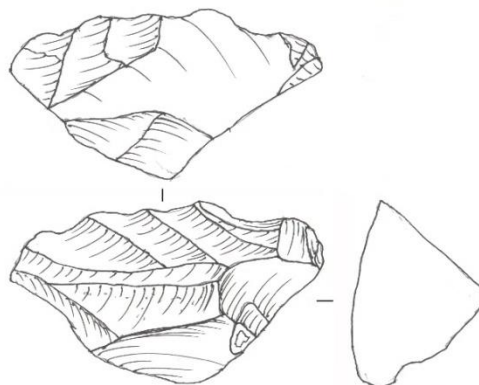


21-расм

Кўп зарб майдонли нуклеуслардан яна бири яшмадан ишланган ва ҳажми 80х88х48 мм. Ўзакнинг асосий зарб майдони текисланган ва орқа тарафига ўта қиялаштирилган. Бироқ ушбу зарб майдондан кичик ва ўрта ҳажмли йўнилғи негативлари нуклеуснинг марказига етиб-етмасдан синиб қолаверган. Сўнгра ўзакнинг ҳар иккала ён томонлари ҳамда пастки учидан периферик йўнишлар амалга оширилган ва бу эҳтимол, унинг марказида ҳосил бўлган ноқулай бўртикни олиб ташлаш учун амалга оширилган (22-расм). Аммо бу уринишларнинг барчаси муваффақиятсиз тугаган. Нуклеуснинг орқа тарафи табиий синган юзасини сақлаб қолган.



22-расм



23-расм

Селунгур ғор макони нуклеусларининг тип-варақаси

№	Тип	Сони	%
1	Бир зарб майдонли бир юзадали нуклеуслар	16	
а	Бир тор зарб майдонли	7	
б	Бир кенг зарб майдонли	5	
в	Бир галка қобикли зарб майдонли	2	
г	Бир текисланган зарб майдонли	2	
2	Бир юзадан перпендикуляр чақмоқланган нуклеуслар	3	
3	Бир юзадан икки қарама-қарши зарб майдонли нуклеуслар	4	
4	Икки юзадан икки қарама-қарши зарб майдонли нуклеус	1	
5	Ортогонал нуклеуслар	4	
6	Кўп зарб майдонли нуклеуслар	8	
Жами:		36	100

Тўпламнинг навбатдаги кўп зарб майдонли нуклеуси ҳам яшмадан ишланган, ҳажми 50x50x40 мм ва у ишлов беришнинг охириги босқичларида ташлаб юборилган. Ўзакни чақмоқлаш шарсимон нуклеуслардагидек бутун периферияси бўйлаб амалга оширилган ва бунда аввалги йўнилғи негативлари кейинги йўнилғилар учун зарб майдон вазифасини ўтаган (23-расм). Чақмоқлашнинг мазкур босқичида ўзакдан кичик ва ўрта ҳажмли учириндилар синдириб олинган.

Хулоса. Селунгур технокомплексининг бирламчи ишлов берилган тош буюмларини (нуклеуслар) археометрик ва техник-типологик усуллар билан тадқиқ этишимиз натижасида қуйидаги хулосаларга келинди:

1. Селунгур ғор макони нуклеуслари асосан оғир тош ушатғичлар ёрдамида фақат учириндилар чақмоқлаб олишга мўлжалланганлиги билан ажралиб туради.

2. Нуклеусларни чақмоқлашда аксарият ҳолларда зарб майдон тайёрланмаган ва уларнинг иш юзаси ҳамда зарб майдонлари ўртасидаги бурчак жуда очиқ. Бу ҳолат нуклеусларнинг иш юзасини тўлиқ чақмоқлаб олиш имкониятини пасайтириб юборган. Натижада йўнилғилар нуклеус иш юзаларининг бошланғич қисмларида синиб қолаверган ва бу перпендикуляр, ортогональ ёки кўп зарб майдонли ўзакларнинг пайдо бўлишига олиб келган.

3. Селунгурда “қиррадан чақмоқлаш” техникаси устунлик қилади. Нуклеусларда асосан бир йўнилғи негативи кейинги йўнишлар учун зарб майдон вазифасини ўтаган. Кўп ҳолларда зарб майдон вазифасини хом ашёнинг галкали юзаси ўтаган. Ёдгорликда кам сонли бўлсада сандонда синдириш техникаси ҳам ҳукм сурган ва бу асосан, йирик галкаларни чақмоқлашда қўлланилган.

Шундай қилиб, Селунгур маконида тошларга бирламчи ишлов бериш ўта примитивлиги билан ажралиб туради ва бу индустриянинг умумий кўринишига сезиларли таъсир кўрсатган. Бу ҳолат Шарқий ва Жануби-Шарқий Осиёнинг илк палеолит даври комплексларига хос хусусият ҳисобланади. Чунки, Селунгурда тошларга бирламчи ишлов беришда Шарқий ва Жануби-Шарқий Осиё илк палеолитида бўлгани каби зарб майдонлар тайёрланмаган ва кўп ҳолларда зарб майдон вазифасини галкаларнинг табиий юзалари ўтаган.

Шарқий ва Жануби-Шарқий Осиё палеолитининг яна бир хусусиятларидан бири “қиррадан чақмоқлаш” техникаси бўлиб (расщепление от ребра), унда аввалги йўнилғи негативи кейинги йўнишлар учун зарб майдон вазифасини ўтаган. Юқорида қайд этганимиздек, Селунгурда ҳам “қиррадан чақмоқлаш” техникаси устунлик қилади. Селунгурдаги текис зарб майдончали йўнилғилар ҳам махсус тайёрланган майдончадан эмас, балки аввалги негативларнинг текис юзасидан чақмоқлаб олинган. Бу ҳақда ёдгорликдаги учириндилар зарб майдончаларининг чақмоқланиш бурчакларининг ўта очиқлиги гувоҳлик беради. Бу анъана Шарқий ва Жануби-Шарқий Осиёнинг бутун илк палеолити даврида ўзгаришларсиз давом этади.

Афтидан, Евроосиёнинг Шарқий ва Жануби-Шарқий ҳудудларига бундан 2 миллион йиллар муқаддам миграция қилган архаик Хомо эректуслар ҳали нуклеусларни синдиришда зарб майдонлар тайёрлаб олиш ва уларнинг иш юзаларидаги чақмоқланиш бурчагини назорат

килишни билмаганлар. Селунгурнинг куйи қатламларида ҳам худди шундай манзара кузатилади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Анисюткин Н.К., Исламов У.И., Крахмаль К.А. Кливеры раннепалеолитической стоянки Сельунгур в Средней Азии // Археологические вести. №7. Санкт-Петербург, 2000. – С. 12-19.
2. Вишняцкий Л.Б. Палеолит Средней Азии и Казахстана. Санкт-Петербург, 1996. – С. 107.
3. Деревянко А.П. Три глобальные миграции человека в Евразии. Том 2. Первоначальное заселение человеком Северной, Центральной и Средней Азии. Новосибирск, 2017. – С. 399-415.
4. Исламов У.И., Оманжулов Т. Пещерная стоянка Сель-Унгур // ИМКУ. Вып.19. Ташкент, 1984. – С. 18-27.
5. Исламов У.И. Древнейшая пещерная палеолитическая стоянка Сель-Унгур в Ферганской долине // Советская археология, №2. Москва, 1990. – С. 115-126.
6. Исламов У.И., Крахмаль К.А. Комплексные исследования древнепалеолитической пещерной стоянки Сельунгур // Раннепалеолитические комплексы Евразии. Новосибирск, 1992. – С. 143-163.
7. Исламов У.И., Крахмаль К.А. Палеоэкология и следы древнейшего человека в Центральной Азии. Изд-во “Фан”. Ташкент, 1995. – 220 с.
8. Исламов У.И., Халмухамедова Р.А., Крахмаль К.А. Исследования палеоэкологии антропогена Центральной Азии // Проблемы каменного века Средней и Центральной Азии. Изд-во ИАЭТ СО РАН. Новосибирск, 2002. – С. 113-118.
9. Касымов М.Р. Новые исследования по палеолиту Ферганской долины в 1964 г. // ИМКУ. Вып.7. Ташкент, 1966. – С. 28-35.
10. Кривошапкин А.И., Виола Б., Колобова К.А., Чаргынов Т., Бакчиев Д. Возобновление исследования пещеры Сельунгур (Кыргызстан) // Проблемы археологии, этнографии, антропологии Сибири и сопредельных территорий. Том 21. Новосибирск, 2015. – С. 94-98.
11. Кривошапкин А.И., Виола Б., Чаргынов Т., Крайцарж М., Колобова К.А., Шнайдер С.В., Романенко М.Е. Исследования среднепалеолитических комплексов пещеры Сельунгур в полевом сезоне 2016 г. // Проблемы археологии, этнографии, антропологии Сибири и сопредельных территорий. Том 22. Новосибирск, 2016. – С. 94-99.
12. Пошка А. Пещера Сел-Ун-Хур // Вопросы антропологии. Вып.2. Москва, 1960. – С. 38.
13. Ранов В.А., Додонов А.Е. О периодизации и хронологии нижнепалеолитических стоянок Средней Азии // К истокам истории древнекаменного века Средней Азии. Ташкент, 1994. – С. 44-53.
14. Сайфуллаев Б.Қ., Хошимов Х.Б. Тошларни чақмоқлашнинг технологик услублари // Ўзбекистон археологияси. №2, (17), Самарқанд, 2018. 89-113-бетлар.
15. Сайфуллаев Б.Қ. Ўрта Зарафшон воҳаси тош даври маданиятлари (Зирабулоқ топилмажойи материаллари асосида) // т.ф.д. илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертация автореферати. Тошкент, 2022. – 78 б.
16. Омонов А.М. Ўзбекистон палеолити хорижлик мутахассислар нигоҳида (мунозара ва танқидий қарашлар) // Ўзбекистон археологияси. №2, (19). Самарқанд, 2019. 112-121-бетлар.
17. Омонов А.М. Марказий Осиёнинг илк палеолит даври маданиятлари муаммолари (Селунгур ёдгорлиги мисолида) // Ўтмишга назар // №9, 4 жилд, Тошкент, 2021. 72-85-бетлар.
18. Омонов А.М. Илк палеолит даври меҳнат қуроллари, турлари ва тошга ишлов беришнинг қадимги техникаси “Жамият ва инновациялар”. №2, (2). Тошкент, 2021. 8-16-бет.
19. Islamov U.I. Seloungour un nouveau site du Paleolithique inferieur en Asie Centrale. //L’Anthropologie 94/4: Paris, 1990. – P. 676-677.
20. Omonov A.M. Selungur gor makonining tosh industriyasi (texnik-tipologik tadqiqot). Tarix fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi. Toshkent, 2023. – 137 b.

УДК 94(575.171)

ОСВЕЩЕНИЕ В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ АБДУЛЛЫ БОЛТАЕВА МАТЕРИАЛОВ О ХИВИНСКОМ ХАНСТВЕ И ПОЛИТИЧЕСКОЙ ЖИЗНИ ХОРЕЗМСКОЙ НАРОДНОЙ СОВЕТСКОЙ РЕСПУБЛИКИ

Д.Ш.Ражабова, младший научный сотрудник, Хорезмская академия Маъмуна, Хива

Annotatsiya. Maqolada Abdulla Boltayevning qo‘lyozma asarlarida Xiva xonligi va Xorazm Xalq Sovet Respublikasi davrining (XVII-XX asrlar) siyosiy, ijtimoiy-iqtisodiy hayoti to‘g‘risidagi ma‘lumotlar tahlil qilinadi. Shuningdek, Abdulla Boltayevning qo‘lyozmalarida aks ettirilgan Xiva xonligining ijtimoiy-siyosiy hayoti va davlat boshqaruvi haqidagi ma‘lumotlar Xiva xonligi tarixiga oid boshqa manbalar bilan ilmiy-qiyosiy nuqtai nazardan tahlil qilinadi.

Kalit so‘zlar: A.Boltayev, Xiva xonligi, XXSR, tarix, qo‘lyozma, xon, siyosat, Yosh xivaliklar.

Аннотация. В статье анализируются сведения о политической, социально – экономической жизни периода Хивинского ханства и Хорезмской Народной Советской Республики (XVII-20-е годы XX вв.) в рукописных трудах Абдуллы Болтаева. А также, анализируется социально-политическая жизнь Хивинского ханства и сведения по государственному управлению, отраженные в рукописях Абдуллы Болтаева, с научно – сравнительной точки зрения с данными других источников по истории Хивинского ханства.

Ключевые слова: А.Болтаев, Хивинское ханство, ХНСР, история, рукопись, хан, политика, младохивинцы.

Abstract: The article analyses the data on political, social and economic life of Khiva Khanate and Khorezm People's Soviet Republic (XVII-20th years of XX centuries) in the manuscripts of Abdulla Boltaev. Also, the socio-political life of Khiva khanate and information on state administration, reflected in the manuscripts of Abdulla Boltaev, are analysed from the scientific-comparative point of view with the data of other sources on the history of Khiva khanate.

Key words: A.Boltaev, Khiva khanate, KhNSR, history, manuscript, khan, politics, Mladokhivins.

Абдулла Болтаев — значимая фигура в изучении истории Центральной Азии, и его работы о Хивинском ханстве и Хорезмской Народной Советской Республике представляют особую ценность для историков и исследователей. В своих произведениях А.Болтаев глубоко анализирует политические, социальные и культурные аспекты этих исторических периодов.

В нескольких своих рукописных тетрадах А.Болтаев пытался раскрыть историю Хивинского ханства. В связи с этим, путем научного анализа этих тетрадей, обобщения и изучения содержащихся в них сведений, касающихся политической истории Хивинского ханства и Хорезмской Народной Советской республики, а также вопроса государственного управления ханством, можно прийти к определенным выводам. Сведения о политической жизни Хивинского ханства и периода Хорезмской Народной Советской Республики встречается почти во всех рукописных тетрадах А.Болтаева. Однако в его тетрадах под номерами 1, 2, 3, 4, 6, 9, 13, 21, 38, 39, 44, 45, 46, 47, 48, 54, 66, 67 этот вопрос отражен более широко. Но большинство этих тетрадей являются копиями тетрадей с определенным номером, и А.Болтаев скопировал эти тетради в нескольких экземплярах. Однако сам А.Болтаев не уточнил причину, по которой многие тетради были переписаны в нескольких экземплярах. Можно лишь прийти к выводу, что эти тетради, исторические события в тетрадах и их содержание были добавлены и дополнены самим автором в разное время, поэтому нельзя прийти к выводу, что тетради полностью повторяли друг друга. Поэтому сведения А.Болтаева о политической жизни и государственном управлении во времена Хивинского ханства и Хорезмской Народной Советской Республики не собраны в одной конкретной тетради. Например, он процитировал, что Абулгази Бахадур – Хан, взойдя на престол, провел ряд реформ в политической и социально-экономической сферах. На 3-м листе тетради написано: “а из узбеков было триста шестьдесят. Тридцати двум из них он предоставил место рядом с собой. Те, которые являются одним из двух судей двух шейхов ислама, является Кази Калон уль сортаи Кази. Второй Кази Аскар уль казисидур узбекской общины”, на основании анализа отмеченных предложений. Из приведенных А.Болтаевым сведений о дворцовых титулах и должностях можно сделать вывод, что в ханстве в это время назначались чиновники отдельно от оседлых узбеков, отдельно от местного населения “сартов”и присваивались отдельные титулы [1].

На следующей странице тетради перечислены дворцовые должности: “из потомков Раиса Сайида один мутавалли, один накиб, четыре оталыка, четыре инака, четыре мираба, четыре бея, один парвоначи, два ока, два арбоба, четыре чоготойских инока говорят, что один которых Вазир полу Мехтар и один кушбеги эти двое стоят под ногами в присутствии неуместного хана” [2].

Следовательно, приведенные выше предложения ясно показывают политическую и социально-этническую ситуацию в ханстве в те времена. Вопросы дворцовых традиций и

приемных церемоний в период Хивинского ханства отражены в тетрадях № 10, 21 и 22, особенно хорошо отражены ханские обряды арз-дод [3]. Эти тетради частично изучали исследователи У.Абдурасулов и П.Сартори. В частности, важная информация по этому поводу содержится в тетради 22, а А. Болтаев даже упомянул в этой тетради план специального здания Хивинского хана, где граждане и должностные лица принимают заявления и жалобы [4]. В целом исследователи рукописей А.Болтаева отметили, что сведения, содержащиеся в тетради № 22, не встречаются в трудах других историков и требуют более глубокого изучения этой тетради [5].

А.Болтаев подробно описывает систему управления Хивинского ханства, включая роль хана, придворной аристократии и местных правителей. Его исследования показывают, как социальные классы и этнические группы взаимодействовали друг с другом, создавая уникальную социальную динамику. Особое внимание уделяется экономическим отношениям, которые способствовали развитию торговли и ремесел.

В общем случае большая часть рукописей А. Болтаева содержит сведения о политической жизни и государственном управлении периода Хивинского ханства и Хорезмской Народной Советской Республики, но только в тетради №75 информация о порядке деятельности ханства представлена в одной книге. В 11-й и 26-й тетрадях также перечислены обязанности ханских чиновников, списки хокимов беков и политические события периода Хорезмской Народной Советской Республики, события январского восстания 1924 года [6].

В тетради №3 А.Болтаева отражены деятельность организации «Младохивинцев», политические процессы в ханстве, связанные с Февральской революцией 1917 года в России, и деятельность Асфандиёр-хана, содержание Манифеста хана о проведении 5 апреля 1917 года буржуазной реформы, деятельность государственной организации «Идораи машварат» и, наконец, деятельность Джунаид-хана в 1918 - 1920 годах, о свержении ханства и установлении Хорезмской Народной Советской республики (чуть позже Хорезмская Советская Социалистическая Республика) и политическом устройстве этого государства [7].

В своих работах А.Болтаев акцентирует внимание на том, как новые политические реалии влияли на жизнь местного населения. Он исследует вопросы земельной реформы, образования и культурной политики, которые стали основой для формирования новой идентичности. А.Болтаев также обращает внимание на роль интеллигенции и активистов в процессе социализации и модернизации общества.

Выводы: Абдулла Болтаев создал богатое научное наследие по истории Хорезма, его исторические произведения еще не изучены, редко вовлечены в общую историографию, а многие из них хранятся в частном архиве, поэтому до сих пор не известны научной общественности и поэтому на основе глубокого научного анализа еще не введены в научный оборот источники, на основании необходимо объективно изучить политическую, социально-экономическую и культурную жизнь Хорезмского оазиса XVII-начала XX вв.;

Абдулла Болтаев писал свои труды в основном в советское время, и в этом отношении его исторические материалы следует изучать на основе новых подходов и освещать на основе исторической объективности, и только на этой основе можно сделать новые теоретические выводы по основным проблемам этого исследования;

Материалы Абдуллы Болтаева в основном написаны в период с 1950 по 1965 годы, из них каталогизированы только две из четырех, хранящихся в рукописном фонде Института востоковедения Академии наук Республики Узбекистан, а также в семейном архиве внука А. Болтаева Одилбека Абдуллаева до настоящего времени хранящиеся материалы не анализировались на основе какого-либо порядка или в разрезе политических, социально-экономических и культурных тем;

Материалы Абдуллы Болтаева играют важную роль в изучении истории Узбекистана, особенно его неотъемлемой части, истории Хивинского ханства. Подчеркивается необходимость более широкого раскрытия этих материалов, состава и описания его жизни и деятельности, научного наследия, сравнительного анализа собранных официальных

документов с другими историческими произведениями и источниками, отражающими историю Хивинского ханства XVII-начала XX веков.

А. Болтаев использует широкий спектр источников, включая архивные документы, мемуары, а также устные истории, что позволяет ему создать многослойный и комплексный портрет исторических событий. Его методологический подход сочетает в себе как количественные, так и качественные методы, что делает его исследования особенно ценными для глубокого понимания рассматриваемых тем.

Произведения Абдуллы Болтаева о Хивинском ханстве и Хорезмской Народной Советской Республике представляют собой важный вклад в изучение истории Центральной Азии. Его исследования помогают не только восстановить картину политической жизни этих регионов, но и понять более широкие процессы, происходившие в Центральной Азии в XX веке. Болтаев остается значимой фигурой, чьи работы продолжают вдохновлять исследователей на дальнейшее изучение богатой и сложной истории этого региона.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Болтаев А. Тетрадь №1. Рукопись хранится в личной библиотеке О.Абдуллаева, Хива. - Лист 3
2. Болтаев А. Тетрадь №1. Рукопись хранится в личной библиотеке О.Абдуллаева, Хива. - Лист 4
3. Болтаев А. № 10, 21-22 тетради. Рукопись хранится в личной библиотеке О.Абдуллаева, Хива.
4. Sartori P., Abdurasulov U. Seeking Justice at the Court of the Khans of Khiva (19th - early 20th Centuries). – Leiden; Boston: Brill, XXVI, 2020. – P.XIII.
5. Sartori P., Abdurasulov U. Seeking Justice at the Court of the Khans of Khiva (19th - early 20th Centuries). – Leiden; Boston: Brill, XXVI, 2020. – pp. XI-XIX.
6. Болтаев А. № 11, 26, 75 тетрадей. Рукопись хранится в личной библиотеке О. Абдуллаева, Хива. - Тетрадь №11: листы 28-56, тетради №26, 75: обе листа 12.
7. Болтаев А. Тетрадь №3. Рукопись хранится в личной библиотеке О. Абдуллаева, Хива. – Страницы 68–113.

УДК 93/94

ВЛИЯНИЕ ПЕРОВСКОЙ ЭКСПЕДИЦИИ НА ТОРГОВЫЕ СВЯЗИ ХИВИНСКОГО ХАНА

Ж.О.Рахимбергенов, преподаватель, Университет Мамуна, Хива

Annotatsiya. Chor Rossiyasi XIX asrning boshlarida sanoat inqilobi ro'y berib, xom ashyoga bo'lgan talab kuchaya boshlaydi. Yangi hududlarni bosib olish, bosib olingan boy hududlardan keng bozorni shakillantirish, o'z sanoat maxsulotlarini bojsiz sotish istagi, qolaversa, Bekovich-Cherkasskiyning ekspeditsiyasi xotiralari Xiva xonligini egallash uchun kuchli istakni paydo qiladi. Shu maqsadda Perovskiy ekspeditsiyasi uyushtiriladi. Ekspeditsiya natijalari, uning elchilik va savdo aloqalariga ta'siri ushbu tadqiqot ishida ko'rib chiqildi.

Kalit so'zlari. Olloqulixon, Perovskiy, bel, omoch, pichoq, bolta, o'roq, Achchiq tosh, Kinovar (bo'yoq), Mitkal, Tunuka, keng ichki bozor, qalpoq, Qobilboy, shahar dumasi, bojxona.

Аннотация. В царской России в начале XIX века произошла промышленная революция, и спрос на сырье стал возрастать. Желание завоевать новые территории, создать из завоеванных богатых территорий большой рынок, беспощадно продавать свою промышленную продукцию, кроме того, воспоминания об экспедиции Бековича-Черкасского порождают сильное желание занять Хивинское ханство. С этой целью организована экспедиция Перовского. Итоги экспедиции, ее влияние на посольские и торговые отношения рассматриваются в данной исследовательской работе.

Ключевые слова. Оллокулихан, Перовский, пояс, плуг, нож, топор, коса, Горький камень, Киноварь (краска), Миткаль, Тинука, широкий внутренний рынок, кепка, Кабылбой, городская дума, таможня.

Abstract. Czarist Russia experienced an industrial revolution at the beginning of the 19th century, and the demand for raw materials began to increase. The desire to conquer new territories, to create a large market from the conquered rich territories, to sell their industrial products duty-free, in addition, the memories of Bekovich-Cherkassky's expedition create a strong desire to occupy

the Khanate of Khiva. For this purpose, the Perovsky expedition is organized. The results of the expedition, its impact on the embassy and trade relations are considered in this research paper.

Keywords. *Olloqulikhan, Perovsky, belt, plow, knife, axe, scythe, Bitter stone, Cinnabar (paint), Mitkal, Tinuka, wide domestic market, cap, Kabylboy, city duma, customs house.*

Литературный анализ и методология. При проведении и обсуждении этой исследовательской работы совместно с местными учёными широко использовались труды восточных и западных учёных. Научно проанализированы работы Х. Зиёева, С. В. Жуковского, А. Р. Мухаммаджонова, Т. Нематова. Интернет-информация имеет особое значение при заполнении и завершении исследовательской работы. На основе архивных материалов собрана информация о торговых процессах, их проблемах, посольских отношениях. В качестве основного руководства при описании исследовательской работы использовались труды «Фирдавс ул Икбал, Шаджарай Тюрк».

Результаты и обсуждение. В XIX веке страны Западной Европы пережили промышленную революцию и сформировали крупный внутренний и внешний рынок продукции. Эта ситуация не оставила Россию в стороне. К XIX веку Россия стала организовывать экспедиции на Хивинское ханство за счет завоевания новых территорий в поисках новых богатств для развития промышленности и организации дешевой рабочей силы. В 1836 году российское правительство вмешалось во внутренние дела Хивинского ханства и решило направить в ханство воинскую часть под руководством оренбургского генерал-губернатора Перовского с целью усиления своего влияния. [1, с. 129]. Прежде чем начать свой поход, Перовский написал письмо хивинскому хану Оллокулихану. В письме требовалось возвращение русских пленников ханства на родину, невмешательство во внутренние дела кыргызов-кайсаков, предоставление широких прав купцам Российского государства. Перовский сообщил хану, что никаких переговоров вестись не будет, пока эти требования не будут выполнены. В то же время российское правительство издало указание остановить хивинских купцов на линиях Астрахани, Оренбурга и Сибири [2, т. 8.]

Правящие круги Хивинского ханства отказались выполнить требования российского правительства. Но разъединение с Россией оказало существенное влияние на экономическое положение ханства. Поэтому хивинский хан попытался восстановить отношения с Россией, выполнив некоторые требования российского правительства. В 1837 году хивинский хан через посла по имени Кабильбой отправил в Россию 25 русских пленников с ценными подарками. Но российское правительство отправило посла обратно, требуя полного удовлетворения своих требований. После этого Хивинский хан попытался заключить союз против России с Бухарским ханством. Но когда эта попытка провалилась, Хан Хива отправил в Россию еще одного посла для улучшения отношений с Россией. Ухудшение отношений между Россией и Хивой отрицательно сказалось на состоянии ханства. Здесь увеличился спрос на российские товары, выросли цены на товары. Об этом свидетельствуют данные (таблица) 1837 г. [1, с. 129].

В Хивинском ханстве русские товары широко использовались во всех отраслях народного хозяйства. По этому поводу в одном документе говорилось: «В настоящее время хивинцы очень привязаны к России. Железо и чугун играют важную роль в их повседневной жизни, из них изготавливают ремни, плуги, ножи, топоры, косы, оружие, пилы, хозяйственные инструменты. Хивинцы также покупают в России кожу и другие необходимые товары» [1, с. 129].

Таблица

Российские товары	Цена в Хиве До 1836 г.	Цена в Хиве После 1836 г.
10 кусков коричневой кожи.	130 сум	270 сум
10 кусков дешевой кожи	155 сум	300 сум
Горький камень 1 фунт	12 сум	40 сум
Сахар 1 фунт	50 сум	68 сум
Киноварь (бо Сахар 1 фунт)	150 сум	600 сум

Ртуть 1 пуд	240 сум	500 сум
Чит 50 газ	35 сум	40 сум
Миткаль 50 газ	22 сум	30 сум
Цветовой код	150 сум	210 сум
Чугун 16 фунтов	112 сум	150 сум
Олово 1 фунт	9 сум	15 сум
Сталь 1 фунт	12 сум	20 сум

Велика была и важность России как требовательного рынка сбыта товаров Хивинского ханства. «Хивинское ханство», — писалось в одном из документов, — не может продавать хлопок, нитки, различные фрукты и другие товары в Иран, Бухару и Афганистан. Они могли переправить свой товар только в Россию. Вот почему хивинцы полностью зависят от России в сфере торговли».[1, с. 130].

Таким образом, Хивинское ханство, с одной стороны, страдало от недостатка русских товаров, а с другой – было лишено требовательного рынка сбыта для своих товаров. Чтобы облегчить эту ситуацию, Хивинское ханство пыталось вывозить русские товары из Бухары. По указанию хивинского хана бухарские караваны, проходившие через ханство, были обязаны забрать хивинские товары и продать часть русских товаров.[1, с.130].

Бухарское ханство воспользовалось возможностью (1837-1838 гг.) для укрепления своих связей с Россией. Все купцы, приехавшие в Астрахань в 1838 году, были бухарцами и продавали хлопок, пряжу калавы, шелк-сырец, шерсть, марлю с цветочным узором, постельное белье и ковры. Привезли такие товары, как каракол, шапки, пальто.[2, в. 28-29.37-39, 48-49-50, 57-59].

В 1839 году российское правительство направило военный отряд под командованием Перовского для оккупации Хивинского ханства. Однако это движение вернулось в Оренбург с большими потерями из-за суровости природных условий. Это привело к смягчению отношений России с Хивой. Кроме того, Хивинский хан в 1840 году отправил в Оренбург посла по имени Отанияз Ходжа с 418 русскими пленными, чтобы восстановить торговые отношения с Российским государством. [1, с. 131]. В то же время хивинский хан дал особые указания каракалпакским, туркменским, киргизским вождям и местным властям ханства не брать русских в плен. Сообщалось также, что россиянам удалось не агрессивировать и установить дружественные отношения с российским государством. [3, с. 120-121]. В 1840 году местным властям Астрахани и Оренбурга был издан приказ о восстановлении торговых и посольских связей с Хивинским ханством. Хивинцев, арестованных в Астрахани и других местах, отпустили и разрешили работать [2, с. 88].

Разрыв отношений с Хивинским ханством также противоречил интересам Русского государства. Именно поэтому российскому правительству пришлось восстанавливать отношения с Хивинским ханством. [1, с. 131].

Российское правительство разрешило послу Хивы Отаниязу Ходже посетить Петербург с целью официально оформить восстановление отношений с Хивинским ханством. С этой целью в Хиву был также отправлен российский посол. Таким образом, торговые отношения между обеими сторонами были восстановлены, и хивинцы стали посещать Астрахань. Об этом свидетельствует документ, составленный в 1841 году. [2, с. 16-18,,31,33,37, 52-53, 55-56, 67-68].

В следующем, 1842 году, в Астрахань было отправлено хлопка на сумму 6072 сума, пряжи калавы на сумму 17284 сума, пряжи пряжи на сумму 17259 сума, изделий из шелка на сумму 1233 сума, мехов на сумму 1090 сумов, изделий из кожи на сумму 212 сумов и других товаров на 3229 сумов. стоимостью 302 сума были привезены. В Хиву было привезено 4586 шелка-сырца, 2621 серого, 1187 пестрого сукна, 5404 марли красной, 413 поясов, 993 мехов, 4586 лисьих мехов, 679 тюков хлопка, 124 тюков пряжи калавы и других товаров. были восстановлены, но астраханское местное самоуправление некоторые представители самовольно пытались ограничить хивинских купцов[1, с. 131].

Астраханская городская дума принуждала хивинцев вступать в цехи и препятствовала им заниматься оптовой торговлей. Именно поэтому хивинцы выразили протест против действий городской думы и пожаловались начальнику таможни. В результате произошла переписка между городской думой и таможней и было доказано, что средства защиты хивинцев законны. Таможня указала городской думе, что если деятельность хивинцев будет воспрепятствована, они покинут Астрахань. Это явный ущерб интересам государства.[2, в. 71-72]. Что случилось с перепиской таможни с городской Думой, мы не знаем. Однако в последующие годы торговые отношения между двумя сторонами продолжались в обычном режиме. В январе 1845 года пряжи калавы на 635 сумов, хлопка на 21272 сума, меха на 2224 сума, а в августе и сентябре того же года 292 тюка хлопка, 6406 тонн, шерсти 12343, сурпысырца 5828, одеяла 451, ремней 50. В Астрахань было привезено 197 различных тканей, 9 нитей калавы, 914 караколов, 947 лисьих мехов, 105 чернильниц, 14 ковров и другие узбекские товары.[2, с. 64-65].

Заключение. Установление тесных связей между Царской Россией и Хивинским ханством тесно связано с тем, что ему были предоставлены широкие возможности для торговли между двумя странами. К середине XIX века торговые вопросы между двумя странами стали очевидными с односторонним доминированием, то есть Хивинское ханство стало прочно связано с Россией в торговом отношении. Даже ввоз европейской продукции осуществлялся только через Россию. Это привело к тому, что торговля была немного вялой. В то же время это отразилось на экономическом положении страны.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Ziyoyev. H.Asarlar to'plami.O'zbekiston va Volga bo'ylari(XVI asrning ikkinchi yarmi -XIX asrlar)B-382.
2. Gosudrastvenniy arxiv Astraxanskoy oblasti, f. 464, op. 1.d. 190.v. 8.
3. S. V. Jukovskiy, Snosheniya Rossii s Buxaroy i Xivoy za posledniye trexsoletieye. Petrograd, 1915. 233 s
4. A.R.Muhammadjonov, T.Ne'matov. Buxoro Ba Xevaning Rossiya bilan munosabatlari tarixiga doir ba'zi manbalar. O'zbekiston SSR fanlar akademiyasi nashriyoti. Toshkent – 1957.B-224.
5. Abulg'oziy, Shajarayi turk, T., 1992;
6. Ogahiy, Asarlar, 56j., T., 1978— 80;
7. Bayoniy, Shajarai Xorazmshohiy, T., 1994;
8. Arxiv MInisterstva inostrannix del Rossii, Snosheniya Rossii s Xivoy.d.1,
9. https://uz.wikipedia.org/wiki/Perovskiy_ekspeditsiyasi

УДК 94(5-191.2)(063)+94(470)(063)

ЗНАЧЕНИЕ СТРОИТЕЛЬСТВА ЖЕЛЕЗНЫХ ДОРОГ В ТОРГОВЫХ СВЯЗЯХ В ХИВИНСКОМ ХАНСТВЕ (КОНЕЦ XIX НАЧАЛО XX ВЕКА)

Ж.О.Рахимбергенов, преподаватель, Университет Мамуна, Хива

Annotatsiya. Davlatlar o'rtasidagi savdo-sotiq ishlarining rivojlanishi temir yo'llarning qurilishi bilan yanada taraqqiy qilgan. Buni Chor Rossiyasi misolida ko'rishimiz mumkin. Xiva xonligi Chor Rosssiyasi tamonidan bosib olinishi bilan Temir yo'llar qurish ishini jadallashtirgan. Rossiyadan tovarlar kelishi va Xiva xonligidan xom-ashyolarning arzon tashib keltirishi bu yerga yetib kelgan poyezdlar bilan bog'liqdir. Temir yo'llar nafaqat savdo ishlari balki harbiylarni O'rta Osiyoga tezkor suratda tashib keltirish vazifasini o'taydi. Bu borada ushbu maqoladi kengroq ma'lumotlar berilgan.

Kalit so'zlar: Chorjo'y temir yo'li, Kolosovskiy, Zakaspiy temir yo'li, Rossiya-Xitoy banki, Rossiya-Osiyo banki, og'a-ini Olloqulovlar, og'a-ini Baqqolovlar, Salimjonov, Avazboy Qurbonniyozov, Samandarov, Aminov, Toshniyozov, Allaberganov, sanoatchi, mix, kerosin, neft, qalay, beda.

Аннотация. Развитию торговли между государствами способствовало строительство железных дорог. Мы можем видеть это на примере царской России. Хивинское ханство ускорило строительство железных дорог, когда оно было завоевано царской Россией. С прибывающими сюда поездами связаны прибытие товаров из России и дешевая перевозка сырья из Хивинского ханства. Железные дороги служат не только

торговле, но и задаче быстрой переброски военных в Среднюю Азию. По этому поводу более подробная информация приведена в данной статье.

Ключевые слова: Чорджойская железная дорога, Колосовский, Закаспийская железная дорога, Российско-Китайский банк, Россия-Азиатский банк, братья Оллокуловы, братья Бакколовы, Салимжонов, Авазбой Гурбанизов, Самандаров, Аминов, Тошниёзов, Аллаберганов, промышленник, гвозди, керосин, нефть, олово, люцерна.

Abstract. The development of trade between the states was further advanced with the construction of railways. We can see this in the case of Tsarist Russia. The Khanate of Khiva accelerated the construction of railways when it was conquered by Tsarist Russia. The arrival of goods from Russia and the cheap transportation of raw materials from the Khiva Khanate are connected with the trains arriving here. Railways serve not only trade, but also the task of quickly transporting the military to Central Asia. In this regard, more detailed information is given in this article.

Key words: Chorjoi railway, Kolosovsky, Transcaspian railway, Russia-China Bank, Russia-Asia Bank, Olloqulov brothers, Baqkolov brothers, Salimjonov, Avazboy Gurbaniozov, Samandarov, Aminov, Toshniyozov, Allaberganov, industrialist, nails, kerosene, oil, tin, alfalfa.

Литературный анализ и методология. При проведении и обсуждении этой исследовательской работы совместно с местными учёными широко использовались труды восточных и западных учёных. Научно проанализированы работы А.С. Садикова, С.В. Жуковского, Г. Непесова, Х. Зиёева, Н. Аллаевой. Интернет-информация имеет особое значение при заполнении и завершении исследовательской работы. На основе архивных материалов собрана информация о торговых процессах, их проблемах, посольских отношениях. Агахи, работы Баяни имеют большое значение для совершенствования исследовательской работы. Предметы, хранящиеся в музеях, рассказывают о том, как были организованы торговые связи того времени.

К концу XIX века строительство железных дорог в Европе шло быстрыми темпами. Железные дороги — это средство сближения товаров, солдат и пассажиров на большие расстояния. В Хивинском ханстве большое влияние на торговые отношения оказали железные дороги. В частности, после оккупации Хивинского ханства царской Россией он преследовал несколько политических целей. Транспортировка дешевого сырья, переселение российских граждан и доставка хлопка в центр стали главными целями России. Если посмотреть на состояние купечества, то их продукция не может сохранять конкурентоспособность перед русскими товарами, что является причиной банкротства купечества и экономического кризиса Хивинского ханства. В связи с этим научные исследования дают обширные сведения об истории ханства в XIX веке.

Результаты и обсуждение. После того, как Российская империя сделала Хивинское ханство своей колонией в 1873 году, интерес русских купцов и бизнесменов к ханству еще больше возрос, и они сразу же начали работать в ханстве. Русские селились преимущественно в крупных городах, в местах, более удобных для торговли и на Амударье. Например, в Хивинской крепости их 80, в Ханге - 90, в Мангите - 200, в Кохна Ургенче - 100, в Кунгироте - 150, в Садбаре - 300, всего в ханстве (по статистике 1910 г.) - 1507 человек. Гражданин России проживал [1, с. 47]

После Гандымского договора 1873 многие свободы и полномочия были предоставлены русскому купечеству и буржуазии, а атласные, креповые и шерстяные ткани, принадлежавшие Иваново-Вознесенской, Ярославской, Орехово-Зуевской мануфактурам, ввозились в больших количествах. [6, б. 124]. В 1875 году через Красноводск развивались торговые связи Хивы с Россией, из ханства в Россию караванами везли шелк, хлопок, пряжу, овчинный мех, козью шерсть, плащи, шелковые ткани, сухофрукты. [6, с. 191-192].

Т.Г. Касаясь торговых отношений в колониальный период, Тухтаметов подчеркивает целесообразность его исследования в двух частях: 1) 1868-1895 гг. и 2) с 1895 г. до начала XX в. По мнению автора, торговые отношения между Хивой и Россией имели интенсивное

содержание до середины 90-х годов XIX века, но после 1895 года наступил новый этап во взаимных торговых отношениях. [7, с. 113-114].

Торговля играет важную роль в экономике ханства. В 1873-1917 годах торговля значительно развилась, и она оказала большое влияние на оживление других отраслей экономики страны. В этот период Хивинское ханство стало прибыльным рынком, на котором продавалась продукция русской промышленности, как и во всей Средней Азии. Русские купцы и промышленники привозили на рынки Хивы и тех, которые привозили различные металлические изделия, и плащ из хлопка и шелка из Хивы; шкуры крупного рогатого скота, овец, лисиц и козлов; овечья и верблюжья шерсть; отобрали ковры, войлочные изделия, войлок и т.п.[1, с. 211-212].

Со строительством Чарджойской железной дороги и открытием пароходного движения по Амударье в 1887-1888 гг. укрепились экономические связи хивинцев с Бухарой и Россией. В связи с этим повысился статус города Новый Ургенч, считающегося торгово-промышленным центром Хорезмского оазиса и расположенного вблизи Амударьи. В Ургенче расположены почтово-телеграфное управление, отделение Банка России-Азии, хлопчатобумажные фабрики компании «Большая Ярославская мануфактура». Русские чиновники проводили свою колониальную политику в отношении других городов Хивинского ханства через Новый Ургенч. Города Ходжали, Кунгирот и Мангит стали центрами торговли и обмена между узбеками, туркменами, каракалпаками, казахами и русскими. Однако отсутствие путей сообщения в Хорезмском оазисе препятствовало развитию торговли, экономической и культурной жизни хивинцев. Телегу, считавшуюся единственным средством передвижения во внутренних районах страны, было очень трудно использовать в сезон дождей. Верблюжий транспорт был эффективен в песчаных районах и в засушливые периоды. Таким образом, плохие пути сообщения и то, что Хорезм не связан с Закаспийской железной дорогой, оказали серьезное влияние на развитие народного хозяйства страны.

В 1873 году вывоз промышленных товаров Хивы в Россию составлял 30%, к концу 70-х годов он снизился до 20%, к концу 80-х годов - до 9%, а в 90-х годах - всего лишь 5%. [8, с. 129].

Колонистов больше интересовало железнодорожное сообщение Хорезма с Россией, чем хивинцев. Из-за отсутствия железной дороги российские бизнесмены еще не до конца освоили богатую землю Хорезма, считающуюся рынком промышленных товаров и источником сырья. Введение железной дороги в Хорезм было необходимо для перевозки его сырья, а также для превращения колонистов в обрусевшую землю. В связи с этим, как заявил глава Амударьинского управления Колосовский, «настоящие русские люди придут в Хиву по железной дороге, они заберут из Хивы природные богатства, которые веками накапливались в ханстве, они полностью усилят влияние России». «[1, стр. 103], - пишет он. Хотя царское правительство рассматривало строительство железной дороги Чоржой-Александров-Гай через Хорезм в 1899 году и приняло решение об этом в 1916 году, по разным причинам оно не было завершено в этот период.

С открытием пароходного движения через Аральское море и Амударью импорт российских товаров из года в год увеличивался. Например, в 1897 году общая сумма пожертвований из России Хиве составила 7,5 миллионов. Ввезено товаров на 230 тысяч фунтов, а в 1911-1912 годах общая стоимость составила 18,6 миллиона. 2,2 миллиона рублей. товаров в количестве пудов. В эти годы увеличилось и количество грузов, перевезенных из Хивы в Россию, то есть в 1897 году из Хивы было перевезено 3,9 миллиона тонн. Товара было вывезено на 482 тысячи фунтов, а в 1911-1912 годах — на 14,8 миллиона. Изъято товаров на сумму 1,5 миллиона рублей и фунтов стерлингов.[4, с. 29]. Основу экспортируемых товаров составляют семена хлопка и люцерны. Например, из ханства в Россию было отправлено 150 000 фунтов хлопка в 1899 году, 320 000 фунтов в 1900 году, 450 000 фунтов в 1905 году, 600 000 фунтов в 1910 году, 680 000 фунтов в 1911 году и 700 000 фунтов в 1912 году. Только за сезон 1915-1916 годов из Хивы в Россию было отправлено 2 миллиона человек. увезли фунт хлопка. Наряду с хлопком всемирно известны семена люцерны, выращенные в ханстве. В

1912-1913 годах в Россию, Германию и Соединенные Штаты Америки было вывезено 250-300 тысяч фунтов, а в 1914 году - 400 тысяч фунтов. [3, с. 165]. Только в 1915 году семена люцерны, отправленные из Хивы в Гамбург, составили 400 000 фунтов. Преимуществом семян люцерны, собранных в Амударьинском оазисе, была их хорошая всхожесть. Таким образом, Хивинское ханство постепенно было втянуто в водоворот международной торговли. [5, с. 129].

Экономические связи хивинцев с Бухарой и Россией еще более укрепились с основанием русскими торгово-промышленными и транспортными компаниями железнодорожного узла Новый Чорджой и открытием пароходного движения по Амударье в 1887-1888 годах. В связи с этим возросло положение города Новый Ургенч, считающегося торгово-промышленным центром Хорезмского оазиса и расположенного вблизи Амударьи. В Ургенче расположены почтово-телеграфное управление, отделение Банка России-Азии, хлопчатобумажные фабрики компании «Большая Ярославская мануфактура». Русские чиновники проводили свою колониальную политику в отношении других городов Хивинского ханства через Новый Ургенч. Города Ходжалы, Кунгирот и Мангит стали центрами торговли и обмена между узбеками, туркменами, каракалпаками, казахами и русскими. [5, с. 130].

Колосовский, глава Амударьинского департамента, сказал: «Настоящие русские приедут в Хиву по железной дороге. Они вывезут из Хивы природные ресурсы, которые веками накапливались в ханстве. Они полностью устранят российское влияние, построив собственные оптовые склады и конторы в таких городах, как Ургенч, Хива, Ханка и Кунград, и будут вести торговлю через них».

В 1912 году в ханстве работали представители 33 крупных и 156 средних русских торговых фирм. Они также открыли пункты по скупке хлопка у земледельцев в Новом Ургенче, Гурлане, Ханке, Ташховузе и других городах ханства. Таким образом, русский торговый и промышленный капитал проник в села Хивы и включил сельских рабочих в свой колониальный круг. Колониальные купцы получали от ханства больше выгоды, чем агенты нескольких русских банков, действовавших в Хиве с начала XX века, филиал Русско-Китайского банка, начавший работу в Новом Ургенче в 1909 г., Сибирские и Московские торговые банки, действовавшие в Хиве. ханства с 1915 года, а также торговые банки-агенты, филиал Русско-Азиатского банка, располагавшийся в те годы в Новом Ургенче, давал им кредиты. они были полезны. Услугами русских банков пользовались местные богачи, купцы, промышленники, даже хан и его чиновники. Филиал Российско-Азиатского банка в Новом Ургенче выдал кредиты 120 местным богачам. Среди них сыновья крупнейших землевладельцев Хивы Мухаммад Мурад Дебан-бек, Хусейнбек, Шихназарбой, Омонгалди, братья Баккаловы, братья Мадыяровы, а также братья Оллокуловы, крупный купец и промышленник, Худайбергановы и другие. [3, с. 150-159].

В 1916 году в Хивинском ханстве было 36 хлопчатобумажных фабрик, 4 маслозавода и мыловарных заводов, 4 завода по переработке семян люцерны, 4 кожевенных и 11 кирпичных заводов, а также 50 хлопчатобумажных заводов, не считая мелких предприятий, имелись дробильные заводы и 2 кишомоечные фабрики. Конечно, большую часть из них построили такие известные российские предприятия, как «Большая Ярославская мануфактура». Среди местных бизнесменов собственные предприятия в ханстве имели братья Бакколов, Салимжонов, Авазбой Гурбанизов, Самандаров, Аминов, Ташниёзов, Аллаберганов, Оллокулов и другие. Они, как и другие хивинские бизнесмены, действовали на основе крупных кредитов, полученных от отделений русских банков в ханстве. [5, с. 130].

В этот период в Хивинском ханстве зарождались торговля и промышленность, а основой общества было землевладение крупных заминдаров. Главное богатство страны, большая часть пахотных земель, оросительных каналов и дорог находились в распоряжении крупных землевладельцев и чиновников, а трудолюбивая беднота всегда нуждалась. [5, с. 130].

Заключение. Несмотря на оккупацию Хивинского ханства царской Россией в XIX веке, торговля продолжалась. К концу 19 века были проложены первые железные дороги. На его базе были созданы первые промышленные предприятия и банки. Помимо иностранных предприятий, свою предпринимательскую деятельность начали и местные богатые люди.

Однако внедрение иностранной продукции вызвало упадок местных ремесленников. Изменения в этом отношении повлекли за собой возникновение различных национальных движений.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. O'zbekiston MDA, 2-I-fond, 1-ro'yxat, 314-ish.
2. O'zbekiston MDA. 125-I-fond, 1-ro'yxat, 56-ish
3. Садиков А.С. Экономические связи Хивы с Россией во второй половине XIX начале XX вв. Т.: Наука, 1965.
4. Непесов Г. Из Истории Хорезмской революции. 1920-1924 гг. Ташкент, 1962, С.29
5. Qo'shqonov O, Polvonov N. Xorazmdagi ijtimoy-siyosiy jarayonlar va harakatlar (XIX asr ikkinchi yarmi - XX asr birinchi choragi). "Abu Matbuot -konsalt" MCHJ. Toshkent-2007. B-388.
6. Рахманова Й.М. История Хивы (традиции и изменения. XVI-начало XX века). – Ташкент: Академнашр, 2019.
7. Тухтаметов Т.Г. Россия и Хива в конце XIX – начало XX в. Москва: Наука, 1969.
8. История Хорезма. С древнейших времен до наших дней. Под ред. И.М. Муминова. Ташкент: «Фан», 1976.

УДК 94(575.1)

РАЗВИТИЕ ЭКОНОМИЧЕСКИХ СВЯЗЕЙ ХИВИНСКОГО ХАНСТВА С РОССИЕЙ В ГОДЫ ПРАВЛЕНИЯ МУХАММАДА РАХИМХАНА I (1806-1825)

Б.Х. Сапарбаев, PhD., Ургенчский государственный университет, Ургенч

Аннотация. Ушбу мақолада Хива хони Муҳаммад Раҳимхон I даврида Хива хонлигининг Россия давлати билан XIX аср биринчи чорагидаги ўзаро иқтисодий муносабатларнинг тараққиёти, иккала мамлакат ўртасида савдо-сотиқ ишларида асосий ўринда турган шаҳарлар ва маҳсулотлар ҳақида сўз боради. Муҳаммад Раҳимхон I нинг Россия билан дипломатик алоқаларни йўлга қўйиши биринчи навбатда, иқтисодий муносабатларни ривожлантиришига эътибор қаратиши ва бу йўлдаги сай-харакатлари, икки давлатни бирлаштирувчи савдо йўллари ва улар орасида жойлашган шаҳарлар ҳамда уларнинг айнан қандай маҳсулотни ишлаб чиқаришига ихтисослашганлиги тўғрисида маълумотлар берилган.

Калит сўзлар: Хива шаҳри, Янги Ургенч, Қўнғирот, Астрахань, Оренбург, метал буюмлар, қозоқ, пахта, хом тери.

Аннотация. В настоящей статье идет речь о развитии экономических связей Хивинского ханства и России в первой четверти XIX века, в период правления хивинского хана Мухаммада Рахимхана I, о торговых городах и продукции, занимавшей основное место в торговле между двумя странами. Отмечается, что установление дипломатических отношений Мухаммадом Рахимханом I с Россией было ориентировано, прежде всего, на развитие экономических связей, повествуется о торговых путях, соединяющих страны, и городах, находящихся на их протяжении, об их специализации на производстве определенного вида продукции.

Ключевые слова: Хива, Новый Ургенч, Кунград, Астрахань, Оренбург, изделия из металла, бумага, хлопок, сыромятная кожа.

Abstract. This article talks about the development of mutual economic relations between the Khanate of Khiva and the Russian state in the first quarter of the 19th century during the reign of Khan of Khiva Muhammad Rakhimkhan I, the cities and products that are in the main place in trade between the two countries. Muhammad Rakhimkhan I's establishment of diplomatic relations with Russia is primarily focused on the development of economic relations, and information is provided on his travels on this path, the trade routes connecting the two countries, and the cities located between them, as well as what kind of products they specialize in producing.

Key words: city of Khiva, New Urgench, Kungrad, Astrakhan, Orenburg, metal products, paper, cotton, rawhide.

Введение. В налаживании дипломатических связей между Россией и ханствами Средней Азии немаловажную роль сыграли миссии русских должностных лиц, военных, ученых, путешественников, которые в различных целях прибывали на территорию современного

Узбекистана. Разумеется, каждый из них преследовал какие-то определенные цели, но в общем плане это благоприятно сказалось на развитии многогранных связей России со среднеазиатскими ханствами.

20 июля 1816 года правительством России было принято постановление об организации специальной экспедиции в Хиву и Туркмению. Майор М.М.Пономарев был назначен ответственным за ее часть, осуществляемую посредством водных путей, а сухопутный маршрут возглавил капитан Н.Н.Муравьев. В этой связи состоялся визит Н.Муравьева в Хиву. Представителя правительства России, доставившего предложение о налаживании дружеских отношений, хивинский правитель Мухаммад Рахимхан I встретил весьма радушно, принял все его доводы по данному поводу и дал согласие отправить вместе с ним своих доверенных лиц [6: 304]. После этого оживились межгосударственные отношения, стали развиваться двусторонние торговые связи.

Методы. Объектом для исследования мы выбрали плодотворную деятельность хивинского хана Мухаммада Рахимхана I в аспекте налаживания отношений с Россией. В процессе исследования нами были использованы: описательный метод, включающий обобщение собранного материала; историко-сопоставительный метод, позволивший выявить специфику торговых связей между двумя странами.

Результаты. Хива в данный период выполняла функцию своеобразного перевалочного пункта для направляемых в Россию восточных товаров. Ибо город был расположен посреди бескрайней степи, разделяющей государства Среднюю Азию и Россию, представляя собой транзитную зону для всех торговых караванов [4: 87].

Основное внимание Мухаммад Рахимхан уделял Новому Ургенчу. Этот город находился на побережье Амударьи, выполняя своеобразную функцию гавани, принимающей все товары, доставляемые водным транспортом. Здесь происходила сортировка товара, необходимое для местного потребления направлялось на базары. Новый Ургенч сформировался в качестве основного центра внешней торговли. Все товары, предназначенные в ханстве для экспорта, доставлялись сначала в Ургенч, а затем отправлялись на различные территории [8: 93].

В Новом Ургенче была расположена резиденция старшего брата хивинского хана Кутлимурада иная. В городе находилось 1500 домовладений, где обитало 5000 человек. Количество населения могло и превышать указанную цифру, поскольку статус проживавших здесь людей несколько превышал общий уровень жителей Хивы. В Новом Ургенче обитали, в основном, оседлые сарты, которые славились своей торговой деятельностью. В городе функционировал целый ряд торговых лавок.

Обсуждение. Во внешней и внутренней торговле ханства особое место занимали такие важные центры торговли, как Кунград, Чимбай, Ходжейли, Нукус. Кунградский рынок именовали “Урусча” базар, ибо он играл весомую роль в торговле ханства с Россией, в особенности, осуществляемой по суше. Из России в Хиву доставляли различные ткани, золотые и серебряные изделия, иглы, сахар, ножи, бумагу, посуду, различную продукцию, изготовленную в Европе. Из Хивы в Россию вывозили хлопок, рис, табак, сушеный урюк, сыромятную кожу, тулупы, ватные одеяла и различные виды сырья. В свою очередь, из России ввозили изделия из металла, ситец, разноцветные платки и другие товары [5: 72].

Хивинские торговцы привозили множество местного товара также из Бухары. В основном это были полотно, хлопчатобумажные ткани, изделия из шелка и шерсти, чай, фарфор, каракулевые шкурки, определенная их часть получала свою реализацию на хивинских рынках, а другая часть доставлялась в Ургенч, перенаправляясь совместно с местными товарами через Астрахань и Оренбург в Россию.

Проживавшие в степных и пустынных зонах народы приобретали в Хиве, прежде всего, пшеницу и другую зерновую продукцию. В городе постоянно функционировала таможня. В Хорезме разводилось множество овец. Из их шерсти изготавливали кошму, войлок и выставляли на продажу. Кроме того, изготавливались шерстяные варежки и носки. Внутренности овцы продавали отдельным субъектам, которые хранили кишки в специальных огромных бочках, предварительно обработав их солью. Спустя некоторое время готовое сырье на судах через

Амударью и Аральское море или на верблюдах привозили в Оренбург. На пароходах или посредством караванов данную продукцию из Оренбурга доставляли в Тулу, Самару, Рязань и Москву, а оттуда посредством прибалтийских государств отправляли в европейские страны. Овечьи кишки являлись весьма ценным материалом для изготовления парусных канатов для нужд кораблестроения и других необходимых вспомогательных средств. А в Европе они использовались для хирургических операций [2: 88].

Товары из Хивинского ханства вывозились, в основном, посредством верблюдов. Объем доставляемых через Оренбург товаров непрерывно возрастал. В 1816 году из Хивы в Оренбург было привезено товарной продукции на 2335 верблюдах. В 1818-1824 годах из России в Хиву было отправлено товаров на 14869 рублей [7: 86].

В Хорезме торговлей занимались, в основном, сарты. В эту эпоху хивинский правитель строго запретил вывозить из ханства золото и серебро. Сарты доставляли в Астрахань краски и мыло. Изготовленное в Хиве мыло очень ценилось в России и в то же время было относительно дешевым.

Русские торговцы не решались непосредственно прибывать в Хиву, чтобы закупить и увезти какой-либо товар, ибо во многих случаях они подвергались нападению. В окрестностях обитало множество разбойного люда, которые грабили не только русских, но и самих хивинцев. Помимо этого, и хивинские торговцы часто подвергались грабежу со стороны астраханских армян, заставлявших их возвращаться с пустыми руками [8: 97].

Таким образом, основной торговый рынок Хивинского ханства был связан с Россией. В свою очередь, в последние годы правления Мухаммада Рахимхана наступает определенное охлаждение между двумя странами, дошедшее до обострения отношений. Одной из основных причин этому являлись действия англичан по установлению своего влияния в Средней Азии, что выражалось в налаживании торговых связей с данным регионом, вытеснении России со среднеазиатского рынка. С другой стороны, наладив дипломатические отношения, Англия стремилась установить здесь свое политическое господство. Данная политика была абсолютно не приемлемой для России, поэтому предпринимались меры по их недопущению.

Согласно источникам, промышленные товары Англии впервые появились на рынках Средней Азии, в частности, Хивы в 1825 году [3: 271].

Россия начала осуществлять чрезвычайные меры по сохранению своего влияния в Средней Азии. Разумеется, появление здесь англичан не могло соответствовать их политике. В этой связи начали наблюдаться различные проявления давления на среднеазиатские ханства. На их северных рубежах начали возводиться русские опорные пункты.

В 1824 году, в период правления Мухаммада Рахимхана I, в Хиву был направлен военный караван под началом полковника С.Ф.Циалковского, в распоряжении которого имелось две пушки, 625 солдат. Вышедший 2 ноября 1824 года из Оренбурга караван, преодолев 15 декабря Сырдарью, 11 января 1825 года добрался до местечка Бештепа в Кызылкумах. Из-за суровых холодов караван был вынужден повернуть обратно [1: 218].

В годы правления Мухаммада Рахимхана I также оживились связи с другими народами, входившими в состав Российской империи. Зависимые от русских казахи вели регулярную торговлю с Хивинским ханством. Многие казахские торговцы, снарядив большие караваны, через Устюрт, Сырдарью и Кызылкумы прибывали в Хиву. Они привозили из России и реализовывали в Хиве изделия из металла и стекла. В данную эпоху не только в Хиве, но и во всех среднеазиатских ханствах даже не помышляли о производстве стекла [6: 327].

Кроме того, степные торговцы во множестве доставляли в Хиву овец. У казахов их было больше, чем у каракалпаков. Кочевые торговцы чаще всего приобретали в Хиве зерновую и пищевую продукцию.

В Хорезме росло множество тутовых деревьев и в изобилии разводились коконы. Поэтому здесь преобладало производство шелковых тканей. Шелковые изделия искусных мастеров Хорезма весьма ценились не только в самом ханстве, но и в других странах. Шелковые ткани являлись основным товаром, вывозимым из Хивы в Иран, Афганистан, Индию и Россию [7: 31].

Из Хивы в Турцию, Китай и в другие страны доставлялись каракулевые шкурки и ковры. Торговцы из Хорезма по маршруту Мешхед-Мерв осуществляли совместную деятельность также и с иранцами.

В Хивинском ханстве доминировала свободная торговля. Местные и иноземные торговцы для получения у правителя разрешения на торговлю платили соответствующую пошлину, после чего могли беспрепятственно осуществлять свою деятельность.

Мухаммад Рахимхан I использовал различные дипломатические меры для установления связей с другими странами. В этой связи Н.Муравьев отмечал: “Властолюбивому, но в то же время лукавому Мухаммаду Рахиму удалось наладить дружеские и союзнические отношения с сильными государствами” [8: 51].

Выводы. В период правления Мухаммада Рахимхана I экономический и политический кризис в стране достиг своей наивысшей точки. В ханстве наблюдался большой спрос на различные товары, в то же время экспорт был немногочислен. Несмотря на это, из Хивы в другие страны, в частности, в Россию отправляли немало товаров. Ибо Хорезм представлял собой такой географический регион, что все идущие в Россию караваны делали стоянку в Хиве, отсюда направляясь по месту своего назначения. В эту эпоху Новый Ургенч превратился в главный торговый центр. Его близость к водному транспорту создавала все удобства для торговли с зарубежными странами. Все вывозимые из ханства товары доставлялись в Ургенч для дальнейшей отправки на другие территории.

С улучшением отношений между Хивой и Россией, в Хиву из Бухары привозили различные ткани, шелковые и шерстяные изделия, каракулевые шкурки и другие товары, часть которых подлежала реализации на местном рынке, а другая часть совместно с местной продукцией направлялась через Астрахань в Россию. Из России доставляли различные ткани, изделия из металла, бумагу, изготовленные в Европе товары.

В Хорезме получило должное развитие скотоводство, было очень много овец, их шерсть и внутренности посредством России реализовывали в Европе. Овечьи кишки использовались в западных странах для изготовления канатов для нужд водного транспорта, а также в медицинских целях. В Хивинском ханстве торговлей занимались, в основном, сарты.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Аллаева Н. Дипломатия Хивинского ханства (XVI-XIX вв.). – Т.: “Adabiyot uchqunlari”, 2018.
2. Бекмухаммад У. Хоразмга ошуфта кўнгиллар. – Т.: “Янги аср авлоди”, 2012.
3. Давлатёр Рахим. Аллакулихан. – Ургенч: “Қувончбек-Машхура”, 2018.
4. Давлетов Б. Правитель Хивинского ханства Мухаммед Рахимхан I // Вестник ККО АН РУз. - Нукус, 2005. №1-2.
5. Джалилов О. Из истории каракалпаков XIX – XX веков. - Т.: Фан, 1986.
6. История Узбекистана (XVI первая половина – XIX вв.). –Т.: Фан, 2012.
7. Михалева Г.А. Узбекистан в XVIII – первой половине XIX века (ремесло, торговля, пошлины). –Т.: Фан, 1991.
8. Муравьев Н.Н. Путешествие в Туркмению и Хиву в 1819 и 1820 г. – М., 1822.

УЎК 314.06

ҚОРАҚАЛПОҒИСТОН ТУРКМАНЛАРИДА ФАРЗАНДГА ИСМ ТАНЛАШ АНЪАНАСИ

Ш.А. Юлматов, ўқитувчи, Нукус инновацион институти, Нукус

Аннотация. Мақолада туркман халқининг фарзандга исм танлаш билан боғлиқ анъанавий ва янги маросимлар ҳақида сўз юритилади. Бу илмий ишда Қорақалпоғистон туркманларининг анъанавий, исломий ва замонавий исмлари ҳамда уларнинг фарқли жиҳатлари ёритиб берилган.

Калит сўзлар: Урф-одатлар, исмлар, ном танлаш, анъана, туркманлар.

Аннотация. В статье рассматриваются традиционные и новые обряды туркменского народа, связанные с выбором имени для ребенка. В данной научной работе освещаются традиционные, исламские и современные имена туркмен Каракалпакстана, а также их отличительные особенности.

Ключевые слова: Обычаи, имена, выбор имени, традиции, туркмены.

Abstract. The article examines traditional and new rituals of the Turkmen people associated with choosing a name for a child. This scientific work highlights traditional, Islamic and modern names of the Turkmen of Karakalpakstan, as well as their distinctive features.

Key words: Customs, names, choosing a name, traditions, Turkmen.

Туркман оилаларида фарзанд туғилгандан сўнг бажарилиши лозим ҳисобланган амаллардан бири болага исм танлаш одатидир. Чақалоққа муносиб исм бериш ҳар бир ота-она ва оила катталарининг масъулиятли вазифаси саналади. Шу сабабдан Қорақалпоғистон минтақасида туркман жамоалари истиқомат қиладиган қишлоқларда оилада фарзанд туғилганда оқсоқоллар ёки ёши улуг кишилар билан маслаҳатлашган ҳолда болага исм танланади. Шуманай тумани Қирқ МФЙсида олиб борган дала тадқиқотларимиз давомида бу анъананинг ҳалигача сақланиб қолганлигини кузатдик. Мазкур минтақанинг Ёвмут туркманлари яшайдиган қишлоқлардаги барча оилаларда болаларга ёши улуг киши томонидан исм танланган. Ахборотчимизнинг таъкидлашича, болага исм қўйилганда мавсумга, ов-ҳаво ва бошқа табиат ҳодисалари ёки уруғ-қабил аъналарига алоҳида эътибор берилиб, баъзан эски исмлар танланар экан [7]. Тадқиқотлар жараёнида туркман қабилаларида дин пешволарининг маслаҳатига таяниб, исм танлаш одати мавжудлиги бизга маълум бўлди. Туркман халқида чақалоққа исм қўйишнинг кенг тарқалган одатларидан бири бу оила боши – ота ва яқин қариндошлар маслаҳатига асосланишдир. Хуллас, олиб борган дала тадқиқотларимизга суяниб, исмларни аънавий (эскича), диний, совет ҳукумати таъсирида пайдо бўлган исмлар ҳамда янги замонавий исмлар деб таснифладик.

Таникли туркман этнограф олими Ш.Аннақличев «туркман халқида аънавий исмларни танлаш мотиви бошқа туркий халқлар каби об-ҳаво, табиат ҳодисалари, ҳайвонот ва ўсимлик олами, кунлар, ҳафталар, ойлар, қимматбаҳо тошлар, металл ҳамда ҳўжалик буюмлари, боланинг туғилиш ҳолати, боболар исмлари, диний байрамлар ва ислом дини билан боғлиқ номлар танланади» – деб ёзади [3, 201]. Қорақалпоғистондаги туркман этносида ҳам аънавий исмларга алоҳида эътибор берилган. Айниқса, XX аср охирларига қадар консерватив типдаги номлар жуда ҳам урф бўлган.

Юқорида баён этилган фикримизга мисол тариқасида атроф-муҳит ва об-ҳаво билан боғлиқ исмлар қаторида *Айтоғды* (Ойнинг туғилиши), *Гунтоғды* (Қуёшнинг туғилиши), *Нуряғды* (Нур ёғди), *Даңатар* (Тонг отиши), *Яғмыр* (Ёмғир), *Гарлы* (Қор ёққанда туғилган) қабиларни келтирсак, ҳайвонот ва ўсимлик олами билан боғлиқларидан эса *Арслон*, *Шир* (Шер), *Бери*, *Гурт* (Бўри), *Багул* (Атиргул), *Гулалек* (Чаманзор), *Лале* (Лола), *Чемен* (Чаман), *Чинар* (Чинор) каби исмларни айтиб ўтишимиз лозим.

Туркман халқида боболар култи билан боғлиқ исмлар ҳам кенг тарқалган. Бундай исмларни танлашдан мақсад биринчи навбатда бобосининг хотирасини абадийлаштириш бўлса, иккинчидан аجدодлар руҳига ўз ҳурмат-эҳтиромини ифода этишдир. Бундай исмлар сирасига *Атабай*, *Аташ*, *Бабамурат*, *Бабажан*, *Кака*, *Какажан*, *Кақыш*, *Эне*, *Энежан*, *Экежан*, *Эжешлар* киради.

Хонадонда агарда фарзандлар кетма-кет nobуд бўлган тақдирда *Алаберди*, *Қудайберди*, *Дурдыбай*, *Дурсын*, *Дурдыгул*, *Палтангул*, *Алмаз*, *Жаҳаннем*, *Таймаз*, *Гедей*, *Ийталмаз* каби исмлар қўйилган.

Оилада фақат қиз фарзандлар туғилса, одатда *Огилбай*, *Огилтонды*, *Огилкерек*, *Огилтурсын*, *Огилшад*, *Дойдық*, *Янилсын* каби исмларни қўйиш одат бўлган. Баданида ортиқча белги, ҳол ёки доғ билан туғилган фарзандга *Артық*, *Нартаж*, *Нарыгул*, *Қаллы*, *Қалмурат* каби исмлардан бирини қўйиш одати мавжуд.

Болаларга танланадиган исмлар тўғрисида фикр юритар эканмиз, туркманларда бошқа мусулмон туркий халқларда бўлгани каби мусулмончилик аъналарини эъозлаш ва уларни асраб-авайлашнинг далили сифатида исломий исмларни қўйиш одоби мавжудлигининг гувоҳи бўлишимиз мумкин. Динга бундай эҳтиром *Араз*, *Аразмуҳаммед*, *Аразгул*, *Ашир*, *Гурбан*, *Гурбангелди*, *Реджеб*, *Сапар*, *Сапаргул* исмларида ўз ифодасини топган. Шунингдек,

пайғамбарнинг исмларини қўйиш жоиз ва савобли амал ҳисобланади: *Абу Бекир, Али, Алижан, Бекир, Мухаммед, Ибраим, Исмаил, Мухаммедали, Омар, Осман* ва бошқа исмлар шулар жумласига киради [6].

Халқимиздаги болага танланадиган исмлар билан боғлиқ урф-одатларни ўрганиб, баъзи исмлар ҳаётимиздан аста-секин йўқолиб бораётганига амин бўлдик. Булар қаторига боланинг дунёга келиш тафсилоти, ҳайвонлар, эски анъаналарга боғлиқ исмлар ҳамда атеизм сиёсати таъсирида шаклланган исмларни киритишимиз лозим. Мисол қилиб *Сатым, Сатымбай* каби исмларни келтирсак, уларнинг илдизлари қадим даврга тақалиб, бунда ёвуз руҳлардан асраш мақсадида «болани сотиб олиш» маросими ўтказилган. Таомилга кўра, бола серфарзанд, пиру бадавлат кишилар хонадонига олиб борилади ва чақалоқ уларнинг қўлидан рамзий маънода сотиб олинади [2, 79]. Мазкур анъана узоқ аجدодларимиздан мерос бўлиб, қадимги туркий халқлар орасида кенг тарқалган эди, бугунги кунимизда эса Ўрта Осиё, Олтой, Сибир ва бошқа минтақаларда истиқомат қиладиган туркий халқларда ҳам ҳанузгача сақланиб келаётганини этнографик адабиётларда кўришимиз мумкин [2, 79].

Болага исм танлаш одати фақат оилавий урф-одатлар сирасига кириб, юқорида айтилган исмларни асосан анъанавий маданият, миллий идентикликка содиқ оила ва уруғ вакилларида қўплаб учратишимиз мумкин. Олиб борилган тадқиқотларимиз шуни кўрсатадики, туркман оилаларида баъзан чақалоққа замонавий исмларни ҳам қўядилар. Мазкур этнос вакилларида бундай исмлар ўтган асрда пайдо бўлиб, янгича исм қўйиш анъанаси собиқ Иттифоқнинг олиб борган сиёсий-маданий ислохотлар таъсири билан боғлиқдир. Туркманлар этнографияси бўйича узоқ йиллар тадқиқот ишларини олиб борган таниқли рус олимаси Г.Васильева туркманларнинг этник жараёнларини ўрганиб, интернационал оилаларда янги замонавий одат, хусусан *Мая, Гуля* ва *Марат* каби исмлар урф бўлганлигини қайд этган. Бундай исмлар асосан шаҳарлашган, зиёлилар оилаларида ва кўп миллатли ҳудудларда кенг тарқалганлигини алоҳида таъкидлаб ўтган [4, 289]. Туркманларнинг яна бир тадқиқотчиси Ш.Аннакличев янгича урф бўлган исмларни таърифлар экан, уларда асосан таниқли олим, машҳур санъаткор, космонавт ва қурувчиларнинг шарафига ҳам болага исм қўйишларини ёзиб қолдирган [3, 204].

Ўтган асрда олиб борилган сиёсий мафкуранинг таъсири Қорақалпоғистон туркманларини ҳам четлаб ўтмади. Мазкур даврда минтақадаги барча этнослар қаторида туркманларда ҳам *Валентин, Марат, Мейлис (Мелс), Мая* ва бошқа исмларни қўйиш анъанага айланиб улгурган. Сўнгги йилларга келиб, минтақа халқи орасидаги маданий интеграция жараёнлари ҳамда глобаллашув омиллари сабабли туркманларда ўзбек, қорақалпоқ, турк халқларининг исмларини қўйиш ҳолатлари ҳам кўзга ташланмоқда. Ўзбек ва қорақалпоқ халқига хос бўлган исмларни танлаш асосан туркманларнинг ушбу этнослар билан оилавий муносабатлари, куда-андачилик, маданий ассимиляция жараёнлари натижасида юз бермоқда. Изланишлар натижасида жанубий минтақаларимизда ўзбекларнинг, шимолий-ғарбий туманларда ўзбек ва қорақалпоқ халқининг исмлари туркманлар орасида кенг оммалашганлиги бизга маълум бўлди. Чунончи, минтақа аҳолиси орасида ўзбек халқига хос бўлган исмлардан *Дилноза, Жўрабек, Сарварбек, Улўзбек, Шахло*; қорақалпоқ этносидан кириб келган *Айхатийша, Гўлсəнем, Шынар, Шынарғул, Парахат, Тимур* каби исмлар учрайди.

Сўнгги йилларда ойнаи жаҳонда турк ва бошқа халқларнинг кинофильмлари, айниқса сериаллари оммалашуви натижасида кино қаҳрамонлари ва киноактёрлар исмларининг туркманлар орасида кенг тарқалишига олиб келди. Интернет тармоқларининг қишлоқ аҳолиси ҳаётига кириб келиши билан сериал қаҳрамонларининг исмлари минтақамизнинг чекка қишлоқларида тарқалишига замин яратди. Кинофильмлар таъсирида туркман халқи орасида *Амирхан, Камол, Самир, Шохрух* каби исмлар учрайдиган бўлди. Нашр қилинган этнографик маълумотларга назар ташлайдиган бўлсак, бундай исмларнинг кенг тарқалишида асосан глобаллашув омиллари муҳим роль ўйнайди [5, 298-299]. Афғонистон туркманларида ҳам бундай ҳолатларни кўришимиз мумкин. Мазкур минтақанинг шимолий туманларида истиқомат қиладиган туркман этносини ўрганган Расех Мухаммад Салих туркман аёлларида

Европа ҳамда Ҳинд кинолари таъсирида янгича исмлар кенг тарқалганлигини ва бу жараён бундан 30-40 йил аввал бошланганини қайд этган [1, 238].

Хулоса ўрнида шуни қайд этиш жоизки, минтақамизда истиқомат қиладиган туркман халқи фарзандга эскича (анъанавий), исломий ва замонавий исмларни танлайдилар. Ўтган аср мобайнида халқимиз орасида анъанавий исмлар қўйиш урфга айланган бўлса, янги асрнинг бошларига келиб, глобаллашув омиллари таъсирида бунга мойиллик анча камайганлигини аниқладик. Шунга қарамасдан, туркман идентиклигига содиқ кишилар хонадонларида эскича исмлар урф бўлса, ёш оила вакиллари орасида мазкур исмларни қўйишга ихлос анча пасайганлигининг гувоҳи бўлди.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Rasekh, Muhammad Salih. A Study of the Turkmen Dialects of Afghanistan. Doctoral dissertation (PhD) in philological sciences. Berlin, 2016. – 266 p.
2. Аширов А. Ўзбек халқининг қадимий эътиқод ва маросимлари. – Тошкент: Алишер Навоий номидаги Ўзбекистон Миллий кутубхонаси нашриёти, 2007. – 276 б.
3. Аннаклычев Ш. Мотивы выбора имен у туркмен // Личные имена в прошлом, настоящем и будущем. – М., Наука, 1970. – С. 201–205.
4. Васильева Г. Преобразование быта и этнические процессы в северном Туркменистане. – М.: Наука, 1969. – 392 с.
5. Турекеев К.Ж. Обряды и традиции детского цикла у каракалпаков в условиях глобализации // Вестник антропологии. 2024. №2. – С. 288-301.
6. Муаллифнинг дала тадқиқотлари. 2024 йил. Тўрткўл ва Шумонай туманлари. Базирген ҚФЙ. Ахборотчи А.Қошаева, А.Қақабаева, Б.Шажиёмова.
7. Муаллифнинг дала тадқиқотлари. 2024 йил. Шумонай туманлари. Жунейит кишлоғи. Ахборотчи А.Қақабаева, Б.Шажиёмова.

UO'K 355/359

**SUN'IY INTELLEKTNING HARBIY TA'LIMDAGI O'RNI:
SIMULYATSIYA VA AVTOMATLASHTIRILGAN O'QITISH TIZIMLARI**
**I.I.Abduolimov, katta o'qituvchi, O'zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlari Akademiyasi,
Toshkent**

Annotatsiya. Ushbu maqola sun'iy intellekt (SI) texnologiyalarining zamonaviy harbiy ta'lim tizimiga ta'sirini va uning imkoniyatlarini o'rganadi. Maqola sun'iy intellektning harbiy ta'limda qo'llashning asosiy yo'nalishlari, shu jumladan interaktiv treninglar, simulyatsiyalar, autonom o'qitish tizimlari va katta hajmdagi ma'lumotlarni tahlil qilish kabi imkoniyatlarga alohida e'tibor qaratadi. Harbiy ta'limda shaxsiylashtirilgan o'quv dasturlarining afzalliklari va sun'iy intellekt asosidagi tizimlar orqali harbiy xodimlarning tayyorgarlik darajasini oshirish ko'rsatilgan..

Kalit so'zlar: Sun'iy intellekt, harbiy ta'lim, interaktiv treninglar, simulyatsiyalar, virtual reallik (VR), kengaytirilgan reallik (AR), avtomatlashtirilgan ta'lim tizimlari, shaxsiylashtirilgan o'quv dasturlari, harbiy xodimlarni tayyorlash, AI algoritmlari,

Аннотация. В данной статье рассматривается влияние и потенциал технологий искусственного интеллекта (ИИ) на современную военную подготовку. В статье рассмотрены основные направления применения искусственного интеллекта в военном образовании, включая интерактивное обучение, моделирование, автономные системы обучения и анализ больших данных. В военном образовании было показано, что преимущества персонализированных программ обучения и систем на основе искусственного интеллекта повышают уровень подготовки военнослужащих.

Ключевые слова: Искусственный интеллект, военное образование, интерактивное обучение, симуляции, виртуальная реальность (VR), дополненная реальность (AR), автоматизированные системы обучения, персонализированные программы обучения, подготовка военнослужащих, алгоритмы искусственного интеллекта,

Abstract. This article examines the impact and potential of artificial intelligence (AI) technologies on modern military training. The article reviews the main areas of application of AI in military education, including interactive learning, simulation, autonomous learning systems, and big data analysis. In military education, it has been shown that the benefits of personalized learning programs and AI-based systems improve the level of training of military personnel.

Key words: Artificial intelligence, military education, interactive learning, simulations, virtual reality (VR), augmented reality (AR), automated learning systems, personalized learning programs, military training, artificial intelligence algorithms

Hozirgi rivojlanayotgan davrda harbiy ta'lim tizimi harbiy xizmatchilarni tayyorlashda boshqa sohalar singari ilg'or texnologiyalardan, xususan, sun'iy intellekt (SI) texnologiyalaridan faol foydalanmoqda. Sun'iy intellekt o'quv jarayonini optimallashtirish, individual yondashuvni ta'minlash va harbiy sharoitlarni xavfsiz simulyatsiya qilish orqali ta'lim sifatini oshirishga xizmat qiladi.

Sun'iy inellektning jihatlarini quyidagicha tasniflash mumkin:

1. Interaktiv trening va simulyatsiyalar – Sun'iy intellekt yordamida ishlab chiqilgan simulyatorlar harbiy xizmatchilarga real jangovar sharoitlarni xavfsiz va samarali o'rganish imkonini beradi. Virtual reallik (VR) va kengaytirilgan reallik (KR) texnologiyalaridan foydalanish orqali harbiy mashg'ulotlar realistik ko'rinish kasb etadi.

2. Avtonom o'qitish tizimlari – SI asosida ishlab chiqilgan avtomatlashtirilgan tizimlar kursantlarning o'quv jarayonini individual baholaydi va ularning ehtiyojlariga mos ravishda ta'lim dasturini shakllantiradi.

3. Katta hajmdagi ma'lumotlarni tahlil qilish – Sun'iy intellekt harbiy ta'lim jarayonida kursantlarning bilim darajasini baholash, ularning kuchli va zaif tomonlarini aniqlash hamda natijalarni real vaqt rejimida tahlil qilish imkonini beradi.

An'anaviy harbiy ta'lim tizimida barcha kursantlar bir xil ta'lim dasturi asosida o'qitilsa, sun'iy intellekt yordamida individual o'quv dasturlarini ishlab chiqish mumkin. Bunday holatlar quyidagi afzalliklarda namoyon bo'ladi:

1. Kursantlarning individual ehtiyojlariga moslashish – Sun'iy intellekt kursantlarning bilim darajasini tahlil qilib, ularga mos keluvchi murakkablik darajasidagi topshiriq va materiallarni tavsiya etadi.

2. O'quv jarayonini tezlashtirish – Sun'iy intellekt har bir kursantning o'zlashtirish tezligini hisobga olgan holda, ularga optimal ta'lim yo'nalishini taklif qiladi. Bu esa o'quv jarayonining samaradorligini oshiradi.

3. Tahliliy natijalarga asoslangan ta'lim – Sun'iy intellekt kursantlarning harakatlarini kuzatib borib, ularning xatolarini aniqlaydi va individual tahliliy tavsiyalar beradi.

4. Kursantlarning motivatsiyasini oshirish – Shaxsiylashtirilgan yondashuv kursantlarning motivatsiyasini oshirib, ta'lim jarayonida yuqori natijalarga erishishlariga yordam beradi.

Simulyatorlar va trenajyorlar harbiy xizmatchilarni maxsus sharoitlarga tayyorlashda keng qo'llaniladi. Bu texnologiyalar jangovar mashg'ulotlarning samaradorligini oshirib, real hayotdagi xatolarni minimal darajaga qisqartirishda yordam beradi.

Aviatsiya va dron boshqaruvi simulyatorlari – Uchuvchilar va dron operatorlari maxsus simulyatorlarda mashg'ulot o'tkazib, real sharoitlarda uchish ko'nikmalarini mustahkamlaydilar. Bunday trenajyorlar uchuvchilarga turli ob-havo sharoitlari va xavfli vaziyatlarda harakat qilishni o'rgatadi.

Tank va harbiy texnika boshqarish simulyatorlari – Harbiy texnika operatorlari VR va KR simulyatorlari orqali real jangovar sharoitlarda mashg'ulot o'tkazishlari mumkin. Bu esa texnika boshqarish bo'yicha tajribani oshirish va operatsiyalarni xavfsiz bajarish imkoniyatini beradi.

O't ochish va jangovar taktikalarni mashq qilish – Harbiy xizmatchilar maxsus trenajyorlarda harbiy amaliyotlarni sinovdan o'tkazishadi. Masalan, piyoda qo'shinlari uchun otish trenajyorlari, maxsus topshiriqlarni bajarishga mo'ljallangan simulyatorlar keng qo'llaniladi.

Kiberjangovar simulyatsiyalar – Zamonaviy harbiy strategiyada kiberxavfsizlik muhim o'rin tutadi. Simulyatorlar orqali harbiy xodimlar kiberhujumlarga qarshi kurash taktikasini o'rganishlari va real kiberhujumlar sharoitida mashq qilishlari mumkin.

Zamonaviy harbiy ta'limda sun'iy intellekt (SI) va avtomatlashtirilgan ta'lim tizimlaridan foydalanish o'quv jarayonini optimallashtirishga, harbiy xodimlarning bilim va ko'nikmalarini samarali baholashga hamda real vaqt rejimida tahlil va tavsiyalar berishga imkon yaratmoqda. Bu texnologiyalar kursantlarning o'quv jarayonini individuallashtirish, natijalarni aniq baholash va tezkor qarorlar qabul qilishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Sun'iy intellekt texnologiyalari kursantlarning bilim darajasini avtomatik baholash va o'quv jarayonini individual ravishda moslashtirish imkonini beradi. Bunday tizimlar quyidagi yo'nalishlarda ishlaydi:

Avtomatlashtirilgan test va baholash tizimlari – SI asosidagi dasturlar kursantlarning nazariy va amaliy bilimlarini testlar, interaktiv topshiriqlar va simulyatsiyalar orqali baholaydi. Ular bo'lajak ofitserlarning javoblarini tahlil qilib, bilim darajasiga qarab individual tavsiyalar beradi.

Adaptiv ta'lim tizimlari – Sun'iy intellekt kursantlarning o'zlashtirish darajasiga qarab, ularga mos o'quv materiallarini taklif etadi. Masalan, qiyinchilik darajasiga qarab mavzular murakkablashishi yoki soddalashishi mumkin.

Xulq-atvor tahlili va samaradorlik monitoringi – Kursantlarning o'quv jarayonidagi faolligi, diqqat-e'tibori va reaksiyalarini kuzatish orqali ularning bilim olish samaradorligi baholanadi. Bunday tizimlar xatolarni tahlil qilib, qaysi yo'nalishda ko'proq mashg'ulot o'tish kerakligini aniqlaydi.

SI algoritmlari harbiy o'quv jarayonining barcha bosqichlarini kuzatib borish va natijalarni real vaqt rejimida tahlil qilish imkonini beradi. Bu texnologiyaning afzalliklari quyidagilar:

Onlayn kuzatuv va tahlil – Sun'iy intellekt real vaqt rejimida harbiy mashg'ulotlarni kuzatadi va o'quvchilarning xatti-harakatlarini baholaydi. Masalan, jangovar taktikalar mashq qilinayotganda SI kursantlarning harakatlarini tahlil qilib, ularning qarorlarini optimallashtirish bo'yicha tavsiyalar beradi.

Tezkor tavsiyalar berish – SI tizimlari harbiy mashg'ulotlar davomida qilingan xatolarni aniqlaydi va ularni bartaraf etish bo'yicha tavsiyalar beradi. Masalan, kursantlarning noto'g'ri strategiyalarni qo'llagani yoki taktik xatolarga yo'l qo'ygani aniqlansa, tizim ularga muqobil yechimlarni taklif etadi.

Big Data va ma'lumotlar tahlili – Harbiy ta'lim tizimi orqali yig'ilgan katta hajmdagi ma'lumotlar (Big Data) SI tomonidan qayta ishlanadi. Bu esa o'quv jarayonining samaradorligini oshirish va natijalarni yaxshilash uchun yangi strategiyalarni ishlab chiqishga yordam beradi.

Shaxsiylashtirilgan o'quv rejalari – Sun'iy intellekt kursantlarning o'zlashtirish darajasi va qiziqishlariga mos ravishda o'quv dasturini shakllantiradi. Harbiy xodimlar uchun individual trening rejalari tuziladi va ularning zaif tomonlari ustida ko'proq ishlashga imkon yaratiladi.

Zamonaviy harbiy ta'limda sun'iy intellekt (SI) texnologiyalari tobora muhim ahamiyat kasb etmoqda. Harbiy xizmatchilarning bilim va malakasini oshirish, o'quv jarayonlarini avtomatlashtirish hamda real jangovar sharoitlarni xavfsiz modellashtirish orqali AI harbiy ta'lim tizimini yangi bosqichga olib chiqmoqda. Kelajakda ushbu texnologiyalar yanada takomillashib, harbiy o'qitishning samaradorligini oshirish va yangi ta'lim metodlarini joriy etishda muhim rol o'ynaydi.

Sun'iy intellekt texnologiyalarining harbiy ta'lim tizimiga ta'siri quyidagi yo'nalishlarda sezilarli darajada bo'lishi kutilmoqda:

To'liq avtomatlashtirilgan o'quv tizimlari – Kelajakda sun'iy intellekt asosidagi tizimlar o'qitish jarayonining asosiy qismiga aylanadi. Harbiy kursantlarning bilim darajasi, mashg'ulot natijalari va qobiliyatlari SI tomonidan tahlil qilinib, ularga moslashtirilgan individual ta'lim dasturlari taklif etiladi.

AI asosidagi intellektual murabbiylar – Sun'iy intellekt virtual instruktor yoki murabbiy sifatida harbiy xodimlarga treninglar o'tkazishi mumkin. Ular real vaqt rejimida harbiy kursantlarning mashg'ulotlarini kuzatib borib, xatolarini tahlil qiladi va takomillashtirish bo'yicha tavsiyalar beradi.

AI yordamida tezkor strategik qaror qabul qilish – Harbiy o'quv dasturlarida sun'iy intellekt operativ ma'lumotlarni tahlil qilib, harbiy xodimlarga turli jangovar vaziyatlarda eng samarali qarorlarni qabul qilish bo'yicha treninglar o'tkazish imkonini beradi.

Kiberxavfsizlik va sun'iy intellekt integratsiyasi – Kiberjangovar mashg'ulotlarda AI yordamida harbiy xodimlarni kiberhujumlarga qarshi tayyorlash mumkin. Sun'iy intellekt real vaqtda kiberxavfsizlik tahdidlarini tahlil qilib, harbiy ta'lim tizimining xavfsizligini oshirishga yordam beradi.

Xulosa qilib shuni aytish kerakki, kelajakda sun'iy intellekt harbiy ta'lim tizimining ajralmas qismiga aylanadi. U o'quv jarayonlarini avtomatlashtirish, individual yondashuvni joriy etish va harbiy mashg'ulotlarni realistik simulyatsiyalar orqali takomillashtirishda katta rol o'ynaydi. Shuningdek, AI kursantlarni to'liq almashtirishdan ko'ra, ularning ishini qo'llab-quvvatlovchi va samaradorligini oshiruvchi texnologiya sifatida faol ishlatiladi. Kursanlar va sun'iy intellekt tizimlarining integratsiyasi kelajakda yuqori malakali harbiy xodimlarni tayyorlashning eng samarali usuli bo'lishi kutilmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Nematjonovich A.S. Kelajakda sun'iy intellektning harbiy sohadagi o'rni //Central Asian Journal of Multidisciplinary Research and Management Studies. – 2024. – T. 1. – №. 3. – C. 149-155.
2. Tojiboyev M. Sun'iy intellektning hozirgi davrdagi o'rni //Science and innovation. – 2022. – T. 1. – №. A8. – C. 271-274.

**PEDIATRIYA FANINI O'QITISHDA YANGI PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALARNI
QO'LLASHNING ILMIY TAHLILI**

I.T.Abdurahmonov, t.f.n., assistent, Andijon davlat tibbiyot instituti, Andijon

Annotatsiya. Maqolada pediatriya fanini o'qitishda zamonaviy pedagogik texnologiyalarning qo'llash usullari va samaradorligi tadqiq qilinadi. Interaktiv simulyatsiyalar, virtual reallik, onlayn platformalar va gamifikatsiya kabi metodlar orqali talabalarning klinik qobiliyatlari, mustaqil o'rganish qobiliyati va motivatsiyasini oshirish imkoniyatlari tahlil qilinadi. Maqolada yangi texnologiyalarning afzalliklari, qiyinchiliklari va ularni joriy etish uchun tavsiyalar keltirilgan.

Kalit so'zlar: pedagogik texnologiyalar, pediatriya ta'limi, interaktiv usullar.

Аннотация. В статье исследуются методы и эффективность применения современных педагогических технологий в преподавании педиатрии. Анализируются возможности повышения клинических навыков, самостоятельного обучения и мотивации студентов с использованием интерактивных симуляций, виртуальной реальности, онлайн-платформ и геймификации. Обсуждаются преимущества, трудности и рекомендации по внедрению новых технологий.

Ключевые слова: педагогические технологии, обучение педиатрии, интерактивные методы.

Abstract. This article explores the application and effectiveness of modern pedagogical technologies in teaching pediatrics. Methods such as interactive simulations, virtual reality, online platforms, and gamification are analyzed to enhance students' clinical skills, self-learning abilities, and motivation. The advantages, challenges, and recommendations for implementing these technologies are discussed.

Keywords: pedagogical technologies, pediatrics education, interactive methods.

Pediatriya — klinik tibbiyotning eng dinamik sohalaridan biri bo'lib, talabalarga bolalar kasalliklarini tashxis qilish va davolashni o'rgatishda yangi pedagogik texnologiyalarni qo'llash ahamiyati ortib bormoqda. Zamonaviy dunyoda raqamli texnologiyalar, sun'iy intellekt va virtual reallik kabi innovatsiyalar ta'lim jarayonini tubdan o'zgartirmoqda.

Pediatriya fanini o'qitishda yangi pedagogik texnologiyalarni qo'llash zamonaviy tibbiy ta'lim tizimini takomillashtirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Bu yondashuv talabalarning nazariy bilimlarini amaliy ko'nikmalar bilan boyitish, mustaqil fikrlash va muammolarni hal etish qobiliyatlarini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Yangi pedagogik texnologiyalar va ularning ahamiyati. Zamonaviy pedagogik texnologiyalar o'qituvchi va talaba o'rtasidagi o'zaro ta'sirni optimallashtirishga qaratilgan. Bu texnologiyalar ta'lim jarayonini samarali tashkil etish, talabalarning faolligini oshirish va o'quv materialini chuqurroq o'zlashtirishga yordam beradi.

Pediatriya o'qitishda innovatsion yondashuvlar. Pediatriya fanini o'qitishda quyidagi yangi pedagogik texnologiyalar qo'llanilishi mumkin:

Interaktiv o'qitish usullari: Talabalarni o'quv jarayoniga faol jalb etish orqali ularning qiziqishini oshirish va bilimlarni mustahkamlashga erishiladi.

Multimedia vositalaridan foydalanish: Video, animatsiya va interaktiv dasturlar yordamida murakkab pediatriya mavzularini tushuntirish osonlashadi.

Virtual laboratoriyalar: Talabalarga amaliy ko'nikmalarni xavfsiz muhitda o'rganish imkonini beradi.

Masofaviy ta'lim platformalari: Onlayn kurslar va vebinarlar orqali talabalarga qo'shimcha o'quv materiallari taqdim etish mumkin.

Amaliyotga yo'naltirilgan o'qitish. Pediatriya fanida amaliyot muhim o'rin tutadi. Shu bois, yangi pedagogik texnologiyalar yordamida amaliy mashg'ulotlar samaradorligini oshirish lozim. Masalan, simulyatsion treninglar orqali talabalar turli klinik holatlarni boshqarish ko'nikmalarini rivojlantirishlari mumkin.

Pediatric fanini o'qitishda yangi pedagogik texnologiyalarni qo'llash ta'lim sifatini oshirish, talabalarning bilim va ko'nikmalarini chuqurlashtirishga xizmat qiladi. Innovatsion yondashuvlar orqali kelajakdagi shifokorlarning kasbiy tayyorgarligini yaxshilash, ularning amaliyotga tayyorligini ta'minlash mumkin.

Yangi pedagogik texnologiyalar:

1. Virtual reallik (VR) va simulyatsiyalar. Bolalar organizmining anatomiyasi va fiziologiyasini 3D formatda ko'rsatish. Klinik holatlarni simulyatsiya qilish orqali qaror qabul qilish qobiliyatini rivojlantirish.

2. Gamifikatsiya. Diagnostika vazifalari va testlarni o'yinlashtirish orqali motivatsiyani oshirish.

3. Onlayn ta'lim platformalari. Moodle, Coursera kabi platformalarda interaktiv darsliklar va videolar.

Samaradorlik va qiyinchiliklar:

Afzalliklari: Talabalar faolligini oshirish, individual yondashuv, global standartlarga moslik.

Qiyinchiliklar: Texnik infratuzilmani etishmasligi, o'qituvchilarning texnologik bilimlarining pastligi.

Tavsiyalar. Pedagogik dasturlarga VR va AI asosidagi kurslarni kiritish. O'qituvchilar uchun malaka oshirish kurslari tashkil etish.

Xulosa. Yangi pedagogik texnologiyalar pediatriya ta'limini sifat jihatidan yangi bosqichga olib chiqadi. Biroq, ularni muvaffaqiyatli joriy etish uchun moliyaviy va tashkiliy ko'mak zarur.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Abdurahmonov, R. (2022). *Zamonaviy pedagogik texnologiyalar va ularning tibbiyot ta'limida qo'llanilishi*. Toshkent: Tibbiyot nashriyoti.
2. Johnson, L. (2021). "Virtual Reality in Medical Education: A Systematic Review". *Journal of Medical Education*, 45(3), 112-125.
3. UNESCO. (2020). *Digital Pedagogy in Higher Education*. Paris: UNESCO Publishing.
4. Ivanova, S. (2019). "Gamification as a Tool for Motivating Medical Students". *Russian Journal of Pedagogy*, 12(4), 56-67.
5. WHO. (2021). *Guidelines for Integrating Technology in Health Education*. Geneva: WHO Press.
6. Brown, T. (2020). *Innovative Teaching Methods in Pediatrics*. Cambridge: Academic Press.
7. Ahmedov, B. (2023). "Raqamli platformalar va ularning O'zbekistonda tibbiy ta'limdagi roli". *Pedagogika va Psixologiya*, 7(2), 34-42.
8. Lee, K. (2022). "Challenges of Implementing VR in Developing Countries". *International Journal of Educational Technology*, 15(1), 89-101.

UO'K 370.1

BOLALAR KASALLIKLARI FANINI O'QITISHNING ZAMONAVIY TENDENSIYALARI

A.T.Arifxo'jaev, t.f.n., dots., Andijon davlat tibbiyot instituti, Andijon

Annotatsiya. Maqolada bolalar kasalliklari fanini o'qitishning zamonaviy tendensiyalari tadqiq qilinadi. Interaktiv ta'lim usullari, virtual reallik, sun'iy intellekt, klinik simulyatsiyalar va raqamli platformalardan foydalanishning ahamiyati tahlil qilinadi. Talabalarning klinik qobiliyatlari, mustaqil o'rganish qobiliyati va kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirishda yangi metodlarning roli ko'rib chiqiladi. Maqolada global tajribalar va O'zbekistonda amalga oshirilayotgan ishlar haqida ma'lumotlar keltirilgan.

Kalit so'zlar: bolalar kasalliklari, zamonaviy ta'lim, interaktiv usullar, klinik simulyatsiyalar.

Аннотация. В статье исследуются современные тенденции в преподавании детских болезней. Анализируется важность интерактивных методов обучения, виртуальной реальности, искусственного интеллекта, клинических симуляций и цифровых платформ. Рассматривается роль новых методов в развитии клинических навыков, самостоятельного обучения и профессиональных компетенций студентов. Приводятся данные о глобальном опыте и текущих инициативах в Узбекистане.

Ключевые слова: детские болезни, современное образование, интерактивные методы, клинические симуляции.

Abstract. *This article examines modern trends in teaching pediatric diseases. The importance of interactive teaching methods, virtual reality, artificial intelligence, clinical simulations, and digital platforms is analyzed. The role of new methods in developing students' clinical skills, self-learning abilities, and professional competencies is explored. The article provides insights into global practices and ongoing initiatives in Uzbekistan.*

Keywords: *pediatric diseases, modern education, interactive methods, clinical simulations.*

Kirish. Bolalar kasalliklari fanini o'qitish tibbiyot ta'limining eng muhim sohalaridan biri hisoblanadi. Zamonaviy sharoitda bu sohani o'qitishda yangi pedagogik texnologiyalar va innovatsion usullarning qo'llanilishi talab qilinmoqda.

Tibbiyot ta'limi jamiyat taraqqiyotining muhim tarkibiy qismi bo'lib, ayniqsa, bolalar kasalliklarini o'rgatish tibbiyot sohasidagi malakali mutaxassislarni tayyorlashda katta ahamiyatga ega. Zamonaviy pedagogik texnologiyalar va innovatsion yondashuvlar orqali talabalar bilimini oshirish, amaliy ko'nikmalarini mustahkamlash bugungi kun tibbiyot ta'limining ustuvor yo'nalishlaridan biridir. Ushbu maqolada bolalar kasalliklari fanini o'qitishning zamonaviy tendensiyalari, ilg'or metodlari va ularning samaradorligi haqida so'z yuritiladi. Zamonaviy o'qitish metodlari va texnologiyalari. Hozirgi vaqtda bolalar kasalliklari fanini o'qitishda quyidagi innovatsion yondashuvlar keng qo'llanilmoqda:

1. Simulyatsion ta'lim texnologiyalari. Simulyatsion ta'lim tibbiyot talabalari uchun eng samarali metodlardan biri hisoblanadi. Klinik simulyatorlar, virtual bemorlar va interaktiv dasturlar yordamida talabalar:

Diagnostic va davolash protokollarini o'rganadi;

Tezkor qaror qabul qilish va tibbiy manipulyatsiyalarni bajara oladi;

Klinik holatlarni real sharoitda sinab ko'rish imkoniyatiga ega bo'ladi.

2. Problemaga asoslangan ta'lim (PBL – Problem-Based Learning). PBL tizimi talabalarning mustaqil fikrlash, tahlil qilish va klinik holatlarga mos qaror qabul qilish ko'nikmalarini rivojlantiradi. Ushbu metod orqali talabalar:

Muammoli holatlarni tahlil qiladi;

Guruh bo'lib ishlash orqali kasalliklarni aniqlash va davolash yo'llarini topadi;

O'z bilimlarini real klinik holatlar bilan bog'laydi.

3. Elektron ta'lim va onlayn platformalar. Raqamli texnologiyalar rivojlanishi bilan tibbiyot ta'limida masofaviy va onlayn o'qitish usullari keng qo'llanilmoqda. Elektron platformalar va virtual laboratoriyalar yordamida talabalar:

Nazariy materiallarni mustaqil o'rganadi;

Virtual muhitda amaliy mashg'ulotlar o'tkazadi;

O'qituvchilar bilan interaktiv muloqotda bo'lish imkoniyatiga ega bo'ladi.

4. Gibril ta'lim modeli. An'anaviy va innovatsion metodlarni o'z ichiga olgan gibril ta'lim modeli talabalar bilimini yanada mustahkamlashda muhim ahamiyatga ega. Bu usulda:

Auditoriyadagi darslar bilan onlayn darslar uyg'unlashtiriladi;

Nazariy bilimlar virtual resurslar orqali mustahkamlanadi;

Amaliy ko'nikmalar laboratoriya va klinikalarda mustaqil o'rganiladi.

Tibbiyot ta'limida interaktiv va amaliy o'qitishning o'rni. Bolalar kasalliklari fanini o'qitishda interaktiv va amaliy yondashuvlar talabalar uchun bilim va ko'nikmalarni o'zlashtirishni sezilarli darajada oshiradi. Quyidagi usullar samarali deb topilgan:

Klinik mashg'ulotlar va kasalxonada amaliyot o'tash – talabalar real bemorlar bilan ishlash orqali tajriba orttiradi.

Kasallik holatlari tahlili va tibbiy muloqot mashg'ulotlari – talabalar bemor va ularning yaqinlari bilan muloqot qilish ko'nikmalarini rivojlantiradi.

“Blended Learning” (Aralash o'qitish) modeli – talabalar nazariy bilimlarni onlayn o'rganib, amaliy mashg'ulotlarda ularni mustahkamlaydi.

Bolalar kasalliklari fanini o'qitishda duch kelinayotgan muammolar. Klinik amaliyot uchun yetarli sharoitlarning yetishmovchiligi;

Talabalarning mustaqil izlanish va tahlil qilish ko'nikmalarining pastligi;
Elektron resurslarning barcha talabalarga teng yetkazib berilishidagi qiyinchiliklar;
O'qituvchilarning zamonaviy texnologiyalarni to'liq o'zlashtirish zarurati.

Zamonaviy tendensiyalar:

1. Interaktiv ta'lim usullari. Talabalar bilan muloqotni oshirish uchun interaktiv darslar, vebinar va onlayn muhokamalar. Klinik holatlarni muhokama qilish orqali qaror qabul qilish qobiliyatini rivojlantirish.

2. Virtual reallik (VR) va simulyatsiyalar. Bolalar organizmining anatomiyasi va patologiyasini 3D formatda ko'rsatish. Klinik simulyatsiyalar orqali amaliy ko'nikmalarni mustahkamlash.

3. Sun'iy intellekt (AI) va katta ma'lumotlar (Big Data). Diagnostika jarayonlarini tezlashtirish va xatolarni kamaytirish. Talabalar uchun shaxsiylashtirilgan o'quv dasturlarini yaratish.

4. Raqamli platformalar va onlayn ta'lim. Moodle, Coursera, Khan Academy kabi platformalardan foydalanish. Videolar, interaktiv testlar va elektron darsliklar orqali bilimlarni mustahkamlash.

Global tajribalar va O'zbekistonda amalga oshirilayotgan ishlar. AQSh, Yevropa va Osiyo mamlakatlarida VR va AI asosidagi ta'lim dasturlari keng qo'llanilmoqda. O'zbekistonda "Raqamli ta'lim" dasturi doirasida tibbiyot oliy o'quv yurtlarida zamonaviy texnologiyalarni joriy etish bo'yicha ishlar olib borilmoqda.

Samaradorlik va qiyinchiliklar:

Afzalliklari. Ta'lim jarayonining sifatini oshirish, talabalar faolligini rag'batlantirish, global standartlarga moslik.

Qiyinchiliklar. Texnik infratuzilmaning etishmasligi, o'qituvchilarning texnologik bilimlarining pastligi, moliyaviy resurslar cheklovlari.

Tavsiyalar. Pedagogik dasturlarga innovatsion texnologiyalarni kiritish. O'qituvchilar uchun malaka oshirish kurslari va texnik jihozlarni ta'minlash. Xalqaro hamkorlikni rivojlantirish va global tajribalardan foydalanish.

Xulosa. Bolalar kasalliklari fanini o'qitishda zamonaviy tendensiyalarni qo'llash talabalar kasbiy kompetensiyalarini oshirish va ularni amaliyotga tayyorlashda muhim rol o'ynaydi. Biroq, bu jarayonni muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun moliyaviy, tashkiliy va texnik ko'mak zarur.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Abdurahmonov, R. (2023). *Zamonaviy tibbiyot ta'limida innovatsion texnologiyalar*. Toshkent: Tibbiyot nashriyoti.
2. Johnson, L. (2022). "Virtual Reality and AI in Medical Education: A Global Perspective". *Journal of Medical Innovation*, 18(2), 45-60.
3. UNESCO. (2021). *Digital Transformation in Education: Challenges and Opportunities*. Paris: UNESCO Publishing.
4. Ivanova, S. (2020). "Interactive Methods in Teaching Pediatric Diseases". *Russian Journal of Medical Education*, 14(3), 78-90.
5. WHO. (2022). *Guidelines for Modernizing Medical Education*. Geneva: WHO Press.
6. Brown, T. (2021). *Innovative Approaches to Teaching Pediatric Diseases*. Cambridge: Academic Press.
7. Ahmedov, B. (2023). "Raqamli ta'limning O'zbekistonda tibbiyot sohasidagi roli". *Pedagogika va Psixologiya*, 8(1), 23-35.
8. Lee, K. (2022). "Challenges of Implementing Modern Technologies in Developing Countries". *International Journal of Educational Development*, 16(4), 102-115.

UO'K 37.018.1

MADANIYATLARARO ONG VA KOMMUNIKATSIYA

N.A.Aripova, dots., Toshkent Arxitektura-Qurilish Universiteti, Toshkent

R.R.Nigmatov, talaba, Toshkent Arxitektura-Qurilish Universiteti, Toshkent

Annotatsiya. Ushbu maqolada madaniyatlararo ong va kommunikatsiyaning ahamiyatini va uning global jamiyatda o'zaro tushunish, tinchlik va barqarorlikni ta'minlashdagi roli ko'rib chiqilgan. Madaniyatlararo muloqotda empatiya, ochiqlik va sabr-toqatning muhimligi ta'kidlangan, shuningdek, madaniy farqlarni hurmat qilish va ularni tushunish zarurligi haqida so'z borgan. Hamda, madaniyatlararo ongni rivojlantirish va kommunikatsiyani samarali o'rganishning ijtimoiy

va global hamkorlikdagi ahamiyati dunyo miqyosida ijobiy o'zgarishlarga olib kelishi ko'rsatib o'tilgan.

Kalit so'zlar: Madaniyatlararo ong, madaniyatlararo kommunikatsiya, o'zaro tushunish, global hamkorlik, madaniy farqlar, tinchlik va barqarorlik, empatiya, ochiqlik va sabr-toqat, madaniyatlarni hurmat qilish va xalqaro aloqalar.

Аннотация. В этой статье рассматривается важность межкультурного сознания и общения, а также его роль в содействии взаимопониманию, миру и стабильности в глобальном обществе. Была подчеркнута важность эмпатии, открытости и толерантности в межкультурном общении, а также необходимость уважать и понимать культурные различия. В то же время было показано, что важность развития межкультурного сознания и эффективной коммуникации в социальном и глобальном сотрудничестве приведет к положительным изменениям в глобальном масштабе.

Ключевые слова: Межкультурное сознание, межкультурное общение, взаимопонимание, глобальное сотрудничество, культурные различия, мир и стабильность, сочувствие, открытость и толерантность, уважение к культурам и международным отношениям.

Abstract. This article examines the importance of intercultural awareness and communication and its role in ensuring mutual understanding, peace and stability in a global society. The importance of empathy, openness and tolerance in intercultural communication is emphasized, as well as the need to respect and understand cultural differences. It also shows that the importance of developing intercultural awareness and learning effective communication in social and global cooperation can lead to positive changes on a global scale.

Keywords: Intercultural awareness, intercultural communication, mutual understanding, global cooperation, cultural differences, peace and stability, empathy, openness and tolerance, respect for cultures, and international relations.

Kirish. Bugungi globallashuv davrida turli madaniyatlar o'rtasidagi o'zaro aloqalar va muloqotlar tobora muhim ahamiyat kasb etmoqda. Madaniyatlararo muloqot, nafaqat xalqaro hamkorlikni rivojlantirish, balki jamiyatlar o'rtasida tinchlik va barqarorlikni ta'minlashda ham muhim vosita hisoblanadi. Bu jarayon empatiya, ochiqlik va sabr-toqatni talab qiladi, shuningdek, turli madaniy farqlarni tushunish va hurmat qilishga yordam beradi.

Madaniyatlararo ong va kommunikatsiya – bu turli madaniyatlarga mansub odamlar o'rtasida samarali muloqot o'rnatish va o'zaro tushunishni ta'minlash jarayonidir. Ushbu jarayonni muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun madaniy farqlarni tushunish, hurmat qilish va bir-birining qadriyatlariga e'tibor qaratish zarur.

Muhokama va natijalar. Madaniyatlararo ong – bu insonlarning turli madaniyatlarni anglash va hurmat qilish, ular o'rtasidagi farqlarni tushunish va bu farqlarni hisobga olish orqali samarali aloqalar o'rnatish qobiliyatidir. Ong avvalo, empatiya va ochiqlikni talab etadi, chunki har bir madaniyat o'ziga xos qadriyatlar, urf-odatlar, til va ko'rish dunyosiga ega. Madaniyatlararo ong, shuningdek, o'z madaniyati bilan boshqalarning madaniyati o'rtasidagi o'zaro farqlarni tan olish va hurmat qilishni o'z ichiga oladi.

Madaniyatlararo ongni rivojlantirish odamlarning kengroq dunyoqarashga ega bo'lishiga yordam beradi. Turli madaniyatlarni anglash nafaqat bilimlarni kengaytiradi, balki insonlarni o'zlarini va boshqalarni yaxshiroq tushunishga olib keladi. Shuningdek, madaniyatlararo muloqotda faol ishtirok etish, o'zaro hurmat va sabr-toqatni oshirishga, kelib chiqishi va qarashlari turlicha bo'lgan odamlar o'rtasida yuksak darajadagi hamkorlikni ta'minlashga xizmat qiladi.

Madaniyatlararo ongni rivojlantirishda madaniy o'zgarishlarga ochiqlik va ijobiy yondashuv muhim ahamiyatga ega. Bu odamlarning bir-biriga bo'lgan ishonch va hurmatini oshirib, global miqyosda barqarorlikni ta'minlashda muhim rol o'ynaydi. Shunday qilib, madaniyatlararo ong nafaqat shaxsiy, balki jamiyatlararo aloqalarni mustahkamlash va madaniy diversitetni qadrlash uchun zarur bo'lgan asosiy omildir.

Madaniyatlararo kommunikatsiya – bu ikki yoki undan ortiq madaniyatga mansub shaxslar o'rtasidagi muloqot jarayoni bo'lib, uning maqsadi o'zaro tushunish va kelishuvga erishishdir. Madaniyatlararo kommunikatsiya til, alomatlar, xulq-atvor va boshqa madaniy omillar tufayli murakkablashadi. Turli madaniyatlar o'rtasida kommunikatsiya usullari va qabul qilish tarzlari farqlanishi mumkin, shuning uchun bunday kommunikatsiyani amalga oshiradigan shaxslar o'zining madaniy kodlari bilan boshqalarning madaniyatini anglashga intilishadi.

Madaniyatlararo kommunikatsiya turli madaniyatlarga tegishli bo'lgan individlar va guruhlar o'rtasidagi munosabatlar va muloqotning turli-tuman shakllari majmuidir [1]. A. P. Sadoxinaning ta'kidlashicha, "Madaniyatlararo kommunikatsiya turli madaniyatlarga tegishli individ va guruhlar o'rtasidagi munosabat va muloqot shakllarining majmuidir" [2;112]. T. B. Frik esa uni "turli madaniyat vakillarining muloqotidir" [3;100] deydi. I.V.Denisova va A.P.Yeremenko ham shunga yaqin tasnif beradi: "o'zaro entikkommunikatsiya – turli xalq vakillari bo'lgan shaxslar o'rtasidagi muloqotdir"[4]. V.S.Bibler [5;417] madaniyatlararo kommunikatsiya to'g'risida so'z yuritarkan, madaniyatlararo muloqot maydonidagi erkin munosabatlarning alohida ijtimoiy shakli, madaniyatning yangi ko'rinishi sifatida ta'riflaydi. Bu o'rinda asosiy dolzarb masala muloqotni yo'lga qo'yishdagi to'siqlar hisoblanadi. T. N. Persikova mazkur tushunchani kommunikatsiya jarayoni ishtirokchilariga tegishli madaniy (milliy) yaqin munosabatlarga asoslangan madaniy jarayon sifatida ta'riflaydi [6].

Bunday kommunikatsiyada madaniyatlarning o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olish zarur bo'ladi, chunki turli xalqlar va etnik guruhlar o'rtasidagi muloqotda noaniqlik, tushunmovchilik yoki hatto xato talqinlar yuzaga kelishi mumkin. Misol uchun, ba'zi madaniyatlarda to'g'ridan-to'g'ri va ochiq muloqot ma'qul bo'lsa, boshqalarida esa mehr-oqibat va muloyimlikni ko'rsatish uchun til yoki xulq-atvorni yumshatish talab qilinadi. Buning natijasida madaniyatlararo kommunikatsiyaning samarali bo'lishi uchun ikki tomonning ham o'z madaniyatini hurmat qilishi va boshqalarining qadriyatlarini tushunishga harakat qilishi zarur.

Madaniyatlararo kommunikatsiyaning muvaffaqiyati nafaqat tilni bilishga, balki o'zaro madaniy ko'nikmalarni rivojlantirishga, empatiya ko'rsatishga, o'z-o'zini anglash va boshqalarning madaniyatini qabul qilishga bog'liq. Shu sababli, madaniyatlararo muloqotni rivojlantirishda empatiya, ochiqlik va sabr-toqat asosiy omillar hisoblanadi. Bunday kommunikatsiya global hamkorlik, ijtimoiy barqarorlik va madaniy diversitetni qadrlashning muhim vositasi sifatida xizmat qiladi.

Har bir madaniyatda tilning o'zi juda katta ahamiyatga ega. So'zlar va ifodalar bir madaniyatda muayyan ma'no va tushuncha beradi, ammo boshqa madaniyatda ularning ma'nosi o'zgacha bo'lishi mumkin. Shuning uchun, madaniyatlararo kommunikatsiyada tilni o'rganish va shaxslar o'rtasida to'g'ri muloqot qilish uchun lingvistik sezgirlik zarur. Misol uchun, ingliz tilidagi "how are you?" (qalay siz?) iborasi ko'pincha shakllanmagan, lekin do'stona so'rov sifatida ishlatiladi. Ba'zi madaniyatlarda bunday so'rov haqiqatan ham shaxsning holati haqida jiddiy savol sifatida qabul qilinishi mumkin. Bu kabi misollar madaniyatlararo muloqotda tilni va so'zlarning nozik farqlarini tushunishning muhimligini ko'rsatadi.

Gestlar, yuz ifodalari, tana tili va boshqa noverbal alomatlar madaniyatga qarab turlicha bo'lishi mumkin. Misol uchun, bir madaniyatda tabassum qilish iliqlikni va do'stona munosabatni ifodalasa, boshqalarida bu ruhan zaif yoki yomon his-tuyg'ularni keltirib chiqarishi mumkin. Yana bir misol sifatida, ba'zi madaniyatlarda bosh iring'atish ham, masalan, O'rta Sharq madaniyatida, biror narsani rad etish yoki e'tiroz bildirish uchun ishlatiladi. Bunday farqlar madaniyatlararo muloqotda tushunmovchiliklarga olib kelishi mumkin, shuning uchun noverbal alomatlarining o'ziga xosligini hisobga olish zarur.

Madaniyatlar o'rtasidagi farqlardan yana biri bu vaqtni qanday qabul qilish va uni qanday boshqarishdir. Ba'zi madaniyatlarda vaqt qat'iy va aniq belgilangan bo'lsa, boshqalarida vaqtga nisbatan yumshoqroq yondashuv bo'lishi mumkin. Masalan, g'arb madaniyatlarida vaqt aniq va qat'iy boshqariladi, hamma narsa o'z belgilangan vaqtida bo'lishi kerak. Aksincha, ko'plab Sharq madaniyatlarida vaqtni boshqarishda ko'proq moslashuvchanlik va yumshoqlik mavjud, unda kechikishlar va moslashishlar odat tusiga kirgan. Madaniyatlararo muloqotda vaqtni qanday

tushunish va qabul qilishni o'zaro hurmat bilan aniqlash zarur. Bunday farqlarni tushunish orqali odamlar bir-birlariga nisbatan mehr-muhabbat va o'zaro sabr ko'rsatishga erishishlari mumkin.

Shuningdek, madaniyatlararo kommunikatsiyada diniy va etnik farqlarni hurmat qilish ham muhim ahamiyatga ega. Boshqalarining diniy e'tiqodlarini va urf-odatlarini to'liq tushunmaslik yoki qabul qilmaslik, muloqotda to'qnashuvlarga olib kelishi mumkin. Shuning uchun, madaniyatlararo muloqotda ehtiyotkorlik va diqqatga sazovor bo'lish, shuningdek, boshqalarning qadriyatlarini hurmat qilish kommunikatsiyaning muvaffaqiyatli o'lishiga yordam beradi. Bularning barchasi shuni ko'rsatadiki, madaniyatlararo kommunikatsiya nafaqat tilni, balki madaniyatlarning umumiy qadriyatlari va xususiyatlarini chuqur tushunishni talab qiladi. Faqatgina bunday tushunish va hurmat asosida real va samarali muloqotlar o'rnatilishi mumkin.

Madaniyatlararo ongni rivojlantirish uchun birinchi navbatda o'z madaniyatingizni yaxshi anglash va unga hurmat bilan yondashish zarur. Bu nafaqat o'z madaniyatingizning qadriyatlarini chuqurroq tushunishga yordam beradi, balki boshqalar bilan samarali va hurmatli aloqalarni o'rnatishda ham muhim rol o'ynaydi. Shuningdek, boshqa madaniyatlarga nisbatan ochiq fikrlash va ularni qabul qilish uchun o'z-o'zini rivojlantirish ham muhimdir. Quyidagi tavsiyalar madaniyatlararo ongni oshirishda yordam berishi mumkin:

- ❖ Har bir madaniyat o'ziga xos tarix, qadriyatlar, urf-odatlar va an'analariga ega. Bu haqda ma'lumot olish madaniyatlarning ichki me'yorlarini va ularning shakllanish sabablarini anglashga yordam beradi. Tarixiy kontekstda qaraganda turli madaniyatlar qanday rivojlanganini bilish ularning qadriyatlari va urf-odatlarini yaxshiroq tushunishga imkon yaratadi.

- ❖ Madaniyatlararo muloqotda boshqa shaxslarning fikrini va his-tuyg'ularini tushunish, ularning o'rniga o'zingizni qo'yish muhim ahamiyatga ega. Bu muloqotni samimiy va hurmatli qiladi. Empatiya madaniyatlararo muloqotda boshqalarning nuqtai nazarini tushunishga yordam beradi va ularni chin dildan qabul qilish imkoniyatini yaratadi.

- ❖ Madaniyatlararo kommunikatsiyani o'rgatadigan kurslar va treninglar yoshlarni bu sohada ma'lumotli qilishga yordam beradi. Treninglar shaxslarning madaniy farqlarni tushunish, hurmat qilish va samarali muloqot o'rnatishga yordam beradi. Madaniyatlararo o'qitish o'zgaruvchan dunyoda global munosabatlarni yaxshilash va to'g'ri yondashuvni o'rgatishda katta ahamiyatga ega.

- ❖ Madaniyatlararo muloqotda xatolar qilish tabiiy holatdir, ammo muhim bo'lgan narsa bu xatolardan saboq olish va ularga qarshi to'g'ri yondashuvni o'rganishdir. Xatolarni tushunish va ular asosida o'rganish, kommunikatsiyaning rivojlanishiga olib keladi va boshqa madaniyatlarga nisbatan yanada ochiq va qabul qiluvchi bo'lish imkoniyatini yaratadi.

- ❖ Ochiqlikni rivojlantirish va o'z madaniyatingizni tahlil qilish sizni boshqalar bilan yaqinroq va hurmatli muloqot qilishga yordam beradi. Madaniyatlararo ongni oshirish uchun shaxsiy tajribalar va boshqalar bilan bo'ladigan aloqalar katta ahamiyatga ega.

Madaniyatlararo ongni rivojlantirish nafaqat shaxsiy yuksalish, balki jamiyatda tinchlik, barqarorlik va o'zaro hurmatni o'rnatishda muhim vosita hisoblanadi. Jarayon turli madaniyatlar o'rtasida keng ko'lamli muloqotlarni rivojlantirishga yordam beradi, bu esa global jamiyatda farqlarni qabul qilish va bir-birini tushunish imkoniyatlarini yaratadi. Madaniyatlararo ongni oshirish, insonlar o'rtasidagi to'g'ri va samimiy muloqotlar uchun asos yaratib, global miqyosda ijtimoiy barqarorlikka hissa qo'shadi. Albatta bu turli xalqlar va madaniyatlar o'rtasida kelishuv va hamkorlikni kuchaytiradi. Masalan, jamiyatda madaniyatlararo yondashuvni rivojlantirish, turli millatlar, dinlar va tillarga mansub bo'lgan shaxslar o'rtasida o'zaro hurmatni oshiradi va stereotiplar hamda kamsitishlarni kamaytiradi.

Madaniyatlararo ong nafaqat tinchlikni saqlashga yordam beradi, balki ijtimoiy tenglik va adolatga erishish yo'lidagi muhim qadamlardan biridir. Madaniy farqlarni qabul qilish va o'zaro tushunish jamiyatda ajralib turadigan guruhlar o'rtasida ko'proq hamkorlik va yaxshilangan ijtimoiy aloqalarni ta'minlaydi.

Shunday qilib, madaniyatlararo ongning rivojlanishi nafaqat shaxsiy o'sish, balki butun jamiyatning barqaror rivojlanishi va tinch yashashiga olib keladi. Madaniyatlararo ongning shakllanishi, insonlarning turli xalqlar va madaniyatlar o'rtasidagi farqlarni qabul qilish va hurmat qilishiga yordam beradi. Bu jarayon o'zaro tushunish va bir-birini anglashning muhim asosi bo'lib,

jamiyatda tinchlikni mustahkamlaydi. Yana bir muhim jihat shundaki, madaniyatlararo ong global hamkorlikni kuchaytirib, xalqaro miqyosda ijobiy o'zgarishlarga turtki bo'ladi. Jamiyatlar o'rtasidagi to'qnashuvlar kamayadi, yirik xalqaro muammolarni birgalikda hal qilishning imkoniyatlari kengayadi.

Madaniyatlararo aloqalarni yaxshilash, nafaqat muloqotning samarali bo'lishini ta'minlaydi, balki bu o'zaro hurmat va hamkorlikni rivojlantirishga ham yordam beradi. Natijada jamiyatlar orasidagi bir-biriga ishonch va birlashish kuchayadi. Madaniyatlararo ongning rivojlanishi, shuningdek, ijtimoiy barqarorlikni ta'minlashda, urushlar va to'qnashuvlarning oldini olishda muhim rol o'ynaydi. Yangi, barqaror va xavfsiz dunyo qurishga yordam beradigan asosiy omil madaniyatlararo hamjihatlik va tushunishdir.

Bundan tashqari, madaniyatlararo ongning rivojlanishi ta'lim va bilim almashinuvi imkoniyatlarini kengaytiradi, bu esa innovatsiyalar va ilg'or g'oyalarni joriy etishda yordam beradi. Shu tarzda, global miqyosda madaniyatlararo muloqot va ongning yuksalishi dunyo xalqlari o'rtasida tinch yashash, barqaror rivojlanish va ijtimoiy tenglikni ta'minlashga katta hissa qo'shadi.

Madaniyatlararo ong va kommunikatsiya bugungi kunda jamiyatdagi ko'plab ijtimoiy, iqtisodiy va siyosiy masalalar bo'yicha muvaffaqiyatli aloqalar o'rnatishda muhim o'rin tutadi. Global miqyosda o'zaro tushunish va tinchlikni saqlashda madaniyatlararo muloqotning ahamiyati tobora ortib bormoqda. Turli madaniyatlar o'rtasidagi aloqalar, hech shubhasiz, dunyo bo'ylab barqarorlikni va ijtimoiy adolatni ta'minlashda muhim rol o'ynaydi. Madaniyatlararo muloqot, shuningdek, iqtisodiy va siyosiy hamkorlikni kuchaytirib, millatlararo ijtimoiy va iqtisodiy rivojlanishga katta hissa qo'shadi. Shu bilan birga, madaniyatlararo kommunikatsiya va ongni rivojlantirish jamiyatda globallashuv jarayonida yuzaga keladigan qiyinchiliklar va konfliktlarni kamaytiradi, chunki insonlar turli madaniy qadriyatlar va amaliyotlarni hurmat qilishni o'rganadilar.

Xulosa. Madaniyatlararo ongni rivojlantirish va kommunikatsiyani o'rganish, butun dunyo bo'ylab ko'proq samimiy, hurmatli va barqaror aloqalar o'rnatish uchun zarurdir. Bu jarayon shaxslarni o'z madaniyatlarini chuqur anglashga va boshqa madaniyatlarni o'zining tengdoshiga aylantirishga yordam beradi. Madaniyatlararo muloqot o'zaro hurmat va empatiyani rivojlantirib, ijtimoiy aloqalarni yanada mustahkamlaydi. Ko'proq ochiq fikrlash va madaniy xilma-xillikni qabul qilishga asoslangan kommunikatsiya shaxslar va guruhlar o'rtasida samarali muloqotlarni yaratadi.

Madaniyatlararo kommunikatsiyaning rivojlanishi nafaqat shaxsiy darajada, balki global jamiyatda ham ijobiy o'zgarishlarga olib keladi. Bu jarayon, albatta, insonlar o'rtasidagi to'g'ri tushunishni va samarali aloqalarni mustahkamlashga yordam beradi. Madaniyatlararo kommunikatsiya va ongning rivojlanishi bilim va tafakkur almashinuvi uchun imkoniyatlar yaratadi. Shuningdek, xalqaro tashkilotlar va jamiyatlar o'rtasida samarali va barqaror aloqalar o'rnatilishiga turtki bo'ladi, chunki bir-birini tushunish va hurmat qilish orqali xalqaro muammolarga yechim topish osonlashadi. Bunday rivojlanish savdo, siyosat, madaniyat va ta'lim sohalarida ijobiy o'zgarishlarni keltirib chiqaradi.

Madaniyatlararo ong va kommunikatsiya, bir tomondan, turli xalqlar o'rtasidagi stereotiplar va oldindan qarashlarni yo'qotishga yordam beradi. Ikkinchi tomondan, bu jarayon xalqaro sharoitda tinchlikni saqlash va urushlarning oldini olishda ham muhim rol o'ynaydi. Madaniy to'qnashuvlarni kamaytirish va tinchlikni mustahkamlash uchun, odamlar bir-birining qadriyatlarini va urf-odatlarini tushunishlari kerak. Madaniyatlararo ongning rivojlanishi shaxslar va jamiyatlarning o'zaro hurmatini oshirib, kelajakda yanada barqaror va adolatli dunyo qurishga imkon yaratadi.

Shu tariqa, madaniyatlararo ong va kommunikatsiya nafaqat jamiyatdagi tinchlik va barqarorlikni ta'minlash, balki turli xalqlar va madaniyatlar o'rtasida yanada yaxshiroq tushunish va hamkorlikka erishish yo'lida zarur vosita sifatida xizmat qiladi. Bu nafaqat xalqaro miqyosda, balki shaxsiy hayotda ham individdan ijtimoiy guruhlarga bo'lgan har bir darajada tinchlik, barqarorlik va ijtimoiy rivojlanishni ta'minlashga yordam beradi. Madaniyatlararo kommunikatsiya nafaqat dunyo bo'ylab global aloqalarni kuchaytiradi, balki jamiyatlar o'rtasida ijobiy o'zgarishlarni amalga oshirishga imkon yaratadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. <http://jurnal.org/articles/2017/kult1.html>

2. Библер В. С. От наукоучения — к логике культуры. — 1991. — Политиздат, 1991. — 417 с. — ISBN 5-250-00739-2.
3. Денисова И. В., Еременко А. П. Типы межкультурных коммуникаций // IV Международная студенческая электронная научная конференция «Студенческий научный форум» 15 февраля – 31 марта 2012 года. — 2012. Архивировано 10 июля 2015 года
4. Старыгина Г. М. Межкультурная коммуникация: Учебно-методическое пособие. — Благовещенск: Амурский гос. ун-т, 2014. — 112 с.
5. Персикова Т. Н. Межкультурная коммуникация и корпоративная культура: Учебное пособие. — 2002. — М.: Логос, 2007.
6. Фрик Т. Б. Основы теории межкультурной коммуникации: учебное пособие. — Томск: Томский политехнический университет, 2013. — 100 с.

UO'K 37.02

**BOSHLANG'ICH SINF O'QUVCHILARIDA TO'G'RI TALAFFUZ KO'NIKMALARINI
RIVOJLANTIRISH PEDAGOGIK MUAMMO SIFATIDA**

G.Sh. Atamurodova, o'qituvchi, ISFT instituti Samarqand filiali, Samarqand

Annotatsiya. Ushbu maqolada bugungi kun ona tili ta'limida to'g'ri talaffuz o'qitish orqali o'quvchining so'z boyligini oshirish, o'z fikrini og'zaki va yozma shakllarda mustaqil, ravon, lo'nda va jozibali ifodalay olishiga erishishni talab etadi. Ona tili darslarida to'g'ri talaffuz sathi ta'limini takomillashtirishda ilg'or pedagogik texnologiyalardan unumli foydalanish maqsadni amalga oshirish uchun o'zbek tilining tengsiz xazinasini hisoblangan maxsus leksik boyliklarsiz samarali bo'lishi qiyinligi haqida batafsil yoritilgan.

Kalit so'zlar. To'g'ri talaffuz, imlo me'yorlari, adabiy til me'yorlari, unli va undosh tovushlar, matal, topishmoq, tez aytish, latifa, lof, terma, hikmatli so'zlar, tasviriy ifodalar, iboralar va doston.

Аннотация. В этой статье идёт речь об образовании в котором для увеличения слова богатства студента, устных и письменных выражений в устных и письменных выражениях преподавая язык. Эффективное использование передовых педагогических технологий в преподавании материнского языка подробно подчеркивается, что трудно быть эффективным без особого лексического казначейства на узбекском языке для достижения этой цели.

Ключевые слова: произношение, стандарты орфографии, стандарты литературного языка, шаблон, головоломки, быстро скажу, обстоятельства, динамичные слова, фразы и эпические.

Abstract. This article discusses about the education to increase the word wealth of the student, oral and written expressions in oral and written expressions in this article today by teaching the student. The efficient use of advanced pedagogical technologies in the maternal tongue teaching is highlighted in detail that it is difficult to be effective without a special lexical treasury of the Uzbek language to achieve the purpose.

Key words: pronunciation, spelling standards, literary language standards, pattern, puzzles, quickly say, vasting words, dynamic words, phrases and epic.

Maktabda, odatda, muayyan o'quv predmetiga tegishli darslik dars jarayonida ham, hatto darsdan so'ng ham o'quvchi va o'qituvchining shu o'quv predmeti bo'yicha bilim berish hamda ma'lumot olishning asosiy vositasi, tayanchidir. Shunday ekan, asosiy diqqatni darslikdagi o'quv materiallarining tarkibi, tuzilishi va, albatta, mazmuniga qaratish kerak. Maktab darsliklarida millat tafakkuri va mafkurasining eng ilg'or namunalari aks etishi kerak, degan ta'kid, fikrimizcha, "Ona tili" darsliklariga ko'proq tegishlidir. Ajdodlardan, umuman, insoniyat daholaridan bugungi kungacha yetib kelgan tafakkurning eng ilg'or mahsuli bo'lgan *maqol, matal, hikmatli so'zlar, tasviriy ifodalar, iboralar* ona tili ta'limining mazmunini tashkil etishi kerak, ulardan onda-sonda emas, balki har darsda, har o'quv topshiriq tarkibida unumli foydalanish maqsadga muvofiq. O'z o'rnida va o'z vaqtida o'quvchilar tafakkuriga singdirilgan bu kabi xalqona, milliy durdonalar ularning fikrlarini teranlashtirishga, dunyoqarashlarini kengaytirishga va o'zlarida hosil bo'lgan ijodiy tafakkur mahsulini ravon, aniq hamda tushunarli tarzda bayon eta olishlariga zamin yaratadi.

Amaldagi dastur va darsliklar o'quvchini ona tili ta'limi maqsadiga muvofiq mustaqil izlanishga undashi lozim. Bunday sharoitda darslikning eng muhim qismini nazariy ma'lumotlar bazasi emas, balki o'quvchiga ona tilimizning son-sanoqsiz imkoniyatlaridan unumli va o'rinli foydalanishni o'rgatadigan o'quv topshiriqlari tashkil etmog'i lozim. (Chunki maktabda ona tili ta'limi tilshunos tayyorlash maqsadini emas, til imkoniyatlaridan keng foydalana oladigan ijodiy tafakkur sohibini jamiyatga yetkazib berishni taqozo etadi.) Demak, o'quv topshiriqlari o'quvchini izlanishga unday olsagina, ularni talab darajasida deb hisoblash mumkin bo'ladi. Hozirda respublika miqyosida amalda bo'lgan maktab darsliklaridagi o'quv topshiriqlarining ayrimlari belgilangan talablarni qondira olmaydi. Chunonchi, ona tili darslarida tez-tez uchraydigan *“Matndan unlilarni topib tavsiflang”* kabilarni o'quv topshiriqlari darajasida baholab bo'lmaydi, sababki, ular o'quvchida ijodiy tafakkurni shakllantirish va rivojlantirishga xizmat qila oladigan yetarli ko'nikma, malakalarni hosil qilishi qiyin.

Darslikni parovozga qiyos qilib, uning vagonlari sifatida har bir mavzuga taalluqli lug'atlar, jumladan, orfografiya uchun imlo lug'ati, orfoepiya uchun talaffuz mashqlari to'plami, leksika uchun izohli lug'at, morfologiya uchun morfem lug'at va boshqalardan samarali foydalanilsa, ko'zlangan natijaga erishish mumkin. Axborot texnologiyalari asrida ma'lumotlar bazasi muammo emas. Shuning uchun darsliklarning topshiriqlar qismi mukammal, tizimli, puxta ishlab chiqilsa, bas.

Bugungi kun ona tili ta'limi maktabda o'rgatilishi belgilangan til sathlaridan qat'i nazar, hatto to'g'ri talaffuz o'qitishda ham o'quvchining so'z boyligini oshirish, shu orqali o'z fikrini og'zaki va yozma shakllarda mustaqil, ravon, lo'nda va jozibali ifodalay olishiga erishishni talab etadi. Ushbu maqsadni amalga oshirish, albatta, o'zbek tilining tengsiz xazinasini hisoblangan maxsus leksik boyliklarsiz samarali bo'lishi qiyin.

Nafaqat to'g'ri talaffuz o'qitishda, balki tilning barcha sathlarini o'qitishda *matal, topishmoq, tez aytish, latifa, lof, terma* va *doston* namunalaridan tahlil materiali sifatida foydalanish ona tili ta'limida samaradorlikka erishishda, barkamol avlodni tarbiyalashda muhim vosita bo'lib xizmat qila oladi.

“Ona tili” darsliklarida to'g'ri talaffuz va imlo me'yorlarini ko'nikma sifatida shakllantirish borasida ko'plab mashqlar, turli tushuntirishlar beriladi. Ammo nutqiy faoliyat davomida ayrim nutq tovushlarining adabiy talaffuzi va imlosini o'quvchiga o'rgatish qator qiyinchiliklarni keltirib chiqaraveradi.

Ko'rinadiki, “Ona tili” darsliklarida yuqorida keltirilgan nutq tovushlarini o'zlashtirishga mo'ljallangan nazariy ma'lumotlar va ularni mustahkamlovchi mashqlar yetarli emas. Mazkur nutq tovushlarini sanab o'tilgan hududlarning o'quvchilari nutqida adabiy me'yor holatiga keltirish uchun bugungi darslik va qo'llanmalarda deyarli e'tibor qaratilmagan maxsus fonetik mashqlar, tovushlar talaffuzi jarayonida nutq a'zolarining ko'rinishi aks etgan alohida oksilografik chizma(rasm)lar ishlab chiqilishiga ehtiyoj seziladi.

Shuningdek, [h] bo'g'iz undoshining ko'pchilikning ham yozma, ham og'zaki nutqda noto'g'ri qo'llanilayotgani, uni bartaraf etishga qaratilgan sa'y-harakatlarning deyarli sezilmayotgani bu borada zarur tavsiyalar ishlab chiqishni va ularni zudlik bilan amaliyotga tatbiq etishni taqozo etadi.

1999-2000-yillar keng amaliyotda qo'llangan H.Ne'matov boshchiligida yaratilgan 5-sinf “Ona tili” darsligida [h] va [x] undoshlarini imloda ham talaffuzda farqlash uchun berilgan o'quv materiali boshqalariga nisbatan o'quvchiga ancha foydali [1].

O'zbek tilida [o'] unlisi so'zning turli o'rinlarida bir-biridan farqli talaffuz etilishi ma'lum, biroq uni o'quvchilarga farqlab berish masalasi muammoligicha qolmoqda. [o'] unlisi talaffuzi bilan bog'liq nozik jihatlarga aksariyat ona tili darsliklarida e'tibor qaratilmasligi o'quvchilarimizning adabiy nutq me'yorlarini to'la o'zlashtirishlariga soya solib turadi. Oliy ta'limning sohaga tegishli amaldagi darsliklarida mazkur masalaga qisman e'tibor qaratilgan nazariy ma'lumotlar uchraydi, ammo u amaliy jihatdan ishlanmagan [2]. Ta'kidlash kerakki, bugun keng amaliyotda bo'lgan 5-sinf “Ona tili” darsligidagina [o'] unlisi talaffuzda farq qilishi to'g'risidagi ma'lumotlar misollari bilan keltirilgan [3]. Bu, albatta, ijobiy hodisa, biroq “bir holatda torroq, boshqasida kengroq aytiladi”, degan izoh o'quvchiga amaliy jihatdan yordam berishi qiyin. Keltirilgan misollarni o'qituvchi ko'magisiz to'g'ri talaffuz qilib bo'lmaydi.

5-sinfda to'g'ri talaffuz sathi ta'limini takomillashtirishda ilg'or pedagogik texnologiyalardan unumli foydalanish ham muhim ahamiyatga molik. Ma'lumki, maktabda bugungi "Ona tili" o'quv predmeti ta'limida omilkor o'qituvchilar tomonidan ko'plab innovatsion texnologiyalar zamon talablariga mos holda qo'llanilmoqda. Tabiiyki, bu "To'g'ri talaffuz" sathi ta'limida, jumladan, o'quvchiga nutq tovushlarining to'g'ri talaffuzini o'rgatish jarayonida juda qo'l keladi. Ammo amaldagi ishlar yetarli darajada emas, chunki o'quvchilar nutqida tovushlar talaffuzi bilan bog'liq muammolar to'la bartaraf bo'lgani yoki mazkur muammoning yechimi sifatida asosli tavsiya-yu metodik ko'rsatmalar ishlab chiqilib keng amaliyotga tatbiq etilgani yo'q.

Mazkur masalaning yana bir jihati borki, har qanday sharoitda ham ona tili o'qituvchilari mazkur bo'limni o'z imkoniyat va salohiyatlaridan kelib chiqib tushuntiradilar. Odatda, o'quvchi uchun o'z ona tilining hamma tovushlari ham talaffuz va imloda qiyinchilik tug'diravermaydi. Mahalliy til hisoblangan sheva ta'sirida ayrim unli va undosh tovushlarning aytilishi hamda yozilishida chalkashliklar, xatolar bo'lishi mumkin. Amaliy kuzatuvlar shuni ko'rsatadiki, respublikamizning turli hududlarida o'quvchilar nutqida, asosan, unilardan [i] – [ye], [o'] – [u] va undoshlardan [h], [x], [q], ba'zan [j] tovushlari talaffuzida, ba'zan shuning ta'sirida imloda ham xatoga yo'l qo'yishadi. Bunday vaziyatlarda amalda qo'llanilayotgan topshiriq xarakteridagi mashqlar bilan qancha ko'p ishlansa ham, kutilgan natijaga erishish qiyin kechmoqda.

O'quvchining og'zaki nutqi tug'ilib o'sgan yeri, oilasi, yaqinlari ta'sirida shakllangan holda maktabga keladi. Ba'zan ularni o'zlari o'rganib qolgan holatdan adabiy talaffuz me'yorlari doirasiga o'tkazish ancha qiyinchilik tug'diradi. Bunday sharoitda o'qituvchi, albatta, to'g'ri talaffuz o'qitish jarayonidagi dastlabki faoliyatni hududiy muammolardan kelib chiqqan holda talaffuzi qiyin nutq tovushlari ustida ishlashga qaratishdan boshlashi zarur. Aks holda, ayrim o'quvchilar balog'atga yetganda ham ba'zi nutq tovushlari talaffuzini eplay olmaydigan bo'lib qolishadi. Bu kabi "nutqiy kemtiklik" madaniy davralarda o'quvchiga bir umr xalaqit berishi mumkin. O'qituvchi o'z vaqtida og'zaki nutqida muammolari bor o'quvchilarga alohida e'tibor berib, maxsus talaffuz mashqlari ustida muntazam ishlasa, muammoga o'rin qolmasligi aniq. Biroq bu borada maktabning amaldagi didaktik ta'lim vositalari(darslik, qo'llanmalar)da fonetik mashqlarga maxsus o'rin ajratilmagan.

Fikrimizcha, to'g'ri talaffuzga doir o'quv materiallarining shakllanishi, tarixiy taraqqiyoti tahlilidan kelib chiqib bu boradagi muammolarni atroflicha o'rganish ularning yechimini topish imkonini beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Ne'matov H. va b. Ona tili. 5- sinflar uchun darslik. –T.: O'qituvchi, 2000. – 102-b.
2. Tursunov U., Muxtorov A., Rahmatullayev Sh. Hozirgi o'zbek adabiy tili. –T.: O'zbekiston, 1992. – 19- b.
3. Mahmudov N. va b. Ona tili. Umumta'lim maktablarining 5-sinflari uchun darslik. –T., 2013. – 224 b.
4. G'oziyev E. Umumiy pedagogika. –T., 2010. – 221-222-b.
5. Atamurodova G.Sh. (2024). Boshlang'ich sinf o'quvchilarida to'g'ri talaffuz ko'nikmalarini shakllantiruvchi o'quv topshiriqlar tizimi. Наука и инновация, 2(20), 33–38. извлечено от <https://inlibrary.uz/index.php/scin/article/view/46652>
6. Atamurodova G.Sh. (2024). Boshlang'ich sinfda matn ustida ishlash orqali to'g'ri talaffuz ko'nikmalarini hosil qilishda fonetik mashq va topshiriqlardan foydalanish. Академические исследования в современной науке, 3(29),5–11. извлечено от <https://inlibrary.uz/index.php/arims/article/view/50256>
7. Atamurodova G.Sh. Educational tasks that develop the skills of correct pronunciation in elementary grades. (2024). International Journal of Advance Scientific Research, 4(06), 107-114. <https://doi.org/10.37547/ijasr-04-06-17>

UO'K 37.02

TA'LIM SAMARADORLIGINI BAHOLASHNINGNING ZAMONAVIY USULLARIDAN FOYDALANISH

Sh.U.Boboxonov, magistrant, Toshkent kimyo xalqaro universiteti, Toshkent

Annotatsiya. Ta'lim samaradorligini baholash - bu murakkab va ko'p qirrali jarayon bo'lib, uning natijalari ta'lim tizimini yaxshilashga yordam beradi. Zamonaviy usullar ta'lim samaradorligini keng ko'lamda va chuqurroq tahlil qilish imkonini beradi.

Kalit so'zlar: ta'lim sifati, dars samaradorligi, baholash, zamonaviy tadqiqotlar, ta'lim texnologiyalari, innovatsiya.

Аннотация. Оценка эффективности обучения - сложный и многогранный процесс, результаты которого способствуют совершенствованию системы образования. Современные методы позволяют проводить более масштабный и глубокий анализ эффективности обучения.

Ключевые слова: Качество образования эффективность урока, оценка, современные исследования, образовательные технологии, инновации.

Abstract. Evaluation of educational effectiveness is a complex and multifaceted process, the results of which will help improve the educational system. Modern methods allow a large-scale and in-depth analysis of educational effectiveness.

Keywords: quality of education, lesson effectiveness, assessment, modern research, educational technology, innovation.

Mamlakatimizda olib borilayotgan tub islohatlar, fan-texnika va texnologiyalarning rivojlanishi hamda axborotlashgan jamiyatga o'tish talablari ta'lim strategiyasini o'zgarishiga olib kelmoqda. Uzluksiz ta'lim olishning yangi shakllari, jumladan zamonaviy o'qitish texnologiyalariga asoslangan tarmoqli, axborotli, masofaviy va innovatsion ta'lim texnologiyalari vujudga keldi. Axborot-kommunikatsion texnologiyalarga asoslangan yangi ta'lim turlarining paydo bo'lishiga asosiy sabab, jamiyatning turli tabaqalariga mansub kishilarga bilim berish, ularning malakasini muntazam oshirib borish va qayta tayyorlash vazifalarini muvaffaqiyatli hal etishda, sobiq ta'lim tizimining yillar davomida shakllangan an'anaviy usul va vositalarining imkoniyatlari chegaralanganligidadir.

Ta'lim samaradorligini baholash – bu ta'lim jarayonining natijalarini aniqlash, o'quv dasturlarini takomillashtirish va o'qitish sifatini oshirishga qaratilgan kompleks jarayondir. Zamonaviy dunyoda ta'limga qo'yilayotgan talablar o'zgarishi bilan baholash usullari ham takomillashib bormoqda. An'anaviy baholash usullaridan tashqari, bugungi kunda ta'lim samaradorligini yanada ob'ektiv, aniq va keng qamrovli baholashga imkon beruvchi zamonaviy usullar keng qo'llanilmoqda.

Zamonaviy baholash usullarining asosiy xususiyatlari:

- Komplekslik: Ta'limning nafaqat o'quv natijalarini, balki shaxsiy rivojlanish, ijtimoiy ko'nikmalar va amaliy qobiliyatlarni ham baholash.

- Ob'ektivlik: Baholashda inson omilining ta'sirini minimallashtirish va aniq mezonlarga asoslanish.

- Shaxsga yo'naltirilganlik: Har bir o'quvchining individual xususiyatlarini hisobga olish va ularning rivojlanish dinamikasini kuzatish.

- Texnologiyalardan foydalanish: Raqamli texnologiyalarni baholash jarayoniga integratsiya qilish va ma'lumotlarni avtomatik tarzda yig'ish va tahlil qilish.

- Qayta aloqa: O'quvchilar, o'qituvchilar va boshqa manfaatdor tomonlarga baholash natijalari bo'yicha tezkor va konstruktiv qayta aloqa berish.

Dars jarayoni samaradorligini oshirish hozirgi zamon pedagogikasining dolzarb masalasiga aylanib bormoqda. Texnika, texnologiya va ishlab chiqarishning jadal sur'atlar bilan rivojlanib borishi oliy ta'lim hamda akademik litsey va kasb-hunar kollejlarida ta'lim olayotgan talaba yoshlar oldiga shu rivojlanishga mos bo'lgan bilim va ko'nikmalarga ega bo'lishlarini taqozo qilmoqda.

Ta'lim samaradorligini baholashning zamonaviy usullari:

1. Formativ baholash (Formative Assessment):

- Mohiyati: O'quv jarayonida o'quvchilarning bilim darajasini aniqlash va o'qitish usullarini moslashtirish uchun qo'llaniladigan baholash.

- Usullari:

- Qisqa testlar va so'rovlar: O'quv materialini o'zlashtirish darajasini tezkor baholash.

- O'zaro baholash (Peer Assessment): O'quvchilarning bir-birining ishini baholashi, bu ularning tahlil qilish va baholash ko'nikmalarini rivojlantiradi.

- O'zini o'zi baholash (Self-Assessment): O'quvchilarning o'z bilimlarini baholashi va o'qish strategiyalarini takomillashtirish.

- Muddati qisqa insholar: O'quvchilarning o'z fikrlarini yozma ravishda ifodalash va tahlil qilish qobiliyatini baholash.

- Tushunchalar kartasi (Concept Mapping): O'quvchilarning o'quv materialini vizual tarzda baholash.

2. Summativ baholash (Summative Assessment):

• Mohiyati: O'quv kursi yoki dasturning oxirida o'quvchilarning bilim va ko'nikmalarini umumiy baholash.

• Usullari:

- Standartlashtirilgan testlar: Keng qamrovli va ob'ektiv baholash uchun foydalaniladigan testlar.

- Imtihonlar: O'quvchilarning bilimlarini sinash va baholash.

- Loyihalar (Projects): O'quvchilarning o'z bilimlarini amaliyotda qo'llash va mustaqil tadqiqot olib borish qobiliyatini baholash.

- Portfoliolar: O'quvchilarning o'quv davrida yaratgan barcha ishlarini (loyihalar, taqdimotlar, esse) yig'ish va baholash.

- Taqdimotlar (Presentations): O'quvchilarning o'z g'oyalarini og'zaki ravishda ifodalash va auditoriya oldida chiqish qobiliyatini baholash.

3. Authentik baholash (Authentic Assessment):

• Mohiyati: O'quvchilarning real hayotiy vaziyatlarda o'z bilim va ko'nikmalarini qo'llash qobiliyatini baholash.

• Usullari:

- Simulyatsiyalar (Simulations): Real hayotiy vaziyatlarni modellashtirish va o'quvchilarning ularda harakat qilish qobiliyatini baholash.

- Amaliy topshiriqlar (Performance Tasks): O'quvchilarning aniq bir vazifani bajarish qobiliyatini baholash (masalan, tajriba o'tkazish, maqola yozish, muammolarni hal qilish).

- Rolli o'yinlar (Role-Playing): O'quvchilarning turli rollarni bajarish va real hayotiy vaziyatlarda o'zlarini tutish qobiliyatini baholash.

- Case-studylar (Case Studies): O'quvchilarning real hayotiy muammolarni tahlil qilish va yechimlar taklif etish qobiliyatini baholash.

4. Raqamli baholash (Digital Assessment):

• Mohiyati: Raqamli texnologiyalardan foydalanib baholashni amalga oshirish.

• Usullari:

- Onlayn testlar va so'rovlar: Kompyuter yoki mobil qurilmalar orqali testlar o'tkazish va natijalarni avtomatik ravishda tahlil qilish.

- Elektron portfoliolar (e-Portfolios): O'quvchilarning o'z ishlarini elektron shaklda yig'ish va baholash.

- O'yinlashtirilgan baholash (Gamified Assessment): O'quvchilarning bilimlarini o'yin elementlari orqali baholash, bu ularning motivatsiyasini oshiradi.

- Avtomatik baholash tizimlari: Insholar, kodlar va boshqa topshiriqlarni avtomatik ravishda baholash.

5. Ma'lumotlarga asoslangan baholash (Data-Driven Assessment):

• Mohiyati: Baholash natijalarini yig'ish, tahlil qilish va o'quv jarayonini takomillashtirish uchun foydalanish.

• Usullari:

- Ta'lim analitikasi (Learning Analytics): O'quvchilarning o'quv jarayonidagi xatti-harakatlarini tahlil qilish, ularning muammolarini aniqlash va individual yordam berish.

- Ma'lumotlarni vizuallashtirish: Baholash natijalarini vizual shaklda taqdim etish, bu ularni tushunishni osonlashtiradi.

- Prognozlash modellarini qo'llash: O'quvchilarning kelajakdagi muvaffaqiyatlarini oldindan bashorat qilish va ularga moslashtirilgan yordam berish.

Elektron ta'lim resurslari yordamida darslarni tashkil etish jarayoni, bunda talabalarning olayotgan bilimlarini na faqat eshitish, balki ko'rish sezgilari orqali ham qabul qilishlari va tushunchalarning g'oya va mazmunini chuqur anglab etishlariga samarali yordam beradi.

Ta'lim samaradorligini baholashda texnologiyalardan foydalanish:

- LMS (Learning Management System): O'quv materiallarini boshqarish, topshiriqlarni topshirish va baholash, o'quvchilar bilan aloqa o'rnatish uchun platforma.
- Onlayn test yaratuvchilar: Testlarni yaratish, o'tkazish va natijalarni tahlil qilish uchun vositalar (masalan, Google Forms, SurveyMonkey).
- Ma'lumotlarni tahlil qilish dasturlari: Baholash natijalarini yig'ish, tahlil qilish va vizuallashtirish uchun dasturlar (masalan, Excel, SPSS, Tableau).
- Sun'iy intellekt (AI): Avtomatik baholash, individual o'quv rejaları yaratish va o'quvchilarga yordam berish uchun AI texnologiyalaridan foydalanish.

Ta'lim samaradorligini baholashning zamonaviy usullari ta'lim jarayonining sifatini oshirish, o'quv dasturlarini takomillashtirish va o'quvchilarga individual yondashish imkonini beradi. Ushbu usullardan samarali foydalanish uchun o'qituvchilar yangi texnologiyalarni o'zlashtirishlari, baholash mezonlarini aniq belgilashlari va o'quvchilar bilan doimiy aloqada bo'lishlari zarur. Raqamli texnologiyalarning rivojlanishi ta'lim samaradorligini baholash sohasida yangi imkoniyatlar yaratmoqda va ulardan to'g'ri foydalanish ta'lim sifatini sezilarli darajada oshirishga yordam beradi.

FOYDALAMILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Хамидов, Ё. Ё. Та'лим samaradorligini oshirishda elektron ta'lim resurslarining o'rni // Молодой ученый. — 2019. — № 21 (259). — С. 611-612.
2. Abidovna X. D. et al. Teaching Children To Save On The Natural Environment During Class Hours //Pedagogical Cluster-Journal of Pedagogical Developments. – 2024. – Т. 2. – №. 9. – С. 24-29.
3. Anghel G. A. Modern teaching assessment and implications of learning motivation //Revista Românească pentru Educație Multidimensională. – 2017. – Т. 9. – №. 1. – С. 65-75.

UO'K 37: 81'1

ZIDDIYATLI VAZIYATLARDAYOL VA ERKAK NUTQIY GENDER STEREOTIPLARINING MORFOLOGIK XUSUSIYATLARI

X.Sh.Gafforov, dots., PhD, ISFT instituti Samarqand filiali, Samarqand

Annotatsiya. Gender lingvistikasi ayollar va erkaklar nutqidagi farqlarni o'rganishda muhim ahamiyat kasb etadi. Jamiyatda ayollar va erkaklar uchun belgilangan ijtimoiy rollar va stereotiplar ularning nutq xatti-harakatlariga ham ta'sir qiladi. Ayniqsa, ziddiyatli vaziyatlarda gender stereotiplari nutqiy vositalar orqali yanada yaqqol ifodalanadi. Ushbu maqolada ayol va erkaklarning ziddiyatli vaziyatlarda qo'llaydigan morfologik vositalari, ya'ni egalik affiksleri, sinonimlardan foydalanish darajasi, hissiy va maqsadli grammatik shakllarning qo'llanilishi kabi jihatlar tahlil qilinadi. Tadqiqotning maqsadi gender stereotiplarining nutqiy tizimga ta'sirini aniqlash va ularning lingvistik vositalar orqali ifodalanishini ko'rsatishdan iborat.

Kalit so'zlar: Gender Stereotiplari, Ziddiyatli Vaziyat, Ayol Nutqi, Erkak Nutqi, Morfologik Vositalar, Hissiy Leksika, Grammatik Shakllar.

Аннотация. Гендерная лингвистика играет важную роль в изучении различий в речи мужчин и женщин. Социальные роли и стереотипы, установленные в обществе для женщин и мужчин, оказывают влияние на их речевое поведение. Особенно ярко гендерные стереотипы проявляются в речевых средствах, используемых в конфликтных ситуациях. В данной статье рассматриваются морфологические особенности речи мужчин и женщин в конфликтных ситуациях, такие как использование притяжательных аффиксов, степень употребления синонимов, эмоциональные и целенаправленные грамматические формы. Цель исследования выявить влияние гендерных стереотипов на языковую систему и показать их проявление через лингвистические средства.

Ключевые слова: Гендерные Стереотипы, Конфликтная Ситуация, Речь Женщин, Речь Мужчин, Морфологические Средства, Эмоциональная Лексика, Грамматические Формы.

Abstract. Gender linguistics plays an essential role in studying the differences in male and female speech. The social roles and stereotypes assigned to men and women by society influence their speech behavior. Gender stereotypes become particularly evident in the linguistic tools used in conflict situations. This article explores the morphological features of male and female speech in conflict scenarios, such as the use of possessive affixes, the frequency of synonyms, emotional expressions, and goal-oriented grammatical forms. The aim of the study is to identify the impact of

gender stereotypes on the linguistic system and demonstrate their manifestation through linguistic means.

Keywords: *Gender Stereotypes, Conflict Situations, Female Speech, Male Speech, Morphological Features, Emotional Lexicon, Grammatical Forms.*

Xorijiy tillarni o'rganish insonga yangi madaniyat, bilim va yangi do'stlar bilan tanishish, muloqotga kirishish hamda dunyoqarashni o'stirishda yordam beruvchi eng yaxshi vositadir. Ammo yangi tillarni o'rganish ancha murakkab jarayon va hamma ham bu murakkabliklarni yengib o'tolmaydi. Dunyo esa rivojlanayapti hamda sun'iy chegaralar olib tashlanayapti. Insonlarda dunyoni, uning ilmlarini o'rganishga qiziqish ortyapti. Albatta, O'zbekiston ham bu jarayonlardan chetda emas. Bizning mamlakatimizga ham millionlab mehmonlar, sayohatchilar kelmoqda. Ayni mana shular ham O'zbekistonda til o'rganishni dolzarb masalaga aylantirmoqda.

Ammo tilni o'zlashtirish yoki lingvistika sohasida uning o'rganuvchilari o'zlariga xos bo'lgan xususiyat va qobiliyatlarga egadirlar, bular esa o'rganuvchilarning jinsiga bog'liq tarzda nomoyon bo'ladi. Shu sababdan tilshunoslik sohasidagi gender lingvistikasi ham murakkab va muhim sohalardan biri hisoblanadi.

Gender lingvistikasi bu – (yoki lingvistik genderologiya) fanlararo gender tadqiqotlarining bir qismi sifatida genderni o'rganuvchi lingvistik konseptual apparatdan foydalanadigan ilmiy yo'nalish bo'lib, ushbu fan sohasida gender tushunchasi ijtimoiy-madaniy jins, an'anaviy konstruksiya sifatida tushuniladi hamda biologik jinsdan nisbatan avtonom hisoblanadi.

Zamonaviy tilshunoslikda gender stereotiplari va ularning nutqdagi ifodalanishi tadqiqotlarda muhim o'rin tutadi. Xususan, ayol va erkaklarning ziddiyatli vaziyatlardagi nutqiy xatti-harakatlari va morfologik xususiyatlari jamiyatdagi ijtimoiy rollar, qadriyatlar va madaniy an'analar bilan chambarchas bog'liqdir. Nutqda gender stereotiplari insonning so'z tanlashida, grammatik vositalardan foydalanishida va ma'no ifodalash uslubida yaqqol ko'rinadi. Ziddiyatli vaziyatlar, ya'ni bahs yoki mojaro holatlari esa ushbu stereotiplarni yanada kuchaytiradi va ularni ko'rsatishga imkon beradi. Ayol va erkak nutqi o'rtasidagi morfologik tafovutlar asosan egalik affikslari, sinonimlarning ko'pligi, ritorik shakllar va hissiy bo'laklardan foydalanishda namoyon bo'ladi.

Ayollar nutqida ko'pincha muloyimlik, yumshoqlik va ijtimoiy noziklik aks etadi. Bu holat egalik affikslari va boshqa yumshatish vositalarining ko'p qo'llanishida seziladi. Masalan, ayollar o'z nutqida “mening fikrimcha”, “iltimos”, “sizningcha qanday?”, “kechirasiz, lekin” kabi ifodalarni ishlatish orqali hissiy ta'sirni kuchaytiradilar. Morfologik jihatdan, bunday iboralar muloyimlik va hurmat ko'rsatishning grammatik vositalari sifatida namoyon bo'ladi. Shuningdek, ayollar nutqida sinonimlarning keng ishlatilishi kuzatiladi, bu esa muloqotdagi hissiy rang-baranglikni ta'minlaydi. Ziddiyatli vaziyatlarda esa ayollar tinchlantiruvchi nutq uslublaridan foydalanishga moyildirlar va bu holatda ular yumshatuvchi morfemalarga tayanadilar.

Erkaklarning nutqida esa qo'pollik yoki aniqroq, qat'iyroq ifodalar keng qo'llanadi. Erkaklar ziddiyatli vaziyatlarda qisqalik va lo'ndalikni ma'qul ko'radilar, bu esa ularning nutqida buyruq va talabni ifodalovchi shakllarning ko'pligi orqali namoyon bo'ladi. Masalan, “Bu gap tugadi!”, “Men aytdim!”, “Shunday bo'lsin!” kabi gaplar qat'iy, mujassam ma'no beradi. Erkaklar nutqida maqsadli affikslar, masalan, “-moqchi”, “-ishni” kabi maqsad va natijani ko'rsatadigan shakllar ko'proq uchraydi. Bu holat ziddiyatli vaziyatlarda erkaklarning aniq maqsadga yo'naltirilganligini va mavzuni tezroq yakunlashga urinayotganligini aks ettiradi.

Shuningdek, ayollar va erkaklar nutqida ritorik so'zlar va iboralardan foydalanish darajasi ham farqlanadi. Ayollar ritorik savollar va shakllarni, masalan, “Siz haqiqatan buni nazarda tutyapsizmi?”, “Nahotki shunday bo'lsa?” kabi jummalarni ishlatishda faol bo'lishadi. Erkaklar esa ritorik iboralar o'rniga bevosita va talabchan jummalardan foydalanadilar. Bu farq, ko'pincha, ijtimoiy va madaniy stereotiplar asosida shakllanadi, chunki ayollarga ko'proq diplomatik va yumshoq xatti-harakatlar to'g'ri keladi deb qaraladi, erkaklarga esa qat'iyatlilik va dominantlik kabi sifatlar nisbat beriladi.

Shu bilan birga, ziddiyatli vaziyatlarda ayollar nutqida emosional leksik shakllar va modal so'zlarning ko'pligi ham kuzatiladi. Masalan, “afsuski”, “ehtimol”, “qanday qilib” kabi iboralar ayollarning hissiy qamrovini va masalaga hissiy yondashuvini ko'rsatadi. Erkaklarda esa emosional

leksika kamroq qo'llaniladi, buning o'rniga ular maqsadga yo'naltirilgan va mantiqiy konstruktsiyalardan foydalanadilar. Morfologik jihatdan ayollar ko'proq yumshatuvchi va hissiy qo'shimchalardan foydalansa, erkaklar natijaga yo'naltirilgan affikslarni afzal ko'radilar.

Ziddiyatli vaziyatlarda tilning morfologik vositalari ayollar va erkaklar nutqidagi gender stereotiplarini aniq ko'rsatadi. Bu farqlar insonlarning biologik xususiyatlari emas, balki jamiyatdagi ijtimoiy rollar va madaniy normalar ta'siri natijasida shakllangan. Xulosa qilib aytganda, ayollar nutqida yumshoqlik va hissiylikning ko'proq ko'zga tashlanishi, erkaklar nutqida esa qat'iyatlilik va mantiqiylikning ustunligi morfologik darajada grammatik vositalar orqali ifodalanadi. Bu holat lingvistik tadqiqotlarda gender masalalarini o'rganishning yanada chuqurroq tahlil qilinishini talab etadi.

Shu sababli, ziddiyatli vaziyatlardagi nutqiy gender stereotiplarini lingvistik va psixologik jihatdan o'rganish jamiyatdagi kommunikativ jarayonlarni chuqurroq tushunishga xizmat qiladi. Ziddiyatli vaziyatlar ayol va erkaklarning nutqiy xatti-harakatlaridagi gender stereotiplarini yaqqol namoyon qiluvchi lingvistik hodisalardan biridir. Ayollar nutqida muloyimlik, hissiylik va ijtimoiy moslashuvchanlik kabi jihatlar ustunlik qiladi. Bunday vaziyatlarda ular yumshatuvchi grammatik shakllar, sinonimlarning ko'pligi, ritorik iboralar va hissiy leksikalarga murojaat qilishadi. Ayollar o'z nutqida ijtimoiy hurmatni ifodalashga va tinchlikni saqlashga moyil bo'lgan grammatik vositalardan foydalanadilar. Masalan, "iltimos", "meningcha", "kechirasiz" kabi iboralar bu nutqning asosiy xususiyatlaridan biri hisoblanadi.

Erkaklarning nutqida esa qat'iyatlilik, aniqlik va mantiqiylik ustun turadi. Ziddiyatli vaziyatlarda ular qisqa va lo'nda jumlar bilan maqsadni ifodalovchi grammatik shakllardan foydalanishga intiladilar. Erkaklar ko'pincha buyruq va talab ohangida gapiradilar, bu esa ularning dominantlikka bo'lgan ijtimoiy intilishlarini aks ettiradi. Erkak nutqida "men aytdim", "shunday bo'lsin", "boshqa gap bo'lmasin" kabi qat'iy ifodalar ko'p uchraydi. Shuningdek, ularning nutqida maqsadga yo'naltirilgan morfemalar va grammatik konstruktsiyalar ko'p ishlatiladi, bu esa ziddiyatni tezroq hal qilishga qaratilgan muloqot uslubini hosil qiladi.

Tadqiqot davomida aniqlanishicha, gender stereotiplari morfologik vositalarning tanlanishi va ulardan foydalanish uslublarini shakllantiradi. Bu stereotiplar asosan ijtimoiy va madaniy kontekst bilan bog'liq bo'lib, til tizimida grammatik va semantik jihatdan aks etadi. Ayol va erkaklarning ziddiyatli vaziyatlardagi nutqiy xatti-harakatlari shuni ko'rsatadiki, til nafaqat kommunikativ vosita, balki gender rollarini aks ettiruvchi ijtimoiy hodisa sifatida ham namoyon bo'ladi.

Shunday qilib, ziddiyatli vaziyatlarda ayol va erkak nutqining morfologik xususiyatlarini o'rganish lingvistik va psixologik tadqiqotlar uchun yangi istiqbollarni ochadi. Bunday tadqiqotlar gender munosabatlarini chuqurroq tushunish, ijtimoiy mojarolarni hal qilish strategiyalarini ishlab chiqish va madaniy muloqotni rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega. Shu bois, tilshunoslikda gender stereotiplarini lingvistik darajada o'rganish kelgusida yangi ilmiy yondashuvlarni shakllantirish uchun muhim yo'nalish bo'lib qoladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Bektoshova L. "Ta'limda gender yondashuvining nazariy asoslari." Toshkent, 2020. – 216 b.
2. Johnson D. W., & Johnson, R. T. "Cooperative Learning and Teaching Strategies." New York: McGraw-Hill, 2018. –119 b.
3. Brown H. D. "Teaching by Principles: An Interactive Approach to Language Pedagogy." Pearson Education, 2017. – 146 b.
4. Ellis R. "Task-Based Language Learning and Teaching." Oxford: Oxford University Press, 2021. – 127 b.
5. Uzbekistan Respublikasi Xalq ta'limi vazirligi. "Ta'lim texnologiyalari bo'yicha o'quv qo'llanma." Toshkent, 2022. – 81 b.
6. Colleen McCullough, The Thorn Birds. HarperCollins e-books 2009. –P. 752

**METHODOLOGICAL FOUNDATIONS OF THE DEVELOPMENT OF
COMPENSATORY COMPETENCE IN TECHNICAL DIRECTIONS****N.N.Gafurova, teacher, Bukhara state technical university, Bukhara**

Annotatsiya. Zamonaviy ta'lim sharoitida, ayniqsa, texnik fanlar doirasida kompensator kompetentlik tushunchasi keng tarqaldi. Bu tushuncha shaxsning asosiy kompetensiyalarida yuzaga kelishi mumkin bo'lgan kamchiliklarni to'ldirish uchun zarur bo'lgan ko'nikmalar, bilimlar va munosabatlarni o'z ichiga oladi. Kompensatsion kompetentlikni texnik ta'limga joriy etish o'quvchilarni murakkab kasbiy muhitda harakat qilishga va jadal texnologik taraqqiyotga moslashishga tayyorlash uchun zarurdir. Ushbu maqolada kompensatorlik kompetensiyani rivojlantirishning metodologik asoslari muhokama qilinib, uning texnik sohalarda qo'llanilishiga e'tibor qaratilgan.

Kalit so'zlar: kompensator kompetentlik, nazariy asoslar, metodologik yondashuvlar, nazariy bilimlar.

Аннотация. В современной образовательной среде концепция компенсаторной компетентности приобрела все большее распространение, особенно в технических дисциплинах. Эта концепция включает в себя необходимые навыки, знания и установки, которые люди должны развить, чтобы компенсировать потенциальные недостатки в своих основных компетенциях. Внедрение компенсаторной компетенции в техническое образование крайне важно для подготовки учащихся к адаптации к сложной профессиональной среде и быстрому технологическому прогрессу. В данной статье рассматриваются методологические основы, лежащие в основе развития компенсаторной компетентности, с акцентом на ее применение в технических областях.

Ключевые слова: компенсаторная компетентность, теоретические рамки, методологические подходы, теоретические знания.

Abstract. In the contemporary educational landscape, the concept of compensatory competence has gained traction, particularly within technical disciplines. This notion encompasses the necessary skills, knowledge, and attitudes that individuals must develop to compensate for potential shortcomings in their primary competencies. The integration of compensatory competence into technical education is essential for preparing students to navigate complex professional environments and adapt to rapid technological advancements. This article discusses the methodological foundations that underpin the development of compensatory competence, with a focus on its application in technical fields.

Key words: compensatory competence, theoretical frameworks, methodological approaches, theoretical knowledge.

Compensatory competence is a concept that refers to an individual's ability to utilize various skills and resources to compensate for areas where they may lack proficiency. This idea is particularly relevant in educational and professional contexts, where individuals often face challenges that require them to adapt and overcome obstacles. As we explore compensatory competence, we will argue for its significance in both learning environments and workplace settings, highlighting its implications for personal and professional growth. At its core, compensatory competence involves recognizing one's strengths and weaknesses and leveraging them to achieve desired outcomes. This concept is not limited to academic performance; it extends to various domains, including social interactions, emotional intelligence, and problem-solving abilities. For instance, a student who struggles with traditional testing formats may compensate by utilizing oral presentations or group projects to demonstrate their understanding of the material. This adaptability showcases their competence in alternative forms of assessment, ultimately leading to success despite initial challenges.

Moreover, compensatory competence is essential in the workplace. Employees are often required to perform tasks outside their immediate skill sets. An employee might lack technical knowledge in a specific software program but can excel by collaborating with colleagues who possess

that expertise. By fostering an environment where individuals can compensate for their weaknesses, organizations can promote teamwork and innovation, leading to enhanced productivity and job satisfaction.

In educational settings, the emphasis on standardized testing can create an environment that may not accommodate all learning styles. Students with diverse backgrounds and abilities may find traditional assessments inadequate for showcasing their knowledge. Compensatory competence encourages educators to adopt a more holistic approach to assessment, incorporating various evaluation methods that align with students' strengths.

For example, project-based learning allows students to engage deeply with the material while utilizing their unique skills. A student who excels in creative thinking may thrive in a project that requires innovative solutions, even if they struggle with rote memorization. By acknowledging and accommodating different learning styles, educators can foster an environment where all students feel valued and capable of achieving success.

Furthermore, developing compensatory competence in students prepares them for real-world challenges. In a rapidly changing job market, employees must adapt to new technologies and methodologies. By cultivating the ability to compensate for weaknesses, educational institutions equip students with the skills necessary for lifelong learning. This adaptability is crucial in navigating the complexities of modern work environments, where collaboration and innovation are paramount.

In the professional realm, compensatory competence plays a critical role in career advancement. Employees who recognize their limitations and seek resources to overcome them often find greater success and satisfaction in their roles. For instance, a manager who lacks expertise in data analysis can compensate by learning from colleagues, attending workshops, or utilizing online resources. This proactive approach not only enhances their skill set but also demonstrates a commitment to self-improvement.

Moreover, organizations that prioritize compensatory competence in their training programs foster a culture of growth and resilience. Companies that encourage employees to identify their weaknesses and provide opportunities for skill development create a more engaged workforce. This investment in employee growth translates to improved performance, innovation, and overall workplace morale.

Additionally, compensatory competence can enhance diversity and inclusion within organizations. When individuals are encouraged to leverage their unique strengths, teams become more dynamic and innovative. A diverse group that includes individuals with varying perspectives and skills is better equipped to tackle complex challenges. This diversity of thought leads to improved problem-solving and creativity, ultimately benefiting the organization as a whole.

Theoretical Framework. The development of compensatory competence is grounded in several theoretical frameworks. Primarily, constructivist theories emphasize the active role of learners in constructing their understanding. This perspective posits that students do not passively receive information but instead engage with it, transforming their knowledge through personal experiences and social interactions. In technical education, this approach encourages students to apply theoretical principles to practical situations, enhancing their problem-solving abilities and fostering resilience in the face of challenges.

Another crucial theoretical foundation is the concept of transformative learning, as proposed by Jack Mezirow. This theory highlights the importance of critical reflection in the learning process. Students are encouraged to examine their assumptions and beliefs, which can lead to a deeper understanding of their competencies and the identification of areas requiring compensatory development. By fostering a culture of reflection, educators can help students become more self-aware and proactive in addressing their learning needs.

Methodological Approaches. To effectively develop compensatory competence, various methodological approaches can be employed in technical education. One such approach is project-based learning (PBL). PBL immerses students in real-world problems, requiring them to collaborate, research, and innovate to devise solutions. This method not only cultivates technical skills but also encourages the development of soft skills, such as teamwork, communication, and adaptability. By

engaging students in projects that simulate real-life scenarios, educators can provide opportunities for students to identify their competencies and develop compensatory strategies.

Another effective methodology is experiential learning, as articulated by David Kolb. This approach emphasizes learning through experience, allowing students to engage in hands-on activities that reinforce theoretical knowledge. In technical education, lab work, simulations, and internships are vital components of experiential learning. These experiences enable students to confront their limitations in a supportive environment, fostering the development of compensatory competence through practice and reflection.

Assessment and Evaluation. Assessment plays a critical role in the development of compensatory competence. Traditional assessment methods often focus solely on the acquisition of knowledge, neglecting the importance of skill application and personal growth. Formative assessments, which provide ongoing feedback throughout the learning process, can better gauge students' progress and highlight areas for improvement.

Competency-based assessment is another valuable tool. This method evaluates students based on their ability to demonstrate specific competencies rather than their performance on standardized tests. In technical education, this approach allows educators to assess students' practical skills and their ability to apply knowledge in real-world contexts.

Challenges and Opportunities. Despite the promising methodologies to develop compensatory competence, several challenges persist. One significant barrier is the resistance to change within educational institutions. Traditional teaching methods may dominate, hindering the adoption of innovative approaches that emphasize student agency and practical application. Additionally, educators may require professional development to effectively implement new methodologies and assess student competencies.

However, these challenges also present opportunities for growth. The increasing demand for skilled professionals in technical fields necessitates a re-evaluation of educational practices. Institutions that embrace the development of compensatory competence can better prepare students for the evolving job market. By fostering a culture of innovation and adaptability, educators can empower students to thrive in their careers. Compensatory competence is a vital concept that holds significant implications for both education and professional development. By recognizing the importance of adaptability and resourcefulness, individuals can navigate challenges and achieve success in various contexts. By equipping students and employees with the tools to compensate for their weaknesses, we can create a society that thrives on innovation, creativity, and inclusivity. Ultimately, the value of compensatory competence lies not only in individual success but also in the collective progress of communities and organizations. The methodological foundations of compensatory competence development are vital for preparing students in technical disciplines. By integrating theoretical frameworks, utilizing diverse methodologies, and implementing effective assessment strategies, educators can cultivate a generation of skilled professionals capable of navigating complex challenges. As the landscape of technical education continues to evolve, the focus on compensatory competence will remain paramount in fostering lifelong learners who can adapt to the demands of the future workforce. Embracing these methodologies not only benefits students but also enriches the educational experience, ultimately contributing to a more competent and resilient society.

REFERENCES:

1. Molchanova Yuliya Anatolyevna. "Methods of teaching students of a non-linguistic university of professional terminology based on compensatory competence". P-95-101. Nizhni Novgorod. 2009. Russia.
2. Zagvyazinsky, V.I. "Nest of questions." Fragments from the forthcoming book "Theory of Learning in Questions and Answers" [Electronic resource] / V.I. Zagvyazinsky // Eidos Online Journal. 2006 .-- May 11. - <http://www.eidos.ru/journal/2006/0511.htm>
3. Philosophical Dictionary [Text] / Ed. I.T. Frolova. - M.: Republic, 2007. 513 p.

FONETIKANI O'RGATISH METODLARI

A.Hakimov, katta o'qituvchi, O'zbekiston xalqaro islom akademiyasi, Toshkent

Annotatsiya. Maqolada fonetikani o'rgatishda eng samarali hisoblangan usullar, jumladan, interaktiv texnologiyalar, amaliy mashg'ulotlar va innovatsion ta'lim vositalari yoritilgan. Shuningdek, mazkur metodlarning afzalliklari tahlil qilinib, ularni o'quv jarayonida qo'llash bo'yicha amaliy tavsiyalar berilgan.

Kalit so'zlar: Arab tili fonetikasi, tovushlar tizimi, talaffuz, metodlar, fonemalar, audio materiallar, harflar orasidaagi farqlar.

Аннотация. В статье рассматриваются методы, которые считаются наиболее эффективными при обучении фонетике, включая интерактивные технологии, практические занятия и инновационные образовательные инструменты. Также проанализированы преимущества этих методов и даны практические рекомендации по их применению в учебном процессе.

Ключевые слова: Арабская фонетика, звуковая система, произношение, приемы, фонемы, аудиоматериалы, различия между буквами.

Abstract. The article covers the methods considered most effective in teaching phonetics, including interactive technologies, practical training and innovative educational tools. Also, the advantages of these methods are analyzed and practical recommendations for their application in the educational process are given.

Keywords: Arabic phonetics, sound system, pronunciation, methods, phonemes, audio materials, differences between letters.

Kirish. Fonetika — bu tilshunoslikning bir bo'limi bo'lib, u tovushlarni, ularning hosil bo'lishi, talaffuzi, akustik xususiyatlari bilan shug'ullanadi. Fonetika tilning og'zaki nutqidagi tovushlarni tizimli tarzda o'rganadi, ularni qanday ishlab chiqarilishi, qanday qabul qilinishi va qanday bir-biriga bog'lanishi haqida ma'lumot beradi. Fonetika uchta asosiy sohada o'rganiladi: artikulyator fonetika, akustik fonetika va perseptiv fonetika. Har bir bo'lim til tovushlarining turli jihatlarini o'rganadi: Artikulyator fonetika, til tovushlarining qanday hosil bo'lishini va bu jarayonda qaysi organlar ishtirok etishini o'rganadi. Tovushlar tovush chiqaruvchi organlar orqali hosil bo'ladi: til, lablar, tishlar, tomoq va boshqa organlar. Misol uchun, [p] tovushi labdan chiqariladi, ya'ni lablar bir-biriga yaqinlashib, havo oqimi to'xtatiladi va keyin erkin chiqadi. Yana bir misol, [t] tovushi tilning old qismini yuqori tishlarga tegizib chiqariladi. Masalan: [p] — "pishiriq" o'zidagi tovush [t] — "tosh" so'zidagi tovush.

Asosiy qism. Akustik fonetika tovushlarning fizika xususiyatlarini o'rganadi. Bu tovushlarning to'lqin uzunligi, amplitudasi, chastotasi kabi xususiyatlar bilan bog'liq. Har bir tovushni hosil qilishda ularning akustik xususiyatlari farq qiladi. Masalan, [s] va [sh] tovushlari akustik jihatdan turlicha, chunki ular turli chastotalarda va to'lqin uzunliklarida chiqariladi. Akustik fonetika tovushlarning qanday tarqalishini va inson qulog'iga qanday ta'sir qilishini o'rganadi. Misol: [s] — "suv" so'zidagi tovush. [sh] — "sho'r" so'zidagi tovush. Perseptiv Fonetika insonning tovushlarni qanday qabul qilishini o'rganadi. Boshqacha aytganda, bu soha tovushlarni qanday farqlash, ajratish va tushunish jarayonlarini tahlil qiladi. Masalan, [r] va [ɹ] tovushlarini turli tillarda farq qilish mumkin. Ingliz tilida [r] tovushi tilning orqa qismidan chiqadi, turk tilida esa [ɹ] tovushi tilning old qismini teginadi. Tovushlarni qabul qilishda tovushlarning qulog'imizga qanday tushishi, ular orasidagi farqlarni qanday ajrata olishimiz muhim ahamiyatga ega. Masalan, buni quyidagi misollarda ko'rishimiz mumkin:

- Ingliz tilida "red" (qizil) va "read" (o'qimoq) so'zlaridagi [r] va [ɹ] tovushlari farq qiladi.
- O'zbek tilida esa [r] tovushi deyarli barcha kontekstlarda bir xil talaffuz qilinadi.

Fonetika til o'rganishda, ayniqsa, talaffuzni o'rgatishda katta ahamiyatga ega. Har bir tilning o'ziga xos tovushlari va ular orasidagi farqlarni o'rganish, talaffuzni to'g'ri amalga oshirishda yordam beradi. Masalan, ingliz tilida [l] va [ɫ] tovushlari farqlanadi: birinchisi oddiy "l", ikkinchisi esa

lablashgan "l". Shuningdek, fonetikani o'rganish fonologiya (tovushlar tizimi)ni tushunishga yordam beradi, bu esa tilning umumiy tuzilishini yaxshiroq anglashga olib keladi. Fonetika tili, til o'rganishda va tarjimashunoslikda to'g'ri talaffuzni, akustik xususiyatlarini tushunishni, hamda tovushlar orasidagi nozik farqlarni ajratish uchun zarur. Bu esa arab tilini mukammal o'zlashtirishga yordam berishi mumkin.

Arab tili fonetikasini o'rgatish o'ziga xos qiyinchiliklarni o'z ichiga oladi, chunki arab tilidagi tovushlar ko'pincha boshqa tillardan farq qiladi. Arab fonetikasi o'rgatilganda talabalar ayniqsa, arab tilining o'ziga xos fonemalarini, masalan, "ع" (ayn), "ق" (qof) kabi tovushlarni to'g'ri talaffuz qilishni o'rganishlari kerak. Arab tili fonetikasini o'rgatishda turli metodlar va yondashuvlar qo'llaniladi. Quyida, arab fonetikasi o'rgatishning umumiy yondashuvlarini keltiriladi: Imitativ (takrorlash) yondashuvi. Arab fonetikasi o'rgatishda, ayniqsa, tovushlarning aniq talaffuzi va ularning farqlarini tushunish juda muhim. Talabalar o'qituvchining talaffuzini eshitib, o'zlarini takrorlash orqali bu tovushlarni aniq va to'g'ri chiqarishni o'rganadilar. Masalan: O'qituvchi "ق" (qof) tovushini talaffuz qiladi, talabalar uni to'g'ri chiqarish uchun takrorlaydilar. "ع" (ayn) va "غ" (ghayn) tovushlarini ajratib o'rganish, o'qituvchi tomonidan namuna keltirilgan holda takrorlanadi.

Artikulyator (tovush chiqarish) yondashuvi. Arab tilida ba'zi tovushlar tilni turli joylarda joylashtirishni talab qiladi. Artikulyator yondashuvida talabalar til, lablar, tomoq kabi organlar yordamida tovushlarni qanday hosil qilishini o'rganadilar. Bu yondashuvda o'qituvchi talabalariga tovushlarni chiqarishda qanday jismoniy harakatlar qilishlari kerakligini tushuntiradi. Misol: "ع" (ayn) tovushini chiqarishda til tomoqning orqa qismiga yaqinlashadi. Talabalar bu tovushni to'g'ri chiqarish uchun aniq pozitsiyani eslab qolishlari kerak. "ق" (qof) tovushi uchun, tilning orqa qismi yuqori tanglayga yaqinlashadi, va bu ham talabalar uchun o'rgatishning muhim qismi hisoblanadi. Arab tilidagi tovushlarni to'g'ri ajratish va talaffuz qilishda ularning akustik xususiyatlari ham katta ahamiyatga ega. Masalan, "ق" (qof) va "ك" (kaf) tovushlari o'rtasidagi farqni talabalar akustik nuqtai nazardan ajratishlari kerak. Akustik yondashuv orqali talabalar tovushlarning yuqori yoki past chastotali ekanligini, uzunligini va intensivligini tushunadilar. Misol: "ق" (qof) tovushi kuchli va past chastotali, "ك" (kaf) tovushi esa yumshoq va yuqori chastotali.

Audio va video materiallardan foydalanish. Arab fonetikasi o'rgatishda zamonaviy texnologiyalardan, masalan, audio va video materiallaridan foydalanish juda samarali usul hisoblanadi. Talabalar audio kitoblar yoki onlayn resurslardan foydalanib, arab tilidagi so'zlarning to'g'ri talaffuzini eshitadilar va takrorlaydilar. Video materiallar yordamida talaffuz va tovushlarni real vaziyatlarda qanday ishlatilishini ko'rib, o'rganadilar. Kontekstual yondashuvda fonetika o'rgatish real vaziyatlarda, ya'ni suhbatlar yoki hikoyalar orqali amalga oshiriladi. Arab tilidagi tovushlar va ular o'rtasidagi farqlarni real kontekstda, ya'ni til o'rganishning amaliy jihatida o'rganish talabalar uchun samarali bo'ladi. Talabalar bir-biri bilan qisqa arabcha dialoglar o'tkazib, arab tilidagi qiyin tovushlarni va ularni talaffuz qilishni o'rganadilar. Masalan, "ق" (qof) va "ك" (kaf) tovushlarini ikki turli so'zda (masalan, "قلب" - qalb va "كَلْب" - it) talaffuz qilishni o'rganadilar.

Fonetik tahlil va tuzatish yondashuvi. Bu yondashuvda talabalar tomonidan bajarilgan talaffuz xatolarini aniqlash va tuzatish asosiy rol o'ynaydi. O'qituvchi talabalar tomonidan chiqarilgan tovushlarni tinglaydi, noto'g'ri talaffuzlarni tahlil qiladi va tuzatish uchun maslahatlar beradi. Bu metod talaffuzdagi xatolarni bartaraf etish uchun juda muhim. Masalan, talaba "س" (sod) va "ص" (sod) tovushlarini aralashtirib talaffuz qilsa, o'qituvchi bu tovushlar orasidagi farqni tushuntiradi va ularni to'g'ri ajratishni o'rgatadi.

Arab tili fonetikasini o'rgatishda yuqoridagi yondashuvlarning har biri o'zining ahamiyatiga ega. Arab tilida fonetikani o'rgatish metodlari, arab tilining talaffuzini o'rganish va uning o'ziga xos tovushlarini to'g'ri talaffuz qilish uchun turli yondashuvlarni o'z ichiga oladi. Quyidagi metodlar yordamida arab tilining fonetikasi o'rgatilishi mumkin: Tovushlarni ajratish va tasniflash. Arab tilida 28ta harf mavjud bo'lib, har birining o'ziga xos talaffuzi bor. O'qituvchi o'quvchilarga har bir harfning talaffuzi va tovushlarining farqlarini o'rgatadi. Bunda quyidagilar muhim: Harflar va ularning tovushlari: Arab tilidagi ba'zi harflar ingliz yoki boshqa tillarda mavjud bo'lmagan tovushlarni chiqaradi, masalan, "ع" (ayn) va "غ" (ghayn).

Qisqa va uzun tovushlar: Arab tilida qisqa va uzun undosh va unli tovushlar mavjud bo'lib, bular talaffuzda muhim rol o'ynaydi. Ishoralar va fonematik belgilar Arab tilidagi harakatlar (vokal belgilari) va sukun (tovushsiz holat) talaffuzni to'g'ri o'rganishga yordam beradi. Harakalar arab tilida so'z ma'nosini o'zgartirishi mumkin, shuning uchun har bir tovushni to'g'ri o'qish juda muhim. Arab fonetikasi o'rgatishda talaffuzni yaxshilash uchun ko'plab praktik mashqlar talab qilinadi. Bu mashqlar orasida: Tovushlarni takrorlash: Talaba o'qituvchidan yoki audio manbadan to'g'ri talaffuzni eshitib, uni takrorlashni o'rganadi. So'zlarni bo'laklarga ajratish: So'zlar kichik bo'laklarga ajratilib, har bir tovushni to'g'ri talaffuz qilishni mashq qilish. So'zlarni talaffuz qilish: Dastlab oddiy so'zlar bilan boshlanib, asta-sekin murakkab so'zlarga o'tish.

Tovush laboratoriyasi. O'quvchilarga mobil telefonlar yoki kompyuterlar yordamida o'z talaffuzlarini yozish va tahlil qilish imkonini beradigan dasturlarni ishlatish. Misol uchun, "Speech Ace" yoki "Pronunciation Power" kabi ilovalar yordamida talaffuzni aniq tekshirish mumkin. Tovushlarni "yashirish" o'yini. O'quvchilarga bir nechta so'zlar beriladi, ammo unda harflar yoki tovushlar yashirilgan. O'quvchilar bu yashirilgan tovushni topib, to'g'ri talaffuz qilishlari kerak. Bu metod ko'proq so'zning fonetik tuzilmasiga e'tibor qaratadi.

Musical Tuning (Musiqiy sozlash). Arab tilidagi tovushlar va so'zlarni musiqiy ohanglarda o'rgatish. Har bir tovushni musiqiy ritmlar bilan birga o'rgatish, ularni eslab qolishni va talaffuzni to'g'ri chiqishini ta'minlaydi. Boshqa tillar bilan talaffuzni taqqoslash. O'quvchilarga arab tilidagi tovushlar va undoshlarni o'z tillari bilan taqqoslashni o'rgatish.

Xulosa. Xulosa o'rinda shuni aytish mumkinki, arab tilida fonetikani o'rganish so'zlarning to'g'ri talaffuzini ta'minlaydi, bu esa ularning ma'nolarini noto'g'ri tushunishning oldini oladi. Har bir tovushning va harfning aniq talaffuzi, tilni to'g'ri tushunish va samarali muloqot qilishda asosiy omil bo'ladi. Fonetika yordamida bu farqlarni aniqlash va to'g'ri talaffuz qilish, o'quvchilarning tildan samarali foydalanishiga imkon yaratadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. M.Murtazaxodjayeva "Asosiy sharq tillarini o'qitish metodika va zamonaviy texnologiyalar" kitobi. Toshkent - 2013
2. Ibn Manzur (2014). Lison al-Arab. – Beirut: Dar Sadir nashriyoti.
3. Karimova, Z. (2018). Chet tillarni o'rgatish metodikasi. Toshkent: Sharq nashriyoti.
4. Baxadirjonova, G. (2020). Tilshunoslik asoslari. Toshkent: O'qituvchi nashriyoti.

UDC 37.02

THE ROLE OF DISCOURSE IN TASK-BASED LANGUAGE TEACHING

A.Kh. Kadirova, teacher, Bukhara State University, Bukhara

Annotatsiya. O'zining kommunikativ va o'quvchilar markazlashgan metodologiyasi tufayli Task-Based Language Teaching (TBLT) til o'rgatishda tobora ko'proq mashhurlik qozonmoqda. Diskurs TBLTda muhim rol o'ynaydi, chunki u haqiqiy muloqotni, mazmunli o'zaro munosabatlarni va o'quvchilarning lingvistik qobiliyatini rivojlantirishni rag'batlantiradi. Ushbu tadqiqotda TBLTda diskursning ahamiyati ko'rib chiqiladi, uning vazifa bajarish, o'zaro munosabat uslublari va tilni o'zlashtirishga ta'siri alohida e'tiborga olinadi.

Kalit so'zlar: Task-Based Language Teaching (TBLT), diskurs, kommunikativ til o'rgatish (CLT), sotsiokultural nazariya, o'zaro ta'sir gipotezasi, chiqish gipotezasi, ma'no bo'yicha kelishuv, scaffolding (qo'llab-quvvatlash), fikr-mulohaza, til ishlab chiqarish, o'zaro ta'sir.

Аннотация. Благодаря своей коммуникативной и ориентированной на учащихся методологии, task-based language teaching (TBLT) становится все более популярным в преподавании языков. Дискурс играет важную роль в TBLT, поскольку он способствует подлинному общению, осмысленному взаимодействию и развитию языковых навыков учащихся. В данном исследовании рассматривается важность дискурса в TBLT, с особым вниманием к его влиянию на выполнение задач, стили взаимодействия и усвоение языка.

Ключевые слова: Task-Based Language Teaching (TBLT), дискурс, коммуникативное обучение языку (CLT), социокультурная теория, гипотеза взаимодействия, гипотеза вывода,

переговоры о значении, scaffolding (поддержка), обратная связь, языковое производство, взаимодействие.

Abstract. *Because of its communicative and learner-centered methodology, Task-Based Language Teaching (TBLT) has become more and more popular in language teaching. Because it fosters genuine conversation, meaningful interaction, and the development of learners' linguistic proficiency, discourse is essential to TBLT. The importance of discourse in TBLT is examined in this research, with particular attention paid to how it affects task performance, interaction styles, and language acquisition.*

Key words: *Task-Based Language Teaching (TBLT), discourse, communicative language teaching (CLT), sociocultural theory, interaction hypothesis, output hypothesis, negotiation of meaning, scaffolding, feedback, language production, interaction.*

Introduction. The instructional strategy known as task-based language teaching (TBLT) places a strong emphasis on using real language in context through relevant tasks. TBLT promotes students to participate in communicative tasks that mimic real-life scenarios, in contrast to standard language education approaches that concentrate on discrete linguistic structures. This method relies heavily on discourse, which is defined as language in use, since it influences how students communicate, negotiate meaning, and become proficient in the language.

Task-Based Language Teaching (TBLT) is a pedagogical approach that is deeply rooted in Communicative Language Teaching (CLT) and sociocultural theories. These frameworks emphasize the importance of interaction, communication, and social context in language learning. TBLT focuses on engaging learners in meaningful tasks that reflect real-world language use, thereby promoting both linguistic and communicative competence.

Methods. TBLT and Communicative Language Teaching (CLT) are deeply connected with each other. TBLT aligns closely with the principles of CLT, which prioritizes communication as the primary goal of language learning. In CLT learners focus on conveying meaning rather than mastering grammatical structures in isolation. Tasks simulate real-life situations, encouraging learners to use language pragmatically and learners actively participate in communicative activities, fostering autonomy and engagement.

TBLT operationalizes these principles by designing tasks that require learners to use language to achieve specific outcomes, such as solving problems, making decisions, or completing projects. This approach ensures that language learning is contextualized and purposeful.

TBLT and Sociocultural Theory. [6] Sociocultural theory, developed by Lev Vygotsky, plays a central role in TBLT. This theory posits that learning is a socially mediated process, and language development occurs through interaction with others. Language learning is facilitated through collaborative dialogue and interaction with more knowledgeable others (e.g., teachers, peers). Learners receive support to perform tasks just beyond their current ability level, which is gradually removed as they gain competence. Language is a tool for thinking and learning, and it is acquired through participation in culturally meaningful activities. In TBLT, tasks are designed to promote interaction and collaboration, allowing learners to co-construct knowledge and develop language skills through shared experiences. For example, group discussions, role-plays, and collaborative problem-solving tasks provide opportunities for scaffolding and mediation.

Discourse, or the use of language in context, is central to TBLT. It is through discourse that learners negotiate meaning, practice language, and internalize linguistic structures. [1] The role of discourse in TBLT is supported by three key theoretical frameworks:

A. Interaction Hypothesis. Long's Interaction Hypothesis suggests that language acquisition is facilitated when learners engage in interactions that require them to negotiate meaning. This occurs when communication breakdowns happen, and learners must clarify, repeat, or rephrase their messages to be understood. During task-based interactions, learners receive immediate feedback (e.g., recasts, clarification requests) that helps them notice gaps in their linguistic knowledge and modify their output. Tasks in TBLT are designed to encourage negotiation of meaning, such as information-gap activities, where learners must exchange information to complete the task.

B. [6] Sociocultural Theory. Vygotsky's theory emphasizes that learning occurs through dialogue, where learners co-construct knowledge with others. Discourse serves as a medium for this collaborative process. Teachers and peers provide scaffolding during task-based interactions, helping learners produce language they could not generate independently. Tasks that require group work, peer feedback, or teacher-student interaction create opportunities for collaborative dialogue and scaffolding.

C. [2] Output Hypothesis. Swain's Output Hypothesis argues that producing language (speaking or writing) is crucial for language learning. It pushes learners to process language syntactically and semantically, leading to deeper understanding and internalization. When learners produce language, they notice gaps between their output and the target language, which encourages them to test and refine their linguistic hypotheses. Tasks that require learners to produce language (e.g., presentations, debates, or written reports) help them practice and consolidate their knowledge.

Results and discussion. The integration of discourse in TBLT has several practical implications for language teaching. Tasks should be designed to promote meaningful interaction, such as problem-solving, decision-making, or opinion-sharing activities. While tasks prioritize communication, teachers can incorporate opportunities for focus on form (e.g., corrective feedback) to balance fluency and accuracy. Group and pair work should be encouraged to maximize opportunities for interaction and scaffolding. Using authentic materials (e.g., news articles, videos, or real-life scenarios) ensures that discourse reflects real-world language use.

TBLT is firmly grounded in CLT and sociocultural theories, which emphasize the importance of interaction, communication, and social context in language learning. Discourse plays a critical role in TBLT, as it provides the medium through which learners negotiate meaning, receive feedback, and produce language. The Interaction Hypothesis, Sociocultural Theory, and Output Hypothesis collectively support the idea that engaging in meaningful, task-based discourse is essential for second language acquisition. By designing tasks that promote interaction and collaboration, TBLT creates an environment where learners can develop both linguistic and communicative competence effectively.

Discourse in Task Design and Implementation. The design and implementation of tasks in TBLT should consider discourse patterns that promote effective communication. Key aspects include:

- Ensuring tasks generate real-life discourse similar to natural language use.
- Structuring tasks to require negotiation of meaning, clarification requests, and feedback.
- Providing discourse support through prompts, models, and teacher facilitation.

Discourse Features in TBLT Classrooms. Discourse in TBLT classrooms exhibits unique characteristics that aid language development:

- Negotiation of Meaning. Learners clarify, rephrase, and confirm understanding through interactive discourse.
- Turn-Taking Mechanisms encourages collaborative conversation and balanced participation.
- Use of Feedback. Teachers and peers provide corrective and constructive feedback to enhance language accuracy.

Implications for Language Teaching. Effective use of discourse in TBLT enhances both fluency and accuracy in language learning. Teachers should encourage authentic communication through meaningful tasks, facilitate interaction by structuring group work and discussions and provide feedback that promotes self-correction and learning.

Conclusion. Discourse is integral to the success of Task-Based Language Teaching as it fosters real-life communication, meaningful interaction, and linguistic development. By carefully designing tasks that promote effective discourse, educators can create a dynamic and interactive language learning environment that aligns with communicative and sociocultural principles.

REFERENCES:

1. Long, M. (1996). The role of the linguistic environment in second language acquisition. In W. Ritchie & T. Bhatia (Eds.), *Handbook of Second Language Acquisition* (pp. 413-468). Academic Press.
2. Swain, M. (1985). Communicative competence: Some roles of comprehensible input and comprehensible output in its development. In S. Gass & C. Madden (Eds.), *Input in Second Language Acquisition** (pp. 235-253). Newbury House.

3. Uktamovna, B. S. (2024). "Love" as a semantic group of "spirituality" semantic field. International journal of social science & interdisciplinary research ISSN: 2277-3630 Impact factor: 8.036, 13(05), 16-19.
4. Uktamovna, B. S. (2025). The significance of music for teaching english. American journal of education and learning, 3(1), 848-853.
5. Barotova, S. U. (2020). The theory of teaching vocabulary. Theoretical & Applied Science, (6), 242-244.
6. Vygotsky, L. (1978). Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. Harvard University Press.

UO'K 37.02

STOMATOLOGIYA FANINI O'QITISHDA ILG'OR PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH

M.O.Kamolov, assistent, Andijon davlat tibbiyot instituti, Andijon

Annotatsiya. Ushbu maqolada stomatologiya fanini o'qitishda ilg'or pedagogik texnologiyalardan foydalanishning ahamiyati tahlil qilinadi. Zamonaviy ta'lim metodlari, jumladan, interaktiv usullar, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari va simulyatsion o'quv tizimlari stomatologik bilimlarni samarali o'zlashtirishda muhim rol o'ynaydi. Tadqiqotda ta'lim sifati va talabalarning kasbiy kompetensiyalarini oshirishda innovatsion texnologiyalarning ta'siri baholanadi.

Kalit so'zlar: stomatologiya, ilg'or pedagogik texnologiyalar, zamonaviy ta'lim metodlari, interaktiv usullar, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari.

Аннотация. В данной статье анализируется значимость использования передовых педагогических технологий в преподавании стоматологии. Современные образовательные методы, включая интерактивные подходы, информационно-коммуникационные технологии и симуляционные учебные системы, играют важную роль в эффективном усвоении стоматологических знаний. В исследовании оценивается влияние инновационных технологий на повышение качества образования и развитие профессиональных компетенций студентов.

Ключевые слова: стоматология, передовые педагогические технологии, современные методы обучения, интерактивные методы, информационно-коммуникационные технологии.

Abstract. This article analyzes the significance of using advanced pedagogical technologies in teaching dentistry. Modern educational methods, including interactive approaches, information and communication technologies, and simulation-based learning systems, play a crucial role in effectively acquiring dental knowledge. The study evaluates the impact of innovative technologies on improving education quality and enhancing students' professional competencies.

Keywords: dentistry, advanced pedagogical technologies, modern teaching methods, interactive methods, information and communication technologies.

Kirish. Stomatologiya fanini o'qitishda zamonaviy pedagogik texnologiyalardan foydalanish talablarining ortib borishi, ta'lim jarayonini samarali va qiziqarli qilish zaruriyatini keltirib chiqarmoqda. Zamonaviy texnologiyalar o'quvchilarning bilim va ko'nikmalarini chuqurlashtirish, shuningdek, ularning kasbiy mahoratini oshirish imkoniyatini beradi. Ushbu maqolada stomatologiya fanini o'qitishda qo'llaniladigan ilg'or pedagogik texnologiyalar, ularning afzalliklari va amaliyotda qo'llash usullari haqida tahliliy ma'lumotlar keltirilgan.

Pedagogik texnologiyalarning rivojlanishi va stomatologiyadagi ahamiyati. Pedagogik texnologiyalar XX asrning o'rtalarida paydo bo'lib, dastlab audio-vizual vositalardan foydalanish orqali ta'lim jarayonini yaxshilashga qaratilgan edi. Keyinchalik bu tushuncha kengayib, ta'limni loyihalash, rejalashtirish va baholashni o'z ichiga olgan kompleks jarayonga aylandi. Stomatologiya kabi amaliy fanlarda pedagogik texnologiyalardan foydalanish, o'quvchilarning klinik ko'nikmalarini rivojlantirish va ularni zamonaviy tibbiyot talablariga moslashtirish imkoniyatini beradi.

Stomatologiya fanini o'qitishda qo'llaniladigan ilg'or pedagogik texnologiyalar:

Interfaol metodlar. Interfaol metodlar, jumladan, klinik simulyatsiyalar va virtual reallik texnologiyalari, stomatologiya o'quvchilariga xavfsiz sharoitda amaliy ko'nikmalarni o'zlashtirish imkoniyatini beradi. Bu metodlar o'quvchilarning kasbiy mahoratini oshirishda muhim rol o'ynaydi.

Modulli ta'lim tizimi. Modulli ta'lim tizimi stomatologiya fanini mavzular bo'yicha bo'lib, har bir modulda aniq maqsad va natijalarni belgilash orqali o'quv jarayonini tashkil etish imkoniyatini beradi. Bu yondashuv o'quvchilarning bilimlarni chuqurroq o'zlashtirishga yordam beradi.

Masofaviy ta'lim texnologiyalari. Masofaviy ta'lim platformalari stomatologiya o'quvchilariga onlayn darslar, videolar va interaktiv testlar orqali bilimlarni mustahkamlash imkoniyatini beradi. Bu texnologiyalar, ayniqsa, pandemiya sharoitida o'quv jarayonini uzluksiz davom ettirishda muhim rol o'ynadi.

Klaster metodi. Klaster metodi stomatologiya mavzularini murakkab tushunchalarni tahlil qilish va ularni vizual tarzda ifodalash imkoniyatini beradi. Bu metod o'quvchilarning mantiqiy fikrlash qobiliyatini rivojlantirishga yordam beradi.

6 x 6 Metodi. 6 x 6 metodi stomatologiya darslarida guruhli ishlashni tashkil etish orqali o'quvchilarning o'zaro hamkorlik qilish va fikr almashish qobiliyatini oshirishga yordam beradi. Bu metod, shuningdek, o'quvchilarning shaxsiy qarashlarini ifodalash va ularni himoya qilish ko'nikmalarini rivojlantirishga imkon beradi.

Interaktiv usullar talabalarni o'quv jarayonining faol ishtirokchilariga aylantirishga qaratilgan. Bular:

Muammoli ta'lim – talabalarga muammoli vaziyatlar berilib, ulardan mustaqil yechim topish talab qilinadi.

Keys-stadi (Case-study) – haqiqiy klinik holatlar asosida tahlil va muhokama.

Baxslashuv va diskussiyalar – turli klinik yondashuvlarni muhokama qilish.

Simulyatsion texnologiyalar va virtual reallik:

Simulyatorlardan foydalanish – stomatologik muolajalarni amaliy mashg'ulotlarda takrorlash imkonini beradi.

Virtual reallik (VR) va kengaytirilgan reallik (AR) – talabalar 3D-modellar asosida jarrohlik amaliyotlarini mashq qilishlari mumkin.

Haptic texnologiyalar – stomatologik muolajalar uchun taktil simulyatsiya yaratish.

Elektron ta'lim va masofaviy o'qitish. Zamonaviy stomatologiya ta'limida e-learning tizimlarining roli ortib bormoqda:

MOOC (Massive Open Online Courses) – onlayn kurslar orqali keng auditoriya uchun ta'lim berish.

Video darslar va vebinarlar – klinik jarayonlarni vizual o'rganish.

Sun'iy intellektga asoslangan adaptiv ta'lim tizimlari – har bir talabaga individual o'quv dasturlarini taklif etish.

Ilg'or pedagogik texnologiyalarning afzalliklari. Ilg'or pedagogik texnologiyalar stomatologiya fanini o'qitishda quyidagi afzalliklarni taqdim etadi:

- O'quvchilarning faolligini oshirish va ularning bilimlarni mustahkamlash imkoniyati.
- Amaliy ko'nikmalarni rivojlantirishda yuqori samaradorlik.
- Ta'lim jarayonini individualizatsiya qilish va har bir o'quvchining ehtiyojlariga moslashtirish.

Xulosa. Stomatologiya fanini o'qitishda ilg'or pedagogik texnologiyalardan foydalanish, ta'lim jarayonini samarali va qiziqarli qilish, shuningdek, o'quvchilarning kasbiy mahoratini oshirish imkoniyatini beradi. Interfaol metodlar, modulli ta'lim tizimi, masofaviy ta'lim texnologiyalari va boshqa innovatsion yondashuvlar stomatologiya ta'limini yangi bosqichga olib chiqishda muhim rol o'ynaydi. Kelajakda bu texnologiyalarni yanada takomillashtirish va ularni keng qo'llash orqali stomatologiya ta'limi sifatini oshirish mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Tabiiy fanlarni o'qitishda zamonaviy pedagogik texnologiyalardan foydalanish. (<https://muhaz.org/tabiiy-fanlarni-oqitishda-zamonaviy-pedagogik-texnologiyalarda.html>).

2. Pedagogik texnologiyalarning shakllanishi va tadrijiy rivojlanishi. (<https://azkurs.org/3-mavzu-pedagogik-texnologiyalarning-shakllanishi-va-tadrijiy.html>).

3. Fanlarni o'qitishda yangi zamonaviy pedagogik texnologiyalardan foydalanish. (<https://cyberleninka.ru/article/n/fanlarni-o-qitishda-yangi-zamonaviy-pedagogik-texnologiyalardan-foydalanish>).
4. Ta'limda innovatsion pedagogik texnologiyalardan foydalanish. (<https://azkurs.org/talimda-innovatsion-pedagogik-texnologiyalardan-foydalanish-bo.html>).
5. Fanlarni o'qitishda innovatsion pedagogik texnologiyalardan foydalanish. (<https://elita.uz/index.php/jurnal/article/view/293>).

UO'K 37.02

UMUMIY O'RTA TA'LIM MAKTAB O'QITUVCHILARINING UZLUKSIZ KASBIY RIVOJLANTIRISHDA XORIJIY DAVLATLARNING TAJRIBALARI

D.U.Karshiyeva, doktorant, Buxoro muxandislik va texnologiya instituti, Buxoro

Annotatsiya. Ushbu maqolada umumiy o'rta ta'lim maktablari o'qituvchilarining uzluksiz kasbiy rivojlantirishda raqamli texnologiyalardan foydalanishda xorijiy davlatdagi tajribalar haqida batafsil ma'lumot berilgan. Bugungi kunda AQSh, Germaniy, Buyuk Britaniya, Singapur, Shvetsiya, Yangi Zelandiya, Norvegiya, Xitoy, Janubiy Koreya, Yaponiya va Rossiya davlatlarining umumiy o'rta ta'lim maktablari o'qituvchilarining uzluksiz kasbiy rivojlantirishda raqamli texnologiyalardan, sun'iy intellekt tizimlaridan foydalanishga alohida e'tibor qaratilib kelinmoqda.

Kalit so'zlar. Raqamli texnologiyalar, master-klasslar, konferentsiyalar, seminarlar, moderator, veb-ilovalar va interaktiv ta'lim, kvest, onlayn, offlayn, STEAM.

Аннотация. В статье представлена подробная информация о зарубежном опыте использования цифровых технологий в непрерывном профессиональном развитии учителей общеобразовательных школ. Сегодня все более активным становится использование цифровых технологий и систем искусственного интеллекта в непрерывном профессиональном развитии учителей средних школ в США, Германии, Великобритании, Сингапуре, Швеции, Новой Зеландии, Норвегии, Китае, Южной Корее, Японии и России. уделяется особое внимание.

Ключевые слова. Цифровые технологии, мастер-классы, конференции, семинары, модератор, веб-приложения и интерактивное образование, квест, онлайн, офлайн, STEAM.

Abstract. This article provides detailed information on foreign experiences in using digital technologies in the continuous professional development of secondary school teachers. Today, special attention is paid to the use of digital technologies and artificial intelligence systems in the continuous professional development of secondary school teachers in the USA, Germany, Great Britain, Singapore, Sweden, New Zealand, Norway, China, South Korea, Japan and Russia.

Keywords. Digital technologies, master classes, conferences, seminars, moderator, web applications and interactive learning, quest, online, offline, STEAM.

Bugungi globallashuv sharoitida umumiy o'rta ta'lim maktabi o'qituvchilarining raqobatbardoshligini oshirish va ularning kasbiy kompetentligini doimiy ravishda rivojlantirib borish muhim masalalardan biri sanaladi. Bularni amalga oshirishda umumiy o'rta ta'lim maktabi o'qituvchilarining uzluksiz ta'lim – "umrbod ta'lim" tamoyiliga amal qilish asosida uzluksiz kasbiy rivojlantirish tizimini takomillashtirishni taqozo etadi.

O'qituvchilarning uzluksiz kasbiy rivojlantirish tizimini takomillashtirish yo'llaridan biri – davriy o'qitishning o'rnatilgan amaliyotidan bilimlarni doimiy ravishda yangilash, malaka oshirish va kasbiy tajriba to'plashga yo'naltirishdan hamda uzluksizlik prinsipga amal qilishdan iborat hisoblanadi [1]. Uzluksizlik prinsip ta'lim maqsadlariga erishish va belgilashni ta'minlaydi va yangi sharoitlarda, kasbiy kamchiliklar hamda qiziqishlarni tashxislash, individual rivojlanish asosida kasbiy rivojlanishni shaxsiylashtirishni nazarda tutadi [2]. Shuningdek, ta'lim traektoriyalari va elektron ta'lim hamda raqamli vositalardan, shu jumladan tarmoq texnologiyalarining imkoniyatlaridan foydalanishni taqozo etadi.

Shuning uchun umumiy o'rta ta'lim maktabi o'qituvchilarining uzluksiz kasbiy rivojlantirishda raqamli texnologiyalardan samarali foydalanish mexanizmlarini ishlab chiqish lozim.

Buning uchun dastlab, o'qituvchilarning uzluksiz kasbiy rivojlantirishga oid xorijiy tajribalarni o'rganishni anglatadi.

Bugungi kunda AQSh, Germaniy, Buyuk Britaniya, Singapur, Shvetsiya, Yangi Zelandiya, Norvegiya, Xitoy, Janubiy Koreya, Yaponiya va Rossiya davlatlarining umumiy o'rta ta'lim maktablari o'qituvchilarining uzluksiz kasbiy rivojlantirishda raqamli texnologiyalardan, xususan global tarmoqning manzillarida joylashtirilgan ta'lim muhitlaridan, giperboshg'lanishli o'quv vositalarda, virtual muhitlardan va sun'iy intellekt tizimlaridan foydalanishga alohida e'tibor qaratilib kelinmoqda. Ushbu davlatlarda ko'rib chiqilayotgan milliy ta'lim modellari o'qituvchilarning uzluksiz kasbiy rivojlantirishda raqamli texnologiyalardan foydalanish bilan bir qatorda, ularning raqamli kompetentligini rivojlantirish asosiy ustivor vazifa sifatida belgilab qo'yilgan.

Xususan, AQShda maktab o'qituvchilarining uzluksiz kasbiy rivojlantirishning turli shakllari mavjud bo'lib, kadrlar tayyorlash tizimining amaliy yo'naltirilganligi yaqqol ko'zga tashlanadi. O'qituvchilarning uzluksiz kasbiy rivojlantirish jarayoni ko'pincha maktabning ichki imkoniyatidan kelib chiqqan holda amalga oshiriladi [3]. Bu esa o'qituvchilarga ishdan ajralmagan holda zamonaviy o'qitish usullarini, y'ani raqamli texnologiyalardan foydalanib o'rganish imkonini beradi.

Hozirgi paytda, zamonaviy vositalardan, shu jumladan raqamli texnologiyalardan foydalanish asosida AQShda o'qituvchilarning uzluksiz kasbiy rivojlantirishni uchta modeli qo'llaniladi: kaskad, standart va kombinatsiyalangan. Kaskad shaklda o'qituvchilarning uzluksiz kasbiy rivojlantirishda bir vaqtning o'zida raqamli vositalar asosida bir nechta darajadagi rivojlanishni ta'minlaydi. Bunday holda, mutaxassis ma'lum bir bilim darajasini oladi va keyin uni boshqalarga onlayn va offlayn shaklda trenglar yordamida o'tkazadi. Ushbu modelga asoslangan dasturlar o'qituvchilarning malakasini oshirish va rivojlantirish maqsadida kerakli materiallarni tez va samarali tarqatish imkonini beradi (ushbu model mamlakatimizda joriy etilmagan). Standart modelda maktab o'qituvchilarining ma'lum bir bilim sohasida tajribani kengaytirish maqsadida master-klasslar, konferentsiyalar, seminarlar, kurslar o'tkazishga asoslangan (Mamlakatimizda ushbu yondashuvdan amalga oshiriladi) [2]. Kombinatsiyalangan model yuqorida keltirilgan modellarning elementlaridan foydalanishni o'z ichiga oladi.

Germaniyada maktab o'qituvchilarining uzluksiz kasbiy rivojlantirish tizimi shaxsga yo'naltirilgan yondashuvga asoslangan bo'lib, ammo majburiydir (Mamlakatimizda ham majburiy hisoblanadi). Shu bilan birga, o'qituvchilar o'z malakalarini raqamli texnologiyalar, xususan, masofaviy kurslar, ta'lim muhitlaridan foydalangan holda oshiradilar. Ular buni ish vaqtidan tashqarida ham, jarayon davomida ham amalga oshirish imkoniyati mavjud [5]. Aynan shu nuqtai nazardan mutaxassislar ehtiyojlariga moslashtirilgan dasturlarning moslashuvchanligi ko'rib chiqiladi. Bu mamlakatda dasturga mahorat darslari, treninglar, o'quv kurslari, seminarlar va konferentsiyalar, shuningdek, uzluksiz o'qitishning zamonaviy modellari qo'llaniladi [1].

Singapurda o'qituvchilarning o'sish modeli uzluksiz o'rganish bilan shug'ullanishga va ularning kasbiy rivojlanishi hamda shaxsiy farovonligi uchun mas'uliyatni o'z zimmasiga olishga undashga qaratilgan modeli ishlab chiqilgan. O'qituvchining o'sish modeli zamonaviy yondashuv asosida taqdim etilgan bo'lib, uning ichida 21-asr Singapur o'qituvchisining yaxlit portretining beshta istalgan natijasi mavjud: axloqiy tarbiyachi; kompetentli mutaxassis; hamkor o'quvchi; transformatsion lider; jamiyat quruvchisi [7]. Rejalashtirilgan natijalar o'quv muhiti (Learning Continuum) doirasida amalga oshiriladi. O'qituvchilar malakasini oshirishning chet el tizimlaridagi tendentsiyalarni asos sifatida aniqlash ta'limni modernizatsiya qilish uchun zamonaviy yondashuvlardan, ya'ni raqamli vositalardan foydalanish mexanizmlari ishlab chiqilgan.

Shvetsiyada maktab o'qituvchilarining uzluksiz kasbiy rivojlantirish o'zini-o'zi boshqarish modelidir. Bu o'qituvchining ilmiy ishlanmalari bilan bog'liq bo'lib, unga oliy ta'lim muassasalar professor-o'qituvchilari yordamida amalga oshiriladi. Bunda oliy ta'lim muassasalari professor-o'qituvchilari va maktab o'qituvchilari aksariyat hollarda masofaviy shaklda amalga oshiriladi. Shuningdek, Shvetsiyada o'qituvchilarning kasbiy rivojlantirish bilan birgan ularning raqamli texnologiyalardan foydalanishga oid kompetentligini rivojlantirishga alohida e'tibor qaratadi [1]. Bunda maktab o'qituvchilari jamoa bo'lib loyihalar va turli ta'limiy vositalar ishlab chiqishga mo'ljallangan virtual muhitlar joriy etilgan (Ushbu yondashuv mamlakatimizda joriy etilmagan).

Norvegiya maktab o'qituvchilarining uzluksiz kasbiy rivojlantirishda turli zamoanviy o'quvositalardan foydalanilib kelinadi. Bunda o'quv dasturi maqsadni belgilaydi, ya'ni muammolarni aniqlash, yechimlarni ishlab chiqishda raqamli vositalardan foydalanish yo'lga qo'yilgan. Shuningdek, maktab o'qituvchilarining uzluksiz kasbiy rivojlantirib borishi uchun ommaviy ochiq onlayn kurs (OOOK) ishlab chiqilgan (Mamlakatimizda respublika ta'lim markazining qoshida rtm.uz ta'lim sayti ishlab chiqilgan).

Shunday qilib, umumiy o'rta ta'lim maktabi o'qituvchilarining uzluksiz kasbiy rivojlantirish bo'yicha xorijiy tajribani tahlil qilish mutaxassislarni rivojlantirish sohasida kompleks, innovatsion yondashuvlarni, ya'ni raqamli texnologiyalarni joriy etishni taqozo etadi. Bunda raamli texnologiyalarning quyidagi usullaridan foydalanishni taqozo etadi:

- yangi avlod o'quv jihozlaridan foydalanishga tayyorlikni shakllantirish. Bunga o'qituvchilar interaktiv vositalar, zamonaviy raqamli laboratoriyalardan va robototexnika qurilmalaridan foydalanishni o'rganish;

- mavjud vosita muhitlari va ta'lim resurslarining imkoniyatlarini o'rganish. Masalan, har qanday fanni o'qitish uchun zamonaviy o'quv vositalardan (interfaol ilovalar va onlayn test muhitlaridan, mobil o'qitish texnologiyalaridan, to'ldirilgan reallikdan, 3D texnologiyalaridan foydalangan holda) foydalanish malakasini oshirish;

- raqamli ta'lim resurslarini ishlab chiqish texnologiyalarini o'zlashtirish. Masalan, o'quv materiallarini ishlab chiqishda interaktiv veb-animatsiya texnologiyasidan foydalanish, 3D MAX uch o'lehamli grafika va animatsiya muharriri asosida axborot hamda o'quv mahsulotlarini yaratish. Shuningdek, o'quv jarayonida onlayn vositalardan, veb-ilovalar va interaktiv ta'lim kvestlaridan foydalanish;

- tarmoq texnologiyasini o'zlashtirish. Maktab o'qituvchilari internet texnologiyalari, Web 2.0 xizmatlaridan foydalangan holda dars mashg'ulotlarining loyihalash va o'tkazishga oid komptentligini rivojlantirish;

- innovatsion ta'lim texnologiyalarini o'zlashtirish. Masalan, o'quvchilarning darsda mustaqil bilish faoliyatini tashkil etishning didaktik vositalari sifatida axborot ta'lim resurslarini ishlab chiqish;

- o'qituvchilarning raqamli texnologiyalar sohasidagi malakasini oshirish uchun turli xil raqamli platformalardan foydalanish. Masalan: "Yaklass", MEO (Mobile Electronic Education), Online Test Pad, CORE. 3 kabi muhitlarni keltirish mumkin.

Bu kabi raqamli texnologiyalar yordamida umumiy o'rta ta'lim maktabi o'qituvchilarining mashg'ulotlarning raqamli texnologiyalar yordamida loyihalashga oid ijodiy qobiliyatini oshirishga hamda uzluksiz kasbiy rivojlantirib borishga erishiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Махотин Д. А. , Шевел Н. Н. ,ва, Лесин С. М. , Суви́рова А. Ю. Непрерывность профессионального развития педагогов в зарубежных странах // Инновационные проекты и программы в образовании ¹ 5, 2019. – С.63-69.

2. Титенок, Д. А. Зарубежный опыт повышения квалификации педагогических кадров / Д. А. Титенок. — Текст : непосредственный // Молодой ученый. — 2024. — № 5 (504). — С. 192-194. — URL: <https://moluch.ru/archive/504/110968/> (дата обращения: 13.01.2025).

3. Как повышают свою квалификацию учителя разных стран — Обрсоюз |Образовательный союз [Электронный ресурс].-Режим доступа: <https://obr.so/announcement/kak-povyshajut-svoju-kvalifikaciju-uchitelya-raznyh-stran/?ysclid=lr6kkf754e322000665>.

4. Мязина О.Ю. Анализ системы повышения квалификации учителей в зарубежных странах . - Известия ВГПУ, №2(261), 2013 г. Педагогические науки

5. Канзюба, Е. А.Подготовка педагогических кадров в Германии в фокусе Болонского процесса / Е. А. Кан-зюба // Молодой ученый. — 2016. — № 27 (131) — С. 673–675.

6. https://revolution.allbest.ru/pedagogics/00829339_0.html

SECOND LANGUAGE ACQUISITION AND TASK-BASED LANGUAGE TEACHING

K.Kayumova, PhD, Associate professor, Tashkent State University of Economics, Tashkent

Annotatsiya. Vazifalarga asoslangan tilni o'qitish - bu ikkinchi tilni o'rganishning asosiy tamoyillariga mos keladigan pedagogik yondashuv bo'lib, til o'rganishni qiziqarli va mazmunli vazifalar orqali osonlashtirishga qaratilgan. U tilshunoslik va kognitiv jihatlardan tortib, ijtimoiy va madaniy ta'sirlargacha bo'lgan o'rganish jarayoniga ta'sir etuvchi turli omillarni o'z ichiga oladi.

Kalit so'zlar: zamonaviy ta'lim, vazifalarga asoslangan tilni o'qitish, ikkinchi til, zamonaviy metodika, uslubiy struktura, pedagogik yondashuv.

Аннотация. Обучение языку на основе задач - это педагогический подход, который соответствует основным принципам изучения второго языка и направлен на облегчение изучения языка с помощью интересных и значимых задач. Он включает в себя различные факторы, влияющие на процесс обучения, от лингвистических и когнитивных аспектов до социальных и культурных влияний.

Ключевые слова: задачно-ориентированное языковое обучение, второй язык, современная методика, методическая структура, педагогический подход.

Abstract. Task - based language teaching is a pedagogical approach that corresponds to the basic principles of second language learning and aims to facilitate language learning through fun and meaningful tasks. It includes various factors that influence the learning process, from linguistic and cognitive aspects to social and cultural influences.

Keywords: modern education, task-based language teaching, second language, modern methodology, methodological structure, pedagogical approach.

The field of second language acquisition (SLA) has witnessed a rapidly growing interest in the role of instruction, particularly focusing on task-based learning and teaching. Accordingly, there is a plethora of research on task-based language teaching (TBLT), not all of which has necessarily implemented what Long presents in this book as 'genuine' TBLT.

Second Language Acquisition (SLA) is a field of study dedicated to understanding how people learn a second language. It encompasses a wide range of factors that influence the learning process, from linguistic and cognitive aspects to social and cultural influences. Task-Based Language Teaching (TBLT) is a pedagogical approach that aligns with key principles of SLA and aims to facilitate language learning through engaging and meaningful tasks. The success of this process is to a certain extent determined by how the children's educational activities will be organized. When organizing educational activities and choosing learning methods, it is useful to turn not only to positive, but also to negative experiences in order to avoid mistakes and failures.

Several SLA theories and principles provide a theoretical foundation for TBLT. Here are some of the most relevant:

- Comprehensible Input (Krashen's Input Hypothesis): Learners acquire language when they are exposed to input that is slightly above their current level, but still comprehensible. TBLT provides opportunities for learners to negotiate meaning and receive comprehensible input through task completion.

- Interaction Hypothesis (Long): Interaction and negotiation of meaning are crucial for language acquisition. TBLT encourages learners to interact with each other to complete tasks, which leads to opportunities for negotiation of meaning, clarification, and feedback.

- Output Hypothesis (Swain): Producing language (output) is essential for language development. TBLT provides learners with opportunities to produce language in meaningful contexts as they complete tasks.

- Noticing Hypothesis (Schmidt): Learners need to notice specific features of the language in order to acquire them. TBLT can help learners notice language features by focusing on them during task planning, performance, and reflection.

- **Motivation:** Intrinsic motivation is a key driver of language learning. TBLT aims to create engaging and relevant tasks that motivate learners to participate actively in the learning process.
- **Individual Differences:** Learners have different learning styles, strategies, and aptitudes. TBLT allows for some degree of flexibility in task completion, accommodating individual learner needs and preferences.

TBLT is an approach where language learning is driven by engaging learners in authentic and meaningful tasks. The focus is on using the language to achieve a specific outcome rather than focusing on grammatical rules in isolation.

It is currently the responsibility to carry out classes through specialized media tested: computer techniques, electronic educational resources added to the range of audio and video tools, virtual stands, animated programs, giving effective results for students to master classes. Key Features of TBLT:

- **Tasks are Central:** The lesson is structured around a task that learners need to complete using the target language.
- **Meaning is Primary:** The focus is on meaning and communication, rather than on grammatical accuracy.
- **Authenticity:** Tasks are designed to be authentic and relevant to learners' real-life experiences.
- **Real-World Purpose:** Tasks have a clear purpose and outcome.
- **Learner-Centered:** Learners actively participate in the learning process and make decisions about how to complete the task.
- **Feedback:** Feedback is provided on both the content and the language used to complete the task.

Combines a survey of theory and research in instructed second language acquisition (ISLA) with insights from language teaching and the education details best practice for TBLT programs, including discussion of learner needs and means analysis; syllabus design; materials writing; choice of methodological principles and pedagogic procedures; criterion-referenced, task-based performance assessment; and program evaluation.

A typical TBLT lesson cycle often involves the following stages:

1. **Pre-Task:**
 - **Introduction:** The teacher introduces the topic and the task.
 - **Activating Prior Knowledge:** The teacher elicits relevant vocabulary and grammar.
 - **Task Preview:** Learners may listen to or read a model task performance.
2. **Task Cycle:**
 - **Task Completion:** Learners work in pairs or groups to complete the task. The teacher monitors and provides support as needed.
 - **Planning:** Learners plan how they will report their task performance to the class.
 - **Report:** Learners present their task performance to the class. The teacher provides feedback on both the content and the language used.
3. **Language Focus:**
 - **Analysis:** Learners analyze language features that emerged during the task.
 - **Practice:** Learners practice using the target language features in controlled activities.

The second language training programs were formal in nature, were not focused on live communication, and did not prepare students for solving communicative tasks. Such training is characterized by ignoring scientific data on the process of language acquisition, on the strategies of the subject in the formation of the mentioned mechanism - language ability.

Teaching children a second language is one of the main ways to introduce them to a different culture. It should be built as a purposeful process, taking into account the diverse data of the sciences of man and his language.

Examples of TBLT Tasks:

- **Planning a trip:** Learners plan a trip to a specific destination, including researching accommodations, transportation, and activities.

- Designing a product: Learners design a new product and create a marketing campaign to promote it.
- Solving a problem: Learners work together to solve a real-world problem, such as reducing pollution or improving public transportation.
- Interviewing someone: Learners interview a guest speaker or a fellow student and report their findings to the class.
- Creating a presentation: Learners create a presentation on a topic of interest and present it to the class.

Task-based language learning (TBLT), also known as task-based learning (TBI), focuses on using authentic language to perform meaningful tasks in the language being studied. Such tasks may include visiting a doctor, conducting an interview, or calling customer support. The assessment is primarily based on the results of completing tasks (correctly performing real tasks), rather than on the accuracy of using given language forms. This makes TBLT especially popular for developing fluency in the language being studied and student confidence. Thus, TBLT can be considered a type of communicative foreign language teaching (CLT).

Task-Based Language Teaching is a pedagogical approach that is grounded in the principles of Second Language Acquisition. By engaging learners in authentic and meaningful tasks, TBLT provides them with opportunities to receive comprehensible input, interact with each other, produce language, and notice specific features of the language. This approach can lead to more effective and engaging language learning experiences, ultimately helping learners achieve their language learning goals.

REFERENCES:

1. Long M. Second language acquisition and task-based language teaching. – John Wiley & Sons, 2014.
2. Saidova Z. U. Organization of independent education in the credit-module system //Modern Scientific Research International Scientific Journal. – 2024. – T. 2. – №. 1. – C. 66-70.
3. East M. Research into practice: The task-based approach to instructed second language acquisition //Language teaching. – 2017. – T. 50. – №. 3. – C. 412-424.
4. Saidova Z. U., Tursunboyeva S. A., Norova D. R. Comparative analysis of using phraseological units of English and Russian languages in the communication process //Наука сегодня: факты, тенденции, прогнозы. – 2021. – С. 26-27.

UDC 372.881.1

SPECIFIC IMPORTANT ASPECTS OF LEARNING ENGLISH GRAMMAR

H.Kh.Khalilova, acting docent, Tashkent State University of Economics, Tashkent

Annotatsiya. *Ingliz tili grammatikasini o'rganishning boshqa tillardan farq qiladigan o'ziga xos jihatlari mavjud. Bu jihatlarni tushunish sizga ingliz tilida muloqot qilishni osonlashtiradi. Ushbu maqolada ingliz tili grammatikasini o'rganishda ahamiyatga ega bo'lgan ba'zi xususiyatlar yoritilgan.*

Kalit so'zlar: *grammatika, ingliz tili, muloqot, tilni o'rganish aspektlari, pedagogic malaka, kommunikativ yondashuv.*

Аннотация. *Есть определенные аспекты изучения грамматики английского языка, которые отличаются от других языков. Понимание этих аспектов облегчит вам общение на английском языке. В этой статье рассматриваются некоторые особенности, которые имеют значение при изучении грамматики английского языка.*

Ключевые слова: *грамматика, английский язык, общение, аспекты изучения языка, педагогическая компетентность, коммуникативный подход.*

Abstract. *There are specific aspects of learning English grammar that differ from other languages. Understanding these aspects will make it easier for you to communicate in English. This article covers some of the features that have significance in the study of English grammar.*

Keywords: *grammar, English, communication, language learning aspects, pedagogical competence, communicative approach.*

Currently, there is a lot of work being done not only on teaching a foreign language, but also on finding new methods of teaching, teaching in all subjects and testing it in practice. This is one of the most important problems that should be done to improve the educational process in the present day. If first teaching a foreign language was seen as learning this language system, an important consideration in teaching in later years would be to make these students grow foreign language speech. It must be said that these goals in foreign language learning are not set by one person or another, but are closely related to changes in the disciplines of linguistics and psychology and the social development of society.

English is widely spoken worldwide, and learning it opens the door to many opportunities. And grammar is the main building block of the language. There are specific aspects of learning English grammar, knowing and understanding them will help you master the language successfully.

Teaching English grammar has a number of specific aspects that differ from Uzbek. The strictness of word order, the system of articulations, tenses, the plural form of verbs, modal verbs, prepositions, conditional sentences, passive proportion and understanding the importance of auxiliary verbs are necessary for successful mastery of the language. By being attentive to these aspects and putting them into practice, it is possible to speak English fluently and correctly.

Foreign language learning is a multifaceted doctrine, in which a person experiences complex psychological changes. In particular, the process of comparing a foreign language with a native language occurs. The process uses a variety of teaching techniques and technologies. Teaching by comparing a foreign language with a native language using modern pedagogical technologies gives an effective result. Teaching a foreign language requires having knowledge of its methodology. Methodologies and technologies are important in the process of learning a foreign language. There are different methods of methodological science when organizing a lesson. In general, the following are some important aspects that are important to consider in the study of foreign language grammar:

1. Strictness of word order: In English, word order plays an important role in determining the meaning of a sentence. In contrast to Uzbek, the meaning of a sentence can also change if the position of the words in English changes. Therefore, when making a sentence, it is necessary to be attentive to the word order.

- Subject + Verb + Object (SVO): the basic structure of a sentence consists of a possessor, a cross-section and a complement.

Example: I read a book. (Men kitob o'qiyman.)

2. Presence of articulations: In English, there are articulations such as a, an, the, which indicate the degree of accuracy or ambiguity of horses. The correct use of articulations is important in clarifying the meaning of a sentence.

- A / An: Used with ambiguous nouns.

Example: I saw a cat. (Men bir mushukni ko'rdim)

- The: used with clear horses.

Example: the cat is black. (Bu mushuk qora)

3. Complex system of times: The system of tenses in English compared to Uzbek is much more complicated. Each of the past, present and next Times has simple, continuous, completed and completed continuous forms. The correct use of tenses helps to accurately indicate the timing of events.

- Present Simple: used for continuous actions or facts.

Example: I work every day. (Men har kuni ishlayman)

- Present Continuous: currently used for ongoing action.

Example: I am working now. (Men hozir ishlayapman)

4. Verb plural form: In English, verbs vary by person and number. In particular, the suffix-s is added to verbs in the third person singular (he, she, it).

Example: I work. (Men ishlayman), She works. (U ishlaydi.)

5. Modal verbs: Modal verbs such as can, could, may, might, must, should, will, would are used to express meanings such as the possibility, necessity, recommendation of action. Using them correctly imposes an additional meaning on the meaning of the sentence.

Example: I can speak English. (Men ingliz tilida gaplasha olaman)

Example: you should study hard. (Siz yaxshi o'qishingiz kerak.)

6. Prepositions: Prepositions such as in, on, at, to, from, with, by indicate the relationship between nouns, pronouns, and verbs. The correct use of prepositions plays an important role in clarifying the meaning of a sentence.

Example: I am in the room. (Men xonadaman)

Example: the book is on the table. (Kitob stol ustida)

7. Conditional sentences: In English, conditional statements are used to express the condition and outcome of an event-event. There are four basic conditional sentence types (zero, first, second, third conditionals), each with its own rules.

- First Conditional: represents Real terms.

Example: If it rains, I will stay at home. (Agar yomg'ir yog'sa, men uyda qolaman)

8. Passive voice: In the passive ratio, the action subject to the action becomes more important than the action acting. Using the passive ratio correctly helps to change the stress of the sentence.

Example: The book was written by him. (Kitob u tomonidan yozilgan.)

9. Significance of auxiliary verbs: Auxiliary verbs such as do, does, did play an important role in making question and negation forms in English. Using them correctly helps to build question and negation sentences grammatically correctly.

Example: Do you speak English? (Siz ingliz tilida gapirasizmi?)

Example: I do not speak English. (Men ingliz tilida gapirmayman.)

In modern society, foreign languages are becoming an important component of professional education. Due to the high index of cooperation with foreign partners in specialists in various fields, the demand for language learning is high in them. Foreign languages are currently taught in schools, colleges, lyceums, higher education institutions. For those who want to have different levels of language knowledge, there are innovative types of educational materials.

When learning English grammar, it is important to understand these specific aspects. By learning the basics of grammar, you will make it easier to communicate in English. Various methods can also be used in the study of grammar. For example, reading grammar rules, doing exercises, playing games, watching video lessons, etc. Learning grammar is a continuous process. By practicing and practicing regularly, you will understand English grammar well and learn to communicate perfectly.

Many of the rules and guidelines governing the use of grammar in English make many people find the subject frightening. Grammar is a complex structure, so before learning to write or verbally in English, it is necessary to understand grammar, which is a building block for complex forms. With time, effort and practice, you will eventually master English grammar.

In recent years, the issue of the use of innovative technologies in educational institutions has been increasingly raised. This is not only new technical means, but also educational processes and teaching methods, a new approach to the educational process. The introduction of innovative technologies into the educational process is associated with the improvement of educational and educational methods in the process of learning foreign languages in relation to the needs of foreign languages. The main goal of teaching in foreign languages is the formation and development of the communicator culture of schoolchildren, the study of practical skills in a foreign language. The task of the teacher is to create a practical skill with the language for each student, to choose such teaching methods that allow you to show the activity, creativity of each student.

Excellent knowledge of a foreign language and obtaining a certain degree also depends on the practical methods and qualifications of teachers. The ability to use information technology and modern teaching methods helps to quickly understand new materials. By combining different methods, the teacher will be able to solve certain educational programs. In this regard, teachers and students should familiarize themselves with modern methods of teaching foreign languages. As a result, skills are formed to be able to choose the most effective methods to achieve their goals. The use of several methods of teaching and learning works well in this.

REFERENCES:

1. Saidova Z. U. Methods of translation of literary words in foreign language lessons //Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences. – 2021. – T. 1. – №. 8. – С. 232-235.
2. Urokovna S. Z. Teaching English language as a foreign language by interactive methods //Наука и образование сегодня. – 2019. – №. 11 (46). – С. 15-16.
3. Dutta M. et al. Importance of grammar in learning English as a second language //International Journal of English Learning & Teaching Skills. – 2018. – T. 1. – №. 1. – С. 71-76.

UDC 372.881.111.1

INNOVATIVE EDUCATIONAL METHODS OF TEACHING ENGLISH IN NON-PHILOLOGICAL HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS

S.S.Kosimova, teacher, Tashkent State Agrarian University, Tashkent

Annotatsiya. *Nofilologik OTMlarda xorijiy tilni o'qitishda innovatsion usullarni qo'llash muhim ahamiyatga ega, chunki bu talabalarga zamonaviy dunyoda muvaffaqiyatga erishishlari va jamiyatda munosib o'rin egallashlari uchun zarur bo'lgan ko'nikmalarni rivojlantirishga yordam beradi.*

Kalit so'zlar: *xorijiy til, innovatsion yondashuv, zamonaviy ta'lim, interfaol ta'lim metodlari, o'quv jarayoni.*

Аннотация. *Применение инновационных методов обучения иностранному языку в Нефилологических вузах важно, поскольку помогает студентам развить навыки, необходимые им для успеха в современном мире и занять достойное место в обществе.*

Ключевые слова: *иностраннный язык, инновационный подход, современное образование, интерактивные методы обучения, учебный процесс.*

Abstract. *In non-philological higher education institutions, it is important to use innovative methods in teaching a foreign language, as it helps students develop the skills necessary for them to succeed in the modern world and occupy a worthy place in society.*

Keywords: *foreign language, innovative approach, modern education, interactive educational methods, educational process.*

In modern society, knowledge of foreign languages requires students to form not only linguistic, but also professional skills. Especially in non-philological areas, such as medicine, economics, technology, it is necessary that a foreign language is taught in connection with professional disciplines. Therefore, the application of an integrative approach to teaching foreign languages is important. Through an integrative approach, students develop foreign language skills related to their professional subjects, which helps them become competitive professionals in their fields in the future.

There are specific tasks for teaching English in non-philological higher education institutions (OTS). The main purpose of the students here is to master English as a medium for the study of specialist subjects, reading scientific literature and the implementation of international cooperation. Therefore, teaching methods should be adapted to the needs of students and should be aimed at developing the skills that will be used in their future professional activities.

The following are innovative techniques that can be used in teaching English in non-philological HEIs:

1. Content and Language Integrated Learning (CLIL) – integrated teaching of content and language:

- Essence: the CLIL approach is based on teaching students English through other subjects (e.g. physics, mathematics, economics). Students acquire knowledge of their specialist subjects in English.

- Advantages: English connects learning with a real need, develops thinking in English in the field of specialization, increases motivation.

- Practical examples: Take a course on marketing strategies in English for economics students. Holding a construction technology workshop in English for engineering students.

2. Task-Based Language Teaching (TBLT) – task-based Language Teaching:

- Essence: TBLT offers students real-life tasks to learn the language. Tasks encourage students to communicate, solve problems, and work collaboratively.

- Advantages: makes the learning process interesting and practical, develops skills to use the language in real situations, increases the ability to think independently and make decisions.
- Practical examples: To offer students to prepare a presentation in English for an international conference.

Entrust students with a business plan in English.

3. Project-Based Learning (PBL):

- Essence: PBL offers students to work on long-term projects. Projects encourage students to conduct independent research, analyze data, and present their results.
- Advantages: develops research skills, teaches independent learning, stimulates creative thinking, forms professional skills.
- Practical examples: Entrust students with the preparation of a scientific project on Environmental Protection in English.

Offer students to create a website in English about new technologies.

4. Flipped Classroom-Reverse Class:

- Essence: in the Flipped Classroom method, students independently study educational materials before class (for example, viewing videos, reading articles), and during class, together with the teacher, discuss complex concepts and perform practical exercises.
- Advantages: increases the ability of students to learn independently, gives the opportunity to actively participate in the classroom, allows the teacher to approach each student individually.
- Practical examples: Before class, entrust students to see a video tutorial in English and be ready to discuss it in class.

Answer students' questions in the lesson, give group assignments and explain complex concepts.

5. Gamification:

- Essence: Gamification is based on the inclusion of game elements (e.g. scoring, rating system, prizes) in the learning process.
- Advantages: increases the motivation of students, makes the learning process interesting, creates a competitive spirit, helps to develop language skills.
- Practical examples: Conduct English word games (e.g. Scrabble, Taboo).
Organization of grammatical tests in the form of a game (e.g. Kahoot, Quizlet Live).

6. Blended Learning:

- Essence: Blended Learning is based on combining traditional classroom lessons with online teaching elements. Students attend classes and also use online resources (e.g. video tutorials, interactive exercises, forums).
- Advantages: makes the learning process flexible and convenient, gives students the opportunity to learn independently, creates the opportunity to combine different teaching methods.
- Practical examples: Entrust students to see an online video tutorial before class and be prepared to discuss it in class.

Offer students to do online exercises after class and ask questions on the forum.

7. Technology-Enhanced Language Learning (TELL) – Language Learning Using Technology:

Essence: TELL is based on the use of various technologies (e.g. computers, smartphones, internet, software) to support the language learning process.

Advantages: provides convenient access to learning materials, provides the possibility of interactive learning, offers various tools for the development of language skills.

Practical examples: Teach students to use online dictionaries, grammar checkers and translators.

Recommend that students listen to English-language podcasts, watch movies, and take online courses.

8. Mobile Assisted Language Learning (MALL) - Language Learning Using Mobile Tools:

- Essence: MALL is based on language learning through mobile devices (smartphones, tablets).

Advantages: provides access to learning materials at any time and anywhere, provides comfortable and flexible learning, offers a variety of mobile applications for the development of language skills.

- Practical examples: Entrust students to use mobile apps (e.g. Memrise, Quizlet) to learn English words.

Offering students to perform online tests and perform interactive exercises through mobile devices.

9. Critical Thinking and Language Learning – critical thinking and language learning:

- Essence: this approach encourages students to develop critical thinking skills in the language learning process. Students learn to analyze data, evaluate facts, and base their opinions.

- Advantages: develops independent thinking, increases the ability to analyze and evaluate data, helps to reliably express their thoughts.

- Practical examples: Entrust students with a critical analysis of English-language texts and an assessment of the author's opinions.

Offer students to explore different perspectives and defend their positions.

To improve the effectiveness of teaching English in non-philological higher education, it is necessary to apply innovative methods. These methods should be adapted to the needs of students, focus on the development of skills that will be used in their future professional activities, and make the learning process interesting and practical. The above methods are just recommendations, and each teacher can adapt and combine them, taking into account the peculiarities of students and the curriculum.

REFERENCES:

1. Kosimova S. The importance of teaching and learning english by vocabulary //Multidisciplinary Journal of Science and Technology. – 2024. – T. 4. – №. 12. – C. 328-332.
2. Saidova Z. U., Nassiri M. R. The regional value of english phraseological units //Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences. – 2022. – T. 2. – №. Special Issue 20. – C. 158-162.
3. Saidova Z.U. Activities for the organization of independent work of students in the credit module system //World of Scientific news in Science. – 2024. – T. 2. – №. 4. – C. 290-294.

UO‘K 37.016:5

UMUMIY O‘RTA TA’LIM MAKTABLARIDA TABIIY FANLARNI O‘QITISHNI HOZIRGI ZAMON TALABLARI ASOSIDA TASHKIL QILISH CHORA-TADBIRLARI *Sh.Sh.Kurbanova, katta o‘qituvchi, Qarshi Xalqaro Universiteti NTM, Qarshi*

Annotatsiya. Ushbu maqolada O‘zbekiston maktablarida tabiiy fanlarni o‘qitishning zamonaviy strategiyalari va usullari muhokama qilinadi. Unda o‘qitish metodlarini zamonaviy talablar bilan moslashtirish, innovatsion texnologiyalarni qo‘llash hamda o‘quv dasturini global ta’lim standartlariga moslashtirish zarurligi ta’kidlanadi. Tadqiqotda mavjud muammolar tahlil qilinib, ularning yechimlari taklif etiladi va tabiiy fanlar ta’lim sifati yaxshilanishi uchun tavsiyalar beriladi.

Kalit so‘zlar: Tabiiy fanlarni o‘qitish, zamonaviy ta’lim usullari, innovatsion texnologiyalar, interfaol metodlar, virtual laboratoriyalar, axborot texnologiyalari, ta’lim sifati, maktab ta’limi, amaliy mashg‘ulotlar, integratsiyalashgan ta’lim.

Аннотация. В данной статье рассматриваются современные стратегии и методы преподавания естественных наук в общеобразовательных школах Узбекистана. Особое внимание уделяется необходимости приведения методов обучения в соответствие с современными требованиями, внедрения инновационных технологий и адаптации учебных программ к международным образовательным стандартам. Исследование анализирует проблемы, предлагает решения и дает рекомендации по улучшению качества образования по естественным наукам.

Ключевые слова: Преподавание естественных наук, современные методы обучения, инновационные технологии, интерактивные методы, виртуальные лаборатории, информационные технологии, качество образования, школьное образование, практические занятия, интегрированное обучение.

Abstract. *This article discusses the modern strategies and methods for teaching natural sciences in secondary schools in Uzbekistan. It emphasizes the importance of aligning teaching methodologies with contemporary requirements, incorporating innovative technologies, and adapting the curriculum to meet global educational standards. The study explores challenges, suggests solutions, and provides recommendations for improving the quality of natural science education.*

Key words: *Teaching natural sciences, modern teaching methods, innovative technologies, interactive methods, virtual laboratories, information technologies, quality of education, school education, practical training, integrated education.*

Kirish. Hozirgi kunda o'quvchilarga tabiiy fanlarni o'qitish jarayonini zamonaviy talablar asosida tashkil etish umumiy o'rta ta'lim maktablari uchun muhim va dolzarb masala sanaladi. Davr talablaridan kelib chiqib, o'quvchilarning tabiiy fanlarga qiziqishini oshirish, ilmiy izlanishlarga rag'batlantirish va ularning amaliy ko'nikmalarini shakllantirish uchun o'quv jarayoniga yangi pedagogik yondashuvlarni joriy qilish zaruriyati yuzaga kelmoqda. Mamlakatimizda tabiiy fanlar ta'limi samaradorligini oshirish uchun axborot texnologiyalari, interfaol usullar va integratsiyalashgan ta'lim modellari joriy etilmoqda. Bu jarayon o'quvchilarga nazariy bilimlarni hayotiy tajriba bilan uyg'unlashtirish, zamonaviy texnologiyalar bilan ishlash va ilmiy fikrlash qobiliyatini rivojlantirish imkoniyatlarini yaratadi.

Tadqiqot metodologiyasi. Mazkur tadqiqotda tabiiy fanlarni umumiy o'rta ta'lim maktablarida o'qitish jarayonini takomillashtirishga qaratilgan chora-tadbirlarni tahlil qilish va samarali tavsiyalar ishlab chiqish maqsad qilib qo'yilgan. Tadqiqot quyidagi metodologiyalar asosida olib borildi:

1. **Tajriba-sinov usuli:** Tabiiy fanlarni o'qitish bo'yicha yangi metodlarni sinovdan o'tkazish uchun eksperimental mashg'ulotlar tashkil etildi. Bu usul orqali o'quvchilarning bilim olish samaradorligi o'lchandi va innovatsion yondashuvlarning afzalliklari aniqlandi.
 2. **So'rovnoma va intervyu:** O'qituvchilar va o'quvchilar orasida so'rovnomalar va suhbatlar o'tkazilib, tabiiy fanlarni o'qitishdagi muammolar va takliflar tahlil qilindi. Ushbu ma'lumotlar ta'lim jarayonining samaradorligini oshirishga yordam berdi.
 3. **Statistik tahlil:** Tadqiqot davomida to'plangan ma'lumotlar matematik va statistik usullar orqali qayta ishlanib, aniq va ishonchli xulosalar chiqildi.
 4. **Qiyosiy tahlil:** Tabiiy fanlarni o'qitishning an'anaviy va zamonaviy metodlari taqqoslanib, zamonaviy yondashuvlarning ta'lim sifati va samaradorligini oshirishdagi roli aniqlandi.
- [1]

Mavzuning dolzarbligi va hozirgi holati. Bugungi kunda umumiy o'rta ta'lim maktablarida tabiiy fanlarni o'qitish jarayonini rivojlantirish, uni zamonaviy talablar asosida tashkil qilish eng dolzarb masalalardan biri hisoblanadi. Davrning talablariga mos ravishda o'quvchilarning bilim darajasini oshirish, ularni fanga qiziqtirish va ilmiy izlanishlar olib borishga rag'batlantirish maqsadida tabiiy fanlarni o'qitishda yangi yondashuvlar qo'llash zarurati tug'ilmoqda. Shu sababli, ta'lim tizimida tabiiy fanlar bo'yicha zamonaviy pedagogik texnologiyalar, interfaol uslublar, innovatsion o'quv materiallari va mos metodik yondashuvlarni joriy qilish muhim ahamiyatga ega.

Tabiiy fanlarni o'qitishda zamonaviy ta'lim jarayoni o'quvchilarning amaliy ko'nikmalarini rivojlantirish, nazariy bilimlarini hayotga tatbiq eta olishlariga qaratilgan bo'lishi lozim. Bunda, quyidagi talablarga amal qilish muhimdir:

1. **Ilmiy-texnikaviy rivojlanish:** Tabiiy fanlarni o'qitishda yangi texnologiyalardan foydalanish. O'quvchilarni zamonaviy asbob-uskunalar va dasturlar bilan tanishtirish va ularni amalda qo'llashni o'rgatish.
2. **Interfaol metodlar:** Tabiiy fanlarni o'qitishda amaliy darslar, laboratoriya mashg'ulotlari va loyiha ishlari orqali o'quvchilarning bilimlarini mustahkamlash. O'qituvchilar tomonidan o'quvchilarga masala yechish va eksperimentlar o'tkazish imkoniyatlarini yaratib berish.
3. **Innovatsion pedagogik texnologiyalar:** Bugungi kunda axborot texnologiyalari (IT) ta'lim jarayonida asosiy vositalardan biriga aylanmoqda. O'quvchilarni turli dasturlar,

simulyatsiyalar, virtual laboratoriyalar yordamida fanga qiziqtirish va o'quv materialini tushuntirish ancha samarador bo'ladi.

4. **Integratsiyalashgan yondashuv:** Tabiiy fanlarni o'qitishda turli fanlar bilan integratsiyani kuchaytirish lozim. Masalan, biologiya va kimyo, fizika va matematika darslarini bir-biriga bog'lab o'rgatish o'quvchilarning fanlararo tushunchalarini rivojlantiradi.[2]

Bugungi kunda tabiiy fanlarni o'qitishda zamonaviy texnologiyalarning ahamiyati ortib bormoqda. Xususan, axborot texnologiyalarining joriy qilinishi quyidagi natijalarga olib kelishi mumkin:

- **Virtual laboratoriyalar:** O'quvchilarga laboratoriya tajribalari o'tkazish uchun maxsus jihozlar talab qilinmasdan, virtual muhitda tajriba o'tkazish imkoniyatini yaratadi.

- **Simulyatsiyalar:** Tabiiy jarayonlarni animatsion ravishda tushuntirish o'quvchilarning mavzuni osonroq o'zlashtirishlariga yordam beradi.

- **Onlayn o'quv platformalari:** O'quvchilarni bilimlarini mustahkamlash uchun turli xil onlayn resurslar va testlar bilan ta'minlash. [3]

Boshlang'ich sinflarda tabiiy fanlarni o'qitishning muammolari va uning yechimlari. Boshlang'ich ta'lim bosqichida tabiiy fanlar o'quvchilarga dunyoqarashni shakllantirish, atrof-muhit bilan tanishtirish, ilmiy tafakkur va kuzatuvchanlik qobiliyatini rivojlantirish uchun muhim rol o'ynaydi. Shuning uchun tabiiy fanlar maktabning dastlabki yillaridan boshlab puxta o'rgatilishi zarur. Ammo, aynan boshlang'ich sinflarda tabiiy fanlarni o'qitishda bir qator muammolar mavjud bo'lib, ularni hal qilish o'quv jarayonining sifatini oshirish uchun zarurdir. Ushbu maqolada tabiiy fanlarni boshlang'ich sinflarda o'qitishda duch kelinayotgan asosiy muammolar va ularning yechimlari haqida batafsil so'z yuritiladi.

Yoshga mos o'quv materiallari yetishmasligi: Boshlang'ich sinflar uchun tabiiy fanlarga oid darsliklar ko'pincha murakkab va ilmiy jihatdan og'ir bo'lib, o'quvchilarning yoshiga mos kelmaydi. Ko'pgina darsliklar o'quvchilarning qiziqishlarini hisobga olmasdan yozilgan, bu esa fanga bo'lgan qiziqishni kamaytiradi va ta'lim jarayonini qiyinlashtiradi.

Amaliy mashg'ulotlarning kamligi: Boshlang'ich sinflarda tabiiy fanlar nazariy tarzda o'tilishi ko'p uchraydigan holatlardan biridir. O'quvchilarning yosh xususiyatlari hisobga olinsa, ularning kuzatish, tajriba qilish orqali fanga qiziqishlari ko'proq bo'ladi. Biroq amaliy mashg'ulotlar va tajribalar yetarli darajada o'tkazilmaydi, bu esa fanni amaliy jihatdan tushunishga to'sqinlik qiladi.

Tabiiy fanlarni o'qitishda zamonaviy texnologiyalardan foydalanmaslik: Axborot texnologiyalari ta'lim jarayonining ajralmas qismiga aylanib bormoqda, ammo ko'p maktablarda boshlang'ich sinf o'qituvchilari zamonaviy texnologiyalar va interfaol uslublarni tabiiy fanlarni o'qitishda yetarlicha qo'llay olmaydilar. Bu o'quv jarayonini kam samarador qiladi va o'quvchilarning diqqatini jalb qilishni qiyinlashtiradi.

O'qituvchilarning metodik tayyorgarligi yetarli emasligi: Boshlang'ich sinf o'qituvchilari ko'p hollarda bir necha fanlarni bir vaqtning o'zida o'qitadilar, bu esa ulardan keng qamrovli bilim va ko'nikmalar talab qiladi. Shu bilan birga, tabiiy fanlarni o'qitishga ixtisoslashmagan o'qituvchilar ushbu fanni o'rgatishda qiyinchiliklarga duch kelishadi, bu esa dars sifatini pasaytirishi mumkin.

Laboratoriya va o'quv qurollarining yetishmasligi: Ko'plab maktablarda tabiiy fanlar uchun zarur bo'lgan laboratoriya jihozlari, tajriba o'tkazish uchun asbob-uskunalar va boshqa qo'shimcha o'quv qurollari yetarli emas. Bu holat amaliy mashg'ulotlarning yetarli darajada olib borilmasligiga va o'quvchilarning fanlarga qiziqishini pasayishiga sabab bo'ladi. [4]

Muammolarni hal qilish bo'yicha yechimlar. Yoshga mos va qiziqarli o'quv materiallarini ishlab chiqish: Boshlang'ich sinflar uchun tabiiy fan darsliklarini yosh bolalarning psixologik va fiziologik xususiyatlarini hisobga olgan holda qayta ishlab chiqish lozim. Darsliklar sodda va tushunarli bo'lishi, ko'plab rang-barang suratlar, diqqatni jalb qiluvchi misollar va amaliy topshiriqlar bilan boyitilgan bo'lishi kerak. Shu orqali o'quvchilarning fanga bo'lgan qiziqishi ortadi va o'quv jarayoni samarali bo'ladi.

Amaliy va eksperimental darslarni ko'paytirish: Boshlang'ich sinflarda tabiiy fanlarni o'qitishda amaliy mashg'ulotlar va tajribalar o'tkazish o'quvchilarning fanni amaliy jihatdan o'zlashtirishiga yordam beradi. Bunda oddiy, oson amalga oshiriladigan tajriba mashg'ulotlari orqali

o'quvchilarni tabiiy fanlarga qiziqitirish mumkin. Masalan, suvning bug'lanishi, o'simliklarning o'sishi kabi oddiy jarayonlarni kuzatish o'quvchilarda ilmiy izlanish ruhini uyg'otadi.

Zamonaviy texnologiyalardan foydalanish: Tabiiy fanlarni o'qitishda raqamli texnologiyalardan foydalanish o'quv jarayonini interfaol va qiziqarli qiladi. Elektron darsliklar, taqdimotlar, animatsiyalar va o'yinlar orqali bolalarning diqqatini jalb qilish va fanga qiziqishini oshirish mumkin. Shuningdek, turli videodarslar va onlayn resurslardan foydalanish tabiiy fanlarni o'rgatishning samaradorligini oshiradi.

O'qituvchilar malakasini oshirish: Boshlang'ich sinf o'qituvchilari uchun maxsus tabiiy fanlarni o'qitish metodikasi bo'yicha malaka oshirish kurslarini tashkil etish zarur. Ushbu kurslar orqali o'qituvchilar yangi pedagogik texnologiyalarni o'zlashtiradilar, darslarni interfaol va samarali o'tkazish bo'yicha tajribaga ega bo'ladilar. Shuningdek, ularni zamonaviy dars berish uslublari va o'quv materiallari bilan tanishtirish zarur.

Laboratoriya va o'quv qurollari bilan ta'minlash: Maktablar tabiiy fanlarni o'qitish uchun zarur bo'lgan laboratoriya jihozlari va o'quv qurollari bilan ta'minlanishi lozim. Bu orqali o'quvchilarga amaliy tajribalarni o'tkazish imkoniyati yaratiladi. Shuningdek, o'qituvchilar uchun oddiy tajriba qurollarini tayyorlash bo'yicha tavsiyalar va qo'llanmalar ishlab chiqish ham foydali bo'ladi. [5]

Boshlang'ich sinflarda tabiiy fanlarni o'qitish jarayonida uchraydigan muammolarni hal etish uchun darsliklarni yangilash, amaliy mashg'ulotlarni ko'paytirish, zamonaviy texnologiyalardan foydalanish va o'qituvchilar malakasini oshirish muhim ahamiyatga ega. Shuningdek, maktablarni zamonaviy o'quv qurollari va laboratoriya jihozlari bilan ta'minlash orqali tabiiy fanlarni o'qitish samaradorligini oshirish mumkin. Shu bilan birga, bu sa'y-harakatlar o'quvchilarning tabiiy fanlarga qiziqishini oshirish va ularning ilmiy salohiyatini rivojlantirish uchun muhim asos bo'lib xizmat qiladi.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, tabiiy fanlarni o'qitishni zamonaviy talablarga mos ravishda tashkil qilish o'quvchilarning kelgusidagi muvaffaqiyatlari uchun zamin yaratadi. Ta'lim jarayoniga axborot texnologiyalarini joriy etish, amaliyotga yo'naltirilgan yondashuvlarni qo'llash va o'qituvchilar malakasini oshirish orqali tabiiy fanlarni o'qitish samaradorligini oshirish mumkin. Shu sababli, maktablarda tabiiy fanlarni o'qitishning yangi strategiyalarini ishlab chiqish va joriy etish zamonaviy ta'limning ustuvor yo'nalishlaridan biri hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Karimov A. Tabiiy fanlarni o'qitishda yangi pedagogik texnologiyalarning o'rni. Ta'lim va fan rivoji jurnali. – Toshkent, 2021 – 47 b.
2. O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi vazirligi. Umumiy o'rta ta'limda tabiiy fanlar darsliklarini yangilash dasturi. – Toshkent, 2020 – 22 b.
3. Hasanov I. O'quvchilarda tabiiy fanlarga qiziqishni oshirishning zamonaviy usullari. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2019 – 173 b.
4. Soliyev B. IT vositalaridan foydalanish orqali tabiiy fanlarni o'qitish samaradorligini oshirish. Innovatsion ta'lim jurnali. 3-son – Toshkent: 2022
5. Axmedov B. Ta'limda innovatsion texnologiyalarning ahamiyati. – Toshkent: O'qituvchi, 2019. – 65 b.

UDC 378.147

THEORETICAL BASICS OF FORMING SOCIO-CULTURAL COMPETENCES OF FUTURE FOREIGN LANGUAGE TEACHERS

M.A.Mamarasulova, master's student, Jizzakh State Pedagogical University, Jizzakh

Annotatsiya. Ushbu maqolada bo'lajak chet tili o'qituvchilarida ijtimoiy-madaniy kompetentsiyalarni shakllantirishning nazariy asoslari muhokama qilinadi. Chet tillarni o'rgatishda ijtimoiy-madaniy kompetentsiyaning ahamiyati tahlil qilinib, bu ko'nikmalarni shakllantirishning asosiy yondashuvlari yoritilgan. Maqolada, shuningdek, zamonaviy pedagogikada empatiya, madaniy sezgirlik va tanqidiy fikrlash zarurligini ta'kidlab, ijtimoiy-madaniy ongni til ta'limiga integratsiyalashning amaliy usullari o'rganiladi.

Kalit so'zlar: ijtimoiy-madaniy kompetentsiya, chet tillarini o'qitish, madaniyatlararo muloqot, ta'lim nazariyasi, bo'lajak o'qituvchilar, madaniy ong, pedagogik strategiyalar, global ta'lim, madaniy xilma-xillik, o'qitish metodikasi.

Аннотация. В данной статье рассматриваются теоретические основы формирования социокультурных компетенций у будущих учителей иностранного языка. Проанализировано значение социокультурной компетентности при обучении иностранным языкам и выделены ключевые подходы к развитию этих навыков. В статье также исследуются практические методы интеграции социокультурного сознания в языковое образование, подчеркиваются необходимость эмпатии, культурной чувствительности и критического мышления в современной педагогике.

Ключевые слова: социокультурная компетентность, обучение иностранному языку, межкультурная коммуникация, теория образования, будущие учителя, культурная осведомленность, педагогические стратегии, глобальное образование, культурное разнообразие, методика обучения.

Abstract. This article discusses the theoretical foundations of forming socio-cultural competences in future foreign language teachers. The importance of socio-cultural competence in teaching foreign languages is analyzed, and key approaches to developing these skills are highlighted. The article also explores practical methods for integrating socio-cultural awareness into language education, emphasizing the need for empathy, cultural sensitivity, and critical thinking in modern pedagogy.

Keywords: socio-cultural competence, foreign language teaching, intercultural communication, educational theory, future teachers, cultural awareness, pedagogical strategies, global education, cultural diversity, teaching methodology.

Introduction. In today's globalized world, mastering a foreign language is not only about learning grammar and vocabulary but also understanding the cultural contexts in which the language is used. Socio-cultural competence is essential for effective communication across cultures and is becoming a critical skill for future foreign language teachers. Developing these competences enables teachers to prepare their students for real-life interactions with speakers from different cultural backgrounds.

Future foreign language teachers must acquire socio-cultural competences to address the challenges of intercultural communication. This article aims to explore the theoretical foundations of socio-cultural competence formation and provide practical insights into integrating these competences into language education.

Relevance and necessity of the thesis topic. The topic of forming socio-cultural competences is highly relevant in the context of modern education systems due to the growing importance of intercultural communication in various spheres of life. As societies become more interconnected, future teachers need to equip students with the skills necessary to navigate cultural differences effectively. Foreign language teaching goes beyond the acquisition of linguistic skills; it involves understanding the cultural nuances and values of the communities that speak the target language.

The necessity of this thesis topic is underscored by the increasing demand for individuals who can communicate and collaborate across cultural boundaries in professional, academic, and social contexts. Teachers with well-developed socio-cultural competences can foster inclusive learning environments, promote cultural sensitivity, and prepare students to engage in meaningful intercultural interactions. This necessity extends to addressing global challenges such as cultural misunderstandings, prejudice, and stereotyping, which can be mitigated through education focused on cultural awareness and empathy.

Moreover, the thesis topic aligns with the goals of 21st-century education, which emphasizes the development of critical thinking, empathy, and global citizenship. By focusing on the formation of socio-cultural competences, future teachers are better prepared to meet the demands of multicultural classrooms and contribute to the holistic development of their students.

The formation of socio-cultural competences in future foreign language teachers is a crucial aspect of modern language education. The ability to understand and respect cultural differences is becoming increasingly important in a world where people from different cultural backgrounds

interact more frequently. This relevance is highlighted by the growing need for intercultural communication skills in both professional and social contexts.

Foreign language teachers play a vital role in shaping students' cultural awareness. Teachers with socio-cultural competences can foster a classroom environment that promotes empathy, cultural tolerance, and critical thinking. These competences prepare students to become global citizens who can effectively communicate and collaborate in diverse cultural settings.

Results of the study and their discussion. The results of the study on the formation of socio-cultural competences in future foreign language teachers demonstrate that implementing specific teaching methods significantly improves students' cultural awareness, empathy, and intercultural communication skills. By using role-playing, multimedia resources, and project-based learning, students reported a deeper understanding of cultural nuances and felt more confident in engaging with people from diverse backgrounds.

The study also revealed that experiential learning, such as participating in cultural exchange programs, had the most substantial impact on developing socio-cultural competences. Students who had firsthand exposure to different cultures were able to apply theoretical knowledge more effectively and demonstrate greater cultural sensitivity in real-life interactions.

However, the study highlighted some challenges in integrating socio-cultural competences into language education. Limited resources and time constraints in the curriculum were identified as significant barriers. Teachers also expressed the need for more training in intercultural communication to better support their students.

In discussing these results, it is evident that fostering socio-cultural competences requires a multifaceted approach. Combining theoretical knowledge with practical experiences creates a more holistic learning environment, enabling students to acquire both the knowledge and skills necessary for effective intercultural communication. Addressing the challenges identified in the study is essential to ensure that future foreign language teachers are well-equipped to prepare their students for global interactions.

The results of the study on the formation of socio-cultural competences in future foreign language teachers demonstrate that implementing specific teaching methods significantly improves students' cultural awareness, empathy, and intercultural communication skills. By using role-playing, multimedia resources, and project-based learning, students reported a deeper understanding of cultural nuances and felt more confident in engaging with people from diverse backgrounds.

The study also revealed that experiential learning, such as participating in cultural exchange programs, had the most substantial impact on developing socio-cultural competences. Students who had firsthand exposure to different cultures were able to apply theoretical knowledge more effectively and demonstrate greater cultural sensitivity in real-life interactions.

However, the study highlighted some challenges in integrating socio-cultural competences into language education. Limited resources and time constraints in the curriculum were identified as significant barriers. Teachers also expressed the need for more training in intercultural communication to better support their students.

In discussing these results, it is evident that fostering socio-cultural competences requires a multifaceted approach. Combining theoretical knowledge with practical experiences creates a more holistic learning environment, enabling students to acquire both the knowledge and skills necessary for effective intercultural communication. Addressing the challenges identified in the study is essential to ensure that future foreign language teachers are well-equipped to prepare their students for global interactions.

Socio-cultural competence refers to the ability to understand, interpret, and appropriately respond to cultural differences in communication. It includes a set of skills, knowledge, and attitudes that enable individuals to engage in meaningful interactions with people from different cultural backgrounds.

The components of socio-cultural competence include:

1. Cultural Knowledge – Understanding the history, traditions, values, and social norms of the target culture.

2. Intercultural Communication Skills – The ability to communicate effectively and respectfully with people from different cultures.
3. Empathy and Tolerance – Being open-minded and understanding toward cultural differences and perspectives.
4. Critical Thinking – The capacity to analyze cultural practices critically and reflect on one's own biases and assumptions.

Theoretical Foundations

The formation of socio-cultural competences is based on several educational theories and approaches:

1. Intercultural Approach

This approach emphasizes the importance of understanding and respecting cultural differences. It involves comparing the learners' own culture with the target culture to identify similarities and differences, fostering cultural sensitivity.

2. Competence-Based Approach

This approach focuses on developing practical skills that enable learners to apply their knowledge in real-life situations. In language education, this means equipping future teachers with the tools they need to navigate cultural interactions effectively.

3. Empathy-Based Approach

Empathy plays a crucial role in socio-cultural competence formation. Teachers who demonstrate empathy towards other cultures are better able to instill this value in their students, promoting mutual understanding and respect.

Methods of Developing Socio-Cultural Competences

There are several practical methods that can be used to develop socio-cultural competences in future foreign language teachers:

1. Role-Playing and Simulations
 - Engaging students in role-playing activities that simulate real-life cultural interactions can help them practice their socio-cultural skills in a safe environment.
2. Cultural Discussions and Debates
 - Organizing discussions on cultural topics encourages students to explore different perspectives and deepen their understanding of cultural nuances.
3. Multimedia Resources
 - Using films, videos, and interactive materials provides students with authentic insights into the target culture and helps them develop their cultural awareness.
4. Project-Based Learning
 - Assigning projects that require students to research and present on cultural topics allows them to develop their socio-cultural competences through independent learning.
5. Experiential Learning
 - Encouraging students to engage in cultural immersion activities, such as language exchange programs or visits to cultural centers, helps them gain firsthand experience of the target culture.

Table

Methods for Developing Socio-Cultural Competences

Method	Description	Expected Outcome
Role-Playing and Simulations	Simulating real-life cultural interactions	Improved communication skills in intercultural settings
Cultural Discussions and Debates	Exploring cultural topics and perspectives	Enhanced cultural understanding and critical thinking
Multimedia Resources	Using films and videos to learn about culture	Greater cultural awareness and authentic language exposure
Project-Based Learning	Researching and presenting on cultural topics	Independent learning and deeper cultural insights
Experiential Learning	Engaging in cultural immersion activities	Firsthand cultural experience and practical application

Challenges in Developing Socio-Cultural Competences

Despite its importance, developing socio-cultural competences in future foreign language teachers comes with several challenges:

1. Lack of Cultural Exposure – Many language learners and teachers have limited opportunities to experience other cultures firsthand, which can hinder their understanding of cultural nuances.
2. Stereotyping and Biases – Preconceived notions and cultural stereotypes can impact the way individuals perceive and interact with other cultures.
3. Limited Resources – In some educational settings, there may be a lack of access to multimedia resources and experiential learning opportunities that are essential for developing socio-cultural competences.

Addressing these challenges requires a comprehensive approach that includes teacher training programs focused on cultural awareness, creating opportunities for cultural exchange, and integrating socio-cultural topics into the curriculum.

In conclusion, the formation of socio-cultural competences in future foreign language teachers is essential for preparing students to communicate effectively in diverse cultural settings. By integrating cultural awareness into language education, teachers can enhance their students' intercultural communication skills and prepare them for real-world interactions. The theoretical foundations and practical methods discussed in this article provide a framework for developing these competences in future educators.

Promoting socio-cultural competences in foreign language teaching fosters mutual understanding, empathy, and respect among individuals from different cultural backgrounds, contributing to a more harmonious and connected world.

To overcome challenges in developing these competences, educational institutions must invest in teacher training programs, provide access to diverse resources, and encourage cultural exchange programs that enable future teachers to gain firsthand experience of different cultures.

REFERENCES:

1. Byram, M. (1997). "Teaching and Assessing Intercultural Communicative Competence." Clevedon: Multilingual Matters.
2. Deardorff, D.K. (2006). "The Identification and Assessment of Intercultural Competence." Journal of Studies in International Education.
3. Kramsch, C. (1993). "Context and Culture in Language Teaching." Oxford: Oxford University Press.
4. Liddicoat, A.J., Papademetre, L., Scarino, A., & Kohler, M. (2003). "Report on Intercultural Language Learning." Canberra: Commonwealth of Australia.
5. Tomalin, B., & Stempleski, S. (1993). "Cultural Awareness." Oxford: Oxford University Press.
6. Hofstede, G. (2001). "Culture's Consequences: Comparing Values, Behaviors, Institutions, and Organizations Across Nations." Thousand Oaks, CA: Sage Publications.

UDC 372: 81.139

THE ROLE OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN LANGUAGE EDUCATION

X.Mamatxonov, teacher, Andijan state institute of foreign languages, Andijan

Annotatsiya. Ushbu maqola sun'iy intellektning (AI) til ta'limidagi rolini ko'rib chiqadi va uning o'rganishni shaxsiylashtirish, faollikni oshirish va natijalarni yaxshilash imkoniyatlariga e'tibor qaratadi. Unda mashinani o'rganish va tabiiy tilni qayta ishlash kabi sun'iy intellekt texnologiyalari, ularning til o'rganish platformalarida qo'llanilishi hamda adaptiv o'rganish va real vaqtda fikr-mulohazalar kabi afzalliklari muhokama qilinadi. Muammolar, jumladan, axloqiy muammolar va ma'lumotlarning maxfiyligi ham ko'rib chiqiladi. Maqola AIning til pedagogikasini o'zgartirish salohiyatiga urg'u berib, kelajakdagi tendentsiyalar bilan yakunlanadi.

Kalit so'zlar: intellektual repetitorlik tizimlari, til o'rganish uchun veb-konchilik, ta'limda sun'iy intellekt ilovalari, konstruktiv ta'lim, tillarni o'rganishdagi madaniy kontekst, sun'iy intellekt va pedagogika, ta'limdagi sun'iy intellekt muammolari, AI va talabalarni qo'llab-quvvatlash va texnik yordam.

Аннотация. В этой статье рассматривается роль искусственного интеллекта (ИИ) в языковом образовании, особое внимание уделяется его потенциалу персонализировать

обучение, повышать вовлеченность и улучшать результаты. В ней обсуждаются такие технологии ИИ, как машинное обучение и обработка естественного языка, их применение на платформах изучения языка и такие преимущества, как адаптивное обучение и обратная связь в реальном времени. Также рассматриваются проблемы, включая этические проблемы и конфиденциальность данных. Статья завершается будущими тенденциями, подчеркивая потенциал ИИ для преобразования языковой педагогики.

Ключевые слова: интеллектуальные системы обучения, веб-интеллектуальный анализ для изучения языка, приложения ИИ в образовании, конструктивистское обучение, культурный контекст в изучении языка, ИИ и педагогика, проблемы ИИ в образовании, ИИ и автономия студентов, ИИ и поддержка учителей, ИИ и владение языком.

Abstract. This article examines the role of Artificial Intelligence (AI) in language education, focusing on its potential to personalize learning, enhance engagement, and improve outcomes. It discusses AI technologies like machine learning and natural language processing, their applications in language learning platforms, and benefits such as adaptive learning and real-time feedback. Challenges, including ethical concerns and data privacy, are also addressed. The article concludes with future trends, emphasizing AI's potential to transform language pedagogy.

Keywords: Intelligent Tutoring Systems, Web Mining for Language Learning, AI Applications in Education, Constructivist Teaching, Cultural Context in Language Learning, AI and Pedagogy, AI Challenges in Education, AI and Student Autonomy, AI and Teacher Support, AI and Language Proficiency

Education has long been a fertile ground for technological innovation. The digital revolution of the 1980s brought significant changes to educational institutions, with the introduction of digital projection technologies and the gradual installation of computer labs in schools. Interactive educational software emerged, allowing students to engage with content actively rather than passively observing it. This shift enabled learners to explore subjects at their own pace, with computers providing real-time feedback on their progress (Schiff, 2021). In recent years, advancements in voice recognition technologies have further expanded the capabilities of educational tools, enabling computers to engage in spoken conversations with users.

The integration of Artificial Intelligence (AI) into education has sparked considerable debate. On one hand, AI has the potential to revolutionize learning by customizing educational experiences to meet individual students' needs and cognitive profiles. On the other hand, some critics argue that AI could be used to increase teacher control over students, potentially reducing learner autonomy. Despite these concerns, the transformative potential of AI in education is undeniable. AI has the capacity to fundamentally reshape how educational systems are structured and how teaching and learning processes are conducted (Ferreira Mello et al., 2023).

Most AI technologies today rely on machine learning, a subfield of AI that enables systems to learn from experience rather than following pre-programmed rules. Techniques such as statistical modeling and deep learning have achieved remarkable success in recent years, making them the cornerstone of modern AI applications. However, the complexity of these methods often renders AI a "black box" for those without advanced mathematical expertise. This report provides a high-level overview of AI technologies and their applications in education, focusing on their potential to enhance language learning.

Recent advancements in AI have introduced transformative tools and platforms across the education sector. In language education, AI technologies such as machine learning, natural language processing (NLP), and educational data mining (EDM) are being leveraged to analyze language use and proficiency. These tools focus on key linguistic concepts, including grammar, meaning, pronunciation, and multilingual understanding. Beyond language-specific applications, AI also supports broader educational goals, such as optimizing content delivery and addressing cultural diversity in learning materials (Shaik et al., 2023).

The development of user-friendly AI platforms has made these technologies more accessible to educators and students alike. By simplifying interfaces and focusing on intuitive design, AI tools are

increasingly being adopted in classrooms worldwide. These innovations not only enhance the learning experience but also empower educators to deliver more effective and personalized instruction.

AI has carved out a significant niche in language learning, offering a diverse range of tools and platforms designed to enhance both written and spoken language skills. These AI-driven solutions include grammar correction tools, real-time feedback systems, and speech recognition technologies. For example, some platforms provide instant feedback on written texts, suggesting improvements in grammar and style to align with native speaker norms (World English Journal and M. Pitychoutis, 2024).

One of the most notable advantages of AI in language education is its ability to simulate immersive experiences. Cutting-edge platforms replicate real-world scenarios, such as virtual homestays, allowing learners to practice language skills in culturally rich contexts. Additionally, AI-powered tools often include adaptive learning mechanisms, which adjust the difficulty of tasks based on the learner's proficiency level. This ensures that students are consistently challenged without becoming overwhelmed, maximizing the effectiveness of their learning experience (Godwin-Jones, 2024).

AI also addresses a critical limitation of traditional language instruction: the lack of personalized attention. Unlike human teachers, AI systems offer infinite patience, allowing learners to take their time formulating responses and receiving feedback. This is particularly beneficial for students who may feel intimidated in traditional classroom settings. Furthermore, AI tools can generate customized exercises and assessments, enabling even inexperienced teachers to deliver high-quality language instruction.

The rapid development of AI has given rise to a new generation of language learning platforms. These platforms integrate advanced technologies such as NLP and machine learning to provide tailored learning experiences. For instance, some systems analyze student performance data to identify areas of weakness and recommend targeted exercises. Others use speech recognition to help learners improve their pronunciation and fluency (Ha Woo and Choi, 2021).

These platforms also address the challenges of multilingual education. By leveraging AI, educators can create learning environments that accommodate students from diverse linguistic backgrounds. This is particularly important in today's globalized world, where multilingualism is increasingly valued. However, the uneven distribution of technological resources and pedagogical approaches remains a challenge, highlighting the need for equitable access to AI-driven tools (AlTwijri and Musaed Alghizzi, 2024).

AI offers numerous benefits for language education, particularly in the realm of personalized learning. By analyzing individual learners' strengths, weaknesses, and progress, AI systems can deliver customized instruction that meets their unique needs. For example, adaptive learning algorithms can adjust the difficulty of tasks in real time, ensuring that students remain engaged and motivated (Dong et al., 2022).

AI also enhances the efficiency of language instruction by automating routine tasks such as grading and feedback generation. This allows teachers to focus on more interactive and creative aspects of teaching, such as facilitating discussions and fostering critical thinking. Additionally, AI-powered tools can provide instant feedback on written and spoken language, helping learners improve their skills more rapidly.

Despite its potential, the integration of AI in language education is not without challenges. One major barrier is the lack of technical expertise among educators, which can hinder the effective implementation of AI tools. Resistance to change among teachers and administrators further complicates the adoption of new technologies. Additionally, ethical concerns surrounding data privacy and algorithmic bias must be addressed to ensure the responsible use of AI in education (Yu and Yu, 2023).

Looking ahead, AI is poised to play an even greater role in language education. Advances in web mining and data analysis will enable the creation of more sophisticated learning resources, while the integration of AI with social media platforms will provide new opportunities for real-world

language practice. As AI continues to evolve, it has the potential to make language learning more accessible, engaging, and effective for learners worldwide.

REFERENCES:

1. Schiff, D. (2021). "Out of the laboratory and into the classroom: the future of artificial intelligence in education."
2. Ferreira Mello, R., et al. (2023). "Education in the age of Generative AI: Context and Recent Developments."
3. Godwin-Jones, R. (2024). "Distributed agency in second language learning and teaching through generative AI."
4. Ha Woo, J., and Choi, H. (2021). "Systematic Review for AI-based Language Learning Tools."
5. Yu, L., and Yu, Z. (2023). "Qualitative and quantitative analyses of artificial intelligence ethics in education."
6. Nguyen, A., et al. (2023). "Ethical principles for artificial intelligence in education."
7. Shaik, T., et al. (2023). "A Review of the Trends and Challenges in Adopting Natural Language Processing Methods for Education Feedback Analysis."
8. AlTwijri, L., and Musaied Alghizzi, T. (2024). "Investigating the integration of artificial intelligence in English as foreign language classes."
9. Dong, Y., et al. (2022). "AI-based production and application of English multimode online reading using multi-criteria decision support system."

UO'K 37.02

LOTIN TILI FANIDA O'QUV VIDEOFILMLARI VA UNDA FOYDALANISH

Z.M.Maxmudov, assistant, Samarqand Davlat tibbiyot universiteti, Samarqand

S.Sharopova, talaba, Samarqand Davlat tibbiyot universiteti, Samarqand

Annotatsiya. Ushbu maqolada o'qitishning eng keng tarqalgan texnik vositasi bo'lgan o'quv videofilmlarini fanning turli mavzulari bo'yicha yaratish, talabalarga taqdim etish va dars jarayonida samarali foydalanish haqida so'z yuritiladi. Talabalarni videofilmlar yordamida ko'rsatmali o'qitishning tarbiyalovchi ahamiyati fan va texnikaning eng yangi yutuqlarini, ishlab chiqarish-texnikaviy estetikani, ishlab chiqarish ilg'orlarining tajribalari va yuqori mehnat madaniyatini ko'rsatish, ayrim muammolarning tarixiy rivojlanishi bilan tanishtirish imkonini beradi.

Kalit so'zlar: model, grafik organayzerlar, rasm, o'qitishning axborot texnik vositalari, multimedia, o'quv videofilmi, o'quv videofilmini namoyish qilish.

Аннотация. В этой статье рассказывается о создании, представлении студентам и эффективном использовании учебных видеороликов по различным предметным темам, которые являются наиболее распространенным техническим инструментом обучения. Воспитательное значение наглядного обучения учащихся с помощью видеороликов позволяет показать новейшие достижения науки и техники, производственно-техническую эстетику, опыт передовиков производства и высокую культуру труда, познакомить с историческим развитием тех или иных проблем.

Ключевые слова: модель, графические органайзеры, рисунок, информационно-технические средства обучения, мультимедиа, обучающее видео, демонстрация обучающего видео.

Abstract. This article talks about the creation, presentation to students and effective use in the course of the lesson of educational videos on various subjects of the subject, which are the most common technical means of teaching. The educational significance of instructional training of students with the help of videophiles allows you to show the latest achievements of Science and technology, production-technical aesthetics, the experiences of production progressives and a high culture of work, familiarize yourself with the historical development of certain problems.

Keywords: model, graphic organizers, picture, information technical means of training, multimedia, educational video, demonstration of educational video.

O'quv videofilmi - o'qitishning eng ko'p tarqalgan texnika vositasi bo'lib, ob'yekt hamda hodisalarni harakatda va rivojlanishda namoyish qilishga, materialni tahlil qilib va umumlashtirishga, shuningdek, konkret idrok etishdan abstrakt idrok etishga o'tishga imkon beradi. O'quv videofilmdan o'qituvchi o'quv materialini bayon etishida illyustratsiya sifatida, shuningdek, talabalar uni mustaqil o'rganishi uchun foydalanishi mumkin.

O'quv videofilmlaridan foydalanish o'qitish va tarbiyalash vazifalarini qo'shib olib borishga imkoniyat tug'diradi. Videofilmlar yordamida ko'rsatmali o'qitishning tarbiyalovchi ahamiyati shundan iboratki, u fan va texnikaning eng yangi yutuqlarini, ishlab chiqarish-texnikaviy estetikani, ishlab chiqarish ilg'orlarining tajribalari va yuqori mehnat madaniyatini ko'rsatish, ayrim muammolarning tarixiy rivojlanishi bilan tanishtirish imkonini beradi va hokazo.

O'quv videofilmdan o'quv jarayonida maxsus va umumkasbiy fanlarini o'rganishda, asosan, uch variantda: o'quv materialini o'rganishga muqaddima tarzida, mavzuni o'rganish jarayonida va mavzuni o'rganib bo'lingandan keyin o'rganilganlarni takrorlash va musthkamlash maqsadida foydalaniladi.

Kirish darslarida, ya'ni talabalar o'rgana boshlaydigan mavzu to'g'risida aniq tasavvurga ega bo'lmagan vaqtda film namoyish qilish talabalarni faktik material bilan tanishtirishga, qiziqtirishga, ularda zarur emotsional tayyorgarlik yaratishga yoram beradi.

O'quv videofilm bilan ishlashning eng ko'p tarqalgan shakli yangi materialni o'rganish jarayonida uni namoyish qilishdan iborat. Bu holda u o'qituvchi bayon etayotgan materialga illyustratsiya bo'lib yoki ma'lumotning mustaqil manbai bo'lib xizmat qiladi. Yangi materialni o'rganish jarayonida filmdan foydalanishda, odatda, u alohida lavhalarga bo'linadi va zarur bo'lsa, tushuntirish davomida ular namoyish qilinadi. Bu hol talabalarining o'qituvchi bayon etgan materialni obrazli qilib tasavvur etishiga, chuqurroq tushunishiga imkon beradi. Film o'quv materiali bayon etib bo'lingandan keyin, o'rganilganlarni umumlashtirish va yakuniy illyustratsiya qilish maqsadida ham namoyish qilishi mumkin.

O'qituvchilar ko'pincha yo'l qo'yadigan jiddiy metodik xatolardan biri darsni odatdagi kinoseansga aylantirishdan iborat. Bu hollarda film darsning borishiga uzviy bog'lanmagan holda namoyish qilinadi, talabalar filmning o'quv materiali bilan ishlamaydilar, natijada uni yomon o'zlashtiradilar.

O'quv videofilmdan foydalanish samaradorligi ko'p jihatdan talabalar bilish faoliyatining tashkil etilishiga, ularda film materialiga qiziqishni rivojlantirishga bog'liq. Bunga erishish uchun talabalarga ekranda ko'rganlarining amaliy ahamiyatini ochib berish yoki muammoli vaziyat vujudga keltirish kerak. Bu hol ish sharoiti o'rnatishga, talabalar faolligini oshirish va ularni vujudga kelgan muammoni hal qilish yo'lini izlashga shaylantirishga yordam beradi.

O'qituvchi o'quv videofilmdan foydalanib, qanday didaktik maqsadni ko'zda tutmasin, qanday metodni tanlamasin, darsdagi ish, odatda, to'rt bosqichga bo'linadi:

o'rganiladigan mavzu bilan film mazmuni orasida bog'lanish o'rnatish;

talabalarni filmni idrok etishga va faol ishlashga tayyorlash;

o'quv videofilmni ko'rish vaqtida film materiali bilan ishlash;

o'quv videofilm ko'rib bo'lingandan keyin uning materiali bilan ishlash.

Kirish suhbatining qisqaligi va aniqligi talabalar e'tiborini asosiy masalaga qaratish imkonini beradi, videofilmni ko'rishdan oldin uning mazmuniga oid tushuntirish hamda savollar esa talabalarining bilish mustaqilligini oshiradi.

Videofilm materiali ustida qilinadigan ish o'z ichiga faqat idrok etishni emas, balki uni rasm-obrazli tildan abstrakt tilga qayta kodlashni ham oladi. Videofilm ko'rish vaqtida materialni o'zlashtirish ham boshlanadi, ammo bu boshlang'ich bosqichdir, o'zlashtirish jarayoni, asosan, shundan keyingi ish bilan bog'liq bo'ladi.

Bu bosqichda o'qituvchining bergan tushuntirishlari katta ahamiyatga ega. Material videofilm ko'rib bo'lingandan keyin o'zlashtirilishi zarur bo'lgan hollarda o'qituvchi ilgari belgilangan reja asosida, film namoyish qilishni tegishli joyda to'xtatadi. Videofilmning eng muhim kadrlarini boshqa ko'rsatma qo'llanmalardan ham foydalanib tushuntirib berish mumkin. Videofilm ko'rsatishni haddan tashqari maydalab yubormaslik uchun tanaffuslar soni ko'p bo'lmasligi kerak.

Ba'zan o'qituvchi ta'lim oluvchilarning idrok etishini faollashtirish uchun, filmni ko'rish davomida talabalarga savollar berishi mumkin. Bunda savollar ham, javoblar ham qisqa bo'lishi lozim, aks holda talabalar e'tiborini filmdan chalg'itadi va bundan keyingi materialni o'zlashtirishga xalaqit beradi. Film ko'rish vaqtida beriladigan savollar film materiali bilan o'rganilayotgan mavzu orasida mantiqiy bog'lanish o'rnatishga yordam beradi.

Videofilm bilan ishlashning so'nggi bosqichida talabalar savollar berishiga imkoniyat yaratish kerak. Javob qaytarishga film materialini yaxshi bilib olgan talabalarni jalb etish lozim.

Lotin tili va tibbiy terminologiya fanidan talabalar va barcha fanga qiziquvchilarning talab va istaklarini hisobga olib, fan mvzulari yuzasidan video tushuntirish darslari yaratildi. Ko'rishlar sonini cheklamaslik, ijtimoiy tarmoqlarda muntazam yoritish maqsadida you tube platformasiga joylashtirildi. Bu kanalimizni <https://www.youtube.com/@ZafarMaxmudov7> URL manzili orqali topishingiz va kerakli ma'lumotlar bilan tanishishingiz mumkin. Fanimizga 2 kredit-moduli asosida 60 soat amaliy mashg'uloti mo'ljallangan bo'lib, jami darslar soni 30 tani tashkil etadi. Barcha mashg'ulotlar uchun hozircha 41 dona video mahsulotlari joylashtirilgan bo'lib, qisqa vaqt davomida 30000 dan ortiq ko'rilgan.

Shunday qilib, o'qituvchi talabalar diqqatini tasvirdagi hodisa yoki ob'yektni tushunish uchun muhim ahamiyatga ega bo'lgan detallarga vaqtida qaratishi lozim bo'ladi. Shunday ekan, lotin tili va tibbiy terminologiya fani bo'yicha ham vizuallikni oshirish, xalq orasida mashxur bo'lgan "ming marta eshitgandan bir marta ko'rgan ma'qul" degan iborani amalda qo'llash maqsadida video dars mashg'ulotlari yozilib, talabalar e'tiboriga xavola etilmoqda. Maqsadimiz talabalarning bilimi va ko'nikmalarini oshirishdan iborat.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Yaxyayevna, N. S. (2024). Public Health Communication Enhancing Knowledge and Empowering Communities. *International Journal of Formal Education*, 3(4), 287–290.
2. Mardanovich, M. Z., Salimovich, S. B., & Arzimurodovich, B. D. (2021). Developing Students Attitudes Towards the Environment When Teaching a Foreign Languages. *Texas Journal of Multidisciplinary Studies*, 1(1), 199–201.
3. Mardanovich, M. Z., & Mokhigul, O. (2024). Personality in teaching the module of latin and medical terminology in the medical higher education institution. *Journal of Universal Science Research*, 2(1), 425–435.
4. Mardanovich, M. Z. (2023). Lotin tilining zamonaviy tillarga bevosita va bilvosita ta'siri. *Research Focus International Scientific Journal*, 2(6), 132–136.
5. "Effective use of innovative educational technologies in teaching practical classes of the subject" latin language and medical terminology". (2023). *Multidisciplinary Journal of Science and Technology*, 3(3), 369–375. <http://www.mjstjournal.com/index.php/mjst/article/view/259>
6. Maxmudov, Z. M. Retsept yozishda duch kelinadigan ayrim muammolarning qonuniy yechimi va amalda qo'llash haqida ba'zi mulohazalar, "O'zbekistonda ilmiy-amaliy tadqiqotlar" mavzusidagi.
7. Maxmudov Zafar Mardanovich. (2023). Lotin tilining zamonaviy tillarga bevosita va bilvosita ta'siri. *Research Focus International Scientific Journal*, 2(6), 132–136. Retrieved from <https://refocus.uz/index.php/1/article/view/288>

UDC 378(082):811.1

CURRENT ISSUES IN FOREIGN LANGUAGE TEACHING AND INNOVATIVE TECHNOLOGIES IN EDUCATION

G.M.Meyliyeva, associate professor, Tashkent architecture and civil engineering university, Tashkent

Annotatsiya. Ushbu maqolada o'quv jarayoni sifatini oshirish uchun chet tillarini o'qitishda ilg'or texnologiyalardan foydalanish asoslari keltirilgan. Shuningdek, chet tili o'quvchilarining yangi mazmunini o'rgatishda maxsus metodlardan foydalanish qanday qilib harakatlarni rag'batlantirishi, mustaqil fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirishi va ayni vaqtda ijodiy fikrlashni faollashtirishi, ijodiy qobiliyatlarni namoyon etish qobiliyatini oshirishi haqida so'z boradi.

Kalit so'zlar: innovatsion usullar, texnologiya, kompetensiya, oliy ta'lim, axborot texnologiyalari, chet tillari.

Аннотация. В статье представлено обоснование использования передовых технологий в обучении иностранным языкам для повышения качества процесса обучения. Также обсуждается, как использование специальных приемов в обучении студентов-иностранцев новому содержанию может мотивировать действия, развивать навыки самостоятельного мышления и одновременно активизировать творческое мышление, улучшая способность проявлять творческие способности.

Ключевые слова: инновационные методы, технология, компетентность, высшее образование, информационные технологии, иностранные языки.

Abstract. *This article presents the justification for using advanced technologies in foreign language teaching to enhance the quality of the learning process. It also discusses how the use of special techniques in teaching foreign language students' new content can motivate actions, develop independent thinking skills, and simultaneously activate creative thinking, improving the ability to demonstrate creative abilities.*

Keywords: *innovative methods, technology, competence, higher education, information technologies, foreign languages.*

Introduction. At present, innovative technologies are being maximally utilized in the educational process at higher education institutions in our country. From time to time, seminars, trainings, and conferences are held on the introduction of innovative technologies. Specialists of higher vocational education, school teachers, and university teachers from foreign countries participate in these events. In the modern information society, the goal of higher education is to shape a well-developed individual, to bring out the abilities of creative individuals in social and professional fields. In this regard, there is an urgent need for fundamental changes in the educational process at higher educational institutions. Today, there is a wide range of teaching methods available, and these methods are highly effective. Modern society demands the search for and utilization of more advanced methods and technologies. Innovative teaching methods elevate the educational process to a higher level. A modern English language lesson cannot be imagined without educational technologies, and the effectiveness of using technology has been proven to be significantly higher. Any technology must be understandable when used by teachers and students in various educational settings.

In the realm of foreign language teaching, several challenges persist, such as limited student engagement, diverse proficiency levels, and the difficulty of creating immersive, real-world learning environments. Traditional methods often struggle to address the individualized needs of students, resulting in slower language acquisition. However, the integration of innovative technologies offers promising solutions to these challenges. Technologies such as Artificial Intelligence (AI), Virtual Reality (VR), and gamified learning platforms enable personalized instruction, allowing for adaptive learning experiences that cater to varying proficiency levels. AI-powered tools can provide real-time feedback, while VR immerses students in authentic cultural contexts, enhancing their linguistic skills beyond the classroom. Additionally, mobile applications and online collaborative platforms foster continuous language practice, bridging gaps between formal education and informal, real-world interactions. These technological advancements hold the potential to revolutionize language learning, making it more engaging, efficient, and accessible.

Moreover, the shift towards blended learning models, combining both face-to-face and digital instruction, has been instrumental in addressing some of the limitations of traditional language teaching. Through the use of online platforms and multimedia resources, students can engage with the language outside of the classroom, enabling greater flexibility in learning. Interactive content, such as podcasts, videos, and social media groups, provides learners with diverse and dynamic methods of language acquisition, fostering better retention and real-world application. Additionally, data analytics tools can track learner progress and identify areas requiring further attention, helping instructors offer targeted support. However, the successful integration of these technologies depends on the availability of adequate infrastructure, teacher training, and student readiness. While these challenges remain, the potential of innovative technologies in transforming foreign language teaching is undeniable, as they offer more personalized, engaging, and effective learning experiences. Here are several methods that are considered innovative approaches in foreign language teaching:

1. **Interactive Teaching Method:**

In this method, students conduct interactive lessons in the international departments they are enrolled in. By utilizing virtual platforms and connecting with online instructors, interactive learning is created for students through online questions and tasks to enhance their foreign language learning.

2. **Final Projects and Practical Activities:** To foster interest in foreign languages and support students in writing articles, making reports, engaging in discussions, and other practical activities, it is beneficial to organize projects and practical sessions.

3. **International Cooperation:** By establishing international cooperation between teachers and students, it is possible to search for and implement advanced teaching methods in foreign language education through establishing connections with schools, educators, youth, and higher education institutions in other countries.

4. **Self-Assessment System:** To motivate students and assist in their learning, self-assessment systems are established. In these systems, students can assess their own learning outcomes and processes, and can explore and support new effective teaching methods and materials.

5. **Use of Technologies:** The use of technologies, such as online dictionaries, articles, online lessons, presentations, and interactive teaching tools, is one of the useful methods to enhance foreign language learning for students.

Additionally, there are several methodological ways available to develop the use of technology in teaching English, and they are as follows:

1. **STEM and STEAM Education:** STEM (Science, Technology, Engineering, and Mathematics) or STEAM (STEM + Arts) teaching methods are used to support students in applying theoretical knowledge to practical use. In this method, students are provided opportunities to improve their skills in these fields through activities such as consuming technology, visualization, designing, and participating in other practical exercises.

2. **Adaptive Learning Platforms:** Educational platforms that use technology can help create lessons that match each student's personalized learning direction and assist in adapting the learning process. These platforms enhance the quality of education by allowing the creation of individualized learning plans based on students' data.

3. **Blended Learning:** Blended learning, or combined teaching, involves integrating traditional teaching methods with online education. This method provides students with an opportunity to learn through interactive lessons, online resources, virtual laboratories, and traditional classes, thereby ensuring a comprehensive learning experience.

4. **Flipped Classroom Model:** The flipped classroom model changes traditional teaching, where students engage in exercises and practice during class time by learning their study materials in advance. They prepare through online videos and discuss important questions with their teachers during class time.

5. **Collaborative Learning:** Education using technology helps enhance students' collaborative learning and discussions. Through online platforms like forums, chats, and communities, students exchange ideas and work together with their peers.

6. **Assessment Technologies:** New assessment technologies, such as online tests, automatic evaluations, and self-assessment tools, help students assess their knowledge and identify areas for improvement in their learning. These technologies play a significant role in determining the students' progress in their educational paths.

Conclusion. These methods are innovative approaches used in various ways. Teachers and students can choose the ones that suit them best and help achieve desired results. That methodological methods help improve the quality of education using technology, make the learning process more effective, and create opportunities for students to explore innovative ideas.

REFERENCES:

1. Bogomolova N.N., Petrovskaya L.A. Group Discussion. // The Social-Psychological Climate of the Team. / Ed. Yu.M. Jukova, - Moscow, 1981. - pp. 14-41.
2. Barxayev B.P. New Evidence in Pedagogical Technologies // School Technologies. - 1997. - No. 4. - pp. 14-47.
3. Bogomolova N.N., Petrovskaya L.A. Group Discussion. // The Social-Psychological Climate of the Team. / Ed. Yu.M. Jukova, - Moscow, 1981.
4. Galskova N.D., Gez N.I. Theory of Teaching Foreign Languages. Linguodidactics and Methodology: Textbook. Moscow: Akademiya, 2007. – 336 p.
5. Zimnyaya I.A. Pedagogical Psychology: A Textbook for Universities. Moscow: Logos, 2003. - p. 28.

PROBLEMS AND THEIR SOLUTIONS IN TEACHING ENGLISH TO UZBEK LANGUAGE AND LITERATURE STUDENTS**G.N.Murotova, teacher, Jizzakh state pedagogical university, Jizzakh**

Annotatsiya. O'zbek tili va adabiyoti talabalariga ingliz tilini o'rgatish jarayoni ko'plab muammolarni keltirib chiqaradi, jumladan, lingvistik shovqin, resurslarning etishmasligi va ingliz tilidagi haqiqiy muhitlarga yetarlicha ta'sir o'tkazmaslik. Ushbu maqola o'qituvchilar va talabalar duch keladigan asosiy qiyinchiliklarni ko'rib chiqadi va til va adabiyotga ixtisoslashgan o'zbek talabalari orasida ingliz tilini o'zlashtirishni yaxshilash uchun samarali echimlarni taklif qiladi.

Kalit so'zlar: Ingliz tilini o'qitish, o'zbek talabalari, lingvistik aralashuv, tilni o'zlashtirish, o'qitish strategiyalari

Аннотация. Процесс преподавания английского языка студентам узбекского языка и литературы сопряжен с многочисленными проблемами, включая лингвистические помехи, нехватку ресурсов и недостаточное знакомство с аутентичной английской средой. В данной статье рассматриваются основные трудности, с которыми сталкиваются преподаватели и студенты, и предлагаются эффективные решения для улучшения усвоения английского языка среди узбекских студентов, специализирующихся на языке и литературе.

Ключевые слова: Преподавание английского языка, узбекские студенты, языковая интерференция, овладение языком, стратегии обучения

Abstract. The process of teaching English to Uzbek language and literature students presents numerous challenges, including linguistic interference, lack of resources, and insufficient exposure to authentic English environments. This article examines the primary difficulties faced by educators and students and proposes effective solutions to enhance English language acquisition among Uzbek students specializing in language and literature.

Keywords: English language teaching, Uzbek students, linguistic interference, language acquisition, teaching strategies

Introduction. English has become an essential global language, playing a significant role in academic and professional development. However, teaching English to Uzbek language and literature students poses unique challenges due to linguistic, pedagogical, and infrastructural factors. This article identifies common problems and provides practical solutions to improve the effectiveness of English language instruction.

Major Problems in Teaching English to Uzbek Language and Literature Students**1. Linguistic Interference**

Uzbek and English belong to different language families—Turkic and Indo-European, respectively—leading to significant linguistic interference. Differences in grammar, phonetics, and vocabulary often result in errors in pronunciation, sentence structure, and word usage.

Common errors include:

✚ Word order mistakes due to SOV (Subject-Object-Verb) structure in Uzbek vs. SVO (Subject-Verb-Object) in English.

✚ Misuse of articles, as Uzbek lacks definite and indefinite articles.

✚ Incorrect use of prepositions due to differing spatial and temporal expressions.

2. Limited Exposure to English

Students have minimal opportunities to use English outside the classroom, which affects their fluency and comprehension skills. The dominance of Uzbek and Russian in daily life limits their ability to practice English in real-life contexts.

3. Lack of Teaching Resources

Many educational institutions in Uzbekistan lack up-to-date English textbooks, multimedia tools, and language labs. This scarcity of resources hinders students' ability to develop listening, speaking, reading, and writing skills effectively.

4. Traditional Teaching Methods

English language instruction often relies on outdated methods focused on rote memorization and grammar translation rather than communicative approaches. This results in students being able to understand rules but struggling with practical communication.

5. Limited Teacher Training and Professional Development

Some English teachers lack sufficient professional development opportunities, reducing their ability to employ modern teaching methodologies and effectively address student challenges.

Solutions to Improve English Teaching for Uzbek Language and Literature Students

❖ Enhancing Linguistic Awareness

Teachers should focus on contrastive analysis, highlighting the key differences and similarities between English and Uzbek to minimize linguistic interference. Phonetic training and comparative grammar lessons can help students overcome common difficulties. This approach can help students anticipate common errors and apply targeted correction techniques.

❖ Creating an Immersive English Environment

To improve exposure, institutions should organize English-speaking clubs, encourage watching English-language media, and promote the use of online platforms for real-time communication with native speakers.

❖ Upgrading Teaching Resources

The government and educational institutions should invest in modern textbooks, digital learning tools, and multimedia resources. Access to online learning platforms like Coursera, Duolingo, and BBC Learning English can supplement traditional instruction. And also to compensate for limited exposure, educators should incorporate:

- Authentic materials such as English literature, newspapers, and digital content.
- English-speaking activities, including debates, storytelling, and peer discussions.
- Online resources and language exchange programs to encourage real-life application.

❖ Implementing Communicative Language Teaching (CLT)

A shift from traditional rote learning to interactive methodologies can significantly enhance language acquisition. Recommended approaches include:

✓ Task-based language learning (TBL), where student's complete meaningful tasks in English.

✓ Project-based learning (PBL), integrating English into research and presentations.

✓ The Communicative Language Teaching (CLT) approach, which prioritizes speaking and listening skills through role-playing and dialogue practice.

❖ Professional Development for Teachers

Regular training programs, workshops, and international collaborations should be encouraged to help teachers stay updated with contemporary pedagogical methods. Scholarships for overseas teacher training programs can also be beneficial. Furthermore, to make English more relevant, educators should integrate it with students' primary field of study by:

- Translating and analyzing English literary texts alongside Uzbek literature.
- Encouraging comparative studies of literary techniques in both languages.
- Introducing academic writing in English to help students publish their research internationally.

Conclusion. Teaching English to Uzbek language and literature students presents several challenges, including limited exposure to English, significant grammatical differences between Uzbek and English, a shortage of qualified teachers, and insufficient resources. To address these issues, it is essential to enhance English exposure through immersive environments, modernize teaching methodologies by incorporating communicative and task-based approaches, invest in comprehensive teacher training programs, and allocate adequate resources to support effective language instruction. By implementing these strategies, educators can significantly improve English language acquisition among Uzbek students, thereby enhancing their academic and professional prospects.

REFERENCES:

1. Kutlimuratova, B. X., & O'razboyev, A. D. (2023). "Challenges of Teaching English as a Foreign Language for Uzbek Students."

2. Jalolova, S. M., Agzamova, D. B., Mamatova, F. M., & Yusupova, S. B. (2023). "The Problems Faced by the Teachers in Teaching English as a Foreign Language in Uzbekistan."
3. Tojiev, G. Y. (2023). "Native Language Interference in Teaching English: Uzbek Students."
4. Bakhronova, D., & Djalilova, U. (2023). "English Language and Uzbek Students: A Linguocultural Point."
5. Raxmanova, Yu., & Shadiyeva, Sh. (2023). "Issues of Teaching Uzbek Students English."
6. Babadjanova, N. X., & Babajanova, K. I. (2023). "Challenges and Possible Solutions of Teaching English Pronunciation as a Second Language in Uzbek Classes."
7. Nilufar, T. S. q. (2023). "Challenges in Instructing English Writing Among Uzbek EFL Learners."
8. Turdiev, I. (2023). "Cross-Linguistic Influences Between Uzbek and English Languages."

UDC 378.147

WAYS TO IMPROVE THE QUALITY OF FOREIGN LANGUAGE TEACHING**B.Yu.Norova, teacher, Tashkent State Agrarian University, Tashkent**

Annotatsiya. Ingliz tilini o'qitish samaradorligini oshirish - bu o'quvchilarning til ko'nikmalarini (tinglash, gapirish, o'qish va yozish) maksimal darajada rivojlantirishga qaratilgan kompleks vazifadir. Bu jarayon o'qituvchilar, o'quvchilar va o'quv dasturlari o'rtasidagi samarali hamkorlikni talab etadi. Ushbu maqolada ingliz tilini o'qitish samaradorligini oshirish usullari yoritib berilgan.

Kalit so'zlar: chet tili, dars samaradorligi, zamonaviy texnologiyalar, o'qitish sifati, o'quv jarayoni, malaka oshirish.

Аннотация. Повышение эффективности обучения английскому языку - это комплексная задача, направленная на максимальное развитие языковых навыков учащихся (аудирование, говорение, чтение и письмо). Этот процесс требует эффективного сотрудничества между учителями, учениками и учебными программами. В данной статье рассматриваются способы повышения эффективности обучения английскому языку.

Ключевые слова: иностранный язык, эффективность урока, современные технологии, качество преподавания, учебный процесс, повышение квалификации.

Abstract. Improving the effectiveness of teaching English is an integrated task aimed at maximizing the language skills (listening, speaking, reading and writing) of students. This process requires effective collaboration between teachers, students, and curricula. This article covers ways to improve the effectiveness of teaching English.

Keywords: foreign language, lesson efficiency, modern technologies, quality of teaching, educational process, professional development.

The most important issue of concern to all teachers is improving the effectiveness of the lesson, as the lesson has been and remains the main element of the educational process. It is in the classroom that students receive the bulk of their knowledge, and homework is given an important, but secondary role. As the main form of education and upbringing of students. The teacher's ability to communicate with students in the classroom depends on the moral and psychological climate in the classroom, students' assimilation of spiritual values and moral norms, passion for the subject, the mood of the teacher and students, their mental health, and the level of individual creative development. By communication, psychologists understand a complex, multidimensional process of establishing and developing contacts between people, generated by the needs for joint activities and including the exchange of information, the development of a unified strategy for interaction, perception and understanding of this person.

In order to learn how to communicate effectively with students, it is necessary to constantly communicate with them. No training can replace live communication with students, they can only serve as an auxiliary means of developing communication skills. The teacher should stimulate the activity of students, inspire them, ensure that they not only understand what is wanted from them, but also accept the teacher's position, agree with her or express an opposing point of view, be able to independently put forward ideas, defend their opinions and act as full-fledged communication partners. The creative approach of a teacher to the preparation and conduct of a foreign language

lesson can positively change a lot of things in the attitude of students to their opinions. Below are the main methods and tools that will help improve the effectiveness of teaching English:

I. Improving the learning process:

1. Diversification of teaching methods:

- Communicative approach: teaching students to use the language in real-life situations, developing oral speech skills.
- Task-based teaching (TBLT): offering students real-world tasks to learn a language, such as working on projects, preparing presentations.
- CLIL (Content and Language Integrated Learning): Teaching English through other subjects (History, Geography, Science), increasing student motivation.

2. Modernization of educational materials:

- The use of Authentic materials: the use of realistic materials such as newspapers, magazines, movies, songs, introducing readers to the real language.
- Use of Multimedia resources: making the learning process interesting and interactive through Video and audio materials, interactive applications, online platforms.

3. Teacher qualification:

- Constant participation in trainings and seminars: introducing teachers to new teaching methods, technologies and assessment methods.
- Experience sharing: creating platforms for teachers to share experiences with each other, disseminating best practices.
- Participation in international programs: providing opportunities for teachers to learn international experience and improve their knowledge.

II. Increase student activity:

- 1. A centralized approach of students: to take into account the needs and interests of students, to adapt the educational process to their individual characteristics.

2. Increase motivation:

- Clarifying learning goals: explaining to students why they are learning English, helping them achieve their goals.
 - Incentive system: to motivate students for their success, to increase their self-confidence. *
- Competitions and games: organize various competitions and games to make the learning process fun.

3. Encourage active participation:

- Group work: encourage students to work in groups, develop their collaboration and communication skills.
- Q & A: asking students questions, hearing and discussing their opinions during the course of the lesson.
- Creative assignments: to give students assignments that require creative thinking, to develop their ability to think independently.

III. Improvement of the assessment system:

1. Using formative assessment:

- Conducting tests during the lesson: conducting short tests during the lesson to determine the level of student mastery of the material.
- Peer Assessment (Peer Assessment): to give students the opportunity to evaluate each other's work, to develop their critical thinking skills.
- Self-assessment (Self-Assessment): giving students the opportunity to assess their knowledge, increasing their self-awareness.

2. Diversification of summative assessment:

- Oral exams: oral exams to assess students' oral skills.
- Written work: submitting essays, abstracts and other written work to assess students' written speech skills.
- Projects: submitting projects to assess the students' ability to apply the studied material in practice.

3. Clarification of assessment criteria: giving students advance information about assessment criteria, explaining what they should focus on.

IV. Effective use of technology:

1. Integration of technologies into the educational process:

- Interactive whiteboards: using interactive whiteboards to make classes fun.
- Online platforms: the use of online platforms (e.g. Moodle, Canvas) that allow students to learn independently.
- Mobile apps: using mobile apps to help students develop language skills (e.g. Duolingo, Memrise).

2. Use of online resources:

- Video tutorials: using video tutorials to help students understand topics.
- Online dictionaries and translators: teach students to use online dictionaries and translators to identify meanings of words and translate texts.
- Online tests and exercises: offering students to do online tests and exercises to test and consolidate their knowledge.

V. Cooperation development:

1. Collaboration between teachers and students: the continuous interaction of teachers with students, helping them solve their problems and taking into account their feedback.

2. Parent cooperation: involving parents in the educational process, increasing their interest in the success of their children.

3. International cooperation: collaboration with foreign universities and organizations, creating experience sharing opportunities for teachers and students.

The implementation of these methods and tools will contribute to a significant increase in the effectiveness of teaching English, the development of language skills of students and their success in their future activities.

Therefore, the texts in the lesson should not be excessively and unreasonably modified, otherwise you may lose the meaning of the entire activity. Conclusions:

- Over time, each teacher develops his own individual teaching style, which is good for one teacher, but may not be acceptable for another.

- Individualization, setting problematic questions and situations, and original solutions to problems are very important in the lessons.

- In teaching a foreign language, the functionality and speech orientation of the lesson is of great importance, this will provide a more solid knowledge and the possibility of using a foreign language in a wide range of different types of activities.

REFERENCES:

1. Yuldasheva N. B. Designing a communicative language syllabus //Analysis of modern science and innovation. – 2025. – T. 1. – №. 4. – C. 301-304.
2. Urakova S. Z. Language teachers who use various methods of teaching English are those who take care of their own value to self and to a larger community of the world //Наука и образование сегодня. – 2020. – №. 2 (49). – C. 47-48.
3. Saidova Z. U. The use of modern technologies in the formation of professional competencies of ESP students //Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences. – 2022. – T. 2. – №. Special Issue 20. – C. 545-548.

UDC 37.02

THE METHODS OF INCREASING SPEAKING SKILLS IN THE TEACHING FOREIGN LANGUAGE

F.I.Nurmamatova, teacher, Tashkent State University of Economics, Tashkent

Annotatsiya. Nutq qobiliyati – bu til o'rganuvchilarning real hayotiy vaziyatlarda fikrlarini, his-tuyg'ularini va ma'lumotlarni og'zaki tarzda ifoda eta olish qobiliyatidir. Ushbu maqolada xorijiy tilni o'qitish davomida nutq qobiliyatini yanada oshirish usul va vositalari yoritilgan.

Kalit so'zlar: nutq, nutq qobiliyati, chet tili, kommunikativ yondashuv, pedagogik qobiliyat, innovatsion usul va vositalar.

Аннотация: Речевая способность – это способность изучающих язык выражать свои мысли, чувства и информацию устно в реальных жизненных ситуациях. В данной статье рассмотрены методы и средства дальнейшего совершенствования речевых навыков при обучении иностранному языку.

Ключевые слова: речь, речевые способности, иностранный язык, коммуникативный подход, педагогические способности, инновационные методы и средства.

Abstract. Speech ability is the ability of language learners to verbally express their thoughts, feelings, and information in real – life situations. This article covers methods and means of further improving speech skills during the teaching of a foreign language.

Keywords: speech, speech ability, foreign language, communicative approach, pedagogical ability, innovative methods and tools.

English as a global language is important to students not only for academic, but also for professional success. In interactive lessons, the teacher's role is to direct the activities of students to achieve the goals of the lesson. In this case, it is extremely important to develop all types of speech activity of students in the teaching of foreign languages in a single way, which makes it necessary to introduce integrated education in universities, organize classes on the basis of new modern innovative methods and introduce effective interactive methods into the educational process. Improving the ability to speak English as a foreign language is one of the important tasks for students in the process of learning English. As a person learns a new language for himself, he first consciously uses language units in accordance with the acquired rules, practicing each speech operation and movement. Then it reaches the level of automatic use of the language, that is, the qualification period begins. At the level of knowledge of the language, the communicant does not think about how to build a phrase, his attention is drawn to what he wants to say or what opinion the interlocutor wants to express. In this, rules, abstract grammatical concepts are applied in speech in an unconscious, automatic way.

When choosing grammatical material, the stage of learning, the level of acquaintance with a new language are taken into account. When teaching a foreign language from scratch, it is important to include a minimum of grammatical phenomena in the educational material, which at the same time represent the second language system in its main features. This material should contain typical phenomena, on the basis of which the student generalizes and systematizes various linguistic facts, builds in his mind the rules for the use of linguistic material in speech. In the teaching of foreign languages, developing strong speaking skills is paramount. Fluency, accuracy, and confidence are key goals for learners. Here's a breakdown of effective methods that educators can employ to cultivate and enhance speaking abilities in their students:

I. Creating a Supportive and Engaging Learning Environment:

- Foster a Low-Anxiety Environment: Students should feel comfortable taking risks and making mistakes without fear of judgment. This involves creating a positive classroom atmosphere that encourages participation and support.

- Encourage Participation: Implement strategies to involve all students in speaking activities. Techniques such as think-pair-share, group discussions, and role-playing can be highly effective.

- Provide Constructive Feedback: Offer specific and helpful feedback that focuses on both strengths and areas for improvement. Avoid overly critical or negative comments that can discourage learners.

- Promote Learner Autonomy: Empower students to take ownership of their learning by allowing them to choose topics, activities, and learning strategies that align with their interests and goals.

II. Implementing Communicative Activities:

- Information Gap Activities: These activities involve students working in pairs or groups to exchange information and complete a task. This encourages active listening, questioning, and clear communication. Examples include describing pictures to each other, giving directions, or solving a puzzle based on shared information.

- **Role-Playing:** Students take on different roles and act out real-life scenarios. This helps them practice using language in a realistic context and develop fluency. Examples include simulating job interviews, customer service interactions, or travel situations.

- **Discussions and Debates:** Encourage students to discuss their opinions on various topics and engage in debates. This promotes critical thinking, argumentation skills, and the ability to express themselves clearly.

- **Presentations:** Giving presentations allows students to practice organizing their thoughts, using appropriate vocabulary and grammar, and speaking confidently in front of an audience.

- **Storytelling:** Encourage students to tell stories, either based on personal experiences or fictional scenarios. This promotes creativity, narrative skills, and the ability to use language to engage listeners.

- **Interviews:** Students can interview each other or guest speakers to practice asking and answering questions in a conversational setting.

III. Focusing on Language Components:

- **Vocabulary Building:** Provide students with opportunities to learn and practice new vocabulary words and phrases. Use flashcards, games, and contextualized activities to make vocabulary learning more engaging.

- **Pronunciation Practice:** Dedicate time to pronunciation exercises, focusing on sounds that are difficult for learners to pronounce. Utilize audio recordings, phonetic charts, and tongue twisters to improve pronunciation.

- **Grammar in Context:** Teach grammar in context, rather than in isolation. Focus on how grammar rules are used in real-life communication. Incorporate grammar practice into communicative activities.

- **Idioms and Expressions:** Introduce students to common idioms and expressions that are used in the target language. This will help them understand and use language more naturally.

IV. Utilizing Technology:

- **Online Conversation Platforms:** Utilize online platforms that connect learners with native speakers for conversation practice.

- **Language Learning Apps:** Incorporate language learning apps that offer interactive exercises and pronunciation practice.

- **Video Recording:** Encourage students to record themselves speaking and review their performance. This can help them identify areas for improvement and track their progress.

- **Interactive Whiteboards:** Use interactive whiteboards to engage students in collaborative speaking activities and display multimedia resources.

V. Incorporating Authentic Materials:

- **Use real-life texts and audio:** Expose students to authentic materials, such as news articles, podcasts, and interviews. This will help them develop their listening comprehension skills and learn how language is used in real-world contexts.

- **Incorporate Video Clips:** Show short video clips of native speakers interacting in various situations. This can help students learn about nonverbal communication and cultural norms.

VI. Assessment and Feedback:

- **Use Rubrics:** Develop clear rubrics that outline the criteria for evaluating speaking performance. This will help students understand what is expected of them and provide them with specific feedback.

- **Provide Oral Feedback:** Offer immediate oral feedback during speaking activities. This will help students correct their mistakes and improve their fluency.

- **Record and Review Performance:** Record students' speaking performance and provide them with written feedback. This allows them to reflect on their strengths and weaknesses and track their progress over time.

VII. Strategies for Different Proficiency Levels:

- **Beginner Levels:** Focus on basic vocabulary, simple grammar structures, and short, predictable conversations. Use visual aids, gestures, and repetition to support comprehension.

- Intermediate Levels: Encourage students to participate in more complex conversations, express their opinions, and use a wider range of vocabulary and grammar.
- Advanced Levels: Challenge students to engage in sophisticated discussions, analyze complex texts, and use language creatively and persuasively.

By implementing these methods, educators can create engaging and effective learning environments that foster the development of strong speaking skills in their students. Remember that consistency, patience, and a focus on communication are key to success.

REFERENCES:

1. Irkinovna N. F. Task-based speaking activities in ESP: simulating real-world scenarios //Models and methods for increasing the efficiency of innovative research. – 2025. – Т. 4. – №. 42. – С. 240-243.
2. Urakovna S. Z., Komilovna A. S. Teachers plan instruction to enhance and support students' motivation for language learning //тошкент архитектура-курилиш институтининг 30 йиллигига бағишланади. – Т. 33. – С. 201.
3. Urakovna S. Z. Language teachers who use various methods of teaching English are those who take care of their own value to self and to a larger community of the world //Наука и образование сегодня. – 2020. – №. 2 (49). – С. 47-48.

UDC 372.881.111.1

THE INFLUENCE OF INFERENTIAL KNOWLEDGE ON SIMULTANEOUS TRANSLATION IN THE LIGHT OF LINGUOCULTURAL STUDIES

D.Z.Olimova, teacher, Bukhara State University, Bukhara

Annotatsiya. Maqolada sinxron tarjima inferentsial bilim va lingvomadaniy kompetentsiyaga tayangan kognitiv vazifa sifatida tahlil qilinadi. Unda tarjimada madaniy kontekstning muhimligini ta'kidlanadi va maqolaning samarali tarjimaga erishishda kognitiv va madaniy omillar o'rtasidagi o'zaro ta'siriga e'tibor qaratiladi.

Kalit so'zlar: Inferensial bilim, sinxron tarjima, lingvomadaniyatshunoslik, madaniy kompetentsiya, kognitiv talablar, madaniy vositachilik, kontekstual tushunish, yashirin ma'no

Аннотация. В статье синхронный перевод определяется как когнитивно сложная задача, которая опирается на выводные знания и лингвокультурную компетенцию. Подчеркивается важность культурного контекста в переводе и вводится фокус статьи на взаимодействие когнитивных и культурных факторов в достижении эффективного перевода.

Ключевые слова: Выводимое знание, синхронный перевод, лингвокультурологические исследования, культурная компетентность, когнитивные требования, культурное посредничество, контекстуальное понимание, неявное значение.

Abstract. The article defines simultaneous translation as a cognitively demanding task that relies on inferential knowledge and linguocultural competence. It emphasizes the importance of cultural context in translation and introduces the paper's focus on the interplay between cognitive and cultural factors in achieving effective translation.

Key words: Inferential knowledge, simultaneous translation, linguocultural studies, cultural competence, cognitive demands, cultural mediation, contextual understanding, implicit meaning

Simultaneous translation is a highly complex cognitive task that requires the translator to process, interpret, and reproduce speech in real-time. This process is not merely a mechanical conversion of words from one language to another but involves a deep understanding of context, culture, and inferential reasoning. Inferential knowledge, the ability to draw conclusions and make predictions based on contextual and cultural cues, plays a pivotal role in ensuring the accuracy and effectiveness of simultaneous translation. Linguocultural studies, which explore the interplay between language and culture, provide a framework for understanding how cultural context shapes communication and influences translation. This paper examines the influence of inferential knowledge on simultaneous translation, emphasizing the importance of linguocultural competence in bridging linguistic and cultural divides. By analyzing the cognitive and cultural dimensions of this process, the paper highlights the challenges and strategies involved in achieving effective translation.

The Cognitive Demands of Simultaneous Translation. Simultaneous translation is a cognitively demanding task that requires the translator to listen, comprehend, and reproduce speech almost instantaneously. This process relies heavily on inferential knowledge, as translators must often predict the speaker's intended meaning based on partial information. For example, a translator might infer the conclusion of a sentence before it is fully articulated, relying on contextual clues and prior knowledge of the topic. This predictive ability is essential for maintaining the flow of communication and minimizing delays (Gile, 2009).

Inferential knowledge also plays a critical role in resolving ambiguities and interpreting implicit meanings. In many cases, speakers rely on shared cultural assumptions and contextual cues to convey their messages, which may not be explicitly stated. For instance, idiomatic expressions, humor, and metaphors often carry cultural connotations that are not directly translatable. A skilled translator must use inferential reasoning to decode these nuances and convey them in a way that is meaningful to the target audience. This process requires not only linguistic proficiency but also a deep understanding of the cultural context in which the communication takes place (Baker, 2018).

Linguocultural Studies and the Role of Culture in Translation. Linguocultural studies emphasize the inseparable relationship between language and culture, highlighting how cultural norms, values, and practices shape linguistic expression. In the context of simultaneous translation, this relationship is particularly significant, as cultural differences can create barriers to effective communication. For example, certain concepts or practices may be deeply rooted in one culture but lack direct equivalents in another. Translators must navigate these differences by drawing on their inferential knowledge to find culturally appropriate ways of conveying the intended meaning (Katan, 2004).

One key aspect of linguocultural competence is the ability to recognize and interpret cultural references. These references can include historical events, literary works, religious beliefs, and social customs, all of which may carry specific connotations within a particular culture. For instance, a reference to a well-known folktale or political figure may evoke strong emotions or associations for speakers of the source language but may be unfamiliar to the target audience. In such cases, the translator must use inferential reasoning to determine whether to provide additional context, substitute a culturally equivalent reference, or omit the reference altogether (Hatim & Mason, 1990).

Another important consideration is the role of cultural norms in shaping communication styles. Different cultures have distinct conventions regarding politeness, directness, and formality, which can influence the way messages are structured and delivered. For example, in some cultures, indirect communication is preferred, and speakers may rely heavily on implicature to convey their meaning. In other cultures, directness is valued, and messages are expressed more explicitly. A translator must be attuned to these differences and adjust their approach accordingly to ensure that the translated message is both accurate and culturally appropriate (House, 1997).

Challenges and Strategies in Simultaneous Translation. The integration of inferential knowledge and linguocultural competence in simultaneous translation presents several challenges. One major challenge is the time pressure inherent in the task, which leaves little room for deliberation or research. Translators must make split-second decisions based on their immediate understanding of the context and their knowledge of both the source and target cultures. This requires not only quick thinking but also a high degree of confidence in their inferential abilities (Pöchhacker, 2004).

Another challenge is the potential for cultural misunderstandings or misinterpretations. Even with a strong foundation in linguocultural studies, translators may encounter situations where cultural differences lead to confusion or ambiguity. For example, a speaker's use of humor or sarcasm may be misinterpreted if the translator is not familiar with the cultural context in which it is used. To mitigate this risk, translators must continuously update their knowledge of both the source and target cultures and remain vigilant for potential pitfalls (Nida, 1964).

One effective strategy for addressing these challenges is the use of cultural mediation, in which the translator acts as a bridge between the source and target cultures. This involves not only translating the words but also interpreting the cultural context and adapting the message to ensure that it resonates with the target audience. For example, a translator might rephrase a culturally specific metaphor or

idiom to convey the same underlying meaning in a way that is more familiar to the target audience. This approach requires a high level of creativity and flexibility, as well as a deep understanding of both cultures (Katan, 2004).

Another strategy is the use of pre-translation preparation, in which the translator familiarizes themselves with the topic, context, and cultural background of the communication in advance. This can help to reduce the cognitive load during the translation process and improve the accuracy and fluency of the translation. For example, a translator working on a conference about a specific cultural tradition might research the history and significance of the tradition beforehand to ensure that they are able to convey the nuances of the discussion effectively (Gile, 2009).

Conclusion. Inferential knowledge and linguocultural competence are essential components of successful simultaneous translation. The ability to draw on contextual and cultural cues to predict, interpret, and adapt messages is crucial for overcoming the cognitive and cultural challenges of this task. Linguocultural studies provide valuable insights into the ways in which language and culture intersect, highlighting the importance of cultural awareness and sensitivity in translation. By integrating inferential reasoning with a deep understanding of cultural context, translators can bridge linguistic and cultural divides and facilitate effective communication across cultures. As the world becomes increasingly interconnected, the role of inferential knowledge and linguocultural competence in simultaneous translation will continue to grow in importance, underscoring the need for ongoing research and training in this field.

REFERENCES:

1. Baker, M. (2018). *In Other Words: A Coursebook on Translation*. Routledge.
2. Gile, D. (2009). *Basic Concepts and Models for Interpreter and Translator Training*. John Benjamins Publishing.
3. House, J. (1997). *Translation Quality Assessment: A Model Revisited*. Gunter Narr Verlag.
4. Katan, D. (2004). *Translating Cultures: An Introduction for Translators, Interpreters, and Mediators*. St. Jerome Publishing.
5. Nida, E. A. (1964). *Toward a Science of Translating: With Special Reference to Principles and Procedures Involved in Bible Translating*. Brill.
6. Pöchhacker, F. (2004). *Introducing Interpreting Studies*. Routledge.

UDC 37.04:159.953:811

THE IMPORTANCE OF COMMUNICATIVE APPROACH IN TEACHING FOREIGN LANGUAGES

L.H.Omonova, teacher, National Research University "TIIAME", Tashkent

Annotatsiya. Xorijiy tilni o'qitishda kommunikativ yondashuvning ahamiyati muhim ahamiyatga ega. Bu yondashuv tilni o'rganishni faqat grammatika qoidalarini yodlash va so'z boyligini oshirishdan ko'ra, tilni real hayotda qo'llashga yo'naltiradi. Ushbu maqolada kommunikativ yondashuvning chet tilini o'qitishdagi ahamiyati yoritib berilgan.

Kalit so'zlar: chet tili, kommunikativ yondashuv, pedagogik mahorat, ta'lim samaradorligi, ICT.

Аннотация. Значение коммуникативного подхода в обучении иностранному языку имеет важное значение. Этот подход фокусирует изучение языка на применении языка в реальной жизни, а не только на запоминании правил грамматики и пополнении словарного запаса. В данной статье освещается значение коммуникативного подхода в обучении иностранному языку.

Ключевые слова: иностранный язык, коммуникативный подход, педагогическое мастерство, эффективность обучения, ИКТ.

Abstract. The importance of a communicative approach in teaching a foreign language is important. This approach directs language learning to be applied in real life rather than memorizing only grammar rules and increasing vocabulary. This article highlights the importance of the communicative approach in teaching a foreign language.

Keywords: foreign language, communicative approach, pedagogical skill, educational effectiveness, ICT.

The communicative approach is an effective way to teach a foreign language, helping students to apply the language in real life. The communicative approach to teaching a foreign language (communication Language Teaching - CLT) is a teaching method aimed at developing students' ability to use the language in real-world communication situations. This approach prioritizes the formation of practical communicative skills rather than the grammatical structure of the language or verbal memorization. Basic principles of the communicative approach:

1. Communication is goal-oriented: students learn the language to use it in real-life situations.
2. Communication is important: effective communication is considered more important than grammatical correctness.
3. Students are an active participant: students actively participate in the course of the lesson, interact and complete assignments together.
4. Materials are close to real life: educational materials reflect situations that occur in everyday life.
5. Mistakes are natural: mistakes are perceived as part of the learning process, and the teacher tries not to correct them, but to help students communicate.

Communicative approach-the leading direction of this method is communication. Students apply their language skills and skills in the context of communication with real foreign languages. Thanks to such opportunities, students can freely express their thoughts in a foreign language, using the knowledge and skills acquired earlier. In the preparation of future personnel and mature specialists, teachers today also rely on interactive new methods. Mature specialists need to know not only the language perfectly, but also the computer Sox, as well as to carry out scientific and practical work and analyze it. For this reason, the teacher also teaches in the process of work using his pedagogical manuals and interactive methods. Since our state has taken a democratic path, in students we are using interactive methods at the latest.

These interactive methods are easy to see, but much more complicated and not so easy to apply. That is why, in order for students to have such competencies, we need that teachers teach them in the process of forming a translation competence, using modular technology and interactive methods.

Advantages of the communicative approach:

- Student motivation increases: the ability to use language in real-world situations encourages students to read.
- Practical skills develop: students develop communication skills by practicing the language.
- Increased self-confidence: the experience of communicating gives students self-confidence in the use of the language.
- Creative thinking develops: students are forced to think creatively to use language in accordance with the situation.
- Cultural understanding expands: through educational materials, students receive information about other cultures.

The communicative approach is one of the most effective techniques in teaching foreign languages, and the purpose of this approach is to develop students' communication competence and prepare them for the free use of language in real-life situations. This approach, in contrast to traditional rulemaking techniques, serves to increase the activity of students and jointly develop their linguistic, pragmatic and social skills. Correlational and regression analyses have shown that the communicative approach significantly improves students' pronunciation, lexical wealth, and realistic communication skills. In particular, through the use of authentic materials and the organization of interactive activities, the skills of students to practice the language are effectively developed.

The communicative approach is considered one of the most effective methods of teaching a foreign language. This approach helps students develop the ability to apply language in real life, increase motivation, and build self-confidence. Teachers can help students succeed in learning the language by integrating this approach into their teaching practice.

Methods used in the communicative approach:

- Role-playing games (Role-plays): students play different roles and model real-life situations.

- Simulations (Simulations): students participate and make decisions in complex situations.
- Discussions (Discussions): students express their opinions on various topics and communicate with each other.

- Interviews): students ask questions and receive answers, as well as collect information.
- Group projects (Group projects): students work together on projects and present their results.

Application of the communicative approach in practice: When planning the educational process: it is necessary to take into account the interests and needs of students. It is necessary to determine the purpose of the lesson and create opportunities for students to achieve this goal. When choosing educational materials: it is necessary to use materials that reflect real-life situations.

If first teaching a foreign language was seen as learning this language system, an important consideration in teaching in later years would be to make these students grow Foreign Language Speech. It must be said that these goals in foreign language learning are not set by one person or another, but are closely related to changes in the disciplines of linguistics and psychology and the social development of society.

Also, the development of technologies made it possible to make this approach more convenient and modern. Distance learning platforms, mobile applications and AI-based tools have revealed new facets of the communicative approach to Language Teaching. With these tools, students not only learn the language, but also become an active participant in global communication through it. In the future, by further improving the communicative approach and integrating it with technologies, even higher results can be achieved in the language teaching process. This approach is instrumental in promoting mutual understanding in society and strengthening cultural integration, especially in the era of globalization.

REFERENCES:

1. Eshmuratova D., Omonova L. Improving speaking skills by using group learning method //News of the NUUZ. – 2024. – T. 1. – №. 1.7. – C. 252-253.
2. Laylo, Omonova. "Notion of teaching english language to young learners." *European International Journal of Multidisciplinary Research and Management Studies* 3.12 (2023): 22-26.

UDC 378:028:159.923-052

THE APPLICATION OF AUTHENTICITY IN DEVELOPING READING SKILLS OF UNIVERSITY STUDENTS

S.A.Rasulova, teacher, Uzbek State World Languages University, Tashkent

Annotatsiya. Ushbu maqola autentik materiallarning universitet talabalari o'qish ko'nikmalarini rivojlantirishdagi ahamiyatini o'rganadi, ayniqsa ingliz va o'zbek tillari kontekstida. Autentik materiallar, masalan, yangiliklar maqolalari, qisqa hikoyalar, ilmiy jurnallar va multimedia matnlar talabalarga haqiqiy til ishlatishni ko'rsatib beradi, bu esa darsda o'qitish va amaliy tilni qo'llash o'rtasidagi bo'shliqni to'ldiradi. Maqola autentik materiallarning o'qish dasturlariga integratsiyasi qanday qilib tushunishni, tanqidiy fikrlashni va pragmatik ko'nikmalarni rivojlantirishga yordam berishini o'rganadi. Shuningdek, bu materiallarning madaniy xabardorlik va kontekstual tushunishni qanday oshirishi haqida, ayniqsa ingliz va o'zbek akademik muhitlarida ham ma'lumot beriladi,

Kalit so'zlar: Autentik materiallar, O'qish ko'nikmalari, Universitet talabalari, Pedagogika, Pragmatika, Til o'rganish, Ingliz tili, O'zbek tili, Ta'lim konteksti, Haqiqiy matnlar.

Аннотация. В статье рассматривается значение использования аутентичных материалов для развития навыков чтения у студентов университетов, с акцентом на английский и узбекский контексты. Аутентичные материалы, такие как статьи новостей, короткие рассказы, научные журналы и мультимедийные тексты, предоставляют учащимся возможность познакомиться с реальным использованием языка, что помогает преодолеть разрыв между обучением в классе и практическим применением языка. В статье рассматривается, как интеграция аутентичных материалов в программы чтения способствует улучшению восприятия текста, критического мышления и прагматических навыков. Также изучается, как эти материалы способствуют повышению культурной

осведомленности и контекстуального понимания, особенно в академической среде на английском и узбекском языках.

Ключевые слова: Аутентичные материалы, Навыки чтения, Студенты университета, Педагогика, Прагматика, Изучение языка, Английский язык, Узбекский язык, Образовательный контекст, Реальные тексты.

Abstract. This article explores the significance of using authentic materials in the development of reading skills among university students, focusing on both English and Uzbek contexts. Authentic materials, such as news articles, short stories, academic journals, and multimedia texts, provide learners with exposure to real-world language use, bridging the gap between classroom instruction and practical language application. The paper examines how integrating authentic materials into reading programs enhances comprehension, critical thinking, and pragmatic skills. It also delves into how these materials promote cultural awareness and contextual understanding, particularly in English and Uzbek academic settings.

Key words: Authentic materials, Reading skills, University students, Pedagogy, Pragmatics, Language acquisition, English language, Uzbek language, Educational context, Real-world texts.

The development of reading skills is fundamental to academic success in higher education. For university students, the ability to engage with authentic texts—those that reflect real-world usage of the language—can significantly enhance their reading comprehension, critical thinking, and pragmatic understanding. Authentic materials, such as newspapers, magazines, academic journals, and multimedia content, present a more engaging and practical alternative to traditional textbook-based learning. This article explores the application of authenticity in developing reading skills, specifically in the contexts of English and Uzbek languages.

Authentic materials refer to texts and resources that were not designed specifically for language learners, but instead are created for native speakers in real-life settings. These materials include a wide variety of resources, such as news articles, novels, advertisements, blogs, podcasts, and academic papers (Gilmore, 2007). Authentic materials expose students to the language as it is used in everyday life, providing real-world contexts that enhance both their linguistic and cultural understanding (Nunan, 2003).

In contrast, traditional language learning materials are often simplified versions of real-world language, designed specifically for instructional purposes. While such materials are useful for building basic language skills, they lack the richness and complexity of authentic materials, which provide students with exposure to colloquial expressions, slang, and culturally specific references (Widdowson, 1998). One of the main advantages of using authentic materials is that they help learners develop reading skills in a more contextually relevant way. According to Carter and McCarthy (2006), authentic materials allow learners to develop a deeper understanding of language by exposing them to its natural flow, idiomatic expressions, and cultural nuances. For instance, reading a news article about a current event provides students with knowledge not only about the subject matter but also about the ways in which language is used to express opinions, construct arguments, and communicate persuasively.

For university students, especially those studying English and Uzbek, exposure to authentic materials provides insight into the academic and professional worlds of both languages. In particular, academic journals, research papers, and official reports offer students a glimpse into the discourse practices within their fields of study, enabling them to become familiar with the specialized vocabulary and formal tone used in academic contexts (Tavakoli & Fadaee, 2011).

In the English language context, authentic materials expose learners to various pragmatic features such as politeness strategies, discourse markers, and register variation. For example, a student reading an opinion article in a major newspaper may encounter indirect speech acts (e.g., “It seems that...”) or hedging strategies that are commonly used in formal written English (Brown & Levinson, 1987).

Using authentic materials such as podcasts, interviews, and social media posts, students are also exposed to more casual or colloquial forms of language use. This helps them learn not only formal

academic language but also the informal and conversational expressions that are commonly used in day-to-day communication (Jucker & Taavitsainen, 2003).

Authentic materials provide students with real-world content, often addressing complex societal issues, which encourages critical engagement and thought. Reading opinion pieces or debates exposes students to multiple perspectives, fostering their ability to analyze and critique different viewpoints. This aligns with the goals of higher education, where students are expected to engage in critical thinking, argumentation, and problem-solving.

In the Uzbek language, authentic materials—such as literature, newspapers, and official documents—offer insight into how language reflects cultural values, social structures, and political ideologies. For example, the language used in government reports or educational textbooks may employ a formal and standardized register, while Uzbek fiction and journalism often include regional expressions, idioms, and dialectal variations that enrich the students' understanding of the language's diversity (Karimov, 2000).

For students studying Uzbek as a second language or those whose first language is Uzbek, exposure to authentic materials helps them navigate between formal and informal registers. By reading texts from different genres—academic, literary, and media-based—students learn to adapt their reading strategies and understand how context influences meaning.

Just like in English, exposure to authentic materials in Uzbek helps students develop cultural competence. For instance, reading local literature allows students to understand the cultural significance of various idiomatic expressions, metaphors, and cultural references unique to Uzbekistan. These insights go beyond language skills, helping students understand the cultural context in which the language is used (Matiello, 2004). While the benefits of using authentic materials in language learning are clear, there are some challenges associated with their application, especially for students who are still developing their language proficiency. Authentic texts can be complex, featuring advanced vocabulary, idiomatic expressions, and cultural references that may be difficult for learners to comprehend without additional support (Richards, 2001).

To address these challenges, teachers can provide scaffolding in the form of vocabulary lists, pre-reading activities, and comprehension questions that help students engage with the text. Additionally, selecting authentic materials that are appropriately leveled for the students' proficiency is crucial for ensuring that learners benefit from these resources without feeling overwhelmed (Ur, 1996).

The application of authentic materials plays a crucial role in enhancing the reading skills of university students. By providing exposure to real-world language use, authentic materials offer valuable opportunities for learners to develop both their linguistic and pragmatic abilities. Whether in the context of English or Uzbek, these materials provide students with the tools they need to understand not just the language, but also the cultural and contextual nuances that shape how language is used. Ultimately, the integration of authentic materials into reading programs is essential for fostering critical thinking, cultural awareness, and language proficiency in higher education.

REFERENCES:

1. Brown, P., & Levinson, S. C. (1987). *Politeness: Some Universals in Language Usage*. Cambridge University Press.
2. Carter, R., & McCarthy, M. (2006). *Cambridge Grammar of English: A Comprehensive Guide*. Cambridge University Press.
3. Gilmore, A. (2007). *Authentic Materials and Authenticity in Foreign Language Learning*. *Language Teaching*, 40(2), 97-118.
4. Azizjonovna, R. S. (2024). Comparing deductive and inductive approaches to teaching grammar. *Web of Teachers: Inderscience Research*, 2(11), 144-146.

LINGUISTIC ASPECTS OF DEVELOPING SPEECH COMMUNICATION SKILLS OF HIGHER SECONDARY SCHOOL PUPILS

Sh.Sh. Rustamova, PhD, senior teacher, Samarkand State Institute of Foreign Languages, Samarkand

Annotatsiya. Ushbu maqolada akademik fanda aqliy va akademik kompetentsiya tushunchasi, tarbiyachining eng yuqori darajaga erishish qobiliyati kabi tushunchalar ibratli dastak doirasida yuzaga keladi, yuqori malakali salohiyat, shuningdek, xushmuomalalik va ijobiy fazilatlar ko'rib chiqiladi va tahlil qilinadi. Bundan tashqari, kompetentsiya va kompetentlik kabi atamalar o'zlarining mutlaqo boshqa shakllarini namoyon qilishi ko'rsatib o'tilgan.

Kalit so'zlar: kompetentsiya, tayyorgarlik, kompetentlik, salohiyat, qobiliyat, aqliy salohiyat, malakali kompetentsiya, fonetik tushunchalar.

Аннотация. В данной статье рассматривается и анализируется концепция умственной и академической компетентности в академической науке, такие понятия, как способность педагога достигать наивысшего уровня знаний в процессе обучения, высокий профессиональный потенциал, а также дружелюбие и положительные качества. При расширении оказалось, что такие термины, как компетентность и компетенция, представляют собой совершенно разные формы квинтэссенции сущности.

Ключевые слова: компетенция, подготовка, компетентность, потенциал, сноровка, умственный потенциал, профессиональная компетентность, фонетические элементы.

Abstract. In this article, the concept of mental and academic competence in academic science, such concepts as the capacity of a educator to attain the highest level of comes about within the instructive handle, tall proficient potential is considered and analyzed, as well as amiability and positive qualities. In expansion, it has been appeared that terms such as competence and competency show themselves completely different shapes of substance quintessence.

Key words: competence, preparing, competency, capacity, ability, mental potential, proficient competence, items of phonetic marvels.

Introduction. "The main goal of modern education is to prepare for society and the state a person who is comprehensively developed, socially adaptable to society, labor activity, able to work on himself. In pedagogical science, the concept of psychological and pedagogical competence is concluded that the teacher achieves the highest level of results in the educational process, has high professional potential, as well as communicability and positive qualities. The meaning of the word "competence" is determined by awareness, prestige, extensive understanding and experience in one's field. Competence, on the other hand, is a personal quality and is an ability, knowledge, skills and competence expressed in pedagogical activity and social life in different situations [5; p.42.].

American linguist N.Khomsky paid attention to the term "competence" and recommended its inclusion in the educational system. This proposal was included and approved in the program of the Council of Europe, which took place in Bern in 1996. The concept of "competence" is among such concepts as "training", "competence", "ability", "skill". The ministers of education of the European states in the Declaration of Bologna (1999) recognized a competency approach as a conceptual framework for educational reform.

President Of The Republic Of Uzbekistan Sh.M.Mirziyoev notes in a lecture at the expanded meeting of the Cabinet of ministers, devoted to the main results of the social economic development of our country in 2016 and the most important priorities of the economic program for 2017: "solving another problem is also considered extremely important: – this is the professional level of the composition of educators and professors [1; p.2].

Methodology. In this regard, the scientists of Uzbekistan B.Azezov, A.Kholikov, H.Khudoyqulov, M.Ochilov, Sh.Olimov, D.Ro'zieva, N.Azizhodzhaeva, A. Kenjaboev are conducting scientific pedagogical research. Their research work is scientifically based on the fact that today's field of education should be approached on the basis of competence. This particularly requires

a creativizm and innovation-based approach to the educational process. This approach is recognized as an important indicator of the development of thinking. In the conditions of today's globalization, the need arose to improve the pedagogical skills of future teachers on the basis of competency requirements. In the research work of leading psychologist and pedagogical scientists, various interpretations of the concepts of "competence" and "competency" are given.

While some scholars have used the concepts of "competence" and "competency" to describe the final results of Education, others have applied these concepts to represent different characteristics of the developed individual. Research has shown that the solution to pedagogical assignments " goes back to the triad of thinking, acting, and thinking. "The model of the teacher's professional competence is reflected on the basis of the correspondence of his level of theoretical and practical training" [7; p.166].

"The concept of competence has entered the field of education as a result of psychological research. Competence therefore refers to the possession of a plan of action in non-traditional situations, how, in unexpected cases, a specialist behaves, engages in communication, takes a new course in interaction with opponents, in the performance of ambiguous tasks, in the use of Information full of contradictions, in consistently developing and complex processes" [5; p.25].

In B.D.Elkonin's view, "competency-erudition, professional suitability, competence, experience, responsiveness means being integrated into the mercenary activity. To be a master of his field means to know in every way the secrets of the field in depth as well" [10; p.218].

Professional competence is the acquisition by a specialist of the knowledge, skills and qualifications necessary for the implementation of professional activities and the ability to apply them at a high level in practice. Professional competence implies not the acquisition of special knowledge, skills and qualifications by a specialist, but the acquisition of integrative knowledge and actions in each independent direction. Competence also assumes the constant enrichment of specialist knowledge, the study of new information, the ability to understand important social requirements, the search for new information, their processing and application in their activities.

Professional competence of an educator ensures an effective, successful organization of the pedagogical (educational and educational) process. In order to have professional competence, it is necessary for the educator to focus on self-consistent development. In self-development, an "individual development program" is used. After all, in this program it will be necessary to develop the competency qualities that are present in the educator.

Results. In a number of cases, in particular, like E.V. Masalkova, the structural foundations of pedagogical competence are noted. "Professional competence of an educator ensures the effective organization of the educational and educational process. To have professional competence, it is necessary for the educator to focus on consistent self-development" [4; p.93]. After all, the competency qualities contained in this program in the educator and the quality that needs to be developed, it is possible to express BKM clearly, impartially. The main goal of modern education is to prepare a socially flexible, self-sufficient person for labor activity in a comprehensively developed society for society and the state. Competence is everyone's latent knowledge of the language system, including grammatical rules, vocabulary, all parts of the language, and how these parts fit together are examples of this. A speech performance is a product of linguistic phenomena (speaking, writing) or their understanding (listening, reading).

N. Khomsky has said of competence; "competence" can be compared to language learners, including an impeccable speaker-listener who does not show memory limits, thought dispersion, changes in interest and attention, errors and hesitation patterns (repetition, pausing, dropping)". That is, the theory of language should be a competence theory, otherwise the linguist will try to shed light on the hidden linguistic ability of the meaningless speaking listener. As a result, we get an idea of a reduced mental structure so that we can work in a general cognitive mold.

The main criticism expressed in relation to the point that N. Khomsky points out is that it promotes the study of his ideal speaking listening skills. Among the points aimed at preventing this deficiency, it is very important to understand Stubbs ' concepts of "Language in use" and Tagope's "Heterogeneous competence". Stubbs 'concept of" Language in use " encourages linking language to

context [11;p.123]. Toroun, on the other hand, links hesitation, stopping, among others, to the process of ability formation. For example, misapplication of a single word does not specify that the whole speech is a failure.

DISCUSSION. Russian educator-psychologist scientist M.G. Saveleva makes the following points: "in the context of education focused on the development of competence, the student receives a creative result from his activities and, together with this, assimilates the methods, ways, methods, approaches and methods of Success" [8;p.12]. The creative result achieved in this way is the creative result in the collaboration of the student and the teacher. "To be resistant to strong competition, which is a priority in the conditions of market relations, it is necessary to have professional competence from each Specialist, to increase it consistently. The professional competence necessary for today's educator is to acquire knowledge, skills, skills to carry out their activities, to apply them at a high level in practice" [6;p.23]. Today, in the teaching of foreign languages, the method of grammar-translation is abandoned and the skills of pronunciation, grammar, choice of words, speaking, listening and understanding and writing are formed at the same time. Communicative activity in a foreign language is taught on the basis of an integrative approach designed to occupy personality-oriented competence.

The development of the harmony of the types of speech activity, the knowledge skills possessed by high school students of secondary schools on the basis of an integrative approach contribute to regular strengthening and the development of communicative competence of high school students of secondary schools. "Modernization in today's educational system is aimed, on the one hand, at preserving the fundamental characteristics of education, and on the other, at strengthening it in a practical way. M.K.Kolkova described competencies enough communicatively [3; p.320].

In this regard, many Methodist scholars believe that the system of formation of knowledge, skills and abilities should become a tool for the development of the intellectual abilities of students of the upper classes of Secondary Schools [2; p.73]. Scholars differ on the concepts of competence and competence in the literature. In methodological literature, "competence" is considered to be more complex than competence, personal education, as well as a number of specific manifestations of personal successful experience " [2; p.33].

Conclusion. It is vital to mention that, in order for general education schools to solve the authentic tasks of students of the upper classes, they are advised to perform foreign language exercises and tasks aimed at subjects. These activities ensure that the students of the upper classes of secondary schools will develop in the future intellectual development, thinking, self-awareness, self-demonstration. This is characterized in terms of the development of mental abilities, skills, including the formation of intellectual capacities of students of the upper classes of secondary schools.

On the one hand, the fact that high school students occupy a number of competencies contributes to the formation of the ability of high school students to carry out various types of activities. On the other hand, in the process of carrying out activities, students of Higher Secondary Schools should learn new competencies

The concepts of communicative competence, as grammatical rules, social linguistic rules, distributive conversations, rules for communicating with interlocutors, etc. by the scientists of Uzbekistan J. Godkulov and A.E. Kenjaboevs [9; p.36], were further enriched on the basis of today's requirements.

REFERENCES:

1. The Decree of the President of Republic of Uzbekistan on May 19th, 2021 PK-5117 on the "Quality improvement activities long-term acceptance of measures of foreign languages in Uzbekistan ".
2. J.J.Jalolov. A foreign language teaching Methodology. - T: Teacher, 2012. – 432 p.
3. Jack C. Richards. Communacative Learning teaching today – Cambridge, 2006. – 131 p.
4. Khudoyqulov H., J. Kenjaboev. A.E. The use of innovative educational technologies in teaching pedagogical module. - Tashkent, 2018. – 36 b.
5. Normatova N.N. The development of oral speech skills of students of Economics in teaching English. Ped. philosophy in science doct. diss.- Sam., 2021. – 77 b.
6. Orzikulova M., Rustamova G. METHODS OF IMPROVING SPEAKING SKILLS FOR KIDS //Conference Proceedings: Fostering Your Research Spirit. – 2024. – C. 151-154.

7. Sharipovna R. S. Peculiarities Of Teaching English In Secondary Schools In Uzbekistan //International Journal of Innovations in Engineering Research and Technology. – №. 2. – С. 1-5.
8. Utkurovich R. A., Utkurovna R. G. TEACHING ENGLISH LANGUAGE TO PRIMARY LEVEL PUPILS AT SCHOOL //IJODKOR O'QITUVCHI. – 2024. – Т. 3. – №. 36. – С. 103-105.
9. Алишеровна Мавлонова Н. О сопоставительном изучении фразеологии на современном этапе //Scientific progress. – 2021. – Т. 2. – №. 4. – С. 849-856.
10. Болтакулова Г. Ф. Способы выражения обстоятельства времени в английском и русском языках и его место в предложении //Молодой ученый. – 2015. – №. 14. – С. 583-585.
11. Колкова. М.К. Модернизация процесса обучения иностранным языкам в рамках стратегии модернизации образовательного процесса в начальной, основной и старшей школе// Обучение иностранным языкам. (отв. ред. М. К. Колкова). – КАРО: СПб., 2003. – 320 с.
12. Мавлонова Н. К вопросу о типологии фразеосочетаний //Иностранная филология: язык, литература, образование.– 2018.–Т.3. – №. 3 (68). – С. 71-73.
13. Масалкова Э. В Обучение общению на английский язык студентов факультета физической культуры. Автореф. дис. – Пятигорск, 2006.– 93 с.
14. Пассов Е. И. Основы методики обучения иностранным языкам. –М.: Русский язык, 1997. – 213 с.
15. Равен Д. Компетентность в современном обществе. –М.: Коко-центр, 2002. – 166 с.
16. Савелева М.Г. Педагогические кейсы конструирование и использование в процессе обучения и оценки компетенции студентов. – Ижевск. 2013, – 12 с.
17. Эконин Д.В. О структуре учебной деятельности // Избранные психологические труды. – М., 1989. – С. 218-220.

UO'K 378.147

PROBLEMS OF SELF-STUDY OF A FOREIGN LANGUAGE

F.Safina, teacher, Jizzakh state pedagogical university, Jizzakh

Annotatsiya. *Ushbu maqola chet tilini mustaqil ravishda o'rganish jarayonida uchraydigan asosiy muammolarni yoritadi. Motivatsiyani barqaror saqlash, o'z bilim darajasini real baholash, to'g'ri metodlarni tanlash va vaqtni rejalashtirish kabi omillar mustaqil ta'limda muhim ahamiyat kasb etishi ta'kidlanadi. Shuningdek, maqolada texnologik platformalar hamda interaktiv metodlardan foydalanish, tabiiy muloqot muhitining cheklanishi va psixologik bosimni yengib o'tish usullari muhokama etiladi. Muallifo'z-o'zini muvaffaqiyatli o'qitish bo'yicha amaliy maslahatlar va strategiyalarni taklif etadi.*

Kalit so'zlar: *mustaqil ta'lim, motivatsiya, o'zini baholash, interaktiv amaliyot, texnologik platforma, vaqtni rejalashtirish*

Аннотация. *В данной статье рассматриваются основные трудности, возникающие при самостоятельном изучении иностранного языка. Особое внимание уделяется поддержанию мотивации, объективной самооценке, выбору корректных методик и эффективной организации времени. Кроме того, освещается роль технологических платформ и интерактивных методов, а также сложности, связанные с недостаточной естественной коммуникативной средой и психологическими барьерами. Автор приводит практические рекомендации и стратегии для тех, кто стремится успешно освоить язык в формате самообучения.*

Ключевые слова: *самостоятельное обучение, мотивация, самооценка, интерактивная практика, технологическая платформа, управление временем*

Abstract. *This article analyzes the main challenges of learning a foreign language independently. It highlights the importance of sustaining motivation, accurately assessing one's proficiency, selecting suitable methods, and managing time effectively. Furthermore, it discusses the role of technological platforms and interactive methods, the limitations posed by a lack of natural communicative environments, and strategies for overcoming psychological barriers. The author offers practical recommendations and approaches for individuals aiming to succeed in self-directed language study.*

Keywords: *self-study, motivation, self-assessment, interactive practice, technological platform, time management*

Self-study of a foreign language has become increasingly significant in modern society. With the rapid development of internet technologies, the variety of learning tools, online platforms, and electronic resources has provided people the opportunity to independently learn a foreign language whenever and wherever they wish. However, this process is accompanied not only by conveniences but also by numerous hurdles and difficulties. Being your own teacher, the absence of continuous oversight, the tendency toward methodological errors, challenges with motivation, and the lack of well-defined evaluation standards can all complicate independent learning. For these reasons, although self-directed study may at first glance appear to be an appealing, convenient option, it actually requires a certain level of theoretical preparation, clearly defined objectives, and personal discipline.

One of the most fundamental problems of self-study is maintaining motivation over time. In a formal educational context, a teacher, mentor, or peers provide encouragement and constructive feedback that can positively impact a learner's mindset. By contrast, in self-study, these sources of motivation are either limited or not strongly felt. Tasks such as memorizing new vocabulary, learning complex grammatical rules, or analyzing texts can grow tedious after a few weeks because results are not immediately evident. Breaks or pauses in study may become more frequent, and learners can feel that their efforts are being wasted, eventually leading to mental fatigue and a loss of momentum. In some cases, learners put their goals on indefinite hold or abandon them altogether. Overcoming motivational crises is one of the most daunting aspects of self-study. Setting clear objectives, recognizing each small achievement, and establishing a system of personal rewards can be instrumental in this process. For instance, a learner can write short compositions every week or month using newly acquired words and phrases, thus visibly tracking progress and reinforcing motivation.

Another common obstacle for self-directed learners is the difficulty of self-assessment. In traditional education, students regularly take quizzes or tests and receive feedback from teachers, which is vital for gauging how well the material has been understood. In self-study, there is often no official grading or rating system; therefore, learners might not know how accurately they are measuring their own skills. Reading and comprehending a short passage or listening to brief dialogues does not always fully reflect overall proficiency. Consequently, after several months of independent study, learners might discover that their perception of their abilities was flawed: the grammar or vocabulary they thought they had mastered may be below the desired level. Such uncertainty creates psychological pressure and may lead to the adoption of ineffective study methods. As a result, much time is spent with little tangible progress. To address this issue, self-study learners are encouraged to use interactive online tests, vocabulary-building applications, and periodic self-examinations to assess their proficiency more objectively. Doing so helps reveal knowledge gaps and guides corrective measures to strengthen those areas.

Selecting an appropriate methodology is another crucial step in successful self-study. Each foreign language has unique phonetic, morphological, syntactic, and semantic characteristics, necessitating teaching approaches tailored to those features. Many self-directed learners rely on prepared courses, audio or video lessons, smartphone apps, or textbooks. However, these resources may not always be of sufficient quality or suited to individual interests and skill levels. This mismatch can slow the learning process or result in misunderstanding certain linguistic concepts. Beginners, in particular, are prone to mistakes in mastering phonetics independently, as correct pronunciation requires consistent practice: listening to audio recordings, repeating words, and correcting accent-related errors. The more reliable and comprehensive the chosen resources are, the more effective the learning process becomes. Whether translating texts or improving spoken fluency, employing original texts, interactive exercises, and materials aligned with international certification standards proves especially beneficial for gaining the necessary proficiency.

Another widely used tool in self-study is a technological platform. Online lessons, mobile applications, and various interactive websites certainly offer useful support in learning vocabulary, grammar, and pronunciation. Yet these solutions also come with limitations. On the one hand, such platforms can help systematize grammar study and expand one's lexicon; on the other, they often provide limited exposure to real conversational settings where cultural context, spontaneous dialogue,

and nuanced expressions come into play. For instance, it is difficult to fully experience improvisation, intonation shifts, or dialectal features through an app alone. Consequently, as the learner advances, they should seek more interactive environments or practice with native speakers, whether online or in person. While many digital resources can effectively reinforce grammar and vocabulary, achieving truly fluent and creative communication demands practice beyond simple exercises. Therefore, it is advisable to use these platforms not as a stand-alone method, but as a valuable supplement within a broader strategy.

In language learning, interactive practice—conversation, listening comprehension, and writing—is indispensable. However, independent learners often lack a natural linguistic environment. Many are not immersed in the foreign country where the language is spoken, nor do they have frequent access to skilled, helpful conversation partners. The absence of a social context for meaningful exchange can limit the development of speaking skills. Sometimes, learners possess strong theoretical knowledge of grammar and a wide vocabulary, yet they struggle with conversations, make errors in pronunciation, or misunderstand the social context of communication. This phenomenon can result from anxiety about speaking or from a sense of insecurity, especially when there is little opportunity to practice real-time interaction. To address such problems, learners may join online chat rooms to converse with native speakers, find language exchange partners, or engage in tandem-learning setups. These avenues inject vitality into independent study, fostering the crucial interpersonal dimension of language use.

Time management is another significant challenge for many self-directed learners. In conventional classroom settings, a fixed schedule requires students to attend lessons at certain times, enforcing regular study habits. Independent learners, on the other hand, are in charge of their own schedules, which can be both an opportunity and a pitfall. Balancing time for work, family, personal interests, and social activities while setting aside consistent periods for language study proves difficult. Deviations from the plan—extended breaks between study sessions, declining motivation over time, or simply falling behind one's planned schedule—occur quite often. To overcome these issues, self-study learners must commit to a personal schedule or routine, perhaps reserving two or three sessions each week. Dedicating 30 to 40 minutes in the early morning or late evening, setting both short- and long-term goals, and adhering to a consistent routine can significantly improve self-discipline.

From a psychological standpoint, stress, anxiety, fear of making mistakes, and uncertainties about progress all play a major role in the self-study process. Learners may doubt their capabilities, thinking, "I'll never reach a decent level," or, "I'm going to mispronounce everything," which reduces the enjoyment of learning. Such fears can heighten tension and, in turn, lead to avoidance of interactive conversations or performance assessments, further diminishing the retention of new material. To manage this psychological pressure, it can be helpful to break each study session into smaller segments: one session for vocabulary and grammar, followed by another where the learner reads engaging texts or watches videos on entertaining topics. This approach distributes the intellectual load more evenly, reducing the likelihood of mental burnout.

From a practical perspective, consistency and continuity are essential in effective self-study. A useful approach might be to begin with short-term instruction or consultation from a qualified tutor to establish a solid foundation in basic rules of pronunciation and grammar. Correcting mistakes at an early stage helps prevent ingraining faulty habits. After that, learners can proceed independently, acting as their own instructors. To obtain moral support and share resources, one can stay connected with social media groups or communities dedicated to language learning, follow blogs or video channels, and network with others who are on a similar journey. Such interaction can alleviate feelings of isolation, provide encouragement, and keep motivation high.

In conclusion, although the means to learn a foreign language independently have never been as extensive as they are today, the pursuit remains challenging and requires careful planning. The primary advantage of self-study is that it allows learners to customize their study plans according to individual needs, interests, and goals. Yet this freedom demands discipline and a robust motivational framework. Even amid a wealth of multimedia resources, global interactive platforms, and online

communication options, self-study calls for strong willpower. Comprehension, pronunciation, oral interaction, written expression, and cultural context all require consistent practice and real-world application. Those who decide to learn a foreign language independently should first clearly identify their objectives, create realistic timelines, and adhere strictly to those plans. Ultimately, the best “motivational booster” is often a clear view of one’s progress and the opportunities that language proficiency can unlock in the future. In this way, despite difficulties and obstacles, independent learning can become both an efficient and creatively fulfilling avenue for language acquisition.

REFERENCES:

1. Holec H. Autonomy in Foreign Language Learning / H. Holec. – Oxford : Pergamon, 1981. – 85 p.
2. Nunan D. Learner-Centered English Language Education: The Selected Works of David Nunan / D. Nunan. – London : Routledge, 2012. – 306 p.
3. Dickinson L. Self-instruction in Language Learning / L. Dickinson. – Cambridge : Cambridge University Press, 1987. – 168 p.
4. Benson P. Teaching and Researching Autonomy in Language Learning / P. Benson. – London : Routledge, 2011. – 240 p.

UO’K 372.881.111.1

CHET TILLARNI O’QITISHGA BO’LGAN ZAMONAVIY YONDASHUVLAR

K.M.Salimova, katta o’qituvchi, Toshkent arxitektura-qurilish universiteti, Toshkent

Annotatsiya. Ushbu maqolada bir qator mamlakatlardagi oliy ta’lim muassasalarining nofilologik fakultetlarida chet tillarni o’qitishda kommunikativ yondashuvni qo’llash muammosi tahlil qilingan. Kommunikativ yondashuvning rivojlanishidagi asosiy tarixiy bosqichlarning qisqacha sharhi taqdim etilgan. O’rganish natijasida aniqlanganidek, talabalarga chet tilini o’rgatishda "kommunikativ davr" allaqachon tugagan va 2000-yil "postkommunikativ davr"ni boshlagan, bu davrda kommunikativ yondashuvning asosiy xususiyatlarini qayta ko’rib chiqish va ushbu yondashuvning shubhasiz samaradorligiga oid keng qabul qilingan qarashlarni qayta tahlil qilishga urinish kuzatilmoqda.

Kalit so'zlar: chet tilini o’qitish, kommunikativ yondashuv, an’anaviy usul, grammatik tuzilma, kommunikativ kompetensiya, interaktiv o’quv, tabiiy til muhitida, chet tili mahorati.

Аннотация. В статье анализируется проблема использования коммуникативного подхода в преподавании иностранных языков на нефилологических факультетах высших учебных заведений ряда стран. Представлен краткий обзор основных исторических этапов развития коммуникативного подхода. Как показало исследование, «коммуникативная эпоха» в обучении студентов иностранным языкам давно закончилась, а 2000 год ознаменовал начало «посткоммуникативной эпохи», в ходе которой была предпринята попытка переосмыслить основные черты коммуникативного подхода и заново проанализировать общепринятые взгляды на несомненную эффективность этого подхода.

Ключевые слова: обучение иностранным языкам, коммуникативный подход, традиционный метод, грамматическая структура, коммуникативная компетенция, интерактивное обучение, естественная языковая среда, владение иностранным языком.

Abstract. This article analyzes the problem of using a communicative approach in teaching foreign languages at non-philological faculties of higher educational institutions in a number of countries. A brief overview of the main historical stages in the development of the communicative approach is presented. As a result of the study, it was found that the "communicative era" in teaching foreign languages to students has long since ended, and the year 2000 has begun the "postcommunicative era", during which there is an attempt to reconsider the main features of the communicative approach and re-analyze the widely accepted views on the undoubted effectiveness of this approach.

Keywords: foreign language teaching, communicative approach, traditional method, grammatical structure, communicative competence, interactive learning, in a natural language environment, foreign language proficiency.

Global integratsiya jarayonlarining kuchayishi, shu jumladan turli sohalarda professional faoliyatda xalqaro hamkorlikning kengayishi, zamonaviy dunyoqarashning eng muhim elementlaridan biridir. Ushbu jarayonlar natijasida, ijtimoiy talabning chet tili mahorati muayyan darajada bo'lgan mutaxassislar uchun doimiy ravishda ortib borayotgani qayd etilishi kerak. Shubhasiz, ko'plab mamlakatlarda keng qo'llaniladigan kommunikativ yondashuvni oliy ta'lim muassasalarining til bo'lmagan fakultetlarida talabalarga chet tilini o'rgatishda qo'llash, kelajakdagi mutaxassislarning ma'lum bir sohadagi professional kommunikativ kompetensiyasini shakllantirishning eng samarali usulidir. Biroq, yuqorida aytib o'tilgan yondashuv nafaqat aniq afzalliklarga, balki bir qator bahsli nuqtalarga ham ega ekanligini inkor etmaslik kerak, ularni ushbu maqolada ko'rib chiqamiz.

Kommunikativ yondashuv chet tili o'qitishda tipik kommunikativ vaziyatlarni modellashtirishni ta'minlaydi. R. Milrud va I. Maksymovaning talqiniga ko'ra, ushbu yondashuv kommunikativ vazifalarni bajarishga asoslangan o'qitishni tashkil etadi (Мильруд, Максимова, 2000). Shuni ta'kidlash kerakki, tadqiqotchilarning aksariyati (L. Bachman, C. Candlin, J. Richards, T. Rodgers va boshqalar) kommunikativ yondashuvni "metod" emas, balki "yondashuv" deb atash kerakligini ta'kidlaydilar, chunki J. Richardsning ta'kidlashicha, yondashuv metoddan ancha kengroqdir. Yondashuv bu murakkab kategoriya bo'lib, nafaqat strategiyani, balki ushbu strategiyani amalga oshiradigan va uning talqinlarining o'zgaruvchanligini ta'minlaydigan o'quv metodlarini tanlashni ham belgilaydi (Richards, 2006). D. Hymes kommunikativ nazariyaning asoschisi sifatida tanilgan fikrga qarshi, J. Richards va T. Rodgers, kommunikativ yondashuvning kelib chiqishini 1930-yillardagi Amerika doktrinasi bilan bog'lab, o'qitish kelajakdagi professional muloqot ehtiyojlarini hisobga olgan holda tashkil etilganligini isbotladilar (Richards, Rodgers, 2001). Pedagogik adabiyotlarni tahlil qilish ma'lumotlari, kommunikativ yondashuvning ta'limda shakllanishi va rivojlanishiga bag'ishlangan muammolarni ko'rib chiqish, 1930-yillardan 1960-yillargacha bo'lgan davrda chet tili o'qitishda ustuvorliklarning asta-sekin kommunikativ yondashuv tomon o'zgarib borayotganini ko'rsatadi. Ushbu yondashuv audiolingvistik va situatsion o'quv usullariga asoslangan bo'lib, ma'lum bir kontekstga bog'liq kommunikativ vazifalarni bajarishni o'z ichiga olgan. Keyingi bosqichda (1970-yillardan 1990-yillarning oxirigacha) chet tilini o'qitishning nazariy masalalari ishlab chiqildi va faqat grammatik qoidalarni o'zlashtirish va leksik birliklarni o'rganish o'rniga, talabalarining kommunikativ kompetensiyasi shakllantirilib rivojlantirildi. Ushbu davr kommunikativ yondashuvning roli va asosiy xususiyatlarini ochib berish bilan birga, uning qo'llanilishi uchun psixologik va pedagogik shart-sharoitlar aniqlangan davr sifatida tavsiflanadi.

Shu bilan birga, 2000-yildan boshlab davrni "postkommunikativ davr" (A. Acar) deb atash mumkin, ya'ni bu kommunikativ yondashuvning asosiy g'oyalarini qayta ko'rib chiqish bosqichidir. So'nggi tadqiqotlarda olimlar kommunikativ yondashuvning chet tilini o'qitishda shubhasiz samaradorligi haqidagi keng qabul qilingan e'tiqodni qayta ko'rib chiqishga urinishlar qilgan. Shunday qilib, S. Bax, A. Holiday, D. Hunter, J. Richards, C. Samimy kabi tadqiqotchilar barcha mamlakatlar uchun juda muhim bo'lgan bir masalani ko'tarishdi, bu masala quyidagicha: yuqorida aytib o'tilgan yondashuvni barcha mamlakatlarda teng qo'llashni, talabalarining mentaliteti, madaniyati va til bilish darajasiga e'tibor bermasdan amalga oshirish, ya'ni ushbu yondashuvni barcha mamlakatlarga eksport qilib, o'zgartirishlarsiz takrorlash to'g'ri bo'ladimi? C. Samimy, hozirgi dunyoda mavjud bo'lgan kommunikativ kompetensiya modeli asosan amerikalik olimlar, ya'ni ona tili o'rgatuvchilari tomonidan ishlab chiqilganini ta'kidlaydi. Bu model til me'yorlari, shuningdek, Qo'shma Shtatlariga xos bo'lgan maxsus sotsiokulturaraviy xususiyatlar va ta'lim standartlariga asoslangan. Ushbu barcha jihatlar ba'zan boshqa mamlakatlardagi o'qituvchilarga ingliz tilini chet tili sifatida o'rgatishda ushbu yondashuvni joriy etishda qiyinchiliklar tug'diradi (Samimy, Kobayashi, 2004).

Hozirgi vaqtda dunyo akademik jamoasida talabalarining chet tili kommunikativ kompetensiyasini samarali shakllantirish faqat kommunikativ yondashuvni qo'llashga bog'liq ekanligi haqidagi tanqidiy fikrlar tez-tez eshitilmoqda. Ko'plab mamlakatlardan kelgan olimlar, dastlab D. Hymesning kommunikativ kompetensiyani shakllantirish nazariyasi N. Chomskyning lingvistik nazariyasining tanqidi bo'lib, til o'qitishda yangi doktrina yaratish urinishlari emasligini

ta'kidlaydilar. AQShning ba'zi universitetlarida, masalan, San-Diego universitetida, kelajakdagi mutaxassislarining kommunikativ kompetensiyasini shakllantirishga qaratilgan maxsus kommunikatsiya bo'limlari mavjud, bu ularning ijtimoiy moslashuvi va muvaffaqiyatli professional faoliyatlari uchun kafolat sifatida qaraladi. Shuni ta'kidlash lozimki, chet tili o'qitish asosan o'qishning kollektivlik prinsipi asosida qurilgan bo'lib, bu kommunikativ yondashuvning eng muhim prinsiplaridan biridir. Bu shuni anglatadiki, guruh ishlari hamkorlikka asoslanib tashkil etiladi. Bu holda o'qituvchi nafaqat bilimlarni uzatadigan shaxs, balki maslahat beruvchi va o'qitishning tashkilotchisi, o'qitish metodlarini yo'riqchi va o'quv materiallarini ishlab chiquvchi sifatida faoliyat yuritadi. Bunday holatda, o'qituvchi ta'lim kommunikativ faoliyatining sub'ekti sifatida teng huquqlarga ega bo'ladi. Yuqorida aytib o'tilgan ma'lumotlar shuni ko'rsatadiki, kommunikatsiya fakultetlarining o'quv dasturlari o'quvchilarning individual xususiyatlari hisobga olinadigan differentsial yondashuvni talab qiladi.

Shunday qilib, sivilizatsiyaning pragmatik talablariga qarshi, zamonaviy til o'qitishining asosiy maqsadi hali ham kommunikativ ko'nikmalarni shakllantirish bo'lsa-da, chet tilini faqat funksional savodxonlik darajasida o'rganish oddiy "omon qolish tili" ni egallashga olib keladi (Passov, 2008). Shuni ta'kidlash lozimki, kommunikativ yondashuvni darsda qo'llash chet tili o'qitishining mazmunini to'liq qayta shakllantirishni anglatmaydi. Bu holda biz faqat talabalarning chet tili kommunikativ ko'nikmalarini rivojlantirishga qaratilgan yangi, samarali metodlarni qo'llash haqida gapirishi kerak. Shunday qilib, hozirgi kunga qadar jahon pedagogik hamjamiyatining vakillari hali ham to'liq rozi bo'lmasalar-da, chet tili o'qitishda an'anaviy metodlarni qo'llash yoki faqat kommunikativ yondashuvni afzal ko'rish to'g'risida, biz o'ylaymizki, o'qitishning eng samarali natijalari kompleks tizimni qo'llash orqali erishilishi mumkin, bu tizim an'anaviy metodlar va innovatsion yondashuvlar elementlarini o'z ichiga olishi kerak.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Basta, J. (2011). Yuqori ta'limda kommunikativ yondashuv va hamkorlikda o'qishning roli. Facta Universitatis. Ser. Lingvistika va Adabiyot, 9-jild, 2-son, 125–143-betlar.
2. Mohammed, A. (2011). Hamkorlikda o'qish va kommunikativ kompetensiya. Shaqra: Shaqra Universiteti, 199 bet.
3. Richards, J. (2006). Til o'qitishning qirq yilligi. Language Teaching, 40-jild (1-son), 1–15-betlar.
4. Richards, J., Rodgers, T. (2001). Til o'qitishda yondashuvlar va usullar. Kembrij: Kembrij Universiteti Nashriyoti, 270 bet.
5. Stern, H. (1983). Til o'qitishning asosiy tushunchalari: Tilshunoslik tadqiqotlariga tarixiy va interdisipliner yondashuvlar. Oksford: Oksford Universiteti Nashriyoti, 582 bet.
6. Мильруд, Р., Максимова, И. (2000). Современные концептуальные принципы коммуникативного обучения иностранным языкам [Kommunikativ chet tillarini o'qitishning zamonaviy kontseptual prinsiplari]. Иностранные языки в школе [Maktabda chet tillar], 4-son, 9–15-betlar (rus tilida).

UO'K 378.2

CHET TILIDA OG'ZAKI VA YOZMA NUTQNI O'RGATISH UCHUN GRAMMATIK KO'NIKMALARNING PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

G.Sharipova, tayanch doktorant, Samarqand davlat chet tillar instituti, Samarqand

Annotatsiya. Ushbu maqola chet tilini o'rganish jarayonida grammatik ko'nikmalarni shakllantirishning psixologik jihatlari, samaradorligi va usullarini o'rganadi. Grammatik bilimlarni o'zlashtirishda xotira, motivatsiya, avtomatlashtirish va emosional holat kabi psixologik omillarning ahamiyati tahlil qilinadi. Maqolada og'zaki va yozma nutqni rivojlantirish uchun interaktiv metodlar, multimediya vositalaridan foydalanish va individual yondashuvning o'zni ko'rib chiqiladi. Grammatik ko'nikmalarni shakllantirishda reseptiv va produktiv ko'nikmalarining rolini, shuningdek, qisqa va uzoq muddatli xotiraning ta'siri yoritiladi. Natijada, til o'rganish jarayonini samarali va qiziqarli qilishning zamonaviy usullari taklif etiladi.

Kalit so'zlar: Grammatik ko'nikmalar, psixologik omillar, xotira tizimlari, motivatsiya, avtomatlashtirish, og'zaki nutq, yozma nutq, interaktiv metodlar, multimediya vositalari, til o'rganish samaradorligi.

Аннотация. Данная статья исследует психологические аспекты, эффективность и методы формирования грамматических навыков в процессе изучения иностранного языка.

Анализируется важность психологических факторов, таких как память, мотивация, автоматизация и эмоциональное состояние, в усвоении грамматических знаний. В статье рассматриваются интерактивные методы, использование мультимедийных средств и индивидуальный подход для развития устной и письменной речи. Роль рецептивных и продуктивных навыков, а также влияние кратковременной и долговременной памяти на формирование грамматических навыков подробно освещаются. В результате предлагаются современные методы, делающие процесс изучения языка более эффективным и интересным.

Ключевые слова: Грамматические навыки, Психологические факторы, Системы памяти, Мотивация, Автоматизация, Устная речь, Письменная речь, Интерактивные методы, Мультимедийные средства, Эффективность изучения языка.

Abstract. This article explores the psychological aspects, effectiveness, and methods of developing grammatical skills in the process of learning a foreign language. The importance of psychological factors such as memory, motivation, automatization, and emotional state in mastering grammatical knowledge is analyzed. The article discusses interactive methods, the use of multimedia tools, and an individual approach to developing oral and written communication skills. The role of receptive and productive skills, as well as the influence of short-term and long-term memory on the formation of grammatical skills, is highlighted. As a result, modern methods are proposed to make the language learning process more effective and engaging.

Keywords: Grammatical skills, Psychological factors, Memory systems, Motivation, Automatization, Oral communication, Written communication, Interactive methods, Multimedia tools, Language learning efficiency

Kirish. Chet tilini o'rganish jarayoni ko'p jihatdan lingvistik va psixologik omillar bilan bog'liq. O'quvchilarning chet tilida to'g'ri va aniq ifoda topishi uchun grammatika muhim ahamiyat kasb etadi. Grammatik qoidalarni o'zlashtirish nafaqat yozma, balki og'zaki nutqni rivojlantirish uchun ham zarurdir. Shu bilan birga, grammatik bilimlarni samarali o'zlashtirish jarayoni inson psixologiyasi va ongida sodir bo'ladigan jarayonlar bilan uzviy bog'liq. Ushbu maqolada grammatik ko'nikmalarni shakllantirishning psixologik jihatlari, ularning ta'sirchanligi va samarali usullari atroflicha yoritiladi.

Adabiyotlar tahlili. Chet tilini o'qitish bo'yicha ko'plab tadqiqotlar mavjud bo'lib, ularda lingvistik, didaktik va psixologik jihatlar ko'rib chiqilgan. Brown (2007) o'zining "Principles of Language Learning and Teaching" asarida til o'rganishda psixologik omillarning o'rni haqida to'xtalib, motivatsiya, xotira va avtomatlashtirish jarayonlarining muhimligini ta'kidlaydi. Richards va Rodgers (2014) chet tilini o'qitish metodlarining rivojlanishi va ularning samaradorligi haqida bahs yuritadi. Mayer (2009) multimedia vositalari orqali til o'rganish samaradorligini oshirish yo'llarini o'rganib, vizual va eshitish orqali til o'zlashtirishning afzalliklarini keltirib o'tadi. Warschauer va Healey (1998) esa kompyuter texnologiyalarining til o'rganishga ta'siri haqida izlanishlar olib borib, texnologiyalar yordamida grammatik ko'nikmalarni rivojlantirishning usullarini bayon etgan. Rus olimlari Vereshchagin va Kostomarov (1983) til va madaniyat o'rtasidagi bog'liqlikni tahlil qilib, grammatikani madaniy kontekstda o'rganish muhimligini ko'rsatgan. Shu bilan birga, Nazarov (2019) o'zining "Til o'rgatish metodikasi va zamonaviy texnologiyalar" kitobida zamonaviy pedagogik yondashuvlarning o'rni va ularning samaradorligi haqida fikr bildirgan.

Ushbu adabiyotlar tahlili grammatik ko'nikmalarni shakllantirish jarayonida psixologik omillarning muhimligini va turli metodlarning qo'llanishini yoritadi. Maqolada til o'rganish jarayonida grammatik qoidalarni samarali o'zlashtirish usullari va psixologik omillarni inobatga olgan holda tahlil qilinadi.

Metodologiyasi. Chet tilini o'rganishda grammatik ko'nikmalar muhim ahamiyat kasb etadi. Grammatik bilimlar og'zaki va yozma nutqni shakllantirish, nutqni mantiqiy va tushunarli qilish uchun zarurdir. Biroq, grammatika faqat qoidalar to'plami emas, balki uni samarali o'zlashtirish psixologik jarayonlarga ham bog'liq. Ushbu maqolada chet tilini o'rgatishda grammatik ko'nikmalarni shakllantirishning psixologik jihatlari, ularning ta'sirchanligi va samarali usullari keng yoritiladi.

Grammatik ko'nikmalar va ularning shakllanishi bugungi kundagi dolzarb masalalardan biri bo'lib hisoblanadi. Grammatik ko'nikmalar til o'rganuvchilarda ikki asosiy yo'nalishda shakllanadi:

- **Reseptiv ko'nikmalar** – chet tilidagi grammatik tuzilmalarni tushunish va idrok etish qobiliyati.

- **Produktiv ko'nikmalar** – grammatik qoidalarni faol ravishda qo'llash va nutqda mustaqil foydalanish qobiliyati.

Psixologik nuqtayi nazardan, grammatik ko'nikmalar avtomatlashtirilgan jarayonga aylanishi lozim. Bu esa takroriy mashqlar, muloqot muhitiga integratsiya va tizimli yondashuv orqali amalga oshiriladi.

Grammatik ko'nikmalarning psixologik xususiyatlarini tahlil qilganimizda biz xotira va grammatik o'rganish, grammatika qoidalarini eslab qolish va ularni qo'llash jarayonida insonning **xotira** tizimlari muhim rol o'ynashi, qoida bo'yicha saqlab qolish ham muhim ahamiyat kasb etadi: Shunday ekan xotira ham bir qancha turlarga bo'linishini taxlil qilib ko'ramiz.

- **Qisqa muddatli xotira** – yangi grammatik qoidalarni o'zlashtirish bosqichida ishlaydi.

- **Uzoq muddatli xotira** – grammatik qoidalarni avtomatlashtirish va nutq jarayonida bimalol qo'llash uchun zarur.

- **Operativ xotira** – og'zaki nutq jarayonida to'g'ri grammatik strukturalarni tezlik bilan tanlash va qo'llashga yordam beradi.

Muhokama va natijalar. Til o'rganishda motivatsiya hal qiluvchi rol o'ynaydi. O'quvchilarning grammatik qoidalarni o'zlashtirishga bo'lgan qiziqishi ularning natijalariga bevosita ta'sir qiladi. Psixologik jihatdan **ichki motivatsiya** (shaxsiy qiziqish, tilga bo'lgan ehtiyoj) va **tashqi motivatsiya** (imtihonlar, baholar, rag'batlantirish) grammatik bilimlarni o'zlashtirish jarayonida muhim hisoblanadi.

Til o'rganish ko'nikmalarni avtomatlashtirish.

Grammatik bilimlarni samarali o'zlashtirish uchun takroriy mashqlar va nutq amaliyoti zarur. Psixologik jihatdan bu jarayon uch bosqichda amalga oshadi:

1. **Onqli bosqich** – grammatik qoidalarni tushunish va ularga ongli ravishda amal qilish.
2. **Murakkab qo'llash bosqichi** – grammatika qoidalarini nutqda qo'llash va mustahkamlash.
3. **Avtomatlashtirish bosqichi** – grammatik qoidalar ong ostida tabiiy ravishda ishlatilishi.

Emotsional holat va til o'rganish jarayonida o'quvchilarning emotsional holati ularning muvaffaqiyatiga katta ta'sir qiladi. Stress yoki qo'rquv grammatik qoidalarni eslab qolish va ulardan foydalanishni qiyinlashtirishi mumkin. Shuning uchun o'rganish jarayoni qiziqarli, ishonchni oshiradigan muhitda olib borilishi lozim.

Chet tilida og'zaki va yozma nutqni rivojlantirish usullari

Og'zaki nutq uchun grammatika

Og'zaki nutqni rivojlantirishda quyidagi usullar samarali hisoblanadi:

- **Rol o'ynash mashqlari** – real hayotiy suhbatlarni o'xshatish orqali grammatik tuzilmalarni mustahkamlash.

- **Dialog va muhokamalar** – o'quvchilar orasida interaktiv nutqiy faoliyatni rag'batlantirish.

- **Audio va video materiallardan foydalanish** – tabiiy nutqni eshitish orqali grammatik tuzilmalarni avtomatik o'zlashtirish.

- **Simulyatsiyalar** – real hayotiy vaziyatlarni modellashtirish orqali nutqiy ko'nikmalarni rivojlantirish.

Yozma nutq uchun grammatikaning o'rnini yozma nutqni rivojlantirish uchun quyidagi metodlar foydali:

- **Strukturaviy yozma mashqlar** – ma'lum grammatik qoidalar asoslangan matnlarni yaratish.

- **Erkin yozma ishlar** – o'quvchilarga ijodiy yozuv orqali grammatikani tabiiy ravishda qo'llash imkonini berish.

• **Tahrirlash va tahlil qilish** – yozma ishlarni qayta ko'rib chiqish orqali grammatik xatolarni tuzatish.

• **Diktant va tarjima ishlari** – grammatik tuzilmalarni mustahkamlashga yordam beradi.

Chet tilini o'rganishda grammatik ko'nikmalarni shakllantirish psixologik jarayonlar bilan chambarchas bog'liq. Xotira, motivatsiya, avtomatlashtirish va emosional holat grammatik bilimlarni muvaffaqiyatli o'zlashtirishda muhim rol o'ynaydi. Shuningdek, og'zaki va yozma nutqni rivojlantirish uchun interaktiv va qiziqarli usullar qo'llanilishi zarur. To'g'ri yondashuv orqali o'quvchilar chet tilini oson va samarali o'zlashtirishlari mumkin. Shuningdek, o'quv jarayonida individual yondashuv, multimediya resurslardan foydalanish va kontekst asosidagi yondashuv samaradorlikni yanada oshiradi.

Xulosa. Chet tilini o'rgatishda grammatik ko'nikmalarni shakllantirish jarayoni lingvistik va psixologik omillar bilan bog'liq. O'quvchilarning xotirasi, motivatsiyasi va nutqiy avtomatlashtirish qobiliyati bu jarayonda hal qiluvchi ahamiyatga ega. Shuningdek, ta'lim jarayonida interaktiv metodlardan foydalanish, multimediya resurslarini qo'llash va individual yondashuv samaradorlikni oshirishga yordam beradi. Natijada, o'quvchilar chet tilini yanada samarali va tabiiy tarzda o'zlashtirish imkoniyatiga ega bo'ladilar.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Brown, H. D. (2007). *Principles of Language Learning and Teaching*. Pearson Education.
2. Richards, J. C., & Rodgers, T. S. (2014). *Approaches and Methods in Language Teaching*. Cambridge University Press.
3. Mayer, R. E. (2009). *Multimedia Learning*. Cambridge University Press.
4. Warschauer, M., & Healey, D. (1998). *Computers and Language Learning: An Overview*. *Language Teaching*, 31(2), 57-71.
5. Верещагин Е. М., Костомаров В. Г. (1983). *Язык и культура: лингвострановедческий аспект*. Москва: Русский язык.
6. Назаров У. (2019). *Til o'rgatish metodikasi va zamonaviy texnologiyalar*. Toshkent: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi.

UDC 372.881.161.1

SECOND LANGUAGE VOCABULARY LEARNING THROUGH EXTENSIVE READING WITH AUDIO SUPPORT

G.Siyaeva, PhD, associate professor, Tashkent State University of Economics, Tashkent

Annotatsiya. Til o'rganishning eng muhim jihatlaridan biri bu lug'at boyligini oshirishdir. Ushbu maqolada ovoqli qo'llab-quvvatlashning keng o'qish orqali lug'at o'rganishga ta'siri, afzalliklari va amaliy jihatlar ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: ikkinchi til, chet tili, lug'atlar bilan ishlash, audio ta'lim, zamonaviy texnologiya, keng o'qish.

Аннотация. Одним из наиболее важных аспектов изучения языка является увеличение словарного запаса. В этой статье рассматривается влияние, преимущества и практические аспекты голосовой поддержки на изучение словарного запаса посредством обширного чтения.

Ключевые слова: второй язык, иностранный язык, работа со словарями, аудиообразование, современные технологии, широкое чтение.

Abstract. One of the most important aspects of language learning is increasing vocabulary wealth. This article examines the impact, advantages, and practical aspects of audio support on vocabulary learning through extensive reading.

Keywords: second language, foreign language, work with dictionaries, audio education, modern technology, extensive reading.

Extensive reading (ER), characterized by reading large quantities of texts for pleasure, has long been recognized as a powerful tool for second language (L2) development, particularly for vocabulary acquisition. When coupled with audio support, the benefits of ER are amplified, creating an even more effective and engaging learning experience.

In first language (L1) learning, it is generally agreed that vocabulary knowledge can be acquired incidentally through reading abundantly. The more texts that are read, the more opportunities there are to repeatedly encounter the same patterns of letters, words, and collocations. Although there is a considerable amount of research that has examined the degree to which vocabulary is incidentally learned through reading, most studies have examined learning through reading a single text. Gains made through reading a single text may not be consistent with those made through reading multiple texts, nor may reading a single text engage second language (L2) learners in the same manner as an ecologically valid extensive reading situation. The present study aims to expand on the existing research by looking at vocabulary learning through long-term extensive reading. It also looks at the role that the frequency and distribution of occurrence of words in 10 graded readers play in vocabulary learning through reading while listening.

ER promotes incidental vocabulary learning, where learners acquire new words through repeated exposure in meaningful contexts. This contrasts with intentional vocabulary learning, which involves direct study and memorization. ER provides rich contextual information that helps learners understand the meaning and usage of new words. ER offers repeated exposure to new vocabulary items, which is crucial for vocabulary retention. The more frequently a learner encounters a word, the more likely they are to remember it. ER is inherently more enjoyable than traditional vocabulary learning methods, which can often be tedious and demotivating. Reading for pleasure increases learners' motivation and engagement, leading to better learning outcomes. ER helps learners develop reading fluency, which is essential for comprehending texts and acquiring new vocabulary. The more learners read, the faster and more efficiently they can process information.

Extensive reading (ER) is an effective way to learn a second language (L2), in which students read a large amount of texts that fit their interests and have a high level of understanding. Combining voice support (white) with extensive reading can make vocabulary learning more efficient and fun.

The added value of Audio Support:

- **Pronunciation:** Audio support allows learners to hear the correct pronunciation of new words, which is crucial for developing both receptive and productive vocabulary knowledge.
- **Intonation and Rhythm:** Audio support exposes learners to the intonation and rhythm of the L2, which can help them improve their speaking skills and understand spoken language more effectively.
- **Improved Comprehension:** Audio support can enhance comprehension, particularly for lower-level learners. Listening to the text being read aloud can help learners understand the meaning of unfamiliar words and phrases.
- **Multi-sensory Learning:** Combining reading and listening engages multiple senses, which can improve memory and retention.
- **Accessibility:** Audio support can make ER more accessible to learners with different learning styles and abilities, including those who are visually impaired or have learning disabilities.

Practical Considerations for Implementing ER with Audio Support:

- **Choice of Materials:** Select materials that are appropriate for learners' reading level and interests. Texts should be easy to understand and enjoyable to read. Graded readers are a good option for lower-level learners.
- **Availability of Audio:** Ensure that audio support is readily available for the chosen materials.
- **Reading Pace:** Encourage learners to read at a comfortable pace. The goal is to enjoy the reading experience and understand the meaning of the text, not to rush through it.
- **Vocabulary Support:** Provide learners with access to dictionaries or glossaries to help them understand unfamiliar words.
- **Comprehension Activities:** Include activities that encourage learners to think about the meaning of the text and the vocabulary they have encountered.
- **Regular Practice:** Encourage learners to read regularly, even if it's just for a few minutes each day. Consistency is key to success with ER.

Extensive reading with audio support is a multifaceted approach to language learning that goes beyond just vocabulary acquisition. It fosters a love of reading, promotes learner autonomy, and

equips learners with the skills and knowledge they need to succeed in the L2. By carefully considering the practical aspects of implementation and addressing potential challenges, educators can create effective and enjoyable ER programs that help learners unlock their full potential. And lastly, remember to adapt the strategy to your students' individual needs and preferences.

Specific Strategies for Maximizing Vocabulary Acquisition:

- **Pre-Reading Activities:** Before starting a new text, engage learners in pre-reading activities that activate their prior knowledge and introduce key vocabulary. This could involve brainstorming, discussing the topic, or looking at pictures related to the story.
- **Post-Reading Activities:** After reading a text, incorporate post-reading activities that encourage learners to reflect on what they have read and consolidate their vocabulary knowledge. This could include summarizing the story, writing a review, or creating a vocabulary list.
- **Vocabulary Notebooks:** Encourage learners to keep a vocabulary notebook where they record new words they encounter during reading, along with their definitions, example sentences, and any other relevant information.
- **Spaced Repetition Systems (SRS):** Introduce learners to SRS tools like Anki or Memrise, which use algorithms to schedule vocabulary reviews at optimal intervals, maximizing retention.
- **Focus on High-Frequency Words:** Encourage learners to focus on learning high-frequency words, which are the words that occur most often in the language. These words are essential for understanding and communicating effectively.
- **Pay Attention to Collocations:** Encourage learners to pay attention to collocations, which are words that commonly occur together (e.g., "make a decision," "take a risk"). Learning collocations can help learners use vocabulary more naturally and accurately.
- **Guessing from Context:** Train learners to guess the meaning of unfamiliar words from context. This is a valuable skill that will help them become more independent readers.
- **Multiple Readings:** Encourage learners to read the same text multiple times, each time focusing on a different aspect of the language (e.g., vocabulary, grammar, pronunciation).

Addressing Potential Challenges:

- **Finding Appropriate Materials:** It can be challenging to find materials that are both engaging and appropriate for learners' reading level. Consider using graded readers, adapting authentic texts, or creating your own materials.
- **Time Constraints:** Implementing ER requires a significant amount of time. Consider incorporating ER into the curriculum by dedicating a specific amount of time each week to reading.
- **Learner Motivation:** Some learners may be reluctant to engage in ER, particularly if they are used to more traditional learning methods.
- **Monitoring Progress:** It can be difficult to monitor learners' progress in ER. Consider using informal assessment methods such as reading logs, comprehension quizzes, or vocabulary tests.
- **Digital Divide:** Ensure that all learners have access to the necessary technology and resources for engaging in ER with audio support.

Extensive reading with audio support offers a powerful and engaging approach to L2 vocabulary acquisition. By combining the benefits of reading for pleasure with the added value of audio, learners can acquire new words incidentally, improve their reading fluency, and develop a deeper understanding of the L2. By carefully considering the practical aspects of implementation, educators can create effective and enjoyable ER programs that help learners achieve their vocabulary learning goals.

REFERENCES:

1. Webb S., Chang A. C. S. Second language vocabulary learning through extensive reading with audio support: How do frequency and distribution of occurrence affect learning? //Language Teaching Research. – 2015. – T. 19. – №. 6. – C. 667-686.
2. Nation I. S. P., Waring R. Teaching extensive reading in another language. – Routledge, 2019.
3. Saidova Z.U. Methods of translation of literary words in foreign language lessons //Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences. – 2021. – T. 1. – №. 8. – C. 232-235.
4. Urokovna S. Z. Teaching English language as a foreign language by interactive methods //Наука и образование сегодня. – 2019. – №. 11 (46). – C. 15-16.

BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARINI YOZMA NUTQ KO'NIKMLARINI SHAKLLANTIRISH**B.R.Sulaymanova, tayanch doktorant, Toshkent Davlat Pedagogika Universiteti, Toshkent**

Annotatsiya. Ushbu maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilarining yozma nutq ko'nikmalarini shakllantirish jarayoni muhokama qilinadi. Yozma nutq ko'nikmalari o'quvchilarning o'z fikrlarini aniq ifoda etishiga, ijodkorlik va muloqot qobiliyatlarini rivojlantirishga yordam beradi. Maqolada yozish qoidalari, muntazam yozma vazifalar, o'qish jarayoni, ijodiy yozuv, o'zaro baholash va o'qituvchining roli haqida ma'lumot beriladi. Ushbu usullar orqali bolalar yozma nutq ko'nikmalarini oshiradilar va shaxsiy rivojlanishlarini ta'minlaydilar.

Kalit so'zlar: Yozma nutq, ko'nikmalar, boshlang'ich sinf, yozish qoidalari, o'qish, ijodiy yozuv, o'zaro baholash, o'qituvchi roli, rivojlanish va h.k.

Аннотация. В данной статье рассматривается процесс формирования навыков письменной речи учащихся начальных классов. Навыки письменной речи помогают учащимся ясно выражать свои мысли, развивать творческие способности и коммуникативные навыки. В статье представлена информация о правилах письма, регулярных письменных заданиях, процессе чтения, творческом письме, взаимной оценке и роли учителя. С помощью этих методов дети совершенствуют свои навыки письма и обеспечивают свое личностное развитие.

Ключевые слова: письмо, навыки, элементарность, правила письма, чтение, творческое письмо, коллегиальная оценка, роль учителя, развитие и т. д.

Abstract. This article discusses the process of formation of written speech skills of primary school students. Written speech skills help students express their thoughts clearly, develop creativity and communication skills. The article provides information on writing rules, regular writing tasks, the reading process, creative writing, peer assessment, and the role of the teacher. Through these methods, children improve their writing skills and ensure their personal development.

Keywords: Writing, skills, elementary, writing rules, reading, creative writing, peer assessment, teacher's role, development, etc.

Kirish. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining yozma nutq ko'nikmalarini shakllantirish muhim vazifalardan biridir. Yozma nutq ko'nikmalari bolalarga o'z fikrlarini aniq va ravon ifoda etish imkoniyatini beradi. Ushbu ko'nikmalarni rivojlantirishda bir nechta usullarni qo'llash mumkin. O'quvchilarga yozish jarayonining asosiy qoidalarini o'rgatish muhimdir. Alifbo, to'g'ri imlo va tinish belgilarini o'rganish ularning yozma nutqiga asos bo'lib xizmat qiladi. Muntazam ravishda yozma vazifalar berish orqali o'quvchilarning ko'nikmalarini rivojlantirish mumkin. Oddiy hikoyalar yoki maqolalar yozish ularni qiziqtiradi va fikrlarini ifoda etish imkonini beradi. O'qish jarayoni ham yozma nutq ko'nikmalarini rivojlantirishda muhim rol o'ynaydi. O'quvchilar kitoblar o'qish orqali yangi so'zlar va iboralar bilan tanishadilar. O'qilgan materiallar bo'yicha muhokama olib borish, ularning fikrlarini yozma ravishda ifoda etishlariga yordam beradi. Shuningdek, ijodiy yozuv o'quvchilarning tasavvurlarini rivojlantiradi. Ularni turli mavzularda hikoya yoki she'r yozishga undash, ijodkorliklarini oshirishga xizmat qiladi.

O'zaro baholash jarayoni ham foydalidir. O'quvchilar bir-birlarining yozma ishlarini baholash orqali fikr almashish va o'z-o'zini baholash ko'nikmalarini rivojlantiradilar. O'qituvchilar o'quvchilarga yozma nutq ko'nikmalarini shakllantirishda yo'l-yo'riq ko'rsatib, fikr-mulohazalar berishlari kerak. Bu jarayonda o'qituvchining roli juda muhimdir. Umuman olganda, boshlang'ich sinf o'quvchilarining yozma nutq ko'nikmalarini shakllantirish, ularning o'z fikrlarini aniq ifoda etishlariga yordam beradi va shaxsiy rivojlanishlarini ta'minlaydi. Turli metod va usullarni qo'llash orqali o'quvchilar nafaqat yozish ko'nikmalarini, balki o'z-o'zini ifoda etish qobiliyatlarini ham rivojlantiradilar.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining yozma nutq ko'nikmalarini rivojlantirish jarayoni juda muhim. Bu ko'nikmalar bolalarga o'z fikrlarini aniq ifoda

etishga, ijodkorliklarini namoyon etishga va muloqotda samarali bo'lishga yordam beradi. O'quvchilarga yozish qoidalarini o'rganish, jumla tuzilishi va tinish belgilaridan foydalanishni o'rgatish zarur. Muntazam yozma vazifalar berish o'quvchilarni yozishga undaydi. Ular oddiy hikoya yoki maqola yozish orqali o'z fikrlarini rivojlantiradilar. O'qish ham yozma nutqni yaxshilashda muhim ahamiyatga ega. Kitoblar o'qish orqali o'quvchilar yangi so'zlar va iboralar bilan tanishadilar, bu esa yozma ifodalarini boyitadi. O'qilgan materiallar bo'yicha muhokama o'tkazish, o'quvchilarning fikrlarini yozma ravishda ifoda etishlariga yordam beradi. Ijodiy yozuv ham juda foydali. O'quvchilarni turli mavzularda hikoya yoki she'r yozishga undash, ularning tasavvurlarini kengaytiradi. O'zaro baholash jarayoni orqali o'quvchilar bir-birlarining ishlarini tahlil qilishadi, bu esa ularning o'z fikrlarini aniq ifoda etish ko'nikmalarini oshiradi.

O'qituvchining roli juda muhim. O'qituvchilar o'z fikrlarini to'g'ri va ravon ifoda etishga yordam berish, fikr-mulohazalar berish va rag'batlantirish orqali o'quvchilarning rivojlanishiga ko'maklashadilar. Bularning barchasi boshlang'ich sinf o'quvchilarining yozma nutq ko'nikmalarini shakllantirishga katta hissa qo'shadi. Natijada, bu jarayon o'quvchilarga o'z fikrlarini aniq ifoda etish imkonini beradi va ularning shaxsiy rivojlanishlariga yordam beradi. Yozma nutq ko'nikmalari nafaqat akademik muvaffaqiyat uchun, balki kelajakda ijtimoiy hayotda ham muhimdir.

Tadqiqot metodologiyasi. Bugungi kunda yosh avlodning barkamol, yetuk, salohiyatli insonlar bo'lib kamolga yetishi uchun ona tilining barcha boyliklaridan, uning imkoniyatlaridan foydalanish zarur. Nutq – kishi faoliyatining turi, til vositalari (so'z, so'z birikmasi, gap) asosida tafakkurni ishga solishdir . Nutq o'zaro aloqa va xabar, o'z fikrini his-hayajon bilan ifodalash va boshqalarga ta'sir etish vazifasini bajaradi. Yaxshi rivojlangan nutq jamiyatda kishi faoliyatining muhim vositalaridan biri sifatida xizmat qiladi. O'quvchi uchun esa nutq maktabda muvaffaqiyatli ta'lim olish qurolidir. Nutq fikrni bayon etish vositasi bo'libgina qolmay , uni shakllantirish quroli hamdir. Fikr nutqning psixologik asosi vazifasini bajaradi, uni o'stirish sharti esa fikrni boyitish hisoblanadi. Aqliy faoliyat tizimini egallash asosidagina nutqni muvaffaqiyatli o'stirish mumkin. Shuning uchun o'quvchilar nutqini o'stirishda materialni tayyorlash, takomillashtirish, mavzuga tegishlisini tanlash, joylashtirish va mantiqiy operatsiyalarga katta ahamiyat beriladi.

Xususan, boshlang'ich sinflarda nutq madaniyatini shakllantirish bugungi kunda dolzarb masala hisoblanadi. Nutq to'g'riligi ustida ishlash boshlang'ich sinf O'quvchilarining nutq madaniyatini takomillashtirish o'qituvchining o'quv-uslubiy faoliyatidagi asosiy yo'nalishlardan biri sanaladi. Nutq madaniyatini shakllantirish masalasi uzoq o'tmish Sharq mutafakkirlari ijodida ham markaziy o'rin egallagan. Forobiy to'g'ri so'zlash, mantiqiy xulosalar chiqarish, mazmundor va go'zal nutq sohibi bo'lish haqida shunday deydi: - Qanday qilib ta'lim berish va olish, fikrni qanday ifodalash, bayon etish, qanday so'rash va qanday javob berishga kelganimizda, bu haqidagi ilmlarning eng birinchisi, jismlarga, ya'ni substansiya (mustaqil, o'z-o'zidan mavjud) va aksidensiya (tasodifan namoyon)lariga ism beruvchi til haqidagi ilmdir deb tasdiqlayman. Ikkinchi ilm grammatikadir: u jismlarga berilgan ismlarni qanday tartibga solishni hamda substansiya va aksidentiyaning joylashishini va bundan chiqadigan natijani ifodalovchi hikmatli so'zlarni va nutqni qanday tuzishni o'rgatadi. Uchinchi ilm logikadir: u ma'lum xulosalar keltirib chiqarish uchun logic figuralarga binoan qanday qilib darak gaplarni joylashtirishni o'rgatadi, bu xulosalar yordamida biz bilmagan narsalarni bilib olamiz hamda nima to'g'ri va nima yolg'on ekanligi haqida hukm chiqaramiz. Nutq atamasi arabcha so'zdan olingan bo'lib, so'zlash, nutq; gapirish qobiliyati ma'nosini bildiradi. Tilning fikr ifodalash va almashish jarayonlarida amal qilishi; so'zlovchining til vositalaridan foydalanish jarayoni va shu jarayonning hosilasi.

Tahlil va natijalar. Boshlang'ich sinf ona tili dasturiga kiritilgan lingvistik tushunchalardan kelib chiqib, mashqlarni fonetik, leksik, so'z yasaliishi, morfemik (so'z tarkibi), grafik, orfografik, orfoepik, grammatik mashqlarga ajratish mumkin. Mazkur mashqlar asosida amalga oshiriladigan tahlil o'quvchilarning nazariy tushunchalarni o'zlashtirishlariga yordam berishi, lug'atini boyitishi, bog'lanishli nutqini o'stirishi jihatidan keng qamrovli bo'lib, o'quvchilarning tilni har tomonlama O'zlashtirishlarini ta'minlashini nazarda tutadi. Ta'kidlash kerakki, boshlang'ich sinf Ona tili darsliklaridagi mashq matnlarining tilini, ular yuzasidan ishlab chiqilgan savol-topshiriqlarni tahlil qilish, ularning o'quvchilar nutqini tadrijiy ravishda o'stirib borish imkoniyatiga ega emasligini

ko'rsatdi. Ona tili darsliklaridagi barcha mashq matnlari nazariy bilimni mustahkamlash va kengaytirishga yordam bersa-da, O'quvchilar lug'atini boyitish, nutqini o'stirish, tilni amaliy egallashlariga zamin, asos bo'la olmaydi.

Mashqlarning bir tizim sifatida mukammallik kasb etmagani, nazariy ma'lumot berishga mo'ljallangan terma to'qima gaplardan tuzilgani, shubhasiz, mashqlarning bog'lanishli nutqni egallashga ijobiy ta'siri kam. Oddiy so'zlashuv nutqi shaklidagi qashshoq matn o'quvchi nutqini boyitish uchun manba bo'la olmaydi. O'quvchilarning o'zbek adabiy tilini egallashlari mashq matnlarining badiiyligiga, til komponentlariga boyligiga bog'liq. Darslarni didaktik o'yinlar vositasida olib borish bolalarning aqliy faoliyatga tezroq kirishishlari va adaptatsiya hosil qilishlariga ham ko'mak beradi. Yangi dars boshlanishida yoki o'tgan darsni mustahkamlash paytida didaktik o'yinlardan foydalanib, o'quvchilarning darsga bo'lgan qiziqishlarini oshirish mumkin.

O'quvchilar nutqini o'stirish boshqa o'quv predmetlaridan o'tkaziladigan mashg'ulotlar bilan ham uzviy ravishda bog'lanadi. Ona tili darslarida o'quvchilar til yordamida tabiat va kishilar hayoti haqida bilim oladilar; ular kuzatishni, o'ylashni va ko'rganlari, eshitganlari, o'qiganlari haqida to'g'ri bayon qilishni o'rganadilar. Ona tili darslari bolalar lug'atini boyitishga samarali yordam beradi, nutqni to'g'ri tuzishni o'rgatadi. Boshlang'ich sinf o'quvchilari nutqi asosan ot, fe'l, sifat, son va bog'lovchilardan iborat bo'ladi. 6-7 yoshli bola o'z jumllarini murakkab grammatik tarkib asosida tuza oladi. Tajribadan ma'lumki, bola ma'nosiz so'zlardan ko'ra ma'nodor tushunchalarni birmuncha tez va mustahkam eslab qolish xususiyatiga ega. Uning nutqi maktab ta'limiga tayyorgarlik bosqichida kattalar bilan muloqotga kirishish, kishilarning fikrini uqib olish va to'g'ri idrok qilish darajasida, nutqning tuzilishi va grammatik qoidalariga mos, mantiqan izchil, ifodali, miqdor va ko'lam jihatdan fikr almashishga yetarli bo'ladi. Boshlang'ich ta'lim metodikasida yozma nutq og'zaki nutqdan faqat uni amalga oshirish texnikasiga ko'ra farqlanadi. Boshlang'ich sinf o'qituvchilari o'rtasida o'quvchini o'qish va yozishga o'rgatish uchun uning yozma nutqini shakllantirish yetarlidir, degan fikrlar mavjud.

Og'zaki nutqning o'ziga xosligi nimada? Eng avvalo, og'zaki nutq hamma vaqt so'zlovchiga ma'lum ma'noda suhbatdosh bo'lgan tinglovchilarga mo'ljallanadi. Tinglovchilarning yuz-ko'zida aks etgan hamdardlik, qiziqish yoki e'tiroz alomatlari orqali ularning so'zlovchi nutqiga munosabatini bilish bu jonli aloqa so'zlovchiga mazmunga o'zgartirish kiritish, ovoz temбри va kuchini o'ylab olish, bu o'zgarishlar tinglovchilar munosabatiga qanday ta'sir etganini kuzatish imkonini beradi. Zamonaviy maktabda o'qituvchining jonli nutqiga texnik vositalar yordamga keladi. Ular nutq ifodaligini oshiradi, hissiy ta'sirini kuchaytiradi. O'qituvchi nutqi bu holda go'yo birlashtiruvchi bo'lib qoladi: u kinokadr, musiqa, foto ishlanma bilan birga idrok etiladi. O'qituvchi so'zi alohida tasviriyl- ifodaviy sifatlarini ham aks ettiradi.

Toki og'zaki nutq uni idrok etish jarayonida zudlik bilan tushunishni talab qilar ekan, o'ziga xos leksik-grammatik xususiyat ham kasb etadi. Og'zaki nutq-yorqin, shaklan obrazli, ichki emotsional nutq. Shu bois, u til vositalari va uslubiy xususiyatlar xilma-xilligi bilan farq qiladi. Yozma nutq manbai o'quvchining sinf oldidagi jamoaviy tinglovchiga mo'ljallangan og'zaki javoblaridir. Biroq, boshlang'ich sinflarda shevalarni keng qo'llanishi natijasida talab darajasidagi ixtisoslashgan o'quv og'zaki nutq madaniyatiga erishish ancha mushkul. Yozma nutq og'zaki nutqdan bir qadar shakllanganligi, so'zlarning o'ta sinchkovlik bilan tanlab olinishi, grammatik jihatdan aniq, lekin murakkab shakllanganligi, og'zaki nutq uchun xos bo'lgan ohang, mimika va qo'l harakatlarining bevosita qo'llana olmasligi bilan farqlanadi. Shuni ta'kidlash kerakki, maktabda o'qitishning dastlabki yillarida o'quvchilarning og'zaki nutqi ularning yozma nutqiga nisbatan to'laroq shakllangan bo'lib, o'qitish jarayonida alohida ahamiyat kasb etadi. O'qish va yozish o'quvchilar uchun o'rganishning maxsus shakli bo'lib qoladi. Keyinchalik esa, ular o'quvchilar uchun bilimlarni o'zlashtirishda bir xil ahamiyat kasb etadi.

Xulosa va takliflar. Darsda o'qilgan asarni o'quvchilar ongli tushunishi, asosiy mazmuni va g'oyasini anglab yetishi uchun analiz, sintez, taqqoslash, umumlashtirish kabi mantiqiy usullardan foydalaniladi. O'qilgan asarni analiz qilishning har xil usullari mavjud. Bolalar hikoyadagi asosiy qatnashuvchi shaxslarni aytib o'qituvchi rahbarligida asar rejasini tuzadilar. Qatnashuvchi shaxslarni o'quvchilar har xil tartibda aytishlari mumkin, ammo o'qituvchi ularni asarda qatnashish tartibida

aytishni so'raydi. Natijada hikoyaning chizmasi tuziladi. O'qituvchi bergan savollar yordamida asarning mazmuni aniqlanadi. Asar mazmuni bilan birinchi tanishish o'quvchilardan ongli ishlashni, ya'ni voqealarni, qatnashuvchilar tarkibini tahlil qilishni talab etadi. O'qish bilan bog'liq holda bajariladigan bunday mantiqiy ishlar asta – sekin murakkablasha boradi. Ko'rgazmali idrok katta imkoniyatlarga ega. Eslab qolishda ko'rgazmalilikning o'zi emas, balki ularning nutq va amaliy faoliyat bilan biriktirilishi yuqori samaradorlikka olib keladi. Ta'limning ko'rgazmali metodlarini ikki guruhga: illyustratsiya metodlari va namoyish qilish metodlariga ajratish mumkin.

Lug'at ustida ishlash nutqni rivojlantirish bo'yicha barcha ishlarning asosi, poydevoridir. Yetarli lug'at bo'lmasa, o'quchi gaplar tuza olmaydi, o'z fikrlarini ifoda eta olmaydi. Lug'at ustida ishlash uni aniqlashtirish, boyitish va faollashtirishdan iborat. Men doimo barcha sinflarda lug'atni aniqlashtirish ustida ishlayapman. Ya'ni yoshga nisbatan qancha lug'at shakllanish va ular qaysi degan mavzuda tadqiqot olib borayapman. O'quvchilar ko'pincha oddiy so'zlarni tushunmaydilar. Buning sababi so'z ma'nosiga chuqurroq kirib borish mahoratini singdirish bo'yicha ishlarning sustligidir. Bolalar so'zning ma'nosi haqida umuman o'ylamaydilar, ularda so'z orqasida tasvir yo'q. So'z ma'nosini oydinlashtirish uchun bu so'zlarning qaysi so'zdan yasalganligini nomlash, test va turkum so'zlarni tanlash, tekshirilgan va tekshirilmagan so'zlarni izlash kabi ma'lum vazifalar samarali bo'ladi. Bunday mashqlar sizni so'zning ma'nosini chuqur o'rganishga majbur qiladi, shuningdek, imlo mahoratini rivojlantiradi. Bolalarda faol so'z boyligi kichik. Biroq, ko'pchilik bu kichik lug'atni o'z nutqida qanday ishlatishni har doim ham bilmaydi.

Darslardagi ko'rgazma vositalari, tarqatma materiallar o'quvchilarning fikrlash faoliyatini, nutqiy muomlasini oshiradi. Orfografik ko'nikmalar o'quvchilarda asta- sekin shakllanib boradi. O'quvchilar qoidalarni turli xil mashg'ulotlar: ko'chirib yozish, mashq ishlash, grammatik va orfografik tahlillar orqali o'zlashtirib oladi. Ushbu qoidalarni o'zlashtirishda bolalarning ixtiyoriy diqqatini bir nuqtaga to'plash talab qilinadi. Kichik maktab yoshidagi o'quvchilar o'yinlarni yaxshi ko'rish bilan birga o'yin orqali ba'zi orfografik qoidalarni juda tez o'zlashtirib, uni uzoq vaqt esda saqlab qoladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Masharipova U. Formirovanie kommunikativnykh kompetentsiy mladshix shkol'nikov na osnove razvitiya svyaznoy rechi // XIII mejdunarodnoy konferentsii — Obrazovanie cherez vsyu jizn': neprerqvoe obrazovanie v interesax ustoychivogo razvitiya №13-ya mejdunarodnaya konferentsiya. Sank –Peterburg. (LGU) 2015. –S. 116-117
2. Muhiddinov A.G. O'quv jarayonida nutq faoliyati. –T.: O'qituvchi. 1995. 80-b
3. Nisanbayeva A.Q. O'zbek tili darslarida matn vositasida o'quvchilar nutqini o'stirishning metodik asoslari
4. Nishonaliyev U.N. Ta'lim standarti va pedagogik innovatsiyalar //Xalq tahlimi. – T.: 1999. 6-son. – 28-31-b.
5. Nurullayeva Sh.U. Boshlang'ich sinf ona tili darslarida o'quvchilarni mustaqil fikrlashga o'rgatish metodikasi. ped. f. n. dissertatsiya, Qarshi: 2008. 145 b.
6. Alikabulov S. A. Modifying Additives to Bitumen //International Journal on Orange Technologies. – 2021. – T. 3. – №. 9. – C. 100-102.
7. Рахимов Б. Б., Шукуруллаев Б. А., Аликабулов Ш. А. Методы исследования и влияние нефтяных остатков на свойства строительного битума //Universum: технические науки. – 2021. – №. 6-3 (87). – C. 88-92
8. Аликабулов Ш. А. Влияние добавок на структуру и свойства битумов //Universum: технические науки. – 2021. – №. 10-3 (91). – C. 36-38.
9. “Эскича ишлаш тарихга айланган” Янги Ўзбекистон газетаси №166 2021 йил 18 август. 3 бет
10. Tajibaev, M. A., & Rashidova, B. Y. (2022). Content of the concept of synergetics. Scientific progress, 3(3), 938-941.

UO'K 37.013

ART PEDAGOGIKA IMKONIYATLARINI QO'LLASH ORQALI O'QITUVCHINING IJTIMOY VA HISSIY KO'NIKMALARINI RIVOJLANTIRISH

K.R.Suvanova, dots., ISFT instituti, Toshkent

Annotatsiya. Ushbu maqolada art pedagogika nima? O'qituvchilarni art-pedagogika asosida kasbiy faoliyatiga ijtimoiy va hissiy ko'nikmalarini rivojlantirish, san'at orqali o'qituvchilarning hissiy zo'riqlashini oldini oluvchi sog'lom-ruhiy muhitni odatdagi ish kundalik ko'nikmasiga aylantirish, o'zaro hurmatga asoslangan mehr madaniyatini to'laqonli foydalanishi muhimligini, san'at bilan yashash va ruhiy barqarorlikka erishishi haqida fikr yuritilgan.

Kalit so'zlar: kognitiv qobiliyatlar, art-terapiya, art-pedagogika, hissiy ko'nikmalarni, ijtimoiy ko'nikmalarni, ijodiy tafakkur, o'zgarishlarga moslashish, axloqiy va estetik qadriyatlarni o'rgatish.

Аннотация. Что такое художественная педагогика в этой статье? Учителям важно знать важность развития своих социальных и эмоциональных навыков в своей профессиональной деятельности на основе художественной педагогики, превращения здоровой психической среды, предотвращающей эмоциональное напряжение учителей, в регулярный трудовой навык посредством искусства, полного использования возможностей педагогики. культура любви, основанная на взаимном уважении. Считается, что жизнь с лошадью позволяет достичь душевной стабильности.

Ключевые слова: обучение когнитивным навыкам, арт-терапия, арт-педагогика, эмоциональные навыки, социальные навыки, творческое мышление, адаптация к изменениям, морально-эстетические ценности.

Abstract. In this article, we discuss what is art pedagogy? It is important for teachers to know the importance of developing their social and emotional skills in their professional activities based on art pedagogy, turning a healthy mental environment that prevents emotional stress of teachers into a regular work skill through art, and making full use of the culture of love based on mutual respect. It is thought that living with a horse can achieve mental stability.

Keywords: cognitive abilities, art therapy, art pedagogy, teaching emotional skills, social skills, creative thinking, adaptation to changes, moral and aesthetic values.

Kirish. Zamonaviy o'qituvchilarni tayyorlash sifati zamonaviy ta'limning asosiy yo'nalishi bo'lib, butun o'quv jarayoniga va uning alohida tarkibiy qismlariga yuqori talablarni qo'yadi. O'qituvchilarni o'z-o'zini rivojlantirish uchun ta'lim maqsadlarining o'zgarishi, subyekt-subyekt munosabatlariga o'tish va bilimlarni o'zlashtirishda mustaqillik rolining kuchayishi kasbiy kompetensiyalarni egallashda ta'lim motivatsiyasining rolini oshiradi. Bu, o'z navbatida, kognitiv qobiliyatlar va shaxsiy fazilatlarini takomillashtirish bilan bir qatorda, mas'uliyat, mustaqillik va yaxshi tashkiliy tabiat kabi bu jarayonning muvaffaqiyatini belgilaydi. O'qituvchilarning ta'lim motivatsiyasiga bag'ishlangan ko'plab ishlarga qaramay, bu masalada hali ham to'liq yakkilik mavjud emas. Bu, ayniqsa, ichki motivatsiyaning rivojlanishiga ta'sir qiluvchi omillarning ta'siri, uning harakat mexanizmlari, shuningdek, uni qanday boshqarishni tushunish uchun to'g'ri keladi.

O'qituvchining ta'lim motivatsiyasi darajasini oshirish muammosini hal qilishning asosiy masalalaridan biri uni rivojlantirishning adekvat usullari va texnologiyalarini tanlashdir. Amaliyot shuni ko'rsatadiki, faqat an'anaviy texnologiyalardan foydalanish ushbu muammoni samarali hal qilishga imkon bermaydi. Shu nuqtai nazardan, art pedagogika muvaffaqiyatga erishish va o'qituvchi shaxsini o'z-o'zini rivojlantirish bilan bog'liq motivlarni amalga oshirish uchun qulay muhit yaratishga qaratilgan maxsus texnologiya sifatida istiqbolli yo'nalish bo'lib ko'rinadi.

- **Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili (Literature review).** Xorijiy mamlakatlar olimlaridan hozirgi vaqtda pedagogik qo'llab-quvvatlash nazariyasi faol rivojlanmoqda psixologlar, sotsiologlar, o'qituvchilarning kasbiy rivojlanish qonuniyatlari, mazmuni, jarayoni va muammolarini ochib beruvchi fundamental ishlari (S.I.Arhangelskiy, A.P.Belyaeva, A.A.Verbitskiy, T.B. Grebe-nyuk, A.M. Novikov, X.Ya.Saigushev, V.A.Slastyonin, N.K. Sergeev va boshqalar);- san'at va badiiy ijod psixologiyasi va pedagogikasi (J.T.C.Vigotskiy, A.N.Leontiyev, M.E.Markov, A.A.Melik-Pashaev, B.M.Nemenskiy va boshqalar);- shaxsga yo'naltirilgan ta'lim g'oyalari (E.V. Bondarevskaya, V.V. Serikov, I.S. Yakimanskaya);- pedagogik yordamning mohiyati va mexanizmlari (E.A. Aleksandrova, I.A.Lipskiy, M.I.Rojkov, A.L.Umanskiy, S.N.Chistyakova, M.V.Shakurova va boshqalar) o'qituvchilarga, o'qituvchilarga, ota-onalarga ijtimoiy, psixologik, shaxsiy qiyinchiliklarni engishda yordam berishni ta'minlaydigan pedagogik faoliyat tizimi bo'yicha (G.L.Bardye, M.R.Bityanova va boshqalar), pedagogik yordam (O.S.Gazman, N.B.Kriloova, N.X.Mixaylova, S.D.Polyakov, S.M.Yusfin va boshqalar); (E.A. Aleksandrova, T.V. Anoxin, V.P. Bederxanova, O.S. Gazman, N.B.Krylova, T.A. Mertsalova, N.N. Mixaylova, S.D. Polyakov, G.I.,I.V.Rogaleva, T.I.V., F.M.F. I.S. Yakimanskaya va boshqalar tomonidan tadqiq qilingan.

Art-pedagogika – zamonaviy ta'lim maqsadlariga erishish va muammolarini hal qiluvchi, o'zining maxsus maqsad va vaziflariga ega soha sanaladi. Shuni ta'kidlash kerakki, “art” so'zining o'zagi nafaqat pedagogik muammolarni hal qiluvchi san'at vositalaridan foydalanish (voqelikni ijodiy aks ettirish, uni badiiy obrazlarda ko'rsatish), balki “art” – mahorat sifatida tarjima qilinadi. Art-pedagogika – pedagogika fanining bir tarmog'i sanalib, “art” – san'at, “pedagogika” – ta'lim-tarbiya degan ma'noni beradi. Ya'ni “san'at orqali ta'lim tarbiya berish”ni nazarda tutadi. Art-pedagogika nazariy va amaliy jarayonda insonlarning badiiy tomondan rivojlanishini hamda shaxsning madaniyatini san'at va badiiy-ijodiy faoliyat orqali shakllanishini bildiradi. Art-pedagogika tushunchasini zamonaviy yondashuvlar bo'yicha milliy nazariy va amaliy tadqiqotlar asosida: korreksion-pedagogik, badiiy-didaktik, tor pragmatik hamda integrativ yondashuvlarga ajratish mumkin. [2]

Tadqiqot metodologiyasi. Art-pedagogika – zamonaviy ta'lim maqsadlariga erishish va muammolarini hal qiluvchi, o'zining maxsus maqsad va vaziflariga ega soha sanaladi. Shuni ta'kidlash kerakki, “art” so'zining o'zagi nafaqat pedagogik muammolarni hal qiluvchi san'at vositalaridan foydalanish (voqelikni ijodiy aks ettirish, uni badiiy obrazlarda ko'rsatish), balki “art” – mahorat sifatida tarjima qilinadi. Art-pedagogika – pedagogika fanining bir tarmog'i sanalib, “art” – san'at, “pedagogika” – ta'lim-tarbiya degan ma'noni beradi. Ya'ni “san'at orqali ta'lim tarbiya berish”ni nazarda tutadi. Art-pedagogika nazariy va amaliy jarayonda insonlarning badiiy tomondan rivojlanishini hamda shaxsning madaniyatini san'at va badiiy-ijodiy faoliyat orqali shakllanishini bildiradi. Art-pedagogika tushunchasini zamonaviy yondashuvlar bo'yicha milliy nazariy va amaliy tadqiqotlar asosida: korreksion-pedagogik, badiiy-didaktik, tor pragmatik hamda integrativ yondashuvlarga ajratish mumkin. [2]

Art-pedagogika – zamonaviy ta'lim maqsadlariga erishish va muammolarini hal qiluvchi, o'zining maxsus maqsad va vaziflariga ega soha sanaladi. Shuni ta'kidlash kerakki, “art” so'zining o'zagi nafaqat pedagogik muammolarni hal qiluvchi san'at vositalaridan foydalanish (voqelikni ijodiy aks ettirish, uni badiiy obrazlarda ko'rsatish), balki “art” – mahorat sifatida tarjima qilinadi. Art-pedagogika – pedagogika fanining bir tarmog'i sanalib, “art” – san'at, “pedagogika” – ta'lim-tarbiya degan ma'noni beradi. Ya'ni “san'at orqali ta'lim tarbiya berish”ni nazarda tutadi. Art-pedagogika nazariy va amaliy jarayonda insonlarning badiiy tomondan rivojlanishini hamda shaxsning madaniyatini san'at va badiiy-ijodiy faoliyat orqali shakllanishini bildiradi. Art-pedagogika tushunchasini zamonaviy yondashuvlar bo'yicha milliy nazariy va amaliy tadqiqotlar asosida: korreksion-pedagogik, badiiy-didaktik, tor pragmatik hamda integrativ yondashuvlarga ajratish mumkin. [2]

San'at pedagogikasi nazariya va amaliyotni rivojlantirish bilan shug'ullanadi, odamlarning badiiy rivojlanish jarayoni nazariyasi va amaliyotini rivojlantirishni ta'minlaydi, san'at va badiiy ijodiy faoliyat orqali shaxs madaniyatining asoslarini shakllantiradi. Badiiy pedagogikaning mazmun-mohiyati san'at vositasida shaxsni tarbiyalash va rivojlantirishdan iborat; ularning badiiy madaniyati asoslarini shakllantirish va badiiy faoliyatning turlari bo'yicha amaliy ko'nikmalarni egallash [4].

Tahlil va natijalar. *O'qituvchining o'z his-tuyg'ularini anglash* stress uning boshqarish ta'lim jarayoniga ta'sir qilishni tushunmasdan, shuningdek, uning zararli oqibatlarini yengillashtiradigan ularning oldini oladigan kuchli kadr sifatida namoyon bo'lishi bu esa art pedagogiya orqali hissiy ko'nikmalari rivoltantirish 21 asrda muhim dolzarb masala bo'lmoqda. Stress pedagogning hayotining muqarrar tarkibiy qismidir. Bu odamlarning ichki farovonlik hissidan kelib chiqadi va shu bilan birga ta'sir qiladi; *Ish bilan bog'liq stress omillarini boshqarish*. O'qituvchining samarali ishlash qobiliyatiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin bo'lgan ish bilan bog'liq stress omillarini minimallashtirish o'qituvchining o'z ustida ishlash mas'uliyatidir. ***Ijtimoiy ko'nikmalarni rivojlantirish- bu o'qituvchining ijtimoiy qobiliyatlar bilan yumshoq ko'nikmalarini oshirish va charxlashda yordam berishga qaratilgan kasbiy rivojlanish turi.*** Art pedagogikasining o'qituvchi iivojlanishidagi asosiy maqsadlari biri bu o'qituvchi uchun 21 asrda muhim bo'lgan ko'nikmalarni o'rgatish va bu ko'plab shakllarda bo'lishi mumkin, jumladan, seminarlar, kurslar, art o'yinlari va hokozolar.

Xulosa va takliflar. Pedagogik tajriba-sinov ishlarining birinchi bosqichi 2023-2024 o'quv yilida tadqiqot muammosining ilmiy-nazariy, ilmiy-metodik asoslari o'rganildi, tadqiqotning maqsad va vazifalari aniqlandi, tadqiqot obyekti, uning ko'rsatkichlari hamda unga mos mezonlar nazariy manbalardan tahlil qilinib o'rganildi. Tanlangan pedagogik mahorat markazi ta'lim oluvchilari uchun Art of living "(San'at bilan yashash va ruhiy barqarorlikka erishish) maqsadli kursi – pedagog-o'qituvchilarning san'at bilan yashash va ruhiy barqarorlikka erishish, hissiy zo'riqishni oldini oluvchi sog'lom-ruhiy muhit yaratish, o'zaro hurmatga asoslangan mehr madaniyatini singdirish maqsadida ishlab chiqildi. Shuning bilan qatorda, **"HISSIIY PORTRET"**, **"JAMOAVIY SAN'AT ASARI"** o'yinlari jamoaviy ishlash va samarali muloqot ko'nikmalarini rivojlantirilib, o'qituvchining ijtimoiy va hissiy ko'nikmalarini rivojlanganlik darajasini aniqlash uchun motivatsion-qiymatli, kognitiv-faollik, shaxsiy, refleksiv-ijodiy baholash mezonlari va ko'rsatkichlari ishlab chiqildi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. O'. Zubaydullayev "Bo'lajak o'qituvchilarni art-pedagogika asosida kasbiy faoliyatga tayyorlash tizimini takomillashtirish" pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi avtoreferati. 2023 [2]
2. Возникновение философии и её исторические типы. -М.: Политическая литература, 1990.-С.-86.[3]
3. М. Рамазонава. Педагогика нима? Артпедагогика нима? Ўсмирларни педагогик санъат орқали тарбиялаш. Pedagog respublika ilmiy jurnali 1 – SON / 2022. [4]
4. J. G'. Turatov. Amaliy darslarda art pedagogikaning o'rni. Providing the integrity of music education in instrumental performance. 2023.
5. Сергеева Н.Ю. Арт-педагогика и арт-терапия: к вопросу о разграничении понятий. 10.03.2016 [5]
6. Савлущинская Н.В., Павлова М.С. Теория и методика применения арт-педагогических технологий в работе с детьми // Современные проблемы науки и образования. 2016. – №3.;[6]

UO'K 37.02

ZAMONAVIY METODOLOGIYALAR ASOSIDA ANATOMIYA FANINI O'QITISHNING SAMARADORLIGINI OSHIRISH

D.Ya.Tulyanova, katta o'qituvchi, Andijon davlat tibbiyot instituti, Andijon

Annotatsiya. Ushbu maqolada anatomiya fanini o'qitishda zamonaviy metodologiyalarning qo'llanilishi, ularning afzalliklari va o'quv jarayoniga ta'siri tahlil qilinadi. Maqolada virtual reallik, interfaol dasturlar, 3D modellash tirish kabi innovatsion usullar orqali anatomiya fanini o'qitishning samaradorligini oshirish imkoniyatlari ko'rib chiqiladi. Shuningdek, talabalarning bilim va ko'nikmalarini rivojlantirishda zamonaviy texnologiyalarning ahamiyati va ularning kelajakdagi istiqbollari yoritiladi.

Kalit so'zlar: anatomiya, zamonaviy metodologiya, virtual reallik, interfaol dasturlar, 3D modellash tirish, ta'lim samaradorligi.

Аннотация. В статье анализируется использование современных методик в преподавании анатомии, их преимущества и влияние на процесс обучения. В статье рассматриваются возможности повышения эффективности преподавания анатомии с помощью инновационных методов, таких как виртуальная реальность, интерактивные программы и 3D-моделирование. В нем также подчеркивается важность современных технологий и их перспектив в развитии знаний и навыков учащихся.

Ключевые слова: анатомия, современная методология, виртуальная реальность, интерактивные программы, 3D моделирование, эффективность обучения.

Abstract. This article analyzes the use of modern methodologies in teaching anatomy, their advantages and impact on the learning process. The article examines the possibilities of increasing the effectiveness of teaching anatomy through innovative methods such as virtual reality, interactive programs, 3D modeling. It also highlights the importance of modern technologies in developing students' knowledge and skills and their future prospects.

Keywords: anatomy, modern methodology, virtual reality, interactive software, 3D modeling, educational efficiency.

Kirish. Anatomiya fanini o'qitish tibbiyot ta'limining asosiy tarkibiy qismlaridan biri hisoblanadi. Aniq bilim va ko'nikmalarga ega bo'lish kelajakda mutaxassislarining kasbiy faoliyatini muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun zarurdir. Zamonaviy texnologiyalar rivojlanishi bilan anatomiya fanini o'qitishda yangi metodologiyalarning qo'llanilishi kengaymoqda.

Anatomiya fanini o'qitishning zamonaviy metodologiyasi ta'lim jarayonini takomillashtirish va talabalarining bilim olish samaradorligini oshirishda muhim ahamiyatga ega. Zamonaviy pedagogik va axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish orqali anatomiya fanini o'qitish yanada interaktiv va samarali bo'lishi mumkin.

Innovatsion texnologiyalardan foydalanish. Anatomiya va fiziologiya fanlarini o'qitishda innovatsion texnologiyalarni qo'llash o'quv jarayonini jonlantirishda muhim rol o'ynaydi. Masalan, "Keys" (case studies) usulidan foydalanish talabalarining muammoli masalalarni hal qilish qobiliyatini oshiradi. Bu usul talabalarga nazariy bilimlarni amaliy vaziyatlarda qo'llash imkonini beradi.

Zamonaviy pedagogik va axborot-kommunikatsiya texnologiyalari. Anatomiya fanini o'qitishda zamonaviy pedagogik va axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish o'quv jarayonini samarali tashkil etishda muhimdir. Masalan, elektron darsliklar, virtual laboratoriyalar va interaktiv standlar talabalarining fanni chuqurroq o'rganishiga yordam beradi. Bundan tashqari, multimediya vositalari orqali vizual materiallarni taqdim etish talabalarining mavzuni yaxshiroq tushunishiga ko'maklashadi.

O'qitish metodikasi va darslarni tashkil etish. Anatomiya fanini o'qitishda darslarni to'g'ri tashkil etish va zamonaviy metodlardan foydalanish muhim ahamiyatga ega. O'quvchilarning mustaqil va ijodiy fikrlashini rivojlantirish, ularda ma'naviy-axloqiy fazilatlar, vatanparvarlik va milliy g'ururni shakllantirish uchun hamkorlik pedagogikasiga asoslangan yondashuvlar qo'llanilishi tavsiya etiladi.

Anatomiya fanini o'qitishda zamonaviy metodologiyalardan foydalanish talabalarining bilim olish jarayonini yanada samarali va qiziqarli qiladi. Innovatsion texnologiyalar, zamonaviy pedagogik yondashuvlar va axborot-kommunikatsiya vositalaridan foydalanish orqali anatomiya fanini o'qitish sifatini oshirish mumkin.

Zamonaviy metodologiyalarning ahamiyati:

1. Virtual reallik (VR) texnologiyalari: Virtual reallik yordamida talabalar inson tuzilishini haqiqiyga yaqin sharoitda o'rganish imkoniyatiga ega bo'lishadi. Bu metodologiya an'anaviy darsliklar va plastik modellardan farqli o'laroq, interfaol va hayotiy tajriba taqdim etadi.

2. 3D modellashtirish: 3D modellar yordamida inson organlari va tizimlarini batafsil o'rganish mumkin. Bu talabalarining vizual idrokini oshirib, murakkab tuzilmalarni tushunishni osonlashtiradi.

3. Interfaol dasturlar va platformalar: Interfaol dasturlar orqali talabalar anatomiya bo'yicha bilimlarini mustaqil ravishda mustahkamlab, testlar va vazifalar orqali o'z bilimlarini sinash imkoniyatiga ega bo'lishadi.

Natijalar. Zamonaviy metodologiyalarning qo'llanilishi anatomiya fanini o'qitish jarayonini qiziqarli va samarali qiladi. Talabalarining bilim darajasi oshishi bilan birga, ularning kasbiy ko'nikmalari ham rivojlanadi. Biroq, bu usullarni joriy etish uchun yetarli resurslar va malakali o'qituvchilar zarur.

Xulosa. Anatomiya fanini o'qitishda zamonaviy metodologiyalarning qo'llanilishi ta'lim sifatini oshirishning muhim omili hisoblanadi. Virtual reallik, 3D modellashtirish va interfaol dasturlar kabi innovatsion usullar orqali talabalarining bilim va ko'nikmalarini rivojlantirish imkoniyatlari kengaymoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Smith, J. (2023). "Modern Approaches to Teaching Anatomy: A Review." *Journal of Medical Education*, 45(3), 123-135.
2. Ivanov, P. (2022). "Virtual Reality in Medical Education: Opportunities and Challenges." *Medical Science Review*, 12(2), 67-78.
3. Ahmedov, A. (2021). "3D Modeling in Anatomy: A New Era of Learning." *Uzbek Journal of Medicine*, 8(4), 45-56.
4. Johnson, L. (2020). "Interactive Learning Platforms for Medical Students." *International Journal of Educational Technology*, 15(1), 89-102.

UDC 372.01: 81.13+81.26

THE IMPACT OF CUSTOMS AND TRADITIONS ON LANGUAGE LEARNING IN
EASTERN AND WESTERN CULTURES*Kh.H.Umurova, Associate professor, Bukhara state university, Bukhara*

Annotatsiya. *Til insonlarning o'zaro ta'siri va muloqotining asosiy jihati bo'lib, nafaqat ma'lumot uzatish vositasi, balki madaniy o'ziga xosliklarning aks etishi sifatida ham xizmat qiladi. Tillarni o'rganish va o'qitishni shakllantirishda turli mintaqalarning urf-odatlarini va an'analari muhim rol o'ynaydi. Ushbu maqolada Sharq va G'arb urf-odatlarining til o'rganishga o'ziga xos ta'siri o'rganilib, ta'lim amaliyotida madaniy kontekstning ahamiyati yoritilgan.*

Kalit so'zlar: *til, jamoa va oilaviy muhit, individualizm, tanqidiy fikrlash, pedagogik metodlar, axloqiy saboqlar, madaniy qadriyatlar.*

Аннотация. *Язык является фундаментальным аспектом человеческого взаимодействия и общения, служа не только средством передачи информации, но и отражением культурных идентичностей. Обычаи и традиции разных регионов играют значительную роль в формировании того, как изучаются и преподаются языки. В данной статье рассматривается различное влияние восточных и западных обычаев на изучение языка, подчеркивается важность культурного контекста в образовательной практике.*

Ключевые слова: *язык, общинный и семейный контекст, индивидуализм, критическое мышление, педагогические методы, моральные уроки, культурные ценности.*

Abstract. *Language is a fundamental aspect of human interaction and communication, serving not only as a tool for conveying information but also as a reflection of cultural identities. The customs and traditions of different regions play a significant role in shaping how languages are learned and taught. This article explores the distinct influences of Eastern and Western customs on language learning, highlighting the importance of cultural context in educational practices.*

Key words: *language, communal and familial context, individualism, critical thinking, pedagogical methods, moral lessons, cultural values.*

Culture and tradition are two interconnected concepts that form the backbone of human societies. They encompass the beliefs, practices, values, and artifacts that characterize a group of people. Understanding these elements is crucial, especially at the university level, where students explore how they influence individual identities, social interactions, and community cohesion. Culture can be defined as the collective set of customs, arts, social institutions, and achievements of a particular nation, people, or other social groups. It is a complex amalgamation of behaviors, beliefs, and values that are learned and shared among members of a society. Culture is not static; it evolves over time, influenced by a variety of factors including technology, environmental changes, and interactions with other cultures.

One of the key features of culture is its ability to provide a framework for understanding the world. This framework shapes how individuals perceive reality and interact with others. For example, cultural norms dictate social behaviors such as greetings, dress codes, and communication styles. In some cultures, direct eye contact is a sign of confidence, while in others, it may be perceived as disrespectful.

Cultural expression is also evident in art, literature, music, and dance. These forms of expression not only reflect cultural values but also serve as vehicles for storytelling and the transmission of knowledge. For instance, Indigenous cultures often use oral traditions to pass down histories and teachings, ensuring that their knowledge is preserved and adapted through generations.

Tradition refers specifically to the transmission of customs or beliefs from generation to generation. It is a subset of culture that encompasses the practices and rituals that are maintained over time. Traditions can be observed in various forms, including religious ceremonies, festivals, and

family customs. They serve to reinforce group identity and continuity by connecting individuals to their past.

Traditions often embody the values and beliefs of a culture. For instance, the celebration of Thanksgiving in the United States is rooted in historical events and reflects values such as gratitude and community. Similarly, cultural traditions such as weddings, funerals, and coming-of-age ceremonies mark significant life events and provide individuals with a sense of belonging.

While traditions can create a cohesive identity for a group, they can also face challenges as societies evolve. Globalization, migration, and technological advancements often lead to the blending of traditions, resulting in new hybrid practices. This constant evolution raises important questions about the preservation of cultural heritage and the role of tradition in contemporary society.

Linguistic Features of Culture and Tradition. Language plays a crucial role in both culture and tradition. It is the primary medium through which cultural values are expressed and traditions are communicated. The linguistic features of a culture often reflect its unique worldview and social dynamics.

For instance, many languages contain words or phrases that encapsulate specific cultural concepts that may not have direct translations in other languages. The German word "Weltanschauung" describes a person's worldview, illustrating how language can convey complex ideas related to culture. Similarly, the Japanese concept of "Ikigai," which refers to the reason for being, emphasizes a cultural perspective on purpose and fulfillment.

Moreover, language is a key factor in the preservation of tradition. Many cultural practices are transmitted orally, relying on storytelling and spoken language to convey knowledge and values. This oral tradition is especially significant in cultures where written records may be scarce. As a result, the loss of a language can lead to the erosion of cultural identity and tradition.

In addition to vocabulary and expressions, the structure of language can also reflect cultural norms. For example, some languages have formal and informal ways of addressing others, which can indicate social hierarchies and relationships. The use of honorifics in languages such as Korean or Japanese illustrates the importance of respect and social structure within those cultures.

Cultural Context and Language Learning. In Eastern cultures, language learning often occurs within a communal and familial context, where the transmission of knowledge is seen as a collective responsibility. For instance, in countries like China and Japan, language education is deeply intertwined with cultural values such as respect for elders and the importance of harmony within the group. Students are often encouraged to learn through imitation, repetition, and memorization, which reflects the traditional pedagogical methods prevalent in these societies.

Conversely, Western cultures typically emphasize individualism and critical thinking in education. Language learning in these contexts often encourages students to express their opinions, engage in discussions, and develop personal interpretations of texts. The educational systems in countries like the United States and Canada promote an interactive approach to language learning, where students are motivated to participate actively in classrooms, fostering a sense of autonomy in their educational journey.

The Role of Traditions in Language Acquisition. Traditions play a vital role in how language is acquired and the attitudes towards learning in both Eastern and Western cultures. In Eastern societies, language is often viewed as a means to preserve cultural heritage. For example, traditional storytelling practices are common in many Eastern cultures, where language is learned through narratives that convey moral lessons and cultural values. This method not only enhances vocabulary but also instills a sense of identity and belonging among learners.

In contrast, Western traditions might emphasize the practical use of language in global contexts. For instance, many Western educational institutions focus on teaching languages such as English, Spanish, and French, as these are seen as essential for international communication and career opportunities. This practical approach to language learning can sometimes lead to the undervaluation of less widely spoken languages, which may not be seen as economically advantageous.

Methods of Language Instruction. The methods of language instruction also reflect the customs and traditions of each culture. In Eastern education systems, there is often a strong emphasis on rote

learning and standardized testing. For instance, students in countries like South Korea and Singapore may spend considerable time preparing for exams that assess their language proficiency through memorized phrases and grammar rules. This approach can lead to high levels of language competency but may also stifle creativity and critical thinking.

In contrast, Western educational systems frequently adopt communicative language teaching methods. These methods prioritize real-life communication and contextual learning, allowing students to engage in role-playing, group projects, and interactive exercises. Such approaches aim to develop fluency and confidence in using the language in everyday situations, fostering a more dynamic and engaging learning environment.

The interplay between customs, traditions, and language learning ultimately influences language proficiency outcomes in students from Eastern and Western backgrounds. Eastern learners may demonstrate exceptional accuracy in grammar and vocabulary, owing to their extensive practice with rote memorization. However, they may struggle with spontaneous conversation and creative expression, as the focus on standardized testing can limit opportunities for open-ended dialogue.

On the other hand, Western learners may exhibit greater fluency and confidence in conversational skills, as their education promotes active participation and real-life application of the language. However, they may face challenges in mastering complex grammatical structures or formal language use due to a lesser emphasis on rules and rote memorization.

Understanding the impact of customs and traditions on language learning can help educators develop more effective language teaching strategies that cater to diverse student backgrounds. By recognizing the strengths and weaknesses of both Eastern and Western approaches, educators can integrate best practices from each culture. For instance, incorporating storytelling elements from Eastern traditions into Western language classrooms can enhance cultural understanding and engagement.

Additionally, fostering an appreciation for cultural diversity in language learning can create a more inclusive environment. Encouraging students to share their cultural backgrounds and language experiences can enrich the learning experience for everyone, promoting empathy and intercultural communication skills.

Language is a vital component in expressing and preserving both culture and tradition, providing a lens through which we can understand the complexities of human experience. As students at the university level, exploring these concepts offers valuable insights into the diverse tapestry of human life and the ways in which we connect with one another across generations. Understanding and appreciating cultural and traditional differences can foster greater empathy and collaborative relationships in an increasingly interconnected world. The customs and traditions of Eastern and Western cultures significantly influence language learning and instruction. By acknowledging these cultural contexts, educators can better understand their students' learning processes and adapt their teaching methods to meet diverse needs. Ultimately, embracing the richness of cultural differences in language education can enhance learners' experiences and promote a more profound appreciation for languages as a vital component of human connection and cultural identity.

REFERENCES:

1. Hakimovna, U. X. (2022). Linguacultural features of weddings in Uzbekistan and United Kingdom. *O'zbekistonda fanlararo innovatsiyalar va ilmiy tadqiqotlar jurnali*, 2(14), 111-117. <https://bestpublication.org/index.php/ozf/article/view/2383>.
2. Xushvaqt, U. (2020). Semantical Features Of Folklore Samples. *Solid State Technology*, 63(4).
3. Nazarova, G. P., Umurova, K. H., & Kasimova, N. F. (2020). Peculiarities of the mythological images of the British folklore. *International Journal of Advanced Science and Technology*, 29(8 Special Issue), 1614-1618. <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=45519032>.

**O'QUVCHILARNING KREATIV FIKRLASH SALOHİYATINI RIVOJLANTIRISHDA
LMS (LEARNING MANAGEMENT SYSTEMS) DAN SAMARALI FOYDALANISH****J.A.Xamroyev, magistrant, Toshkent kimyo xalqaro universiteti, Toshkent**

Annotatsiya. Bugungi kunda ta'lim tizimida kreativ fikrlash qobiliyatini rivojlantirish muhim vazifalardan biri hisoblanadi. Raqamli texnologiyalar, xususan, LMS (Learning Management Systems) o'quvchilarda kreativlikni rivojlantirish uchun yangi imkoniyatlar yaratmoqda. Ushbu maqolada o'quvchilarning kreativ fikrlash salohiyatini rivojlantirishda LMSdan samarali foydalanish usullari ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: kreativ fikrlash, salohiyat, LMS, dars samaradorligi, o'quv jarayoni, ta'lim sifati.

Аннотация. Сегодня в системе образования одной из важнейших задач является развитие способности к творческому мышлению. Цифровые технологии, в частности LMS (системы управления обучением), открывают новые возможности для развития творческих способностей учащихся. В этой статье рассматриваются способы эффективного использования LMS для развития творческого мышления учащихся.

Ключевые слова: креативное мышление, потенциал, LMS, эффективность урока, процесс обучения, качество обучения.

Abstract. Today, the development of creative thinking skills in the educational system is one of the important tasks. Digital technologies, in particular LMS (Learning Management Systems), are creating new opportunities for the development of creativity in students. This article examines the ways in which students can effectively use LMS in developing their creative thinking potential.

Keywords: creative thinking, capacity, LMS, lesson effectiveness, educational process, quality of Education.

Mamlakatimizda ta'lim-tarbiya tizimiga e'tibor berilib, o'quvchi yoshlarimizning jahon andozalariga mos ravishda zamonaviy bilim va kasb-hunarli bo'lishi, jismonan va ma'n'an yetuk insonlar bo'lib ulg'ayishi, ularning qobiliyat va iste'dodini yuzaga chiqarish ularning qalbida vatanparvarlik, insoniylik, kasbiga fidoiylilik tuyg'ularini rivojlantirish kabi ulkan ishlar rejalashtirilib, uzluksiz amalga oshirilmoqda.

Kreativ fikrlash — bu yangi g'oyalar yaratish, mavjud muammolarni yangicha yechish, originallik va o'ziga xoslikni namoyon etish qobiliyatidir. Kreativlik faqatgina san'at sohasiga tegishli emas, balki fan, texnologiya, biznes va hayotning boshqa sohalarida ham muhim rol o'ynaydi.

Kreativ fikrlash shunchaki tasodifiy fikrlashdan farq qiladi. Kreativ fikrlash bilim va tajribaga asoslangan haqiqiy kompetensiya bo'lib, insonlarning keskin va murakkab vaziyatlarda kutilgan natijalarga erishishga sharoit yaratadi. Ta'limning vazifasi o'quvchilarni kelajakda muvaffaqiyatga erishishlari uchun zaruriy kompetensiyalar bilan ta'minlashdan iborat. Bular sababli ular globallashtirish jarayonida tez o'zgarib borayotgan, savodxonlik va raqamlash ilgari surilgan va hozirgi zamon talablariga ega moslashuvchan ishchilarni dunyoga moslashishiga yordam beradi. Kreativ fikrlashni o'quvchi yoshlar egallashi natijasida ularda dolzarb muammolarni yechish uchun yangi texnologiyalardan foydalanib, hali yaratilmagan sektorlarda ishlash, shu qatorda mashina bajara olmaydigan ishlarni bajarish va global muammolarni yechish qobiliyatlari rivojlanadi.

Ta'limni boshqaruv tizimlari (**LMS – Learning management systems**) – bilim olish faoliyatini tashkil etish va boshqarish uchun mo'ljallangan videodars, ma'ruza materiallari, taqdimot, kitob kabi o'quv materiallari majmuasidan iborat muloqot rejimida ishlay oladigan inson-mashina majmuasi yoki masofaviy ta'lim shaklidir.

Learning-o'qitish. LMS yordamida elektron kurs yoki o'quv materiallarining yagona bazasini yaratish mumkin. Bunday baza mavzu bo'yicha shakllantirilgan bilimlar omboridir.

Management-boshqaruv. Ta'limni administrator (yoki kursni tashkil etuvchi o'qituvchi) boshqarib boradi. U o'quvchilar uchun kurs, topshiriq va testlarni belgilab beradi hamda uy vazifalari bajarilishini nazorat qilib boradi.

System-elektron tizim. LMS o'qituvchining o'rniga har bir o'quvchi berilgan topshiriq yoki testni qancha vaqtda va qanday topshirganini tekshirib, qayd etib boradi. Hisobotlar orqali o'quvchilarning o'zlashtirish darajasini kuzatib borishi ham mumkin.

Ta'lim jarayonini masofaviy shaklda tashkil etish uchun ta'lim jarayonini boshqaruvchi tizimlar (LMS – Learning management systems)dan foydalaniladi. LMSning kreativlikni rivojlantirishdagi afzalliklari:

- Moslashuvchanlik: LMS o'qituvchilarga o'quv materiallarini turli formatlarda (video, audio, matn, interaktiv simulyatsiyalar) taqdim etish imkonini beradi, bu esa o'quvchilarning turli ehtiyojlariga moslashishga yordam beradi.

- Hamkorlik: LMS forumlar, chatlar va guruh ishlarida ishtirok etish imkonini beradi, bu esa o'quvchilarni fikr almashishga, g'oyalar yaratishga va birgalikda muammolarni yechishga undaydi.

- Qayta aloqa: LMS o'qituvchilarga o'quvchilarning ishlariga tez va individual qayta aloqa berish imkonini beradi, bu esa o'quvchilarning o'z g'oyalarini takomillashtirishga yordam beradi.

- Resurslarga kirish: LMS o'quvchilarga keng ko'lamli resurslarga (maqolalar, videolar, kitoblar, ilmiy tadqiqotlar) kirish imkonini beradi, bu esa ularning bilim doirasini kengaytirishga yordam beradi.

- Baholash: LMS o'qituvchilarga kreativlikni baholash uchun turli xil usullardan foydalanish imkonini beradi, masalan, loyihalar, taqdimotlar, esse va portfoliolar.

LMS - bu onlayn platforma bo'lib, o'qituvchilar va o'quvchilar o'rtasidagi aloqani kuchaytirish, o'quv materiallarini taqdim etish va baholash jarayonlarini boshqarish imkonini beradi. Ta'lim muassasalari va korporativ ta'limda keng qo'llanilayotgan ushbu tizimlar, o'quvchilarga qulay sharoit yaratish, ularning bilim va ko'nikmalarini baholashda samarali vositalarni taklif etadi. LMSlarning asosiy funksiyalari orasida kurslarni yaratish va boshqarish, o'quvchilarni ro'yxatdan o'tkazish, materiallarni yuklash, test va topshiriqlarni tayyorlash hamda baholash jarayonini avtomatlashtirish kabilar mavjud.

Kreativlikni rivojlantirish uchun LMSdan foydalanish usullari:

1. Ochiq topshiriqlar: O'quvchilarga muammoni yechish yoki vazifani bajarish uchun turli xil usullarni sinab ko'rishga imkon beradigan ochiq topshiriqlar beriladi.

2. Guruh loyihalari: O'quvchilarni guruhlariga bo'lib, birgalikda loyihalar ustida ishlashga undash. Bu ularga fikr almashish, g'oyalar yaratish va bir-biridan o'rganish imkonini beradi.

3. Muzokaralar: O'quvchilarga muhokama qilish uchun munozarali mavzularni taklif qiling. Bu ularga turli xil nuqtai nazarlarni ko'rib chiqishga va o'z fikrlarini himoya qilishga yordam beradi.

4. Simulyatsiya va o'yinlar: O'quvchilarga turli xil senariylarni sinab ko'rish va o'z tanlovlarining oqibatlarini ko'rish imkonini beradigan simulyatsiya va o'yinlardan foydalanish mumkin.

5. Innovatsion loyihalar: O'quvchilarga yangi texnologiyalar, materiallar va usullarni sinab ko'rishga imkon beradigan innovatsion loyihalarni taklif qilish mumkin.

6. Kiberxavfsizlik (virtual ta'lim xonalari): Sinflarda xavfsizlik muhitini yaratish va o'quvchilarga yangi g'oyalarni sinab ko'rish va xato qilishdan qo'rqqanlik imkonini berish.

7. O'z-o'zini baholash: O'quvchilarga o'z ishlarini baholash va takomillashtirish sohalarini aniqlash imkoniyatini beradi.

Sinfda kreativ fikrlashni bunday o'ziga xos tarzda namoyon etuvchi omillar bir-biriga o'zaro chambarchas bog'langan. Kreativ fikrlashni ijtimoiy jihatdan rag'batlantiruvchi omillar umumiy madaniy tartiblar yoki qonuniyatlar yordamida o'z-o'zidan shakllanadi, Ta'lim olish jarayonida o'quvchilarning kreativ fikrlash qobiliyatlarini rag'batlantirilishi ularning yaratuvchanlik qobiliyatlariga bo'lgan ishonchini, o'zini o'zi boshqarish xususiyatlarida va faoliyatlarida (jumladan qat'iylik va sabr-matонатda) samaradorlikni oshirishga qaratilgan bu o'z navbatida, o'quvchilarning individual qobiliyatlarini rivojlantiruvchi omillar qayidagitarzda shakllanishi va mustahkamlanishiga ta'sir ko'rsatadi.

LMSda kreativlikni baholash uchun quyidagi usullardan foydalanish mumkin:

- Rubrikalar: Kreativlikning turli jihatlarini (originallik, innovatsionlik, mahorat) aniq belgilangan mezonlar asosida baholash.

- Portfoliolar: O'quvchilarning o'quv davomida yaratgan barcha ishlarini (loyihalar, taqdimotlar, esse) yig'ish va baholash.
- Taqrizlar: O'quvchilarning o'zaro baholashlari, bu ularga bir-birining ishlariga baho berish va fikr almashish imkoniyatini beradi.
- Shaxsiy fikr-mulohazalar: O'qituvchilarning har bir o'quvchiga individual fikr-mulohazalar berishi, bu ularga o'z kuchli va zaif tomonlarini aniqlashga yordam beradi.

LMS o'quvchilarning kreativ fikrlash salohiyatini rivojlantirish uchun kuchli vosita bo'la oladi. Ochiq topshiriqlar, guruh loyihalari, munozaralar, simulyatsiyalar va innovatsion loyihalar orqali o'quvchilar o'zlarining kreativlik qobiliyatlarini rivojlantirishadi. LMS tizimlarini qo'llash davomida o'quvchilarning qiziqishlarini hisobga olish, ularni rag'batlantirish va ijodiy muhit yaratish juda muhim. O'qituvchilar LMSning barcha imkoniyatlaridan foydalanib, o'quvchilarga kreativ fikrlashni o'rgatishlari va ularning kelajakdagi muvaffaqiyatlariga zamin yaratishlari mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Bradley V. M. Learning Management System (LMS) use with online instruction //International Journal of Technology in Education. – 2021. – T. 4. – №. 1. – C. 68-92.
2. Adzharuddin N. A. et al. Learning management system (LMS) among university students: Does it work //International Journal of e-Education, e-Business, e-Management and e-Learning. – 2013. – T. 3. – №. 3. – C. 248-252.
3. Abidovna X. D. et al. Teaching Children To Save On The Natural Environment During Class Hours //Pedagogical Cluster-Journal of Pedagogical Developments. – 2024. – T. 2. – №. 9. – C. 24-29.

UO'K 372.881.1

NEMIS TILI DARSLARIDA AMALIY TADQIQOT LOYIHALARINI REJALASHTIRISH

O.Q.Xasanova, PhD, Farg'ona davlat universiteti, Farg'ona

ORCID-0000-0002-0057-6582

Annotatsiya. Ushbu maqolada nemis tili darslarida amaliy tadqiqot loyihalarini (PEP-Praxiserkündigungsprojekt) rejalashtirish haqida fikr yuritilgan. Amaliy tadqiqot loyihalarining maqsadi va ularga namunalar keltirib o'tilgan. Keltirilgan namunalar yordamida amaliy tadqiqot loyihalarining ahamiyati ochib berilgan.

Kalit so'zlar: amaliy tadqiqot loyihasi, til o'rganuvchi, yangi g'oya, taklif, impuls, o'zgartirish, dars, o'qituvchi.

Аннотация. В данной статье рассматривается планирование практических исследовательских проектов (PEP-Praxiserkündigungsprojekt) на уроках немецкого языка. Приведены цели практических исследовательских проектов и примеры. Важность практических исследовательских проектов раскрывается с помощью приведенных примеров.

Ключевые слова: практический исследовательский проект, изучающий язык, новая идея, предложение, импульс, изменение, урок, учитель.

Abstract. This article discusses the planning of practical research projects (PEP-Praxiserkündigungsprojekt) in German language lessons. The purpose of practical research projects and examples are given. The importance of practical research projects is revealed with the help of the examples given.

Keywords: practical research project, language learner, new idea, suggestion, impulse, change, lesson, teacher.

Kirish. Amaliy tadqiqot loyihasi chet til o'qituvchisining o'qituvchi sifatida professionallika erishishi uchun muhim vosita hisoblanadi. Amaliy tadqiqot loyihasi yordamida o'qituvchi o'z amaliyotining muhim yoki qiziq bo'lgan jihatini o'rganishiga imkon tug'iladi. Loyiha odatda impuls bilan boshlanadi, masalan, yangi g'oya, biror narsani o'zgartirish taklifi yoki darsni yozib olish va tadqiqot savoli bilan belgilanadi. Bu savolga javoblarni o'qituvchining yolg'iz o'zi yoki hamkasblari bilan birga izlaydi. O'qituvchi guruhida olib borilayotgan dars jarayonida nima sodir bo'layotganini tushunishga va o'z harakatlarini baholashga va ehtimol o'zgartirishga yordam beradigan ma'lumotlarni (masalan, o'quvchilar matnlari, topshiriqlar/mashqlar, eslatmalar ko'rinishidagi kuzatishlar) to'plashi kerak.

Asosiy qism. Amaliy tadqiqotning maqsadi quyidagilardan iborat:

- til o'rganuvchilarning til o'rganish bilan bog'liq qiziqtirgan savollaridan xabardor bo'lish;
- aniqlangan savollardan birini o'rganib chiqib, o'qituvchi o'z til o'rganuvchilarini til o'rganish jarayonida qo'llab-quvvatlashi va darslarini rejalashtirishning yangi usullari va g'oyalari ishlab chiqishi mumkin.

Quyida esa yangi g'oyalarni sinab ko'rish mumkin bo'lgan amaliy tadqiqot loyihalari bo'yicha bir nechta takliflarni qayd etib o'tmoqchimiz. Lekin har bir chet tili o'qituvchisi o'zi tanlagan g'oyasini amaliy tadqiqot loyihasi orqali sinovdan o'tkazishi mumkin. Chunki har bir o'qituvchining dars olib boradigan guruhlarini foydalanadigan darsliklari o'ziga xos xususiyatlariga ega bo'ladi. Har bir o'qituvchi o'tkazmoqchi bo'lgan amaliy loyihasidan foyda olishni maqsad qilganligi sababli, mavzu yoki masala bo'yicha o'z qarori ustuvor ekanligi barchamizga ma'lum.

Eng muhim qoidalardan biri amaliy loyiha kichik, ammo maqsadli bo'lishi kerak. Loyihani ortiqcha kengaytirib yubormaslik maqsadga muvofiq. Osonlik bilan rejalashtirilishi mumkin bo'lgan va kundalik o'qitishning bir qismi sifatida amalga oshirilishi mumkin bo'lgan loyihani tanlash ko'zlangan maqsadga yanada osonroq erishishni ta'minlaydi.

Masalan, o'qituvchi til o'rganuvchilarining xatolarini diqqat bilan ko'rib chiqmoqchi va qanday tipik va takrorlanadigan xatolar borligini aniqlamoqchi bo'lsa, qaysi sabablar til o'rganuvchilarni ma'lum bir vaqtda ma'lum xatolarga qayta-qayta yo'l qo'yishiga olib kelishini tushunishni xohlasa, ma'lum bo'limni tugatgandan so'ng, til o'rganuvchilarning ushbu xatolardan xabardor bo'lishlarini va, ehtimol, ularni tushuntirib berishlarini rejalashtirsa, amaliy tadqiqot loyihasidan foydalanish yaxshi samara beradi. Masalan, o'qituvchi guruhidagi til o'rganuvchilari tomonidan yozilgan matnlardagi xatolarni jamlashdan boshlashi va ularni guruhdagi mavjud tillar nuqtai nazaridan tushuntirishi mumkin.

O'qituvchi dars olib borayotgan guruhida qanday til o'rganuvchi tiplari borligini, darsda foydalanayotgan ish va ijtimoiy shakllari hamda o'quv materiallari barcha til o'rganuvchilar uchun adolatni ta'minlay olyaptimi yoki yo'qmi aniqlashi uchun ham amaliy tadqiqot loyihasidan foydalanish mumkin. Bunda o'qituvchi tomonidan taqdim etilayotgan turli xil o'quv faoliyati bo'yicha til o'rganuvchilarning fikrlarini o'rganish uchun so'rovnomadan foydalanish va ulardan o'z tillariga, umuman chet tillarini o'qitishga yoki o'qituvchining dars o'tish uslubiga bo'lgan munosabati haqida so'rash mumkin. Balki til o'rganuvchilar o'zlarining ta'lim turlari haqida so'rovnomani to'ldirishga va guruhdagi natijalar haqida gapirishga tayyor bo'lishlari mumkin.

Agar o'qituvchi til o'rganuvchilarning mustaqilligini ko'proq targ'ib qilmoqchi bo'lsa, unda mustaqil ta'lim elementlarini o'z ichiga olgan o'quv bo'limini rejalashtirishi ham mumkin. Shundan so'ng, til o'rganuvchilarga ish uslubi haqida qanday fikrda bo'lganlarini ma'lum qilish va so'rash mumkin. O'quv bo'limi, ehtimol, til o'rganuvchilarning o'rganish xulq-atvorini to'liq o'zgartira olmaydi, lekin o'qituvchi va til o'rganuvchilar kelajakda strategik va mustaqil ta'lim bo'yicha darslik takliflaridan ko'proq foydalanishni xohlashadi degan xulosaga kelish mumkin bo'ladi.

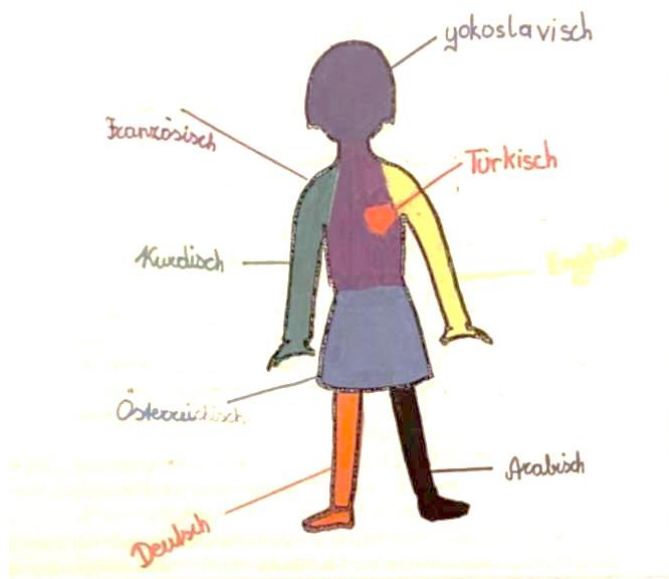
Agar o'qituvchi til o'rganuvchilariga til o'rganishlarini yaxshiroq boshqarishga yordam berishni istasa, ularga o'rganish strategiyalari haqida tushuncha berishi mumkin. Til o'rganuvchilar bilan ular vazifalarga qanday yondashishlari, o'rganish jarayonida o'zlarini qanday rag'batlantirishlari yoki o'z ta'lim natijalarini qanday baholashlari haqida suhbat rejalashtirish mumkin. Bir yoki ikkita shunday suhbat o'tkazish va kuzatuvchilarni tayinlash mumkin. Til o'rganuvchilar o'qituvchiga bu suhbatlarni qanday qabul qilganliklarini aytib berishlari kerak bo'ladi. Keyin guruhdagi hamma til o'rganuvchilardan bu haqida so'raladi. Bunday amaliy tadqiqot loyihasi kelajakda bunday suhbatlar qanday o'tkazilishi mumkinligi uchun asos bo'lishi mumkin.

Muhokama. Guruhdagi til o'rganuvchilar lingvistik jihatdan bir hil deb bo'lmaydi. Shuning uchun Krumm (2001) tomonidan taklif etilgan "Ich und meine Sprachen" topshirig'i sosida guruh bilan til portretlarini ishlab chiqish mumkin. Til o'rganuvchilarga o'z portretlarini namoyish qilishlari va sharhlashlariga imkon berish kerak. Bu orqali guruhda o'qituvchi o'ylagandan ham ko'proq tillar mavjudligini bilib olishi mumkin. O'qituvchi til o'rganuvchilarni oilaning migratsion tarjimai holi, ya'ni ular qayerdan kelganini o'rganishga taklif qilish orqali tadqiqotni to'ldirishi ham mumkin.

Masalan, ota-onalar va buvilar qaysi tillarda gaplashishgan yoki shunchaki eshitishgan? Bu bolalar/nabiralar va ularning tilga munosabatiga qanday ta'sir qiladi? Bu hikoyalar, albatta, odamlarni

til xilma-xilligidan xabardor qiladi. Keyin guruhda ushbu natijalar bilan qanday ishlashni davom ettirish haqida o'ylash mumkin.

Quyida ushbu topshiriq namunasi keltirilgan:



1-rasm. "Ich und meine Sprachen" topshirig'i namunasi

Rasmdan ko'rishimiz mumkinki, tillar qiz bola shaklining turli tana a'zolariga joylashtirilgan. Turk tili qizning yuragidan joy olgan, bundan kelib chiqib aytishimiz mumkinki, turk tilini qiz juda ham yaxshi ko'radi yoki turk tili uning ona tilisi.

Bunday topshiriqni bajartirish yordamida til o'rganuvchilarni chet tillari borasidagi tajribalari bilan tanishib olish mumkin va undan dars jarayonida samarali foydalanish mumkin.

Xulosa sifatida shuni aytish o'rinliki, yangi g'oyalarni sinab ko'rish uchun amaliy tadqiqot loyihalari juda ham mos tushadi. Uni ayniqsa bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy kompetensiyalarini takomillashtirish uchun yo'naltirish ijobiy natijalarga erishishga olib keladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Michael Schart, Michael Legutke. Lehrkompetenz und Unterrichts-gestaltung Ernst Klett Verlag, Stuttgart. 2020, 237 S.
2. Sandra Ballweg, Sandra Drumm, Britta Hufeisen, Johanna Klippel, Lina Pilypaityte. Wie lernt man die Fremdsprache. Wie lernt man die Fremdsprache Deutsch? Ernst Klett Verlag, Stuttgart. 2017, 200 S.
3. Hermann Funk, Christina Kuhn, Dirk Skiba, Dorothea Spaniel-Weise, Rainer E. Wicke. DLL 2. Aufgaben, Übungen, Interaktion. Ernst Klett Verlag, Stuttgart. 2017, S.209
4. Brinitzer M., Hantschel H., Kroemer S., Möller-Frorath M., Ros L. DaF unterrichten. Basiswissen Didaktik Deutsch als Zweit- und Fremdsprache. Ernst Klett Verlag. 2.Druck. Stuttgart. 2020. 200 S.
5. Ahlers, Michael, Besser, Michael Herzog, Christian Kuhl, Poldi Digital's Lehren und Lernen im Fachunterricht. Aktuelle Entwicklungen, Gegenstände und Prozesse Weinheim: Beltz Juventa 2024, 327 S.
6. Braßler, Mirjam. Praxishandbuch Interdisziplinäres Lehren und Lernen Methoden für die Hochschullehre Weinheim: Beltz Juventa 2020, 176 S.
7. Ana Stipančević. Methodik und Didaktik für Deutsch als Fremdsprache. Novi Sad, 2021, S.273

UO'K 37

CLIL ORQALI TIL VA FAN KOMPETENTSIYASINI RIVOJLANTIRISH: TABIIY FANLARDAN MISOLLAR

N.N. Xomidova, o'qituvchi Qo'qon Davlat Pedagogika instituti, Qo'qon
ORCID ID: 0000-0002-3374-3535

Annotatsiya. Tarkib va tilni integratsiyalashgan o'rganish (CLIL) bir vaqtning o'zida fanga xos bilim va til ko'nikmalarini rivojlantirishga qaratilgan kuchli pedagogik yondashuvni ifodalaydi. Ushbu tadqiqot CLILning tabiiy fanlarni o'qitishda qo'llanilishini o'rganadi, uning nazariy asoslari, amaliy metodologiyalari va talabalarning lingvistik va fanga xos kompetensiyalarida kuzatilgan natijalar haqida umumiy ma'lumot beradi. Biologiya, kimyo va fizikadan misollar akademik va kommunikativ imkoniyatlarni oshirish uchun ushbu sohalarni birlashtirish samaradorligini

ko'rsatadi. Maqola o'qituvchilar va siyosatchilar uchun CLIL amaliyotini optimallashtirish bo'yicha tavsiyalar bilan yakunlanadi.

Kalit so'zlar: til va fanning integratsiyasi, tabiiy fanlar, fan-tilni o'qitish, til kompetentsiyasini rivojlantirish

Аннотация. Интегрированное обучение содержанию и языку (CLIL) представляет собой мощный педагогический подход, направленный на одновременное развитие предметных знаний и языковых навыков. В данном исследовании рассматривается применение CLIL в преподавании естественных наук, дается обзор его теоретических основ, практических методик и результатов, наблюдаемых в развитии лингвистических и предметно-ориентированных компетенций учащихся. Примеры из биологии, химии и физики иллюстрируют эффективность интеграции этих областей для расширения как академических, так и коммуникативных возможностей. В заключение статьи приводятся рекомендации для преподавателей и политиков по оптимизации практики CLIL.

Ключевые слова: интеграция языка и предмета, естественные науки, предметно-языковая подготовка, развитие языковой компетенции.

Abstract. Content and Language Integrated Learning (CLIL) represents a powerful pedagogical approach aimed at simultaneously advancing subject-specific knowledge and language skills. This study explores the application of CLIL in teaching natural sciences, providing an overview of its theoretical foundations, practical methodologies, and the outcomes observed in students' linguistic and subject-specific competencies. Examples from biology, chemistry, and physics illustrate the effectiveness of integrating these domains to enhance both academic and communicative capabilities. The article concludes with recommendations for educators and policy makers on optimizing CLIL practices.

Key words: Integration of language and subject, natural sciences, subject-language training, development of language competence.

Kirish. Ta'limning globallashuvi talabalarni o'zaro bog'liq dunyoga tayyorlaydigan innovatsion o'qitish metodologiyasini talab qildi. CLIL, mavzu va til o'rganishni birlashtirgan ta'lim yondashuvi ushbu muammoga javob sifatida paydo bo'ldi. Xususan, murakkab terminologiyalar va tushunchalar ustunlik qiladigan tabiiy fanlarda CLIL ikki tomonlama yo'naltirilgan o'quv jarayonini qo'llab-quvvatlaydi va talabalarga chet tilini, odatda ingliz tilini bilish qobiliyatini rivojlantirish bilan birga texnik bilimlarni olishga imkon beradi.[1, 45] Ushbu maqola CLILning yondashuvini tabiiy fanlar kontekstida tahlil qilishga, uning lingvistik va intizomiy ekspertizasini oshirish imkoniyatlarini tahlil qilishga qaratilgan. Tadqiqot Maqsadlari

1. CLILning nazariy asoslarini va uning tabiatshunoslik ta'limi bilan bog'liqligini o'rganish.

2. Biologiya, kimyo va fizikada CLILning amaliy qo'llanilishini tahlil qilish.

3. CLILning talabalarining tilni bilishi va fanga oid bilimlariga ta'sirini baholash.

4. Ta'lim muassasalarida CLILning samarali amalga oshirish strategiyasini taklif qilish.

Metodlar. Tadqiqotda cilning tabiiy fanlarda samaradorligini o'rganish uchun aralash usulli yondashuv qo'llaniladi. Metodologiyaga quyidagilar kiradi:

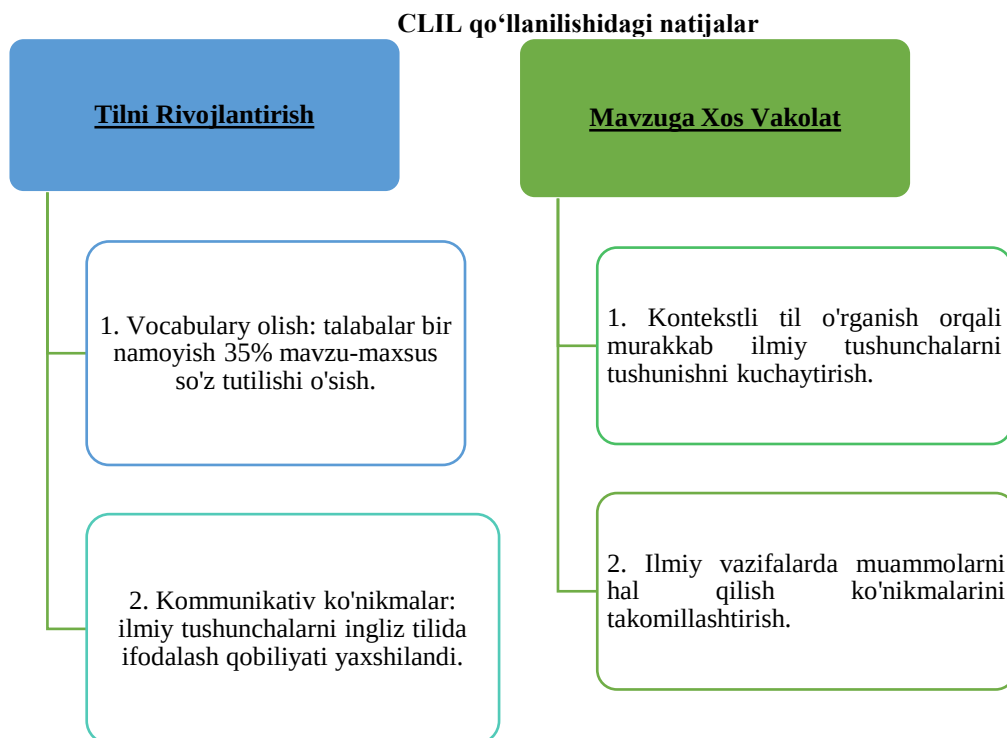
Jadval 1.

CLIL metodologiyasi	
Sifatli tahlil:	tabiiy fanlar bo'yicha CLILni amalga oshiradigan maktablardan amaliy tadqiqotlar.
Miqdoriy so'rovlar	o'quvchilarning lingvistik va fanga oid kompetentsiyalarini o'lchaydigan testdan oldingi va keyingi testlar.
Intervyular	clilning qiyinchiliklari va foydalari haqida o'qituvchilar va talabalarining tushunchalari.

Ma'lumotlarni tahlil qilishga ko'ra statistik vositalar miqdoriy ma'lumotlarni tahlil qilish uchun, shu jumladan talabalar faoliyatining sezilarli yaxshilanishini o'lchash uchun t-testlaridan foydalanilgan. [2, 129] Intervyular va amaliy tadqiqotlardan olingan sifatli ma'lumotlar takrorlanadigan naqsh va mavzularni aniqlash uchun tematik ravishda tahlil qilindi.

Natijalar. Natijalar til va kontent bilimlarida sezilarli yaxshilanishlarni ta'kidlaydi:

Jadval 2.



Amaliy Tadqiqotlar

1. Biologiya: talabalar jarayonni ingliz tilida muhokama qilishda fotosintez bo'yicha tajribalar o'tkazdilar.

2. Kimyo: kimyoviy bog'lanish bo'yicha darslar amaliy qo'llanmalar bilan birlashtirilgan texnik terminologiya.

3. Fizika: CLILning faoliyati Nyuton qonunlariga qaratilgan bo'lib, o'quvchilarni fizik hodisalarni og'zaki va yozma ravishda tushuntirishga undaydi.

Muhokama. Topilmalar CLILning ikki tomonlama ta'lim maqsadlariga erishishda samaradorligini ta'kidlaydi. Tabiatan murakkab tushunchalarga boy bo'lgan tabiiy fanlar, tushunish va saqlashni soddalashtiradigan CLILNING tilga yo'naltirilgan markazidan foyda ko'radi.[3,237] Biroq, yondashuv ta'sirini maksimal darajada oshirish uchun o'qituvchilarning tayyorgarligi va resurslarning mavjudligi kabi muammolarni hal qilish kerak. Muammolar Aniqlandi

1. CLIL metodologiyasi kam o'qituvchi tayyorlash.

2. Ikki tilli o'qitish resurslarining cheklangan mavjudligi.

Tavsiyalar

1. O'qituvchilar uchun malaka oshirish dasturlarini ishlab chiqish.

2. Tabiiy fanlar uchun standartlashtirilgan CLIL materiallarini yaratish.

3. O'quv dasturlarida CLIL integratsiyasini institutsional qo'llab-quvvatlash.

Xulosa. Ushbu tadqiqot CLILning til va fanlarni o'rganishni, xususan tabiiy fanlarni ko'paytirish orqali ta'limni inqilob qilish imkoniyatlarini tasdiqlaydi. Muammolarni hal qilish va maqsadli strategiyalarni amalga oshirish orqali o'qituvchilar clilni lingvistik jihatdan malakali va ilmiy savodli talabalarni yetishtirish uchun ishlatishlari mumkin. CLIL (Content and Language Integrated Learning) texnologiyasi til va fan kompetensiyasini rivojlantirishda innovatsion yondashuv sifatida o'zining yuqori samaradorligini namoyon etmoqda. Ushbu metod o'quvchilarni bir vaqtning o'zida chet tilini va fan bilimlarini chuqurroq o'zlashtirishga imkon beradi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, CLIL yondashuvi nafaqat lingvistik ko'nikmalarni mustahkamlashga, balki mantiqiy fikrlash, muammoni yechish qobiliyati va ijodiy yondashuvni shakllantirishga ham yordam beradi.

Tabiiy fanlar, xususan, biologiya, kimyo va geografiya sohalarida CLIL metodikasidan foydalanish mavzuning chuqur tahlili va kontekstual tushunilishini oshiradi. Masalan, darslarda ilmiy

terminologiya, grafiklar va diagrammalarni chet tilida tushuntirish orqali o'quvchilarda nafaqat fan bo'yicha bilim, balki mazkur mavzularni til orqali ifodalash qobiliyati ham shakllanadi.

Xulosa qilib aytganda, CLIL texnologiyasi o'quv jarayonida innovatsion o'zgarishlarni amalga oshirish uchun muhim vosita bo'lib, u ta'lim sifati va samaradorligini sezilarli darajada oshirish imkonini beradi. Kelgusida ushbu yondashuvni mahalliy ta'lim tizimiga keng joriy qilish va uning milliy kontekstdagi natijalarini o'rganish ta'limni yanada yuqori bosqichga olib chiqishi kutiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Coyle, D., Hood, P., & Marsh, D. (2010). «CLIL: Content and Language Integrated Learning». Cambridge University Press.
2. Dalton-Puffer, C. (2011). "Content and Language Integrated Learning: From Practice to Principles?" «Annual Review of Applied Linguistics», 31, 182-204.
3. Mehisto, P., Marsh, D., & Frigols, M. J. (2008). «Uncovering CLIL: Content and Language Integrated Learning in Bilingual and Multilingual Education». Macmillan.
4. European Commission. (2017). «Key Data on Teaching Languages at School in Europe». Luxembourg: Publications Office of the European Union.

УДК 37.036

РОЛЬ ЛИТЕРАТУРНЫХ КРУЖКОВ В РАЗВИТИИ ТВОРЧЕСКИХ И АНАЛИТИЧЕСКИХ СПОСОБНОСТЕЙ СТУДЕНТОВ

Н.К.Аблаева, старший преподаватель, Университет Маъмуна, Хива

К.К.Зулунова, студент, университет Маъмуна, Хива

Annotatsiya. Maqola universitet hayotida adabiy to'garaklarning ahamiyatiga bag'ishlangan. Unda talabalarda tanqidiy fikrlash, ijodiy ko'nikmalar va ijtimoiy aloqalarni rivojlantirish kabi maqsadlar ko'rib chiqiladi. To'garaklarning talabalarga o'ziga ishonchni mustahkamlash, dunyoqarashini kengaytirish, kasbiy faoliyatga tayyorgarlik va hissiy qo'llab-quvvatlash kabi ta'sirlari tahlil qilinadi. Shuningdek, adabiy to'garaklarni tashkil etish va ularda ishtirok etish bo'yicha tavsiyalar beriladi. Maqolada bunday uyushmalar talabalarining har tomonlama rivojlanishiga hissa qo'shishi, ijodkorlik va o'zini o'zi anglash uchun qulay muhit yaratishi haqida so'z yuritiladi.

Kalit so'zlar: adabiy to'garaklar, universitet, tanqidiy fikrlashni rivojlantirish, ijodiy ko'nikmalar, ijtimoiy aloqalar, talabalar, o'z-o'zini anglash, hissiy qo'llab-quvvatlash, adabiy kechalar, to'plamlarni nashr etish, kasbiy tayyorgarlik.

Аннотация. Статья посвящена значению литературных кружков в университетской жизни. Рассматриваются их цели, такие как развитие критического мышления, творческих навыков и социальных связей. Анализируется влияние кружков на студентов: укрепление уверенности в себе, расширение кругозора, подготовка к профессиональной деятельности и эмоциональная поддержка. Приведены примеры успешных проектов, включая литературные вечера и издание сборников произведений. Также даются рекомендации по созданию и участию в литературных кружках. Статья подчёркивает, что такие объединения способствуют всестороннему развитию студентов и создают благоприятную среду для творчества и самореализации.

Ключевые слова: литературные кружки, университет, развитие критического мышления, творческие навыки, социальные связи, студенты, самореализация, эмоциональная поддержка, литературные вечера, издание сборников, профессиональная подготовка.

Abstract. The article explores the significance of literary clubs in university life. It highlights their goals, such as fostering critical thinking, creative skills, and social connections. The impact of these clubs on students is analyzed, including building self-confidence, broadening horizons, preparing for professional careers, and providing emotional support. Examples of successful projects, such as literary evenings and the publication of collections, are presented. The article also offers recommendations on how to create and join literary clubs. It emphasizes that these communities contribute to students' holistic development and provide a supportive environment for creativity and self-expression.

Keywords: *literary clubs, university, critical thinking development, creative skills, social connections, students, self-realization, emotional support, literary evenings, publication of collections, professional preparation.*

Литературные кружки представляют собой особую форму студенческих объединений, где молодые люди, увлечённые литературой и творческим процессом, собираются для обсуждения книг, обмена идеями и совершенствования своих навыков в писательстве. Однако вопрос остаётся: зачем такие кружки существуют в университетах, и какое воздействие они оказывают на студентов? Рассмотрим эти аспекты более детально.

Во-первых, литературные кружки играют ключевую роль в развитии творческих и аналитических способностей студентов. Они предоставляют уникальную платформу для людей, интересующихся литературой, чтобы глубже изучать текст, делиться своими мыслями и учиться воспринимать различные жанры и стили. Обсуждения книг, анализ сюжетных линий и персонажей помогают студентам развивать критическое мышление и умение аргументировать свою точку зрения, что полезно не только в учебном процессе, но и в дальнейшей профессиональной деятельности.

Во-вторых, такие объединения способствуют созданию социальных связей между студентами. В литературных кружках молодые люди находят единомышленников, что помогает избежать чувства одиночества и социальной изоляции. Студенты обмениваются не только литературными идеями, но и личным опытом, что создаёт атмосферу взаимопонимания и поддержки.

Кроме того, литературные кружки являются отличной площадкой для самовыражения. Студенты, которые пишут собственные произведения, могут получить обратную связь, что способствует их развитию как авторов. Часто такие кружки организуют литературные вечера, конкурсы и даже издают сборники работ участников, что становится важным шагом для начинающих писателей.

Таким образом, литературные кружки оказывают значительное влияние на студентов, помогая им развивать не только литературные, но и личностные качества, расширяя кругозор и создавая возможности для профессионального роста.

Основные цели литературных кружков. Развитие аналитических и критических навыков.

Занятия в литературных кружках часто включают в себя тщательный анализ литературных произведений – от классики до современных текстов. Члены кружка учат не только воспринимать текст, но и анализировать его, выявлять скрытые смыслы и проводить глубокую интерпретацию. Это помогает развивать критическое восприятие, которое является неотъемлемой частью интеллектуальной жизни как в университете, так и в будущей профессиональной деятельности. Применение таких навыков важно в разных сферах: от научной работы до журналистики и литературы. Развитие способности к анализу также способствует улучшению навыков аргументации и способности к структурированию мыслей, что полезно в решении сложных задач и принятии решений.

Развитие творческих способностей

Литературные кружки дают студентам пространство для развития их творческих навыков, позволяя не только читать, но и писать. Множество клубов организуют мастер-классы по написанию стихов, рассказов и эссе, что помогает участникам развить собственный стиль и голос в литературе. Это особенно важно для тех, кто планирует связать свою карьеру с творчеством, будь то писательство, журналистика или сценарное мастерство. Кроме того, участие в таких кружках позволяет студентам экспериментировать с различными жанрами и формами, что способствует раскрытию их творческого потенциала. Обратная связь от коллег и наставников помогает совершенствовать навыки и уверенно двигаться к профессиональному росту.

Создание социальных связей

Литературные кружки становятся местом, где студенты могут найти единомышленников и расширить свой круг общения. Взаимодействие с людьми, разделяющими схожие интересы, способствует формированию полезных социальных связей и укреплению чувства общности. Для студентов, которые чувствуют себя оторванными от основной массы или переживают трудности с социальной адаптацией, участие в таких кружках помогает преодолеть изоляцию и обрести поддержку.

Обогащение культурного кругозора

Литературные клубы играют важную роль в расширении культурных горизонтов студентов. Помимо обсуждения известных произведений, участники могут познакомиться с редкими или необычными текстами, которые не всегда доступны в рамках обычной учебной программы. Это позволяет учащимся углубленно изучать различные литературные течения, жанры и авторов, что содействует их личностному и культурному развитию.

Влияние литературных кружков на студентов

Укрепление уверенности в себе и публичные выступления

В литературных кружках участники часто сталкиваются с необходимостью представлять свои работы перед аудиторией. Это может быть как чтение стихов и рассказов, так и участие в обсуждениях произведений. Подобный опыт помогает студентам преодолеть страх перед публичными выступлениями и повысить уверенность в собственных силах. Это особенно важно в условиях академической и профессиональной жизни, где умение уверенно выступать перед аудиторией и защищать свою точку зрения является важным навыком.

Психологическая поддержка и эмоциональная разгрузка

Творчество всегда связано с выражением внутренних переживаний и эмоций, и литературные кружки создают пространство, где студенты могут поделиться своими мыслями и чувствами. Публикация своих произведений и обсуждение их с другими участниками кружка помогает снять напряжение и почувствовать поддержку. Это особенно важно для студентов, которые могут испытывать стресс из-за учёбы или личных проблем, поскольку участие в кружке служит своего рода эмоциональной разрядкой и поддерживает психоэмоциональное здоровье.

Стимулирование интеллектуальной активности

Участие в литературных кружках способствует развитию не только творческих способностей, но и умения мыслить глубоко и нестандартно. В процессе обсуждений произведений, встреч с интересными людьми и анализа новых текстов студенты учат себя подходить к проблемам с разных сторон и искать новые решения. Это способствует общему интеллектуальному росту и развивает способность к комплексному восприятию мира.

Развитие лидерских качеств

В литературных кружках часто возникают возможности для студентов проявить лидерские качества. Руководство такими объединениями или организация мероприятий, таких как литературные вечера, конкурсы или презентации, помогает развить навыки управления и коммуникации. Эти навыки будут полезны студентам не только в академической сфере, но и в дальнейшем при построении профессиональной карьеры.

Примеры успешных проектов и мероприятий

Литературные кружки не ограничиваются лишь обсуждением книг. Многие из них активно организуют различные мероприятия, которые могут стать отличной платформой для развития студентов. Например:

- Литературные вечера, на которых участники читают свои произведения или исполняют стихи, привлекая внимание других студентов и преподавателей.
- Издание сборников, в которые включаются работы участников кружка, что даёт им шанс увидеть свои произведения в печатном виде и заявить о себе как о писателях.
- Конкурсы и фестивали, которые стимулируют студентов к участию и стремлению к совершенству, предоставляя возможность получить признание в студенческом сообществе и даже за его пределами.

Как создать свой литературный кружок или присоединиться к существующему?

Если в университете нет литературного кружка, всегда можно создать собственное объединение. Для этого необходимо:

1. Найти единомышленников и собрать группу.
2. Подготовить проект и договориться с университетом о поддержке (например, предоставлении помещения для встреч).
3. Организовать первые мероприятия, такие как чтения произведений или обсуждения книг.

Если же кружок уже существует, можно просто присоединиться к нему, посетив одну из встреч или написав организаторам для получения информации о том, как стать членом сообщества.

Литературные кружки играют важную роль в жизни студентов, способствуя развитию творческих и аналитических способностей, укреплению социальных связей и расширению культурного кругозора. Они предоставляют студентам уникальную возможность раскрывать свои литературные таланты, преодолевать личные и академические трудности и создавать пространство для самовыражения. Эти объединения служат не только для обсуждения книг, но и для формирования уверенности, развития критического мышления и улучшения навыков письменной речи.

В литературных кружках студенты учат себя анализировать текст, искать скрытые смыслы и научиться аргументированно выражать свои мысли. Это важно как в учебной, так и в профессиональной жизни, поскольку критическое восприятие и умение чётко излагать свои идеи являются важными навыками. К тому же, такие кружки дают возможность наладить социальные связи, познакомиться с людьми, разделяющими схожие интересы, что помогает преодолеть чувство изоляции и находит поддержку в творческом процессе.

Кроме того, литературные кружки помогают развивать лидерские качества, например, через организацию мероприятий или проведение обсуждений. Участие в таких клубах способствует формированию личности, готовой к профессиональной жизни и будущим карьерным вызовам.

Таким образом, литературные кружки – это не только место для обсуждения произведений, но и среда для роста и самосовершенствования. В них студенты находят возможность выразить себя, развить навыки, которые пригодятся им в будущем, и стать более уверенными в своих силах, готовыми к новым профессиональным и жизненным достижениям.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Андреев, А. А. Педагогика творчества. — М.: Просвещение, 2018.
2. Иванов, И. В. Социальная психология студенческих объединений. — СПб.: Наука, 2020.
3. Петров, П. П. Развитие критического мышления у студентов. — Казань: Университетская пресса, 2019.
4. Колесникова, Н. И. Развитие творческих способностей студентов. — М.: Академия, 2017.
5. Зимняя, И. А. Психология обучения и воспитания студентов. — Ростов-на-Дону: Феникс, 2016.
6. Беляев, В. Г. Литературные кружки: теория и методика. — СПб.: Культурный центр, 2015.
7. Чернышев, А. П. Творчество как средство саморазвития личности. — Новосибирск: НГУ, 2021.
8. Рубинштейн, С. Л. Основы общей психологии. — СПб.: Питер, 2022.
9. Асмолов, А. Г. Психология личности. — М.: Издательство Московского университета, 2020.
10. Гончаров, И. В. Студенческие клубы как социальный институт. — Екатеринбург: Уральское издательство, 2019.

УДК 491.7-39

ИЗУЧЕНИЕ РУССКОГО ЯЗЫКА КАК ВТОРОГО: ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ И ПРОБЛЕМЫ

Р.Х. Алибекова, преподаватель, Ташкентский государственный аграрный университет, Ташкент

Аннотация. Мақолада рус тилини иккинчи тил сифатида ўрганишда замонавий педагогик ёндашувлар, жумладан, коммуникатив, фаолиятга асосланган ва интегратив методлар кўриб чиқилади. Талабалар дуч келадиган фонетик қийинчиликлар, грамматик тузилма ва маданий тўсиқлар муаммоларига алоҳида эътибор қаратилган. Ўқитиш

самарадорлигини ошириш учун индивидуал ёндашув ва интерактив технологиялардан фойдаланиш зарурлиги асосланган.

Калит сўзлар: рус тили, коммуникатив метод, интегратив ёндашув, фонетик қийинчиликлар, маданиятлараро компетенция, интерактив технологиялар.

Аннотация. В статье рассматриваются современные педагогические подходы к изучению русского языка как второго, в том числе коммуникативные, деятельностные и интегративные методы. Особое внимание уделяется фонетическим трудностям, грамматической структуре и культурным барьерам, с которыми сталкиваются студенты. В его основе лежит необходимость индивидуального подхода и использования интерактивных технологий для повышения эффективности обучения.

Ключевые слова: русский язык, коммуникативный метод, интегративный подход, фонетические трудности, межкультурная компетентность, интерактивные технологии.

Abstract. The article examines modern pedagogical approaches to learning Russian as a second language, including communicative, activity-based and integrative methods. Special attention is paid to phonetic difficulties, grammatical structure and cultural barriers that students face. It is based on the need for an individual approach and the use of interactive technologies to increase the effectiveness of teaching.

Key words: russian language, communicative method, integrative approach, phonetic difficulties, intercultural competence, interactive technologies.

Изучение русского языка как второго (РКИ) представляет собой сложный процесс, который требует учета особенностей родного языка учащихся, их мотивации, а также культурного и социального контекста. Преподавание русского языка как иностранного становится все более актуальным в условиях глобализации и международной миграции, что требует разработки эффективных педагогических подходов. Основной целью обучения является не только формирование языковых навыков, но и развитие способности учащихся использовать русский язык в межкультурной коммуникации. Это предполагает необходимость внедрения методов, которые помогут интегрировать учащихся в новую языковую среду и учесть их индивидуальные потребности.

Одним из ключевых подходов в обучении РКИ является коммуникативный метод, направленный на формирование у учащихся практических навыков общения. В рамках этого метода внимание концентрируется на способности применять язык в реальных жизненных ситуациях, а грамматический материал и лексика изучаются в контексте. Преимущество этого подхода заключается в его практической направленности и ориентации на потребности учащихся. Однако его эффективность может быть снижена, если преподаватель недостаточно знаком с культурными и языковыми особенностями аудитории, что требует дополнительной подготовки и адаптации методик.

Еще одним важным методом является деятельностный подход, при котором изучение языка происходит путем выполнения практических заданий. Например, студенты могут разрабатывать проекты, участвовать в ролевых играх или решать задачи, связанные с повседневными ситуациями. Такой подход делает процесс обучения более динамичным и интерактивным. Это побуждает учащихся использовать язык для достижения конкретных целей, что повышает их мотивацию и вовлеченность. Кроме того, повышению интереса к изучению русского языка способствует использование интерактивных технологий, таких как онлайн-курсы, мобильные приложения и цифровые платформы. Такие ресурсы позволяют учитывать вашу индивидуальную скорость обучения, что особенно важно для студентов, испытывающих трудности с освоением сложных языковых конструкций.

Несмотря на прогресс в разработке методов обучения РКИ, существуют определенные проблемы, с которыми сталкиваются как преподаватели, так и учащиеся. Одной из главных трудностей является сложность фонетической системы русского языка. Звуки, такие как «ы» или «щ», могут быть непривычными для носителей других языков и требуют длительной практики для освоения. Помимо этого, грамматическая структура русского языка,

включающая категории рода, падежи и аспекты глаголов, часто вызывает затруднения. Эти особенности особенно сложны для студентов, чьи родные языки имеют менее развитую грамматическую систему или принципиально иной подход к грамматике.

Еще одной проблемой является ограниченность языковой среды за пределами русскоязычных стран. Учащиеся часто испытывают недостаток общения с носителями языка, что замедляет процесс формирования навыков разговорной речи и понимания культурного контекста. Даже при наличии качественных учебных материалов и цифровых ресурсов недостаток живого общения делает процесс обучения менее эффективным. Кроме того, изучение русского языка как второго языка часто сопровождается культурным барьером. Учащиеся не всегда понимают контекст употребления фраз или не могут интерпретировать культурно обусловленные выражения, что затрудняет полноценное общение.

Для преодоления этих проблем преподавателям рекомендуется разрабатывать программы, которые учитывают не только языковые особенности, но и культурные различия. Важно интегрировать в процесс обучения элементы, способствующие развитию межкультурной компетенции, такие как изучение традиций, обычаев и реалий русскоязычных стран. Также полезно использовать игровые формы обучения, которые снижают уровень стресса и способствуют более легкому усвоению материала. Индивидуальный подход к учащимся с учетом их уровня подготовки, целей обучения и личных предпочтений также играет ключевую роль в успехе педагогического процесса.

В процессе изучения русского языка как второго студенты сталкиваются с рядом уникальных задач, требующих анализа и обсуждения. Одной из важнейших проблем является адаптация грамматической системы русского языка к структурам родного языка учащихся. Например, учащиеся, изучающие несвязанные языковые системы, часто испытывают трудности с освоением падежных систем и аспектов глаголов. Это связано с отсутствием подобных категорий в родном языке, что требует дополнительных пояснений и практической подготовки.

Цифровизация образования открывает новые возможности, но требует более тщательной разработки методов. Современные технологии, такие как мобильные приложения, платформы онлайн-обучения и интерактивное моделирование, позволяют студентам практиковать язык по своему усмотрению. Однако следует учитывать, что отсутствие живого общения с преподавателем или носителями языка может ограничить прогресс, особенно на ранних этапах обучения. Основная задача преподавателей – адаптировать учебные материалы к уровню и потребностям учащихся. Например, студентам с высоким уровнем мотивации и желанием интегрироваться в русскоязычную среду стоит сосредоточиться на речевой практике и выполнении ролевых заданий. Те, кто изучает язык в академических целях, получают пользу от более тщательной грамматической практики и развития навыков письма.

Таким образом, эффективное изучение русского языка как второго требует комплексного подхода, включающего применение современных методик, учет культурного контекста и индивидуальных особенностей учащихся. Преподавателям необходимо быть гибкими и адаптировать свои методы к изменяющимся условиям и потребностям аудитории, чтобы сделать процесс обучения не только результативным, но и увлекательным.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Вятютнев, М. Н. Методика преподавания русского языка как иностранного. Москва: Просвещение, 2018.
2. Леонтьев, А. А. Психология общения в обучении иностранным языкам. Москва: Наука, 2015.
3. Гальскова, Н. Д., Гез, Н. И. Теория обучения иностранным языкам: Лингводидактика и методика. Москва: Академия, 2020.
4. Полякова, Л. П. Фонетика русского языка в системе РКИ. Санкт-Петербург: Златоуст, 2019.
5. Савинова, Н. А. Интерактивные технологии в обучении РКИ. Москва: Юрайт, 2021.

РОЛЬ И ЗНАЧЕНИЕ РЕЧЕВОЙ КУЛЬТУРЫ В ДЕЯТЕЛЬНОСТИ БУДУЩЕГО УЧИТЕЛЯ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ

*М.С. Ибрагимова, докторант, Ташкентский государственный педагогический
университет, Ташкент*

Annotatsiya. Nutq madaniyati shaxs umumiy madaniyatining ajralmas qismi bo'lib, tilni bilish darajasini va undan muvaffaqiyatli muloqot qilish uchun foydalanish qobiliyatini aks ettiradi. O'qituvchilik kasbida, ayniqsa, boshlang'ich sinflarda nutq madaniyati muhim o'rin tutadi. Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchisi nutq madaniyatining yuqori darajasiga ega bo'lishi kerak, chunki nafaqat uning kasbiy samaradorligi, balki o'quvchilarning nutq qobiliyatlarini muvaffaqiyatli rivojlantirish ham bunga bog'liq.

Kalit so'zlar: boshlang'ich ta'lim o'qituvchisi, pedagogik texnologiya, sifat, diagnostika, mezon va ko'rsatkichlar.

Аннотация. Речевая культура — это неотъемлемая часть общей культуры личности, отражающая уровень владения языком и способность использовать его для успешной коммуникации. В педагогической профессии, особенно в начальных классах, речевая культура играет критически важную роль. Будущий учитель начальных классов должен обладать высоким уровнем речевой культуры, поскольку от этого зависят не только его профессиональная эффективность, но и успешное развитие речевых навыков учеников.

Ключевые слова: педагог начального образования, педагогическая технология, качество, диагностика, критерии и показатели.

Abstract. Speech culture is an integral part of the general culture of a person, reflecting the level of language proficiency and the ability to use it for successful communication. In the teaching profession, especially in the elementary grades, speech culture plays a critical role. A future primary school teacher should have a high level of speech culture, since not only his professional effectiveness depends on it, but also the successful development of students' speech skills.

Keywords: primary education teacher, pedagogical technology, quality, diagnostics, criteria and indicators.

Учитель начальных классов выступает основным проводником знаний для маленьких детей, которые только начинают своё образовательное путешествие. Ясность, точность и выразительность речи учителя напрямую влияют на понимание и усвоение учебного материала учениками. Овладение техникой педагогической речи помогает учителю не только эффективно объяснять новые концепции, но и поддерживать интерес и мотивацию к обучению у детей.

Дети начальных классов активно развивают свои речевые способности. Учитель, обладающий высоким уровнем речевой культуры, служит для них образцом. Через подражание речевому поведению учителя, дети учатся правильно формулировать мысли, использовать богатый словарный запас и корректно строить предложения. Таким образом, речевая культура учителя становится важным фактором в формировании коммуникативных навыков у детей.

В процессе обучения в начальной школе происходит интенсивное формирование личности ребенка. Важную роль здесь играет способность выражать свои мысли и чувства, участвовать в диалогах и обсуждениях. Учитель с высоким уровнем речевой культуры способствует развитию у детей уверенности в себе, социальной активности и умения строить продуктивные межличностные отношения.

Выбор лексических, фразеологических, грамматических и фонетических средств в языке в процессе общения людей в любых условиях и во всех сферах деятельности, и в некоторой степени отличаются друг от друга по использованию. Такой отбор языковых средств в рамках общенародного языка приводит к появлению разнообразных проявлений в речи. Такие разнообразные речевые проявления называются стилями речи. Речевые стили-это речевые проявления, исторически сложившиеся в результате целенаправленного отбора в рамках

конкретной коммуникативной системы средств выражения. Речевые стили будут напрямую связаны с функцией языка. Вот почему их также называют функциональными стилями.

Компоненты речевой культуры будущего учителя начальных классов:

- фонетическая культура включает в себя правильное произношение, интонацию и ритмику речи. Учителю важно говорить чётко, без дефектов речи, так как дети воспринимают и запоминают манеру его речи. Чистое произношение и правильная интонация помогают ученикам лучше понять смысл сказанного и развивают их собственные фонетические навыки.

- лексическая культура — это умение использовать богатый и разнообразный словарный запас. Будущему учителю важно владеть различными стилями речи, адаптируя их в зависимости от контекста и аудитории. Это включает в себя знание синонимов, антонимов и умение находить наиболее точные слова для выражения своих мыслей.

- грамматическая культура предполагает знание и правильное использование грамматических норм языка. Это включает в себя умение строить корректные синтаксические конструкции, согласовывать слова по падежам, числам и временам, а также владение основами пунктуации. Грамотно построенная речь учителя формирует у детей понимание норм родного языка и способствует развитию их письменных и устных навыков.

- коммуникативная культура заключается в способности эффективно взаимодействовать с учениками, коллегами и родителями. Для учителя это значит умение слушать и слышать, задавать вопросы, стимулировать дискуссии и поддерживать позитивный эмоциональный климат в классе. Важно уметь находить подход к каждому ребенку, учитывая его индивидуальные особенности и потребности.

Учитель начальных классов выполняет фундаментальную функцию — он вводит детей в мир знаний и навыков, которые станут основой их дальнейшего образования. Грамотно построенная и выразительная речь позволяет учителю четко и доходчиво объяснять учебный материал, формировать у детей правильное понимание и закрепление изучаемых понятий. Без высокого уровня речевой культуры учитель рискует столкнуться с проблемами недопонимания и низкой успеваемости учеников.

Культура речи стала пониматься как уровень владения языком, что привело к появлению нового определения (Л. И. Скворцов), согласно которому она представляет собой двухуровневую систему. Первый, базовый уровень — это правильность речи, а второй, более высокий — собственно культура речи, подразумевающая мастерское использование языка в различных коммуникативных ситуациях. Это определение получило широкое признание и было включено в Российскую педагогическую энциклопедию.

Трудно недооценить значимость исследований, заложивших основы нового направления педагогической мысли — педагогической риторики (Л. Г. Антонова, Н. А. Ипполитова, Т. А. Ладыженская и др.). Однако культура речи как важная составляющая общей культуры педагога и основа для развития его профессиональных умений и навыков долгое время оставалась вне сферы внимания ученых.

Вероятно, это объясняется тем, что, несмотря на активное использование термина «культура речи», его содержание и границы долгое время оставались нечетко определенными. Лишь в последние десятилетия вопросы, связанные с речевой культурой, стали предметом отдельного направления в лингвистике и получили полноценное научное обоснование.

Развитие речи будущих учителей начальных классов требует комплексного подхода, в котором включение литературы и повествования становится ключевым инструментом. Использование художественных произведений не только обогащает язык учащихся, но и способствует формированию их эстетического восприятия и эмоционального интеллекта. Занятия, основанные на литературных текстах, позволяют учащимся развивать навыки анализа, интерпретации и критического мышления, что, в свою очередь, усиливает их педагогическую компетенцию в области общения с детьми. Согласно исследованиям (Авдеева А.С.), такой подход способствует улучшению уровня языковой культуры будущих преподавателей, обеспечивая не только передачу знаний, но и формирование устойчивых речевых навыков. Таким образом, литературные произведения становятся важной составляющей предметов, изучаемых в школе, поскольку они помогают создать контекст для

изучения языка вне рамок традиционной методологии. Визуальные материалы, также могут дополнительно стимулировать интерес и вовлеченность студентов в учебный процесс.

Писатель обязан стараться донести до слушателя то, что он рассказывает, лаконично, ясно, трогательно и понятно. Часто приходится прибегать к длинным и множественным предложениям, чтобы описать что-то как черту характера, понятную слушателю или читателю. В такие моменты говорящий или писатель может добиться объяснения лаконично и ясно, используя другие средства, избегая выстраивания длинных предложений в линию при изложении одной и той же идеи. Такие средства в лингвистике и литературоведении называются выразительно – изобразительными средствами.

При использовании изобразительных средств в устной и письменной речи следует условия соблюдаются:

1. Хорошее знание типа, характера и характера изобразительного средства.
2. Разумное, умеренное использование изобразительного средства.
3. Соблюдение определенной системы при применении изобразительного средства.
4. Рассмотрение мысленного образа изобразительного средства.
5. Обеспечение согласованности содержания с изобразительной средой.

Дети младшего школьного возраста активно развивают свои речевые способности. Они учатся не только воспринимать информацию, но и выражать свои мысли, чувства и желания. Учитель начальных классов является для них образцом, на который они ориентируются. Качественная и разнообразная речь учителя способствует расширению словарного запаса учеников, улучшению их грамматических навыков и общей речевой культуры.

Коммуникативные умения и навыки необходимы детям не только для успешного обучения, но и для эффективного взаимодействия с окружающими. Учитель начальных классов должен уметь организовывать диалоги, обсуждения и игровые ситуации, в которых дети смогут практиковать и развивать свои коммуникативные способности. Речевая культура учителя способствует созданию условий для успешной социальной адаптации детей, формирования их уверенности и умения сотрудничать.

Речевая культура учителя оказывает влияние на нравственное и эмоциональное развитие детей. Четкое, уважительное и тактичное общение учителя формирует у учеников положительные социальные установки, развивает у них чувство справедливости, эмпатию и толерантность. Учитель с высоким уровнем речевой культуры помогает детям осознавать важность и силу слова в межличностных отношениях.

Для формирования высокого уровня речевой культуры у будущих учителей начальных классов можно использовать различные методы:

1. **Специальные курсы и тренинги** — занятия по технике речи, ораторскому мастерству, риторике.
2. **Самостоятельная работа** — чтение литературы, работа с текстами, анализ речевых практик.
3. **Практические занятия** — моделирование уроков, проведение презентаций и публичных выступлений.
4. **Рефлексия и самоанализ** — анализ собственной речи и поведения, работа над ошибками и улучшение навыков.

Культура речи - это зеркало, отражающее социальную культуру и культуру общества личности. Культура речи необходима для обеих форм литературного языка - письменной и устной. Внимание к культуре речи является одним из человеческих качеств, которое должны осознанно усвоить не только педагоги, но и каждый гражданин. Культура речи и ораторское искусство имеют общие, схожие черты. Обе области связаны с языком и речью, человеческой речью. Оба являются необходимыми явлениями для того, чтобы речевая деятельность педагога была выразительной, красивой и служила воспитанию его речевой культуры. Культура речи, как и ораторское искусство, основывается на значимости, красоте и логике изложения речи. Ораторское искусство, встречающееся у некоторых людей, является особым искусством, достигаемым благодаря личным способностям и деятельности в области устной

речи. Существует определенное сходство и общность между понятиями культуры речи и ораторского искусства. Это видно из конечной цели обеих областей.

Речевая культура является фундаментальным аспектом в деятельности учителя начальных классов. Она влияет на качество обучения, развитие речевых и социальных навыков у детей, а также на общий климат в образовательном процессе. Будущие учителя должны стремиться к постоянному совершенствованию своей речевой культуры, чтобы эффективно выполнять свои педагогические обязанности и вносить значимый вклад в развитие подрастающего поколения.

Речевая культура — это не просто профессиональный навык, но и средство для реализации важной миссии учителя — воспитания образованных и коммуникабельных членов общества.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Н.Абдурахманов, Н., Махмудов. Этика слова. Т., "Наука", 1981
2. Саидов У. Культура речи и ораторское искусство. Т., "Академия" 2007.
3. Холиков А.А. Педагогическое мастерство. Учебник; Республика Узбекистан высшее и среднее специальное Министерство образования. - Т.: OD экономика-ФИНАНСЫ OD, 2011, -420 С.
4. Р.Колокольников и др. Основы культуры и методики речи. Т.,- Учительская работа, 1992.
5. Е.А.Бегматов. Редкое богатство оратора. Т.,- Узбекистан, 1980.

УДК 378

МЕТОДИКА РАЗВИТИЯ КРИТИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ НА УРОКАХ РОДНОГО ЯЗЫКА В НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЕ

С.Х. Хаджиева, магистрант, Азиатский международный университет города Бухары, Бухара

Л.Х. Нигматова, д.ф.н., проф., Азиатский международный университет города Бухары, Бухара

Annotatsiya. Boshlang'ich maktabda tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirish kichik yoshdagi maktab o'quvchilarida mustaqillik, tahlil qilish va muammolarni hal qilish ko'nikmalarini rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega. Ushbu tadqiqot boshlang'ich maktablarda ona tili darslarida tanqidiy fikrlashni integratsiyalashning samarali usullarini o'rganadi. Keng qamrovli adabiyotlarni o'rganish va empirik tadqiqotlar, jumladan sinfda kuzatishlar va o'qituvchilar bilan suhbatlar natijasida tadqiqot boshlang'ich maktab o'quvchilarida tanqidiy fikrlashni rivojlantiruvchi asosiy strategiyalar va pedagogik yondashuvlarni aniqladi. Xulosalar ona tiliga tanqidiy munosabatni shakllantirishda o'qitishning interfaol usullari, so'rovga asoslangan o'qitish, turli matnli materiallardan foydalanish muhimligini ko'rsatadi. Tadqiqot o'qituvchilarga tanqidiy fikrlash uslublarini ona tili o'quv dasturlariga kiritish, shu orqali o'quvchilarning har tomonlama rivojlanishiga ko'maklashish bo'yicha amaliy tavsiyalar bilan yakunlanadi.

Kalit so'zlar: Tanqidiy fikrlash, Boshlang'ich ta'lim, Ona tili o'qitish, Pedagogik strategiyalar, So'rovga asoslangan ta'lim, Interfaol ta'lim, Ta'lim metodologiyasi.

Аннотация. Развитие навыков критического мышления в начальной школе имеет важное значение для формирования у младших школьников самостоятельности, аналитических способностей и умения решать проблемы. В этом исследовании рассматриваются эффективные методики интеграции критического мышления на уроках родного языка в начальной школе. Благодаря всестороннему обзору литературы и эмпирическим исследованиям, включающим наблюдения за классом и интервью с учителями, в исследовании были определены ключевые стратегии и педагогические подходы, которые развивают критическое мышление у учащихся начальной школы. Полученные результаты подчеркивают важность интерактивных методов обучения, основанного на опросе, и использования разнообразных текстовых материалов для развития критического отношения к родному языку. Исследование завершается практическими рекомендациями для преподавателей по включению методик критического мышления в учебные программы по родному языку, способствуя тем самым целостному развитию учащихся.

Ключевые слова: Критическое мышление, Начальное образование, Обучение родному языку, Педагогические стратегии, Обучение на основе опроса, Интерактивное обучение, Методология образования.

Abstract. Developing critical thinking skills in primary school is essential for developing young students' independence, analytical abilities, and problem-solving skills. This study examines effective methods for integrating critical thinking into mother tongue lessons in primary schools. Through a comprehensive literature review and empirical research, including classroom observations and teacher interviews, the study identified key strategies and pedagogical approaches that develop critical thinking in primary school students. The findings highlight the importance of interactive teaching methods, inquiry-based learning, and the use of diverse text materials in developing critical thinking in the mother tongue. The study concludes with practical recommendations for teachers to integrate critical thinking methods into the mother tongue curriculum, thereby promoting the holistic development of students.

Key words: Critical Thinking, Primary Education, Mother Language Teaching, Pedagogical Strategies, Inquiry-based Learning, Interactive Learning, Educational Methodology.

Введение: В современном быстро развивающемся мире способность критически мыслить стала важным навыком для людей, помогающих им ориентироваться в сложностях современной жизни. Критическое мышление включает в себя способность объективно анализировать информацию, оценивать доказательства, выявлять лежащие в их основе предположения и создавать обоснованные аргументы. Эти навыки необходимы не только для личного и профессионального успеха, но и для формирования активной и осознанной гражданской позиции в демократических обществах. Начальное образование служит краеугольным камнем когнитивного и социального развития, закладывая основу для обучения на протяжении всей жизни и приобретения навыков. На этом начальном этапе уроки родного языка занимают ключевое место, поскольку они являются неотъемлемой частью развития коммуникативных навыков, грамотности и общего когнитивного роста. Обучение родному языку выходит за рамки простого владения чтением и письмом; оно создает благодатную почву для развития навыков критического мышления. С помощью таких упражнений, как понимание прочитанного, анализ текста, творческое письмо и дискуссии, учащиеся вовлекаются в процессы, которые требуют от них задавать вопросы, размышлять и формулировать свои мысли — основные компоненты критического мышления. Несмотря на присущий урокам родного языка потенциал развития критического мышления, остаются значительные трудности в эффективном внедрении методик критического мышления в учебные программы начальной школы. Традиционные педагогические подходы, которые часто делают упор на механическое запоминание, пассивное восприятие информации и обучение, ориентированное на учителя, могут неадекватно способствовать активному вовлечению и развитию навыков мышления более высокого порядка, необходимых для развития критического мышления [1-2]. Кроме того, учителя начальных классов могут сталкиваться с такими ограничениями, как ограниченная подготовка по стратегиям критического мышления, отсутствие соответствующих учебных ресурсов и жесткие стандарты учебной программы, которые отдают приоритет стандартизированному тестированию, а не исследовательскому и аналитическому обучению. Более того, разнообразие опыта учащихся и стилей обучения в начальных классах требует адаптируемых и инклюзивных методик преподавания, которые могут удовлетворить разнообразные когнитивные и лингвистические потребности. Динамичный характер самого языка, с его нюансами и сложностями, открывает как возможности, так и проблемы для внедрения критического мышления на уроках. Эффективная интеграция требует тонкого понимания того, как язык функционирует не только как средство коммуникации, но и как инструмент рассуждения и анализа.

Целью данного исследования является изучение методик, используемых для развития критического мышления на уроках родного языка в начальных школах. Путем изучения

существующих методов, оценки их эффективности и выявления наилучших практик, цель исследования - предоставить педагогам всеобъемлющую основу для развития критического мышления посредством обучения родному языку. В исследовании используется смешанный методический подход, сочетающий качественную информацию, полученную из наблюдений в классе и интервью с учителями, с количественными данными опросов и оценок успеваемости учащихся. Значимость этого исследования многогранна. Во-первых, оно вносит вклад в академический дискурс о критическом мышлении в образовании, предоставляя эмпирические данные об эффективных стратегиях преподавания в контексте уроков родного языка. Во-вторых, в нем содержатся практические рекомендации для учителей начальных классов и разработчиков учебных программ по внедрению критического мышления в свою учебную практику, тем самым обогащая образовательный опыт и результаты для учащихся [3]. В-третьих, развивая навыки критического мышления с раннего возраста, исследование способствует достижению более широких образовательных целей - подготовке учащихся к тому, чтобы они стали вдумчивыми, независимыми и инновационными личностями, способными решать сложные социальные задачи. Кроме того, в исследовании устранен пробел в существующей литературе, касающийся конкретного применения методик критического мышления в начальном образовании на родном языке. Несмотря на то, что существует значительное количество исследований, посвященных критическому мышлению в высшем образовании и его общей важности, существует потребность в целенаправленных исследованиях, которые изучают, как эти навыки могут быть эффективно развиты на ранних этапах обучения с помощью обучения на родном языке [5].

Литературный обзор. Интеграция критического мышления (КМ) в начальное образование привлекает значительное внимание в образовательных исследованиях, подчеркивая его важность в развитии независимых, аналитических и способных к решению проблем навыков у молодых учащихся. Навыки критического мышления являются неотъемлемыми для того, чтобы студенты могли ориентироваться в сложностях современного мира, позволяя им оценивать информацию, принимать обоснованные решения и участвовать в рефлексивном мышлении [1]. В контексте уроков родного языка развитие критического мышления особенно актуально, поскольку эти уроки предоставляют фундаментальную платформу для одновременного улучшения языковой компетенции и когнитивных навыков [2].

Существует несколько теоретических рамок, лежащих в основе методологий развития критического мышления в образовании. Так, таксономия Блума [3], например, классифицирует когнитивные навыки от базового усвоения знаний до навыков высшего порядка, таких как анализ, синтез и оценка. Эта рамка оказалась важной при разработке учебных программ, которые постепенно развивают способности критического мышления у студентов. Аналогично, социально-конструктивистская теория Выготского подчеркивает роль социального взаимодействия и поддержки (scaffolding) в когнитивном развитии, предполагая, что совместные учебные среды могут значительно улучшить критическое мышление [4]. Уроки родного языка по своей природе подходят для интеграции упражнений по развитию критического мышления, так как они включают в себя деятельность, требующую понимания, интерпретации и выражения. Согласно Эннису [5], интеграция КМ в языковые дисциплины не только улучшает языковые навыки, но и повышает способность учащихся участвовать в аналитическом рассуждении и рефлексивном мышлении. Такие виды деятельности, как анализ текста, аргументативное письмо и классные дискуссии, идентифицированы как эффективные методы для развития критического мышления на уроках родного языка [6].

Существует несколько педагогических подходов, предлагаемых для эффективного развития критического мышления в начальном образовании. Обучение на основе исследований (Inquiry-Based Learning, IBL) поощряет учащихся задавать вопросы, глубоко исследовать темы и участвовать в исследовательских проектах, тем самым стимулируя любознательность и аналитические навыки [7]. Сократический метод, который включает использование открытых вопросов для стимулирования диалога и критического анализа,

показал свою эффективность в улучшении способности учащихся к критическому мышлению и формированию обоснованных аргументов [8].

Метадология исследования. В данном исследовании используется смешанный подход, объединяющий как качественные, так и количественные методы для изучения методик, используемых для развития критического мышления на уроках родного языка в начальной школе. Этот комплексный подход способствует глубокому пониманию эффективности различных педагогических стратегий.

Для сбора данных использовались три основных метода. Во-первых, был проведен анализ учебной программы и учебных материалов, включающий подробный обзор существующих учебных программ, учебников и дополнительных ресурсов, используемых на уроках родного языка. Цель состояла в том, чтобы определить элементы, специально предназначенные для развития критического мышления, такие как упражнения по анализу текста, подсказки для обсуждения и задания на основе проектов. Во-вторых, систематически проводился контент-анализ планов уроков и учебных материалов, чтобы оценить степень интеграции критического мышления в обучение родному языку. В ходе этой оценки основное внимание уделялось использованию открытых вопросов, совместной деятельности и заданий, требующих аналитического и оценочного мышления. В-третьих, был проведен обширный обзор научных публикаций и исследований, связанных с методологиями критического мышления в начальном образовании. Этот обзор был сосредоточен на теоретических основах, передовой практике и эмпирических выводах, которые подчеркивают эффективные стратегии внедрения критического мышления на уроках родного языка [1].

Для анализа данных использовались качественные и количественные методы. Качественный анализ включал тематический анализ для интерпретации данных из обзоров учебных программ и контент-анализа с использованием тематического кодирования для выявления повторяющихся тем и закономерностей, связанных с методологиями критического мышления. Этот процесс был направлен на выявление основных педагогических подходов и стратегий обучения, которые эффективно развивают навыки критического мышления у учащихся начальной школы. Количественный анализ включал статистические методы для количественной оценки распространенности и эффективности различных стратегий критического мышления, определенных в учебной программе и содержании уроков. Описательная статистика давала обзор распространенных методик, в то время как логическая статистика, такая как корреляционный анализ, использовалась для изучения взаимосвязей между конкретными стратегиями обучения и развитием навыков критического мышления.

Анализ и результаты. Интеграция методологий критического мышления (КМ) в уроки родного языка в начальных школах играет ключевую роль в развитии аналитических, рефлексивных и проблемно-ориентированных навыков у младших школьников. В данном разделе обобщены существующие педагогические стратегии и теоретические подходы, направленные на эффективное развитие критического мышления в контексте обучения родному языку. Анализ различных методологий, их основных принципов и потенциальных результатов позволяет получить всестороннее понимание того, как критическое мышление можно успешно внедрить в начальное языковое образование.

Педагогические стратегии для развития критического мышления

Существуют несколько ключевых педагогических стратегий, признанных эффективными в развитии навыков критического мышления на уроках родного языка. Эти стратегии акцентируют внимание на активном вовлечении учащихся, обучении, ориентированном на ученика, и применении навыков высшего порядка мышления. Основные методологии включают:

Обучение на основе исследований (Inquiry-Based Learning, IBL): Обучение на основе исследований стимулирует учащихся задавать вопросы, глубоко исследовать темы и участвовать в исследовательской деятельности. Этот подход способствует любознательности и создает среду, в которой ученики активно конструируют знания, а не пассивно их воспринимают. На уроках родного языка IBL может быть реализовано через проекты,

тематические исследования и исследовательские дискуссии, требующие от учащихся анализа и синтеза информации из различных текстов.

Сократический метод: Сократический метод включает использование открытых вопросов для стимулирования глубокого мышления и диалога. Задавая вопросы, побуждающие учащихся объяснять свое рассуждение, обосновывать свои точки зрения и рассматривать альтернативные перспективы, этот метод усиливает критический анализ и рефлексивное мышление. Данный метод особенно эффективен при анализе литературы, где ученики могут обсуждать мотивации персонажей, развитие сюжета и тематические элементы.

Совместное обучение (Collaborative Learning): Совместное обучение использует групповые занятия и взаимодействие между сверстниками для развития навыков критического мышления. Через кооперативные задания, такие как групповые дискуссии, рецензии сверстников и совместное создание историй, учащиеся знакомятся с разнообразными точками зрения и учатся формулировать и защищать свои идеи. Такая среда не только улучшает критическое мышление, но и развивает социальные навыки и умение работать в команде.

Проблемно-ориентированное обучение (Problem-Based Learning, PBL): Проблемно-ориентированное обучение вовлекает учащихся в решение реальных проблем, что позволяет применять критическое мышление в практических контекстах. На уроках родного языка PBL может включать задания, такие как создание убедительных эссе по социальным вопросам, разработка нарративов, затрагивающих проблемы сообщества, или анализ текстов, представляющих моральные дилеммы. Этот подход стимулирует учащихся использовать языковые навыки для формулирования решений и критической оценки результатов.

Дифференцированное обучение (Differentiated Instruction): Дифференцированное обучение предполагает адаптацию уроков для удовлетворения разнообразных когнитивных и лингвистических потребностей учащихся. Предоставляя различные учебные материалы, задания и методы оценки, учителя могут учитывать индивидуальные стили обучения и способствовать развитию критического мышления на уровне каждого ученика. На уроках родного языка это может включать использование текстов разной сложности, предоставление выбора тем для проектов и использование мультимедийных ресурсов для вовлечения различных типов учащихся.

Интеграция методологий в учебную программу

Интеграция этих методологий в учебную программу родного языка требует стратегического подхода, который соответствует образовательным целям и учитывает возрастные особенности учащихся начальных классов. Ключевые аспекты для эффективной интеграции включают:

- **Дизайн учебной программы:** Разработка учебной программы, которая включает баланс различных методологий, обеспечивает постоянное укрепление критического мышления через различные уроки и задания. Это может включать структурирование единиц вокруг тематических исследований, регулярные сократические диалоги и кооперативные проекты.

- **Подготовка учителей:** Обеспечение профессионального развития для учителей является важным аспектом, позволяющим им эффективно внедрять эти методологии. Программы обучения должны фокусироваться на практических стратегиях развития критического мышления, управлении совместными занятиями и адаптации уроков к разнообразным учебным потребностям.

- **Распределение ресурсов:** Обеспечение доступа к разнообразным и качественным образовательным материалам поддерживает реализацию методологий критического мышления. Это включает широкий спектр текстов, мультимедийных ресурсов и технологических инструментов, которые могут способствовать интерактивному и исследовательскому обучению.

- **Методы оценки:** Разработка методов оценки, которые точно измеряют навыки критического мышления, имеет решающее значение. Традиционные методы оценки, ориентированные на заучивание и воспроизведение фактов, должны быть дополнены

оценочными заданиями, которые оценивают аналитические способности, процессы рассуждения и навыки решения проблем учащихся.

Потенциальные результаты и преимущества

Успешная интеграция методологий критического мышления в уроки родного языка приносит множество преимуществ для учащихся начальной школы:

Усиленные когнитивные навыки: Ученики развивают более сильные аналитические и рассуждающие способности, что позволяет им критически оценивать информацию и строить обоснованные аргументы.

Повышенная академическая успеваемость: Навыки критического мышления способствуют лучшему пониманию, запоминанию и применению знаний, что приводит к улучшению академических результатов по различным предметам.

Увеличенная вовлеченность и мотивация: Интерактивные и ориентированные на ученика методологии способствуют созданию более увлекательной и стимулирующей учебной среды, повышая внутреннюю мотивацию учащихся к обучению и исследованию.

Подготовка к будущему обучению: Раннее развитие критического мышления оснащает учащихся фундаментальными навыками, необходимыми для непрерывного обучения и адаптации в постоянно меняющемся мире.

Заключение. Это исследование выявило важнейшую роль, которую различные педагогические методики играют в развитии навыков критического мышления на уроках родного языка в начальных школах. Проведенный анализ подчеркивает эффективность интерактивных и ориентированных на учащихся подходов, таких как обучение на основе опроса (IBL), сократическое анкетирование, совместное обучение, проблемное обучение (PBL) и дифференцированное обучение, в развитии аналитических, рефлексивных способностей и способности решать проблемы у молодых учащихся. Эти стратегии не только активно вовлекают учащихся в процесс обучения, но и побуждают их накапливать знания, формулировать свои мысли и сотрудничать со сверстниками, тем самым способствуя их общему когнитивному и академическому развитию. Обучение, основанное на исследовании, отличается своей способностью стимулировать любознательность и побуждать к глубокому изучению тем, позволяя учащимся участвовать в значимых исследованиях и тематических исследованиях. Сократический метод эффективно развивает рефлексивное мышление, побуждая учащихся отстаивать свою точку зрения и рассматривать альтернативные точки зрения, особенно при анализе литературы. Совместное обучение развивает чувство командной работы и знакомит студентов с разнообразными идеями, повышая их способность критически мыслить в групповой обстановке. Проблемно-ориентированное обучение обеспечивает практический контекст для применения навыков критического мышления, подготавливая учащихся к решению реальных проблем с помощью аргументированных решений. Дифференцированное обучение гарантирует, что методы обучения учитывают разнообразные когнитивные и лингвистические потребности учащихся, способствуя индивидуальному развитию критического мышления.

Интеграция этих методик в учебную программу по родному языку требует стратегического планирования и поддержки. Разработка учебной программы должна включать сбалансированное сочетание этих стратегий, чтобы обеспечить постоянное развитие критического мышления на различных уроках и мероприятиях. Повышение квалификации учителей имеет важное значение для приобретения ими необходимых навыков и знаний для эффективного внедрения этих методик. Кроме того, доступ к разнообразным и высококачественным учебным материалам способствует созданию увлекательной и стимулирующей учебной среды, способствующей развитию критического мышления.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Facione, P. A. (1990). *Критическое мышление: Заявление о консенсусе экспертов для целей образовательной оценки и инструкций*. Millbrae, CA: The California Academic Press.
2. Ennis, R. H. (1987). *Таксономия установок и способностей критического мышления*. В J. V. Baron & R. J. Sternberg (Ред.), *Обучение навыкам мышления: теория и практика* (с. 9-26). Нью-Йорк: Freeman.

3. Bloom, B. S. (1956). *Таксономия образовательных целей: Классификация образовательных задач*. Нью-Йорк: David McKay Company.
4. Vygotsky, L. S. (1978). *Разум в обществе: Развитие высших психологических процессов*. Кембридж, Массачусетс: Harvard University Press.
5. Ennis, R. H. (1987). *Таксономия установок и способностей критического мышления*. В J. B. Baron & R. J. Sternberg (Ред.), *Обучение навыкам мышления: теория и практика* (с. 9-26). Нью-Йорк: Freeman.
6. Paul, R., & Elder, L. (2006). *Миниатюрный гид по концепциям и инструментам критического мышления*. Дилон Бич, Калифорния: Фонд Критического Мышления.
7. Bransford, J. D., Brown, A. L., & Cocking, R. R. (2000). *Как люди учатся: Мозг, разум, опыт и школа*. Вашингтон, округ Колумбия: Национальный академический пресс.
8. Paul, R., & Elder, L. (2006). *Миниатюрный гид по концепциям и инструментам критического мышления*. Дилон Бич, Калифорния: Фонд Критического Мышления.
9. Johnson, D. W., & Johnson, R. T. (1999). *Обучение вместе и в одиночку: Совместное, конкурентное и индивидуальное обучение*. Энглвуд Клифс, Нью-Джерси: Prentice-Hall.
10. Barrows, H. S. (1986). *Таксономия методов обучения, основанных на проблемах*. Medical Education, 20(6), 481-486.

УДК 378.1(470) + 378.115.15 + 378.14.015.62

НИЗКАЯ УСПЕВАЕМОСТЬ СТУДЕНТОВ: ПРИЧИНЫ И ПУТИ ИХ ПРЕОДОЛЕНИЯ

Ч.Х.Холдоров, преподаватель, Термезский государственный педагогический институт, Термиз

Annotatsiya. Maqolada talabalarining o'quv yurtlarida kam ishlashining sabablari va ularni bartaraf etish yo'llari tahlil qilinadi. Ijtimoiy rejaning sabablari, motivatsiya va psixologik jihatlar kabi akademik ko'rsatkichlarga ta'sir qiluvchi omillar ko'rib chiqiladi. Talabalar va o'qituvchilar uchun o'quv jarayonini takomillashtirish bo'yicha tavsiyalar berildi.

Kalit so'zlar: talabalar faoliyati, sabablari, motivatsiyasi, psixologik omillar, tavsiyalar, o'quv jarayoni.

Аннотация. Статья посвящена анализу причин низкой успеваемости студентов в учебных заведениях и путям их преодоления. Рассматриваются факторы, влияющие на успеваемость, такие как причины социального плана, мотивация и психологические аспекты. Предложены рекомендации для студентов и преподавателей для улучшения образовательного процесса.

Ключевые слова: успеваемость студентов, причины, мотивация, психологические факторы, рекомендации, образовательный процесс.

Abstract. The article is devoted to the analysis of the reasons for the low academic performance of students in educational institutions and ways to overcome them. Factors affecting academic performance are considered, such as social reasons, motivation, and psychological aspects. Recommendations for students and teachers to improve the educational process are offered.

Keywords: student performance, reasons, motivation, psychological factors, recommendations, educational process.

Современные условия модернизации образовательной системы предъявляют высокие требования к качеству подготовки бакалавров, специалистов и магистров. Качество подготовки выпускников вузов, которые должны быть конкурентоспособными, способными к саморазвитию, самообразованию и самосовершенствованию, а также креативными и творческими личностями, должно соответствовать запросам государства и общества.

Проблему низкой успеваемости студентов и пути ее решения исследовали такие ученые и исследователи, как Буланова-Топоркова М.В., Бордовская Н., Реан А., Орлова Ю.М., Маштанова В.В., Казарова Д.С., Бабанский Ю. и другие.

Низкая успеваемость студентов — это проблема, с которой сталкиваются многие учебные заведения. Она может быть вызвана различными факторами, влияющими как на студентов, так и на преподавателей. В данной статье мы рассмотрим основные причины слабой успеваемости и предложим пути их преодоления.

Ю.К. Бабанский и В.С. Цетлин выделяют две группы причин неуспеваемости: внешние и внутренние. В первом авторы относят причины социального плана (снижение ценности образования в обществе), а ко вторым –проблемы, связанные с самим обучающимся (дефекты здоровья, уровень интеллекта, отсутствие мотивации, силы воли и др.). Также Ю.К. Бабанский предлагает комплекс мер профилактики неуспеваемости в зависимости от характера учебной работы [1].

В наше время люди стали считать, что сложно поступить даже платное обучение на высшее учебное заведения и после окончания их молодёжь сталкивается с проблемой трудоустройства по специальности. Иногда студенты жалуются на низкое качество подготовки специалистов из-за большого объёма вспомогательных предметов и избыточностью их количества.

По факту, в современном обществе высшее образование даёт возможность выбора профессии, но не даёт гарантию трудоустройства по специальности. Причина в том, что не ведётся активная диагностика потребности рынка, так как неразумно было бы выпускать узкопрофильных специалистов с высшим образованием. Так как за годы их обучения спрос рынка к таким профессиям может измениться.

Одним из важнейших факторов успешности обучения студентов в вузах педагогическая литература полагает уровень довузовской подготовки [2].

Противоречие мнения бытуют в современной действительности о том, что школа не среднее образование, дающая знания, а как этап подготовки в вуз, а с другой взрослые и сами ученики выбирают репетиторов для углублённого изучения отдельных предметов для продвижения в поставленной цели. В результате, в старших классах, помимо школьной и внешкольной подготовки, многие учащихся получают индивидуальные занятия с репетиторами по различным учебным предметам.

Познавательные-побуждающие мотивы бескорыстного поиска знаний, истины. Они появляются при применении активных методов обучения и, возникнув, превращаются в фактор активизации учебного процесса и эффективности обучения [3, 96].

Другая причина низкой успеваемости является отсутствие мотивации у студентов. В области образования можно наблюдать увеличение неравенства в по следующим признакам: рост числа частных учебных заведений и учеников, получающих образование там; появление престижных школ, в основном общеобразовательных; разделение системы образования для людей с ограниченными возможностями; формирование отдельных школ для национальных меньшинств и коренного населения; сокращение государственных инвестиций в подготовку детей из социально уязвимых семей. В таких ситуациях многие студенты теряют интерес к учебе и не понимают важность получаемых знаний или не видят связи между учебой и будущей карьерой.

В результате теряет равновесие эмоциональное состояние студентов, стресс и давление могут негативно сказываться на их успеваемости. Проблемы в личной жизни или недостаток поддержки со стороны семьи также играют важную роль. Стрессы могут быть: физические и психологические. Физические - возникают от ощущения голода, жары, жажды, холода, инфекции и пр. Психологические стрессы являются следствием сильного нервного перенапряжения [4]. Стрессовое состояние учащихся снижает их академическую успеваемость и может оказать негативное воздействие на их здоровье и мотивацию к обучению. Студент, находящийся в состоянии стресса, может быть раздражителен и менее заинтересован в учебном процессе, что в свою очередь может повлиять на общую атмосферу в аудитории и отрицательно отразиться на других студентах.

В условиях разделения общества по социальным и материальным категориям, расширения области образования за плату и несовершенства кредитной системы для обучения, уменьшается количество людей с высоким интеллектуальным и профессиональным потенциалом в стране.

Запутавшись в своем выборе и стараясь найти выход из положения многие студенты совмещают учебу с работой или другими обязанностями, что может ограничивать их время на подготовку и выполнение домашних заданий. Изначальное увеличение заинтересованности

студентов в трудовой деятельности объяснялось желанием заработать деньги на повседневные нужды и оплату дорогого обучения, но отнимает колоссальное время.

Во-первых, для преодоления таких проблем важно развивать у студентов интерес к предмету. Это можно сделать через практические занятия, проекты и интеграцию реальных примеров из жизни. Преподаватели должны использовать различные методы и технологии, чтобы сделать процесс обучения более увлекательным и доступным. Это может включать групповые проекты, дискуссии и интерактивные задания. Во-вторых, нужно создать систему поддержки для студентов, включая психологическую помощь и академическое консультирование, может помочь им справиться с трудностями и повысить успеваемость. В-третьих, нужно обучить студентов навыкам тайм-менеджмента. Это поможет им лучше организовывать свое время и находить баланс между учебой и другими обязательствами.

Низкая успеваемость студентов — это комплексная проблема, требующая внимания как со стороны преподавателей, так и самих студентов. Понимание причин и применение эффективных стратегий может значительно улучшить образовательный процесс и помочь студентам достигать лучших результатов.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Бабанский Ю.К. Оптимизация процесса обучения (Обще дидактический аспект). М.: «Педагогика», 1977. 253 с.
2. Котлова С. А. Неуспеваемость студентов технического университета как психолого-педагогическая проблема. URL: <http://elibraltstu.ru/elibraltstu/conference/2010.01>.
3. Днепров Э. Три источника и три составные части нынешнего школьного кризиса. М., 1999. — С. 83.
4. Селье Г. Стресс без дистресса. пер. с англ. - М., Прогресс, 1982 (Selye H., Stress Without Distress. Philadelphia, J.B.Lippincott Co., 1974) - 350с.

УЎК 37.02

ТАЪЛИМНИНГ КЛАССИК ВА ЗАМОНАВИЙ УСЛУБЛАРИ

А.Ҳакимов, катта ўқитувчи, Ўзбекистон халқаро ислом академияси, Тошкент

Аннотация. Ушбу мақолада шарқ тилларини ўқитишдаги классик ва замонавий услублар таҳлил қилинади. Классик услублар, асосан грамматика ва таржима услуга асосланган бўлиб, ўзининг ижобий ва салбий жиҳатлари билан тавсифланади. Замонавий услублар эса коммуникатив, интерактив ва технологияларга асосланган ёндашувларга эътибор қаратади. Мақолада ҳар иккала ёндашувни таққослаш орқали, ўқитишда самарадорликни ошириш йўллари кўрсатилган. Шу билан бирга, тил ўқитиш жараёнида интеграция қилишнинг муҳимлиги таъкидланган.

Калим сўзлар: Шарқ тиллари, ўқитиш усуллари, классик усуллар, замонавий методлар, грамматика, коммуникатив усул, интерактив ўқитиш, тилни ўрганиш, технологиялар, тилишунослик.

Аннотация. В данной статье анализируются классические и современные методы преподавания восточных языков. Классические стили, в основном основанные на грамматике и переводе, характеризуются своими положительными и отрицательными сторонами. Современные стили, напротив, ориентированы на коммуникативный, интерактивный и технологический подходы. Сравнивая оба подхода, в статье намечаются пути повышения эффективности преподавания. В то же время подчеркивается важность интеграции в процессе обучения иностранному языку.

Ключевые слова: восточные языки, методы преподавания, классические методы, современные методы, грамматика, коммуникативный метод, интерактивное обучение, изучение языка, технологии, лингвистика.

Abstract. This article analyzes classical and modern methods of teaching Oriental languages. Classical styles, mainly based on grammar and translation, are characterized by their positive and negative sides. Modern styles, on the contrary, are focused on communicative, interactive and technological approaches. Comparing both approaches, the article outlines ways to improve the effectiveness of teaching. At the same time, the importance of integration in the process of teaching a foreign language is emphasized.

Keywords: oriental languages, teaching methods, classical methods, modern methods, grammar, communicative method, interactive learning, language learning, technology, linguistics.

Кириш. Шарқ тилларини ўқитиш, тарихий ва маданий жиҳатдан кенг қамровли ва мураккаб жараён бўлиб, ўзининг бир қанча услублари ва методологиялари билан ажралиб туради. Шарқ тилларининг ўзига хос хусусиятлари, грамматик тизими, фонетик ва лексик хусусиятлари, бадиий адабиёти ва маданияти ўқитиш жараёнида ўзига хос метод ва ёндашувларни талаб қилади. Шарқ тилларини ўқитишда эски ва янги методлар орасида катта фарқлар мавжуд бўлиб, ҳар бири тилни ўрганиш ва ўқитиш жараёнига муайян таъсир кўрсатади.

Халқаро таълим тизимларида классик усуллар, жумладан грамматика ва таржима усуллари, асосан XIX-XX асрларнинг бошларида кенг тарқалган эди. Бу усуллар тилни ўрганишда аниқ грамматик қоидалар ва тилни таржима қилишга асосланган бўлиб, ўқувчиларга тилни назарий жиҳатдан мукаммаллаштиришга ёрдам беради. Бироқ, бу ёндашувларнинг салбий томони шундаки, улар кўпинча тилни мулоқот воситаси сифатида ишлатишга йўналтирилмаган ва шунинг учун талаба фақат ёзма тилни ўзлаштириш билан чекланиб қолади.

Асосий қисм. Замонавий ёндашувлар тилни ўрганишнинг амалий томонига, яъни тилни реал ҳаётда ишлатишга катта эътибор қаратади. Коммуникатив ёндашув, интерактив методлар ва технологияларни ўз ичига олган замонавий усуллар, тил ўқитиш жараёнини нафақат самарали, балки қизиқарли ҳам қилишга ёрдам беради. Бу методлар ўқувчиларга тилни ҳақиқий вазиятларда ишлатиш, сўзлашув ва мулоқот кўникмаларини ривожлантиришга имкон яратади. Шу билан бирга, замонавий технологияларнинг роли ҳам ортиб бормоқда. Компьютерлар, мобил телефонлар, дастурлар ва интернет-платформалар тил ўқитиш жараёнини янада қулай ва самарали қилишда катта аҳамият касб этади. Онлайн ресурслар ва виртуал муҳитлар ёрдамида ўқитиш талабалар учун нафақат қулай, балки янада самарали бўлади.

Шарқ тилларини ўқитишда классик ва замонавий ёндашувларни уйғунлаштириш, тил ўқитиш методларини такомиллаштириш ва самарадорлигини оширишга ёрдам беради. Ушбу мақолада, классик ва замонавий услубларнинг асосий тамойиллари, уларнинг афзалликлари ва камчиликлари таҳлил қилинади, шунингдек, ўқитишда иккала ёндашувни бирлаштиришнинг имкониятлари кўриб чиқилади.

Классик тил ўқитиш усулларида бири, асосан грамматика ва таржимага асосланган методдир. Бу метод XIX асрда Европа мамлакатларида тил ўқитишнинг асосий усули бўлиб, тилни ўрганишда грамматик қоидаларга алоҳида эътибор қаратилган. Грамматика ва таржима усулида, ўқувчиларга тилнинг грамматик қоидалари, луғати ва синтаксиси ҳақида батафсил маълумотлар берилади. Ўқувчилар мазкур қоидаларни ўзлаштирган ҳолда, матнларни таржима қилишга ҳаракат қиладилар. Бу усулнинг афзалликлари ўқувчиларни тилни назарий жиҳатдан чуқур ўрганишга мажбур қилади. Бироқ, бу методнинг камчилиги шундаки, ўқувчиларнинг оғзаки мулоқотда иштирок этиш кўникмалари ривожланмайди. Шунингдек, бу метод тилни ўзлаштиришда фақат назарий жиҳатларга кўпроқ эътибор қаратади.

Аудио-лингвал усул XX асрнинг ўрталарида ривожланди ва асосан талаффуз ва эшитиш қобилиятини ривожлантиришга қаратилган. Бу усулда тилни ўрганиш жараёни фақат ўқитувчи томонидан тақдим этилган тил намуналари ёрдамида амалга оширилади. Талабалар кўплаб тинглаш машқлари ва репетитив такрорлаш орқали талаффуз ва нутқ қобилиятларини яхшилашади. Бироқ, бу методда грамматика ва тилнинг чуқур структураларини ўрганишга кам эътибор қаратилади. Шундай қилиб, бу усул кўпроқ оғзаки мулоқотни ривожлантирса-да, ёзма нутқ ва мураккаб грамматик қоидаларига катта аҳамият бермайди.

Кузатиш ва такрорлаш усулида талабалар ўқитувчилар томонидан берилган намуналарни кўриб чиқиб, ўзлари томонидан такрорлашга ҳаракат қиладилар. Бу метод тилни ўрганишда эшитиш ва такрорлаш орқали тилни самарали ўзлаштиришни таъминлайди. Бироқ, бу усул кўпинча бир хил нутқ шакллари ва грамматикани такрорлаш билан чекланади ва шунинг учун мулоқотнинг турли шаклларига нисбатан қийинчиликларга олиб келади.

Замонавий ёндашувлардан энг оммабопларидан бири коммуникатив усулдир. Бу усул тилни фақат грамматикани ўрганиш орқали эмас, балки реал ҳаётдаги вазиятлар орқали ўрганишга асосланади. Ўқувчилар мулоқотда бўлиш, суҳбатлар ўтказиш, гуруҳ ишларини бажариш орқали тилни ўзлаштирадilar. Коммуникатив ёндашув, асосан, тилни амалий

жиҳатдан ўзлаштиришга ёрдам беради ва оғзаки мулоқотни ривожлантиради. Бу методнинг энг катта афзалликларидан бири, ўқувчиларга тилни мулоқот воситаси сифатида ишлатиш имконини яратишдир.

Таск-басед ёндашув, яъни вазифага асосланган ёндашув, ўқувчиларга тилни реал вазиятларда ишлатишга имкон беради. Бу усулда ўқувчилар аниқ бир мақсадни амалга ошириш учун тилни қўллашади. Масалан, топшириқни бажариш ёки мулоқотда бирор муаммони ҳал қилиш. Бу ёндашув, тилни ўрганишда кўпроқ интерактив ва амалий ёндашувни таклиф қилади.

Замонавий технологиялар, жумладан мобил иловалар, интернет платформалар ва онлайн дарслар, тил ўқитишда самарадорликни оширади. Бу технологиялар ёрдамида ўқувчилар ўз вақтида ва исталган жойда тилни ўрганиш имкониятига эга бўладилар. Мисол учун, Дуолинго, Мемриси каби мобил иловалар тил ўрганиш жараёнини янада қулай ва интерактив қилади. Шунингдек, видео конференциялар ва виртуал дарслар ёрдамида талабаларга ўзаро мулоқот қилиш имконияти яратилди.

Шарқ тилларини ўқитишда классик ва замонавий методларнинг интеграцияси ўқувчиларнинг тилни ўзлаштиришдаги самарадорлигини оширади. Классик усуллар, айниқса грамматика ва таржима методлари, тилнинг ёзма шаклини чуқур ўрганиш ва грамматикани мукамаллаштиришга ёрдам беради. Бироқ, бу усуллар талабаларда оғзаки нутқ ва коммуникатив қўникмаларни ривожлантиришга унчалик эътибор бермайди, бу эса замонавий методларнинг ўзига хос кучини талаб этади.

Замонавий ёндашувлар, айниқса коммуникатив ва интерактив методлар, талабаларга тилни реал ҳаётда ишлатиш, мулоқотда иштирок этиш ва ўз фикрларини аниқ ифодалаш қўникмаларини ривожлантириш имконини беради. Шу билан бирга, замонавий технологиялардан фойдаланиш тил ўқитиш жараёнини қулай ва самарали қилади. Онлайн платформалар, мобил иловалар ва интерактив дастурлар ўқувчиларга ўз вақтида ва ўз шароитида тилни ўрганишга имкон яратади.

Классик ва замонавий усулларни ўзаро уйғунлаштириш, тил ўқитиш жараёнининг самарадорлигини сезиларли даражада оширади. Мисол учун, грамматикани чуқур ўрганишни талаб этувчи классик методларни замонавий коммуникатив ва интерактив ёндашувлар билан бирлаштириш, талабалар учун аниқ ва тушунарли тилни ўзлаштиришга ёрдам беради.

Хулоса. Ўқитувчилар ва таълим муассасалари учун тил ўқитишда иккала ёндашувни уйғунлаштириш, талабалар учун кенг имкониятлар яратади. Шундай қилиб, тил ўқитишнинг энг самарали усулини яратиш учун классик ва замонавий методлар ўртасидаги балансни топиш зарур. Шу йўл билан тил ўқитишнинг барча жиҳатлари — грамматика, талаффуз, мулоқот ва амалий қўникмалар — самарали равишда ривожланади. Келажакда, шарқ тилларини ўқитишда интеграциялашган ёндашувларнинг самарадорлиги янада ошади. Ўқитувчиларни бу икки методни бирлаштиришга ундаш, ўқитиш жараёнини янада интерактив, самарали ва талабаларга қизиқарли қилиш имконини яратади. Шундай қилиб, тилни ўрганишда нафақат назарий билимлар, балки амалий қўникмалар ҳам муҳим аҳамиятга эга бўлади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Крашен, С. Принциплес анд Практисес ин Сесонд Лангуаге Асқуиситион. Пергамон Пресс. 1982 й., [61].
2. Ричардс, Ж.С., & Родгерц, Т.С. Аппроачес анд Метҳодс ин Лангуаге Теачинг. Cambridge Университй Пресс. 2014 й., [42].
3. Эллис, Р. Таск-басед Лангуаге Леарнинг анд Теачинг. Охфорд Университй Пресс. 2003 й., [93].
4. БрOWN, Х. Д. Принциплес оф Лангуаге Леарнинг анд Теачинг. Пеарсон Лонгман. 2007 й., [167].
5. Террелл, Т. Д. "Тхе Натурал Аппроач то Лангуаге Теачинг," Тхе Модерн Лангуаге Жоурнал, 66(2), 115-122. 1982 й., [29].

O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI FANLAR AKADEMIYASI
MINTAQAVIY BO‘LIMI
XORAZM MA’MUN AKADEMIYASI

XORAZM MA’MUN AKADEMIYASI
AXBOROTNOMASI

№3/3 (124)
2025 y., mart

O‘zbekcha matn muharriri:
Ruscha matn muharriri:
Inglizcha matn muharriri:
Musahhih:
Texnik muharrir:

Ro‘zmetov Dilshod
Hasanov Shodlik
Xamrayev Nurbek, Lamers Jon
O‘rozboyev Abdulla
Shomurodov Jur‘at

“Xorazm Ma’mun akademiyasi axborotnomasi” O‘zbekiston Matbuot va axborot agentligi Xorazm viloyat boshqarmasida ro‘yxatdan o‘tgan. Guvoxnoma № 13-023

Terishga berildi: 06.03.2025
Bosishga ruxsat etildi: 14.03.2025.
Qog‘oz bichimi: 60x84 1/8. Adadi 70.
Hajmi 11,25 b.t. Buyurtma: № 3-T

Xorazm Ma’mun akademiyasi noshirlik bo‘limi
220900, Xiva, Markaz-1
Tel/faks: (0 362) 226-20-28
E-mail: mamun-axborotnoma@academy.uz
xma_axborotnomasi@mail.ru



(+998) 97-458-28-18